

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Громадська організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права»

УДК 343

ISSN 2311-9640

ВІСНИК АСОЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Електронне наукове видання

Випуск 2(14) / 2020

*Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
постановою Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 23/1 від 24 листопада 2020 року*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень
Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до наказу
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409»
від 14 травня 2020 року № 627
електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України»
включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»*

© ГО «ВАКП», 2020

Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2020. – Вип. 2(14). – ISSN 2311-9640 (online)

В електронному науковому збірнику Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права» висвітлюються актуальні питання з кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Редакційна колегія

Головкін Б. М., д-р юрид. наук, професор (головний редактор); **Борисов В. І.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, д-р юрид. наук, професор (заст. головного редактора); **Баулін Ю. В.**, акад. Нац. акад. прав. наук України, д-р юрид. наук, професор (наук. редактор); **Євтєєва Д. П.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співроб. (наук. редактор); **Гродецький Ю. В.**, канд. юрид. наук, доц. (відповідальний секретар); **Ласковська Катажина**, д-р юрид. наук, професор (Польща); **Аркуша Л. І.**, д-р юрид. наук, професор; **Вільчик Т. Б.**, д-р юрид. наук, професор; **Лапкін А. В.**, канд. юрид. наук, доц.; **Маринів В. І.**, канд. юрид. наук, доц.; **Орловський Р. С.**, канд. юрид. наук, доц.; **Савченко А. В.**, д-р юрид. наук, професор; **Халимон С. І.**, д-р юрид. наук, доц.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 14 травня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409» від 14 травня 2020 року № 627 електронне наукове видання «Вісник Асоціації кримінального права України» включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Науковий збірник індексується в міжнародних наукометричних базах даних:

**Index Copernicus Journals Master List; Google Scholar; WorldCat;
Scientific Indexing Services (SIS); General Impact Factor (GIF);
ResearchBib – Academic Resource Index**

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
постановою Президії ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»
№ 23/1 від 24 листопада 2020 року

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Гродецький Ю. В.</i> Шляхи вдосконалення норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову	1–13
<i>Дудоров О. О.</i> Про перспективи законодавчого унормування провокаційної поведінки та її правових наслідків	14–56
<i>Федорович Н. А.</i> Кваліфікація співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом	57–72
<i>Мищенко Е. Е.</i> Розуміння щирого каяття у рішеннях Верховного Суду: теоретичний аналіз	73–87
<i>Жук І. В., Підпригора К. О.</i> Інститут амністії у кримінальному праві України: проблеми та перспективи розвитку	88–101

ПИТАННЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

<i>Копйова І. А.</i> Співвиконавці доведення до самогубства	102–120
<i>Шуп'яна М. Ю.</i> Евтаназія в Республіці Польща: кримінально-правове регулювання	121–135
<i>Тимофєєва Л. Ю.</i> Катування та нелюдське поводження в контексті сучасної практики європейського суду з прав людини	136–153
<i>Ведернікова А. О.</i> Протидія булінгу в європейських країнах: кримінально-правові аспекти	154–178
<i>Філіпенко В. Р.</i> Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	179–208
<i>Копйова І. А., Ципищук К. В.</i> Щодо доцільності введення категорії «вор/злодій в законі» в кримінальне законодавство України	209–219
<i>Юртаєва К. В., Романів Р. Р.</i> Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою	220–232
<i>Сербіна А. О.</i> Принципи криміналізації незаконного перетинання державного кордону України та їх дотримання у світлі реформування кримінального законодавства України	233–259

Шевченко С. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду в Україні: погляд крізь призму принципу пропорційності 260–272

КРИМІНОЛОГІЯ

Руфанова В. М. Діджиталізація гендерно зумовленого насильства 273–285

Жерж Л. А. Імплементация в Україні позитивного зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаних з незаконною трансплантацією 286–302

Бондаренко О. С. Кримінологічна характеристика службової особи як спеціального суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень 303–315

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Хмелевська Н. В. Деякі аспекти захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів 316–328

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Шепітько М. В. Звіт Української Національної групи Міжнародної асоціації кримінального права за 2020 р. (*Shepitko M. V. Report of AIDP Ukrainian National Group 2020*) 329–331

НА ДОПОМОГУ СТУДЕНТУ

Гродецький Ю. В. Лекція за темою: «Добровільна відмова співучасників» 332–339

Борисов В. І. Лекція за темою: «Поняття Особливої частини кримінального права України, її система і значення. Наукові основи кваліфікації злочинів» 340–365

Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Лекція за темою: «Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184 КК). Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян (статті 157–160 КК)» 366–406

УДК 343.23

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ПРО СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ТА ПРО ДОБРОВІЛЬНУ ВІДМОВУ

У статті аналізується проєкт нового кримінального кодексу (надалі – Проєкт), який був підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019. Дослідження зосереджено на нормах про незакінчений злочин та про добровільну відмову при незакінченому злочині, що передбачені розділом 2.4 Проєкту. Встановлено, що ці норми не зовсім відповідають принципу юридичної визначеності, який передбачений ст. 1.2.3 Проєкту.

Ключові слова: стадії вчинення злочину, незакінчений злочин, готування до злочину, замах на злочин, добровільна відмова.

Одним з напрямків сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України є удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність. У зв'язку з цим заслуговує на увагу та ретельне вивчення текст проєкту нового кримінального кодексу (надалі – Проєкт), який був підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019.

Проєктом у розділі 1.2 передбачене законодавче закріплення принципів кримінального закону. Крім того, у ст. 1.2.10 Проєкту пропонується механізм забезпечення відповідності та застосування кримінального закону його принципам. Такий механізм повинен діяти на двох рівнях: 1) при внесенні змін до КК (проєкт Закону про внесення змін до КК України (далі – КК) розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Пленуму Верховного

Суду України щодо його відповідності принципам кримінального закону);
2) при застосуванні кримінально-правових норм.

Зазначений підхід є певним запобіжником, який повинен унеможливити прийняття недосконалих законів та невірне застосування норм кримінального права. Разом з тим, і сам Проєкт також повинен ґрунтуватися на задекларованих принципах. У зв'язку з цим виникають сумніви щодо повної відповідності норм про незакінчений злочин та про добровільну відмову при незакінченому злочині, що зосереджені у розділі 2.4 Проєкту, принципу юридичної визначеності, який передбачений ст. 1.2.3 Проєкту.

Юридична визначеність відповідно до ст. 1.2.3 Проєкту означає, що положення кримінального закону мають відповідати вимогам належної чіткості, зрозумілості та передбачуваності, щоб давати особі можливість заздалегідь знати, які діяння є злочинами та які кримінально-правові засоби передбачені за їх вчинення. У зв'язку з цим не зовсім зрозуміло, чому норми про добровільну відмову при незакінченому злочині (ст. 2.4.4 Проєкту) та про добровільну відмову при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті (ст. 2.4.5 Проєкту) передбачені розділом 2.4, який має назву «Незакінчений злочин». Логічним та виправданим є об'єднання у цьому розділі норм про поняття і види незакінченого злочину (ст.ст. 2.4.1–2.4.3 Проєкту). Видами незакінченого злочину відповідно до ч. 3 ст. 2.4.1 Проєкту є готування до злочину та замах на злочин. Добровільна відмова при незакінченому злочині та добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті, не є видами незакінченого злочину.

Можна назвати два аргументи на користь зазначеного рішення. По-перше, у чинному КК частково реалізована саме така логіка розташування норм – ст. 17 «Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні» розташована у розділі III «Кримінальне правопорушення, його види та стадії» Загальної частини КК відразу після норм про стадії вчинення кримінального правопорушення, останньою з яких у цьому розділі КК є нор-

ма про кримінальну відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення. Натомість, норми про добровільну відмову співучасників вже передбачені разом з нормами про співучасть у розділі VI «Співучасть у кримінальному правопорушенні» Загальної частини КК. Отже, обґрунтувати розміщення норм про добровільну відмову у одному розділі Проекту разом з нормами про незакінчений злочин лише законодавчою традицією не можна.

Другим аргументом на користь запропонованого у Проекті рішення щодо побудови розділу 2.4 Проекту можна назвати необхідність зосередження всіх норм, які пов'язані з незакінченим злочином та його видами, у одному розділі для зручності та простоти сприйняття цих норм. Утім таке обґрунтування було б вірним за умови, що всі такі норми дійсно були б передбачені одним розділом, але це не так. Наприклад, норми про призначення покарання за незакінчений злочин розташовані в іншому розділі 3.2 «Призначення покарання» Проекту та зосереджені у одній статті 3.2.3 «Призначення покарання за незакінчений злочин». Отже, другий аргумент також не надає достатнього обґрунтування.

Уявляється, що норми про добровільну відмову повинні бути передбачені окремим розділом Загальної частини КК. Ці норми мають ознаки самостійного інституту кримінального права. Питання про добровільну відмову у чинному КК вирішуються з використанням не однієї норми, а декількох, одні з яких визначають ознаки добровільної відмови у різних випадках (коли особа діє самостійно або у співучасті), інші – правові наслідки для осіб, що добровільно відмовилися від доведення злочину (кримінального правопорушення) до кінця, та для осіб, що у співучасті з такими особами вчинювали злочин (кримінальне правопорушення). Таким чином, ці норми забезпечують самостійний вплив на відповідну сферу відносин. Спонукаючи особу відмовитися від доведення злочину (кримінального правопорушення) до кінця, норми про добровільну відмову мають ту специфічну сферу впливу, яка відведена законодавцем саме для цієї групи норм. У кримінальному праві немає інших по-

дібних норм загального характеру, на підставі яких можна було б звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з припиненням нею готування до злочину (кримінального правопорушення) чи замаху на злочин (кримінальне правопорушення). Норми про добровільну відмову побудовані на базі окремої ідеї про необхідність відвернення настання суспільно небезпечних наслідків після початку вчинення злочину (кримінального правопорушення), але до його завершення. Крім того, норми про добровільну відмову мають свою специфічну термінологію: «добровільна відмова», «доведення злочину до кінця», що також є ознакою окремого правового інституту.

Таким чином, норми про добровільну відмову виконують у кримінальному праві лише їм властиву функціональну роль, що свідчить про їх належність до окремого інституту кримінального права¹.

Отже норми про добровільну відмову можуть претендувати на певну відокремленість у системі кримінально-правових норм, що буде свідчити про їх належність до окремого інституту кримінального права.

Додатковий аргумент на користь такого рішення виникає при з'ясуванні правової природи вказаних норм. Науковцями були висловлені різні підходи з цього питання, які умовно можна викласти так: 1) ці норми належать до обставин, що виключають кримінальну відповідальність; 2) їх слід розглядати як частину норм про стадії вчинення злочину (кримінального правопорушення); 3) ці норми є одним із видів звільнення від кримінальної відповідальності; 4) вони мають свою специфіку, яка дозволяє розглядати їх самостійно, а не серед інших груп кримінально-правових норм². Норми про добровільну відмову передбачають самостійну підставу для звільнення від кримі-

---

¹ Детальніше див.: Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ как институт уголовного права. *Новая Конституция Украины и проблемы совершенства законодательства*: темат. зб. наук. праць. Відп. ред. М. І. Панов. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. С. 136–141.

² Детальніше див.: Гродецкий Ю. В. К вопросу о месте института добровольного отказа в системе норм уголовного права. *Актуальные проблемы юридической науки*: тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів. За ред. проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 78–79.

нальної відповідальності³ та є самодостатніми для визначення правових наслідків для особи, що добровільно відмовилася доводити злочин (кримінальне правопорушення) до кінця. У зв'язку з цим найбільш доцільним є їх розміщення у окремому розділі КК.

Виникає окреме питання про місце цього розділу у Загальній частині Проекту. Алогічним виглядає розміщення норм про добровільну відмову при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті, (ст. 2.4.5 Проекту) раніше норм про співучасть у злочині, які зосереджені далі у розділі 2.5 Загальної частини Проекту. Норми про співучасть у злочині визначають низку правових понять, які є вихідними для побудови норм про добровільну відмову при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті. У зв'язку з цим, вони повинні передувати нормам про добровільну відмову. Отже, норми про добровільну відмову повинні розміщуватися після норм про незакінчений злочин та після норм про співучасть у злочині. Компромісним рішенням, яке висловлювалося у літературі, є розміщення цих норм у розділі «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК, але Проектом такий розділ не передбачений. З огляду на це, найбільш оптимальним уявляється зосередження всіх норм про добровільну відмову у самостійному розділі Загальної частини Проекту, який слід розмістити після розділу 2.5 «Співучасть у злочині. Причетність до злочину» Проекту.

Слід відмітити ще одну неточність. Розділ 2.4 Проекту має назву «Незакінчений злочин», з чого випливає, що норми цього розділу повинні бути присвячені заявленій у назві розділу тематиці. Про те, що норми про добровільну відмову знаходяться за межами цієї тематики, вже було вказано. Крім цього, аналіз ст. 2.4.5 Проекту ставить ще одне питання. Ця стаття має назву «Добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті», з чого ви-

---

³ Детальніше див.: Гродецький Ю. В. Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод)*: тези доп. та наук. повідомлень Всеук. наук.-практ. конф. молодих учених. За ред. проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 135–138.

пливає, що розглядаються випадки добровільної відмови від готування до злочину та замаху на злочин, які відповідно до ч. 3 ст. 2.4.1 Проекту є видами незакінченого злочину. Тоді на що вказують слова «залежно від того, на якій із цих стадій це діяння було припинено», що передбачені у частинах 1 і 2 ст. 2.4.5 Проекту? Що слід розуміти під стадіями вчинення злочину згідно з Проектом? Поряд з вказаним словосполученням у названих нормах є вказівка і на готування до злочину та на замах на злочин. Чи означає це, що останні поняття є одночасно видами незакінченого злочину та видами стадій вчинення злочину? Такий підхід іноді практикують у літературі, але він порушує принципи законодавчої техніки, відповідно до одного з яких одному поняттю повинен відповідати один термін (слово, словосполучення). При конструюванні норм у межах законопроектної діяльності є можливість не відхилятися від принципів законодавчої техніки, що виключить зайву синонімію, та зробити закон більш досконалим. Утім виникає питання: від чого слід відмовитися – від поняття «незакінчений злочин» чи від поняття «стадії вчинення злочину», адже саме вони певним чином дублюють зміст окремих понять? Відповідь на це питання полягає не у виборі між більш привабливим з якихось причин словосполученням, а у виборі між різними концепціями, що були закладені у формування норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову.

Історично склалися дві законодавчі системи побудови норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову, які у літературі умовно називають «французька» та «німецька» законодавчі системи. У період формування цих систем готування до злочину законодавствами багатьох держав не розглядалося як самостійна кримінально карана стадія вчинення злочину. У зв'язку з цим концептуальні засади вказаних законодавчих систем ґрунтувалися на поняттях замаху на злочин та добровільної відмови. Разом з тим, загальну логіку побудови цих нормативних систем цілком можна застосовувати і до норм про готування до злочину, якщо такі норми передбачені відповідним законодавством про кримінальну відповідальність.

Кримінальне законодавство французької системи не передбачає норм про добровільну відмову. Ідея, що закладена у цих нормах, знаходить відображення серед ознак замаху на злочин, де законодавець робить вказівку на недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. Ця ознака є розмежувальною. Якщо діяння припинено з причин, що не залежать від волі особи, то воно розглядається як замах на злочин. Якщо існують причини припинення діяння протилежного характеру (такі, що залежать від волі особи), то дане діяння вже не можна визнати замахом на злочин. Воно є добровільною відмовою від доведення злочину до кінця і розглядається в залежності від позиції конкретного законодавця як підстава для звільнення або для пом'якшення кримінальної відповідальності. Іншими словами наявність добровільної відмови одночасно означає відсутність замаху на злочин. У кримінальному законодавстві французької системи замах на злочин та добровільна відмова є взаємовиключними поняттями. Такий підхід не передбачає необхідності включати до кримінального законодавства окремі норми про добровільну відмову, адже всі завдання щодо розмежування названих випадків та визначення правових наслідків здійснюються за допомогою правового механізму, який не має потреби в окремих нормах про добровільну відмову.

Зовсім інший правовий механізм закладений у кримінальне законодавство німецької системи. Така законодавча система обов'язково передбачає норми про добровільну відмову, а її ознаки вказують на недоведення злочину до кінця з причин, що залежать від волі особи. Разом з тим, норми про замах на злочин мають лише ознаку незавершеності злочинного діяння, але не передбачають вказівки на причини, з яких це діяння не доведене до кінця⁴.

Чинне кримінальне законодавство України запозичило ідеї обох законодавчих систем. У дефініції замаху на кримінальне правопорушення (ч. 1

---

⁴ Детальніше див.: Гродецкий Ю. В. Французская и германская системы законодательной регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 1 (8). С. 77–99. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166599> (дата звернення: 01.12.2020).

ст. 15 КК) передбачена ознака «якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі», що є відображенням французької системи. Разом з тим, КК містить самостійні норми про добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК) та про добровільну відмову співучасників (ст. 31 КК), що свідчить про запозичення ідей німецької законодавчої системи.

Можна було б погодитися на такий змішаний підхід, якби він не створював протиріч, але вони виникають. Добре ілюструє неузгодженість чинних норм про замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК) та про добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК) спроба розкрити зміст окремих ознак добровільної відмови, що передбачені у ст. 17 КК. У частині 1 цієї статті є, зокрема, вказівка на припинення замаху на кримінальне правопорушення. Останнє поняття визначено у ч. 1 ст. 15 КК. Розкривши замах на злочин за допомогою всіх його ознак у межах поняття добровільної відмови від замаху на кримінальне правопорушення, отримуємо таку конструкцію: добровільною відмовою є остаточне *припинення особою за своєю волею* замаху на кримінальне правопорушення (вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, *якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі*), якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця.

За логікою побудови цієї конструкції спочатку повинні виникнути ознаки замаху на кримінальне правопорушення, а вже потім особа може відмовитися від нього. Отже, спочатку виникає діяння, яке не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи, а вже потім вона отримує можливість з власної волі його припинити. Зрозуміло, що не може одночасно існувати дві протилежні причини припинення одного й того самого діяння.

Воно може бути припинене або з незалежних, або з залежних від волі особи причин.

Отже, системне тлумачення норм чинного КК показує, що добровільну відмову від замаху на кримінальне правопорушення особа насправді реалізувати у відповідності до вимог КК не має можливості. Цієї можливості її було позбавлено самим законодавцем, який змішав в одному законодавчому акті ідеї французької та німецької систем. У зв'язку з цим усі випадки визнання на практиці випадків добровільної відмови від замаху на кримінальне правопорушення ґрунтуються фактично не на нормах кримінального права, а на припущеннях, що ознаки добровільної відмови у конкретних життєвих ситуаціях відповідають ознакам, які передбачені КК, але у дійсності такої відповідності немає.

Ця ситуація розриває зв'язок між правозастосовною практикою та нормами кримінального права і не сприяє формуванню ефективної правової системи України, а якраз навпаки – віддаляє від цього. Вказаний недолік існує досить давно та не помічається не лише українським законодавцем. Подібні порушення концептуальних засад формування норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову характерні для більшості пострадянських держав⁵.

На жаль, такий самий підхід було використано і розробниками Проекту. Те ж саме протиріччя можна знайти між нормами ст. 2.4.3 «Замах на злочин» Проекту, де серед ознак цього поняття є вказівка на «з причин, незалежних від нього», і нормами ст. 2.4.4 «Добровільна відмова при незакінченому злочині» та ст. 2.4.5 «Добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті» Проекту, які передбачають ознаку «за своєю волею».

Повертаючись до питання про вибір термінології «незакінчений злочин» чи «стадія вчинення злочину», слід відмітити, що ця термінологія, з од-

---

⁵ Детальніше див.: Гродецький Ю. В. Стадії вчинення злочину та добровільна відмова за законодавством пострадянських держав. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2018. Вип. 2 (11). С. 15–48. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.11.160954> (дата звернення: 01.12.2020).

нієї сторони, пов'язана з логікою французької та німецької законодавчих систем, а з іншої, – з тим змістом, який вкладається у ці поняття законодавцем та науковцями.

У науковій літературі один з поширених поглядів полягає у тому, що стадії вчинення злочину та незакінчений злочин – це різні за своїм змістом поняття. Такий підхід уявляється вірним. Незакінчений злочин на відміну від стадій вчинення злочину характеризується недоведенням злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. Такі самі ознаки повинні мати і всі види незакінченого злочину. На відміну від цього, стадії вчинення злочину у цілому та окремі їх види не можуть мати ознаки недоведення злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи. Кожний етап (стадія), крім завершального, повинен містити потенційну можливість переходу до наступного, що виключає можливість вказівки на недоведеність злочину до кінця з причин, що не залежать від волі особи, адже така ознака унеможлиблює перехід до наступної стадії⁶.

Таким чином, термін «незакінчений злочин» логічно відповідає французькій законодавчій системі, а «стадія вчинення злочину» – німецькій. Одночасне їх використання у КК викликає протиріччя при тлумаченні кримінально-правових норм.

Підсумовуючи все сказане, слід визнати, що Проєкт має концептуальні протиріччя між нормами про незакінчений злочин та про добровільну відмову. Усунення цього протиріччя повинно ґрунтуватися спочатку на виборі розробниками Проєкту французької або німецької законодавчої системи, який потім стане фундаментальною підставою для побудови концептуально узгоджених між собою норм. Такий підхід дозволить також виправити термінологічні недоліки, знайти вірне місце нормам про добровільну відмову та об-

---

⁶ Детальніше див.: Гродецький Ю. В. Поняття стадій вчинення злочину. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: Константа, 2019. С. 41–52.

рати правильний підхід щодо формування ознак понять, які передбачені цими нормами.

Список використаних джерел

1. Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ как институт уголовного права. *Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства*: темат. зб. наук. праць. Відп. ред. М. І. Панов. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. С. 136–141.

2. Гродецкий Ю. В. К вопросу о месте института добровольного отказа в системе норм уголовного права. *Актуальні проблеми юридичної науки*: тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів. За ред. проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 78–79.

3. Гродецький Ю. В. Обґрунтування звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод)*: тези доп. та наук. повідомлень Всеук. наук.-практ. конф. молодих учених. За ред. проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 135–138.

4. Гродецкий Ю. В. Французская и германская системы законодательной регламентации норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 1 (8). С. 77–99. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166599> (дата звернення: 01.12.2020).

5. Гродецький Ю. В. Стадії вчинення злочину та добровільна відмова за законодавством пострадянських держав. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2018. Вип. 2 (11). С. 15–48. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.11.160954> (дата звернення: 01.12.2020).

6. Гродецький Ю. В. Поняття стадій вчинення злочину. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: Константа, 2019. С. 41–52.

REFERENCES

1. Hrodets'kyu, Yu.V. (1997). Dobrovol'nyy otkaz kak ynstytut uholovnoho prava. *Nova Konstytutsiya Ukrayiny i problemy vdoskonalennya zakonodavstva: temat. zb. nauk. prats'*. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrayiny, 136–141 [in Russian].

2. Hrodets'kyu, Yu.V. (2000). K voprosu o meste ynstytuta dobrovol'nogo otkaza v systeme norm uholovnoho prava. *Aktual'ni problemy yurydychnoyi nauky: tezy dop. ta nauk. povidomlen' nauk. konf. molodykh uchenykh ta aspirantiv*. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrayiny, 78–79 [in Russian].

3. Hrodets'kyu, Yu.V. (2000). Obgruntuvannya zvil'neniya vid kryminal'noyi vidpovidal'nosti pry dobrovil'niy vidmovi. *Aktual'ni problemy formuvannya pravovoyi derzhavy v Ukrayini (Do 50-yi richnytsi Konventsii pro zakhyst prav lyudyny ta osnovnykh svobod): tezy dop. ta nauk. povidomlen' Vseuk. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh*. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrayiny, 135–138 [in Ukrainian].

4. Hrodets'kyu, Yu.V. (2017). Frantsuzskaya i germanskaya sistemy zakonodatel'noy reglamentatsii norm o stadiyakh soversheniya prestupleniya i o dobrovol'nom otkaze. *Visnik Asotsiatsii kriminal'nogo prava Ukraïni: yelektron. nauk, issue 1 (8)*, 77–99. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2017.8.166599> [in Russian].

5. Hrodets'kyu, Yu.V. (2018). Stadiyi vchynennya zlochynu ta dobrovil'na vidmova za zakonodavstvom postradyans'kykh derzhav. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny: elektron. nauk, issue 2 (11)*, 15–48. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.11.160954> [in Ukrainian].

6. Hrodets'kyu, Yu.V. (2019). Ponyattya stadiy vchynennya zlochynu. *Efektivnist' kryminal'noho zakonodavstva: doktrynal'ni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problemy yiyi zabezpechennya: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. kruhl. stolu (m. Kharkiv, 17 trav. 2019 r.)*. Kharkiv: Konstanta, 41–52 [in Ukrainian].

Гродецкий Ю. В. Пути совершенствования норм о стадиях совершения преступления и о добровольном отказе

В статье анализируется проект нового уголовного кодекса (далее – Проект), который был подготовлен рабочей группой по вопросам развития уголовного права в рамках работы Комиссии по вопросам правовой реформы, созданной в соответствии с Указом Президента Украины от 7 августа 2019 г. № 584/2019. Основное внимание в исследовании уделяется нормам о неоконченном преступлении и о добровольном отказе от неоконченного преступления, предусмотренным разделом 2.4 Проекта. Установлено, что эти нормы не совсем соответствуют принципу правовой определенности, предусмотренному ст. 1.2.3 Проекта.

Ключевые слова: *стадии совершения преступления; неоконченное преступление, приготовление к преступлению, покушение на преступление, добровольный отказ.*

Grodetskiy Y. V. Ways to improve provisions of the stages of committing a crime and voluntary refusal

The article analyzes the draft of the new Criminal Code (hereinafter – the Draft), which was prepared by the working group on the development of criminal law within the Commission on Legal Reform, established by Presidential Decree No 584/2019 of 07.08.2019. The research is focused on the provisions of un consummated crime and voluntary refusal in case of un consummated crime, stipulated by section 2.4 of the Draft. It is established that these provisions do not fully comply with the principle of legal certainty, which is stipulated by Art. 1.2.3 of the Draft.

The arguments provided in favor of the fact that the provisions of voluntary refusal in case of un consummated crime (Article 2.4.4 of the Draft) and voluntary refusal in case of un consummated crime committed in complicity (Article 2.4.5 of the Draft) should not be stipulated by section 2.4, which is called «Un consummated Crime». The conclusion is proven that the provisions of voluntary refusal should be stipulated by a separate section of the General Part of the Criminal Code. This conclusion is made from the fact that these provisions have only their inherent legal nature, which is different from the legal nature of the provisions of the un consummated crime. In addition, these provisions have the characteristics of an independent institution of criminal law. In this regard, the provisions of voluntary refusal may claim some separation in the system of criminal law. It is proposed to place the provisions of voluntary refusal in a separate section of the General Part of the Draft after the provisions of un consummated crime and after the provisions of complicity in crime.

Attention is drawn to the conceptual incompatibility of the concepts of «un consummated crime» and «stages of committing a crime». The term «un consummated crime» logically corresponds to the French legal system, while the «stage of committing a crime» – to the German. Simultaneous use of them in the Criminal Code causes contradictions in the interpretation of criminal-legislative provisions.

It is proposed to eliminate this contradiction by choosing the French or German legal system by the developers of the Draft, which will then become a fundamental basis for developing conceptually agreed provisions.

Key words: *stages of committing a crime, un consummated crime, preparation for crime, criminal attempt, voluntary refusal.*

УДК 343.352

О. О. Дудоров,

докт. юрид. наук, проф., завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО УНОРМУВАННЯ ПРОВОКАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇЇ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ

Здійснено аналіз положень проекту нового Кримінального кодексу України стосовно провокаційної поведінки та її правових наслідків. Наголос зроблено на з'ясуванні того, наскільки розробниками досліджуваного документа взяті до уваги здобутки кримінально-правової доктрини, правові позиції ЄСПЛ і законодавство України про негласні слідчі (розшукові) дії та інші негласні заходи, а також чи сприятиме втілене у проекті унормування зазначеної поведінки вирішенню правозастосовних проблем. Визначено напрями, за якими доцільно продовжити роботу з удосконалення відповідних положень.

Ключові слова: *провокація злочину, співучасть у злочині, підбурювання до злочину, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, проєкт нового Кримінального кодексу України.*

Проблема провокації злочину є чутливою, невіддільною від моральних-етичних засад життєдіяльності суспільства і знаходиться у світоглядній площині, передбачаючи пошук відповіді на вічне питання: чи здатна благородна мета виправдати будь-які засоби, що використовуються для її досягнення? Це – своєрідний камінь спотикання, що вже багато років турбує вітчизняних правників (і не лише їх).

Попри негативне ставлення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) до провокаційної поведінки правоохоронців, яка полягає у підбурюванні осіб до вчинення злочинів (а на цю обставину ми не можемо не зважати, з огляду на ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»), питання допустимості прово-

кації як методу протидії, зокрема корупційним деліктам час від часу постає і в політикумі, і в професійному середовищі. Частково це пов'язується з ідеєю залучення до антикорупційної діяльності інститутів громадянського суспільства як чинник підвищення ефективності такої діяльності. В одному з інтерв'ю керівник НАБУ А. С. Ситник, не виключаючи легалізації провокації злочину, закликав провести широку фахову дискусію з тим, щоб з'ясувати, чого буде більше від запровадження такого кроку – шкоди або користі¹. У світлі сказаного показовою є та обставина, що на сайті Робочої групи, яка займається розробленням проекту нового Кримінального кодексу України (newcriminalcode.org.ua) та яка сформулювала колективну позицію щодо неприпустимості провокаційної поведінки, зокрема з боку правоохоронців (про це йтиметься нижче), розміщено таку, що уособлює, так би мовити, альтернативну точку зору, й опубліковану ще у 1998 р. статтю одного з членів Робочої групи В. О. Навроцького із промовистою назвою «Провокація хабара як можливий спосіб боротьби з корупцією». У програмних антикорупційних документах періодично згадується такий дотичний до провокації злочину і контроверсійний інститут, як перевірка на доброчесність.

При цьому розповсюдженість застосування методу провокації у сьогоденній діяльності правоохоронних органів не є секретом – за майже цілковитої відсутності кримінально-правового реагування на таку неправомірну поведінку. Так, за інформацією Верховного Суду, протягом 2018–2019 рр. жодну особу не було засуджено за ст. 370 чинного КК України «Провокація підкупу»². Така ж ситуація спостерігалась і в минулі роки. Згадана кримінально-правова заборона (до слова такий собі радянський спадок) є «мертвою». Водночас у процесуальному сенсі наявність провокації злочину (у т. ч. під-

---

¹ Артем Ситник: «Наближаються вибори, і НАБУ, як незалежний антикорупційний орган, політичній еліті просто непотрібний». *Голос України*. 18 жовтня 2018 р., № 197.

² Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2019 році. Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Київ: Верховний Суд, 2020. С. 85. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirka_analit_tablic_2019.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

купу) у кримінальних провадженнях судами (зокрема, Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС)) констатується нерідко. У кримінальних провадженнях, в яких проводилась негласна слідча (розшукова) дія (далі – НС(Р)Д) у вигляді контролю за вчиненням злочину, сторона захисту зазвичай заявляє про провокацію злочину, вчинену працівниками правоохоронних органів. «... у випадку, коли захист заявляє про провокацію злочину з боку правоохоронного органу або осіб, які діють за згодою і вказівками правоохоронного органу, суди повинні ретельно дослідити, чи не були дії особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, спровоковані»³. Встановлення під час судового розгляду факту провокації злочину тягне настання не кримінальної, а кримінальної процесуальної відповідальності (у вигляді неможливості використовувати здобуті у зазначений спосіб речі і документи) та, як наслідок, закриття кримінального провадження або винесення виправдувального вироку.

Аналіз останніх публікацій. Різні кримінально-правові аспекти провокаційної поведінки плідно досліджувались такими вітчизняними науковцями, як О. І. Альошина, П. П. Андрушко, М. Г. Арманов, О. Ф. Бантишев, Т. С. Батраченко, В. В. Веретянников, В. О. Глушков, Ю. В. Гродецький, О. М. Грудзур, О. В. Зайцев, Д. В. Каменський, К. Ю. Карелов, О. О. Кваша, В. М. Киричко, М. І. Мельник, І. І. Митрофанов, В. В. Навроцька, В. О. Навроцький, Р. С. Орловський, М. І. Панов, Є. О. Письменський, М. А. Пого-рецький, А. В. Савченко, О. Я. Светлов, А. А. Стрижевська, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, Г. О. Усатий, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш та ін. Звертався до вказаної проблематики й автор цих рядків, з'ясовуючи з-поміж іншого юридичну природу провокації підкупу (і злочину загалом) та критерії її відмежування від правомірних заходів, спрямованих на викриття корупційних злочинів, а також формулюючи висновок про доціль-

---

³ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 жовтня 2018 р. у справі № 372/4155/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684950> (дата звернення: 24.11.2020).

ність включення до розділу КК України «Злочини проти правосуддя» статті про відповідальність за провокацію злочину як універсального кримінально-правового засобу протидії провокаційній поведінці правоохоронців⁴.

У контексті опрацювання проекту нового КК України (далі – проект; на момент підготовки цієї статті до друку документ датований 19 жовтня 2020 р.) актуалізується питання, чи потребує провокаційна поведінка (передусім, але не лише правоохоронців) спеціальної законодавчої регламентації, а якщо так, то яким має бути нормативне відбиття ознак такої поведінки і правових наслідків вчиненого як провокатором, так і спровокованою особою. Наскільки мені відомо, у вказаній частині проект фахівцями з кримінального права поки що поглиблено не вивчався. Не викликає жодних сумнівів те, що широке професійне обговорення проекту сприятиме покращенню його якості та поступовому вдосконаленню із втіленням найкращих світових практик публічно-правового нормотворення. При цьому треба бути свідомим того, що не до кінця продумані формулювання перспективного кримінального закону, які, зокрема, не повною мірою враховують специфіку протидії злочинності в умовах чинності законів України «Про оперативну-розшукову діяльність» та КПК України, що регламентують здійснення одних і тих самих негласних заходів на різних етапах документування злочинної поведінки, можуть поставити у вкрай незручне становище оперативні підрозділи правоохоронних органів, звести їхню роботу щодо виявлення злочинів (особливо латентних) нанівець.

З урахуванням сказаного *метою* пропонованої статті є аналіз положень проекту, присвячених поведінці провокатора і спровокованого суб'єкта, та її

---

⁴ Дудоров О., Письменський Є. Кримінально-правова заборона провокації підкупу, або Правоохоронець як ініціатор злочину. *Юридичний вісник України*. 11–17 квітня 2015 р., № 14; 18–24 квітня 2015 р., № 15; Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти провокації підкупу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С 76–82. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf (дата звернення: 24.11.2020); Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. С. 332–339; Дудоров О. О., Лоскутов Т. О. Провокація підкупу (окремі матеріально-правові та процесуальні аспекти). *Актуальні питання кримінального права та процесу*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 14 червня 2019 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, Т. О. Лоскутов, А. С. Політова. Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2019. С. 13–18.

правових наслідків, із наголосом на з'ясуванні того, наскільки Робочою групою взяті до уваги здобутки кримінально-правової доктрини, правові позиції ЄСПЛ і законодавство України про НС(Р)Д та інші негласні заходи, а також чи сприятиме втілене у проєкті унормування зазначеної поведінки вирішенню правозастосовних проблем.

У ст. 2.5.3 проєкту, розміщеній у розділі 2.5 «Співучасть у злочині. Причетність до злочину», зазначається, що: не є співучастю провокація злочину, тобто схилення особи до вчинення злочину з метою подальшого викриття цієї особи перед органами правопорядку (ч. 1); не визнається провокацією виявлення службовою особою органу правопорядку вже існуючого в особи наміру на вчинення певного злочину і надання їй можливості його вчинити під контролем органу правопорядку та в порядку, передбаченому КПК України (ч. 2); особа, яка спровокувала іншу особу до вчинення злочину, підлягає кримінальній відповідальності за підбурювання до злочину (ч. 3). Як бачимо, розробники проєкту висловились за виокремлення фігури провокатора злочину, заперечуючи традиційний (панівний) і, до речі, частково втілений у чинному законодавстві (ст. 370 КК України, ч. 3 ст. 271 КПК України⁵) підхід, у межах якого діяльність провокатора визнається видом підбурювання до злочину.

Ще М. С. Таганцев писав, що особа, яка підмовляє іншого вчинити злочин для того, щоб захопити його в момент вчинення і передати правосуддю, вчиняє діяння, яке не лише є несумісним з уявленням про нормальні функції владних органів, а й містить усі ознаки поняття підбурювання до злочину⁶. Виступаючи проти спеціальної законодавчої регламентації поведінки провокатора та її кримінально-правових наслідків, А. Н. Трайнін зазначав,

---

⁵ В юридичній літературі доведено, що ця процесуальна норма потребує уточнення, оскільки всупереч матеріальному кримінальному закону дозволяє охопити поняттям провокації злочину і певні пособницькі дії (див.: Гродецький Ю. В. Добровільна відмова провокатора злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 124–125. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/09_Гродецький.pdf (дата звернення: 24.11.2020)).

⁶ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. С. 349.

що агент-провокатор є звичайним підбурювачем, і його кримінальна відповідальність має визначатись загальними засадами відповідальності за співучасть у злочині. Інший підхід ґрунтується на неприпустимому змішуванні змісту поняття підбурювання та специфічного мотиву, притаманного провокації, який, однак, знаходиться поза межами вказаного поняття⁷.

Із ч. 4 ст. 27 чинного КК України випливає, що підбурювач може діяти, керуючись різними мотивами і переслідуючи різні цілі; як одна з них, вочевидь, може виступати викриття злочинця. Бажання провокатора спрямоване на досягнення спільного злочинного результату, але з метою, відмінною від інших співучасників. Кримінальний закон нічого не говорить про спільність мотивів, які спонукали підбурювача і виконавця взяти участь у вчиненні злочину. Узагальнюючи відповідні теоретичні міркування, Р. С. Орловський стверджує, що «жодних обґрунтованих доводів щодо необхідності виокремлення провокатора як окремого виду співучасника в юридичній науці надано не було»⁸.

Так, провокація підкупу розглядається наразі законодавцем саме і тільки як спеціальний вид підбурювання до вчинення певного злочину (-ів). Особливістю підбурювання, караного за ст. 370 КК України, є специфічна, конкретизована мета – викриття того, хто пропонував, обіцяв неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Оскільки «дії з підбурювання включені до об'єктивної сторони складу злочину «провокація підкупу», підбурювач є виконавцем злочину, передбаченого ст. 370 КК... якщо вилучити з КК України ст. 370, відповідальність службових осіб за провокацію підкупу не лише не виключається, а, навпаки, може стати більш су-

---

⁷ Трайнин А. Н. Избранные труды / сост., вступит. статья докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. С. 297–298.

⁸ Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. С. 160.

ворою. Вони відповідатимуть як співучасники – підбурювачі до корупційних злочинів...»⁹.

У кримінально-правовій науці, однак, зустрічаються й альтернативні підходи, згідно з якими провокацію не слід (або не завжди слід) ототожнювати з підбурюванням до вчинення злочину (О. О. Кваша, І. І. Митрофанов та ін.). Йдеться, зокрема, про те, що: 1) провокація злочину – це відмінна від підбурювання одностороння діяльність винного, спрямована на моделювання такої поведінки іншої особи, яка мала б всі зовнішні ознаки злочину, з певною метою. Дії провокатора і спровокованого спрямовані на досягнення не єдиного, а зовсім різних (діаметрально протилежних) результатів, вони не можуть вважатись узгодженими, спільними; 2) правова природа підбурювання до злочину і провокації злочину не є тотожною, а провокація злочину – це більш широке поняття, ніж підбурювання до вчинення конкретного злочину.

За такого різноманіття доктринальних підходів не дивує та обставина, що в проєкті знайшов втілення своєрідний компромісний концепт провокації злочину. Звісно, за бажання Робочій групі можна закидати невизначеність щодо правової природи провокації злочину, а між ч. 1 і ч. 3 ст. 2.5.3 проєкту констатувати неузгодженість: з одного боку, провокація не визнається співучастю у злочині (і це кореспондується з її визначенням, наведеним у ст. 2.5.1 проєкту); з іншого, провокатор *de facto* називається підбурювачем, а визначення підбурювача (ч. 4 ст. 2.5.2 проєкту) охоплює і провокатора. Однак Робоча група чітко фіксує свою (небезспірну, але прийнятну, зокрема з практичної точки зору) позицію, використовуючи у цьому випадку прийом юридичної фікції, як це, до речі, робить і законодавець окремих зарубіжних країн (наприклад, ст. 24 КК Польщі, ст. 18 КК Іспанії). Таке цілком задовільне пояснення під час роботи Міжнародної наукової конференції «Реформування кримінального законодавства України: сучасність та майбутнє»

---

⁹ Яриш Н. Провокація підкупу та співучасть у корупційних злочинах: парадокси кримінально-правового регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2. С. 113, 115.

(м. Харків, 22–23 жовтня 2020 р.) надала учасниця Робочої групи Н. О. Гуторова, презентуючи відповідний розділ проєкту.

Щоправда, положення, наведені в ч. 1 і ч. 3 ст. 2.5.3 проєкту, не враховують ту обставину, що при провокації злочину не виключається такий вплив на особу, який не охоплюється кримінально-правовим поняттям підбурювання до злочину. Адже, як слушно зазначається в юридичній літературі, провокувати на вчинення злочину можна і шляхом впливу не безпосередньо на особу, а на об'єктивну дійсність, завідомо створюючи обстановку та умови, які викликають вчинення злочину (залишити гроші в кабінеті службової особи, підкинути наркотики або зброю тощо)¹⁰. Натомість притаманне підбурюванню схилення іншого до вчинення злочину полягає у впливі на психіку особи, в результаті чого та свідомо обирає певний варіант своєї поведінки. Тут доречно пригадати запропоновану О. І. Альшиною класифікацію способів провокації злочину залежно від впливу на свідомість та волю спровокованої особи: 1) способи провокації, пов'язані з виконанням провокатором певної ролі співучасника (провокація шляхом організації або підбурювання); 2) способи провокації, не пов'язані з виконанням провокатором певної ролі співучасника, зокрема вчинення інформаційних дій, що створюють обстановку, яка викликає намір вчинити злочин (така провокація може вчинюватися

---

¹⁰ Артеменко Н. В., Минькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора та инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал российского права*. 2004. № 11. С. 52; Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 485; Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. С. 265; Костенко О. М., Кваша О. О., Сірий М. І. та ін. Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми): монографія / Київ: Наукова думка, 2014. С. 84, 88.

Зроблю застереження: вказану «завуальовану» провокаційну поведінку слід відрізнити від подібних із зовнішнього боку дій на кшталт підкидання предмета нібито як неправомірної вигоди в робочий кабінет або автомобіль особи, вручення їй цього предмета шляхом обману, переказу грошей на банківський рахунок особи без повідомлення їй про це тощо. Перераховані й аналогічні дії не мають на меті викликати (породити) в іншій особі намір вчинити злочин із тим, щоб викрити її, і лише створюють вигляд порушення іншою особою кримінально-правової заборони, спрямовані на фальсифікацію доказів неіснуючого злочину, а тому за наявності підстав повинні розцінюватись як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення, або як завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення, і кваліфікуватись, відповідно, за ч. 2 ст. 372 і ч. 2 ст. 383 КК України.

за допомогою словесної форми передачі інформації, а також шляхом вчинення конклюдентних (смыслових) дій)¹¹.

Наприклад, за чинною редакцією ст. 370 КК України не може кваліфікуватись такий вплив, як створення штучних перешкод і труднощів, спрямованих на породження в особи переконання в тому, що питання, у вирішенні яких вона зацікавлена, можуть бути розв'язані тільки шляхом підкупу. Має рацію О. В. Ус, яка пише, що для караної за ст. 370 КК провокації «характерна наявність двостороннього суб'єктивного зв'язку між провокатором і особою, яку він проковує, тобто така особа повинна усвідомлювати, що намір (бажання, рішучість) на вчинення одного з наведених діянь у неї намагається викликати саме провокатор підкупу. У зв'язку з цим таємна провокація виключається»¹². Цікаво, що ті різновиди провокаційної поведінки, які через відсутність згаданого зв'язку або інші причини не визнаються підбурюванням, утворювали склад злочину, передбаченого попередньою редакцією ст. 370 КК України. Питання, чи декриміналізовані (а якщо так, то чи обґрунтовано) випадки «завуальованої» провокації підкупу, відмінної від співучасті у злочині, як і питання про визнання наразі обману способом провокації підкупу, науковцями вирішуються суперечливо.

Зі сказаного вище випливає, що ст. 2.5.3 проекту, навряд чи охоплюючи відмінну від підбурювання провокацію злочину, може стати частково прогальною. У зв'язку з цим відповідна дефініція потребує вдосконалення; як варіант вона може бути доповнена альтернативною вказівкою на створення особою обстановки, що викликає вчинення іншою особою злочину. Більш вдалим, ніж відображений у проекті (хоч так само небездоганим), видається і варіант визначення провокації злочину як умисного залучення особи до

---

¹¹ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. С. 8, 74–79, 125–126.

¹² Ус О. В. Провокація підкупу: аналіз складу злочину й питання кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 16 (2). С. 67.

вчинення злочину з метою її подальшого викриття¹³. У будь-якому разі поняття провокації злочину Робочій групі варто спробувати визначити чіткіше (повніше) задля уникнення можливих проблем у правозастосуванні.

До слова втілена у проєкті ідея прирівнювання кримінальної відповідальності провокатора до відповідальності підбурювача не дозволяє не помічати проблему добровільної відмови провокатора злочину. В юридичній літературі слушно зазначається, що передбачені ч. 2 ст. 31 КК України дії у вигляді відвернення вчинення злочину або своєчасного повідомлення про злочин можуть виступати засобом досягнення провокаційної мети. Задля подолання такої несправедливості висуваються певною мірою альтернативні пропозиції. Йдеться про доповнення ст. 31 чинного КК одним із таких положень: не визнається добровільною відмовою організатора або підбурювача відвернення вчинення злочину або своєчасне повідомлення ними відповідних державних органів про злочин, що готується або вчиняється, якщо у такий спосіб зазначені особи намагалися, зокрема, досягнути провокаційної мети викриття іншого співучасника¹⁴; добровільна відмова провокатора злочину може бути здійснена лише шляхом схилення спровокованого ним співучасника злочину до добровільної відмови від вчинення злочину¹⁵. Ознайомлення зі ст. 2.4.5 проєкту «Добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті» показує, що ця стаття подібних конструктивних положень не містить, а отже, і в цій частині аналізований документ потребує доопрацювання.

Положення, наведене в ч. 3 ст. 2.5.3 проєкту: 1) термінологічно не узгоджується з п. «б» ч. 4 його ст. 2.3.9, бо, судячи з цієї норми (розглядатиметься нижче), діяння спровокованої особи, передбачене Книгою 7, не є зло-

---

¹³ Карелов К. Ю. Спеціальні правила кваліфікації провокації злочинів, вчинених у співучасті: відмежування провокації від суміжних кримінально-правових понять. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 144.

¹⁴ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 155, 169; Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. С. 385–386.

¹⁵ Гродецький Ю. В. Добровільна відмова провокатора злочину. С. 133. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/09_Гродецький.pdf (дата звернення: 24.11.2020)

чином; 2) не бере до уваги ту обставину, що поведінка провокатора може розцінюватись як дії не лише підбурювача, а й організатора. «Якщо провокаційну діяльність розглядати в межах інституту співучасті у злочині, можна зробити висновок, що така діяльність може охоплюватися двома видами співучасті – підбурюванням або організацією злочину... У разі, коли провокація злочину здійснюється шляхом організації або підбурювання до злочину, провокатор підлягає відповідальності за співучасть у злочині відповідно до статей 29–31 цього Кодексу»¹⁶. Наприклад, співробітники правоохоронних органів, які при вчиненні провокації підкупу використовують підбурювача, можуть розглядатись і як організатори спровокованого злочину, оскільки вони керують підготовкою цього підбурювача, дають йому настанови, складають план відповідних заходів тощо.

Однією з ключових ознак кримінально-правового поняття провокації злочину є мета, яку ставить перед собою провокатор. Судячи з ч. 1 і ч. 3 ст. 2.5.3 проєкту, провокатором може бути і не правоохоронець. Більше того: сформульоване Робочою групою визначення провокації злочину, яке вказує на мету «подальшого викриття цієї особи *перед органами правопорядку*», наводить на думку про те, що цим визначенням не охоплюється (!) провокаційна діяльність співробітників органів правопорядку. Виходжу з того, що прагнути викрити суб'єкта перед такими органами можуть лише ті особи, які самі не уособлюють органи правопорядку. З цієї ж причини складно погодитись із пропозицією закріпити як мету провокації злочину видачу спровокованої особи органам влади¹⁷.

Закріплення як мети провокації злочину «заподіяння матеріальної та нематеріальної шкоди спровокованій особі»¹⁸, на мою думку, не дозволить

---

¹⁶ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 124, 128.

¹⁷ Арутюнов А. Провокация преступления. *Российский следователь*. 2002. № 8. С. 34; Арутюнов А. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. № 11. С. 122–127.

¹⁸ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 97–98, 100.

підкреслити специфіку провокаційної поведінки. Вдалішим (стосовно правоохоронців) видається позначення мети їхньої провокаційної поведінки як *створення у подальшому вигляду викриття* спровокованої особи¹⁹. З урахуванням широкого суб'єктного складу провокації злочину її мету, на перший погляд, можна визначити альтернативно – як викриття спровокованої особи або створення штучних доказів вчинення нею злочину, проте такий варіант вважаю не зовсім вдалим: поняття викриття і створення штучних доказів обвинувачення частково перехрещуються. Найпростіший (щоб не сказати – примітивний) шлях розв'язання позначеної проблеми полягає у виключенні з ч. 1 ст. 2.5.3 проєкту слів «перед органами правопорядку». Не відкидаю (за прикладом ст. 145 КК Грузії) і закріплення як мети провокації злочину: 1) притягнення спровокованої особи до кримінальної відповідальності (тим більше, що у п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України йдеться саме про притягнення до кримінальної відповідальності) або 2) (з урахуванням наскрізного використання в проєкті іншого терміну для позначення кримінально-правових наслідків вчиненого злочину) застосування до спровокованої особи кримінально-правових засобів.

Робоча група мала дати (і дала) відповідь також на питання, чи доцільно обмежувати нормативну регламентацію провокаційної поведінки та її правових наслідків лише Загальною частиною КК України. Один із підходів до вирішення цього питання полягає в тому, що поведінка провокатора злочину повністю охоплюється підбурюванням для вчинення злочину, а тому немає сенсу у створенні складу злочину, який би передбачав відповідальність за провокацію злочину в Особливій частині КК України. Такі зміни, пише Р. С. Орловський, підриватимуть можливість інституту співучасті у забезпеченні наскрізного кримінально-правового регулювання²⁰. Ознайомлення з

---

¹⁹ Борков В. Квалификация преступлений, совершаемых в сфере оперативно-розыскной деятельности. *Уголовное право*. 2018. № 1. С. 17–18.

²⁰ Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. С. 384–385.

проектом, включаючи його «пілотний» розділ 7.4 «Злочини проти правосуддя», показує, що в ньому втілено саме такий підхід (із тією лише поправкою, що провокатор формально не визнається підбурювачем, хоч і відповідатиме за скоєне як він).

До наведеного підходу, однак, є підстави поставитись критично, виходячи з того, що: 1) насправді провокаційна поведінка повністю не охоплюється поняттям підбурювання до вчинення злочину (про це йшлося вище); 2) кваліфікація провокаційної поведінки правоохоронців як підбурювання до певного злочину не повною мірою враховуватиме її антисуспільну спрямованість; 3) кримінальний закон має виконувати з-поміж іншого превентивну функцію. Як слушно зазначає Д. В. Каменський, запровадження спеціальної норми про відповідальність за «правоохоронну» провокацію в межах розділу КК України, присвяченого злочинам проти правосуддя, стане чітким нормативним сигналом про принципову недопустимість і, навіть більше, кримінальну караність «штучного» режиму поміщення ідеї вчинити злочин у свідомість заздалегідь невинної особи²¹.

У будь-якому разі нелогічним є виокремлення в чинному КК України як складу злочину лише провокації підкупу – без встановлення для службових осіб правоохоронних органів спеціальної кримінальної відповідальності за провокацію інших злочинів. Адже недоброчесні службові особи, зокрема співробітники слідчих та оперативних підрозділів можуть провокувати осіб на вчинення різних злочинів, а не тільки тих, які охоплюються поняттям підкупу. З цього приводу В. В. Навроцька пише, що провокаційні дії завдають шкоди і встановленому порядку здійснення службовими особами своїх повноважень щодо реалізації мети і завдань правосуддя. Розвиваючи пропозицію О. І. Альошиної, дослідниця виступає за доповнення розділу XVIII Особливої частини КК України статтею 383¹, диспозиція ч. 1 якої могла б бути викладе-

---

²¹ Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини в США та Україні: порівняльно-правове дослідження: монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ: Дакор, 2020. С. 960.

на в такій редакції: «Завідоме створення службовою особою правоохоронних органів обстановки, що викликає вчинення іншою особою діяння, забороненого цим Кодексом»²². Загалом підтримуючи таку пропозицію, водночас зауважу, що за викладеного підходу поза відповідною диспозицією може залишитись основна (підбурювальна) складова провокації злочину.

Подібним чином розмірковує О. О. Кваша, вказуючи на те, що негативні наслідки для спровокованої особи настають у результаті повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину й постановлення обвинувального вироку судом. Тому у випадку спровокованого злочину шкода заподіюється порядку здійснення правосуддя. Провокацію, на думку дослідниці, слід визначати як умисні дії особи, спрямовані на виникнення бажання в іншій особі на вчинення злочину, з метою її подальшого викриття, дискредитації, вимагання чи створення штучних доказів обвинувачення. Склад цього злочину слід розмістити в розділі XVIII Особливої частини КК «Злочини проти правосуддя»²³. Складно зрозуміти, яким чином такі цілі, як дискредитація і вимагання, «вписуватимуться» у родовий об'єкт злочинів проти правосуддя (яким чином ці негативні наслідки наставатимуть для спровокованої особи саме за вирокіом суду, як пише авторка). До того ж цілі викриття і створення штучних доказів обвинувачення частково є синонімічними.

З урахуванням сказаного вважаю, що при доопрацюванні розділу 7.4 проєкту «Злочини проти правосуддя» не завадило б повернутись до питання про доцільність включення до нього статті про провокацію злочину, розрахованої на службових осіб органів правопорядку. Ще й таке: навіть за негативної відповіді на зазначене питання напрацювання кримінально-правової доктрини в частині формулювання «правоохоронної» провокації як окремого

---

²² Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 37, 38.

²³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. С. 263, 272; Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми): монографія. С. 94.

складу злочину проти правосуддя могли б стати у нагоді при вдосконаленні ст. 2.5.3 проєкту «Провокація злочину».

Частина 2 цієї статті уособлює схвальне бажання Робочої групи закріпити (конкретизувати) у кримінально-правовому сенсі ознаки правомірної поведінки правоохоронців, яка не є провокаційною. За слушним висловлюванням О. Б. Сибалю, чинному КК України притаманна прогалина у частині вказівки на передбачену ст. 271 КПК України правомірну поведінку працівників правоохоронних органів, а також осіб, які залучаються до контролю за вчиненням злочину на конфіденційних засадах, як на обставину, що виключає злочинність діяння таких осіб²⁴. На користь доцільності законодавчого унормування дій правоохоронців, відмінних від провокації злочину і спрямованих на викриття злочинів, вказує, серед іншого, те, що деякі дослідники при оцінці правозастосовних реалій допускають некоректні висловлювання, які взагалі заперечують правомірність проведення НС(Р)Д.

Так, О. В. Баганець безапеляційно заявляє, що «проведення будь-яких НСРД, спрямованих на документування неправомірної вигоди з метою викриття корумпованих посадовців, є провокацією»²⁵. Прозоро натякаючи на наявність провокації злочину у конкретній резонансній справі, згаданий автор пише, що якби керівник САП, якому запропонували неправомірну вигоду, категорично відкинув таку пропозицію і припинив контакти з відповідними суб'єктами, то і злочину не сталося б²⁶. Уточню, що пропозиція неправомірної вигоди утворює склад закінченого злочину, передбаченого відповідною частиною ст. 369 КК України. До того ж у розглядуваній ситуації підстава проведення контролю за вчиненням злочину (у вигляді спеціального

---

²⁴ Сибаль О. Б. Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 339–342. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/83.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

²⁵ Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. С. 200.

²⁶ Баганець О. Провокування підкупу: справи, про які мовчать. *Юридичний вісник України*. 2–8 листопада 2018 р., № 5.

слідчого експерименту) як НС(Р)Д мала місце, а законодавчу заборону щодо провокування особи на вчинення злочину з метою її подальшого викриття, на мій погляд, порушено не було. Твердження ж О. В. Баганця про визнання будь-якої НС(Р)Д провокацією злочину не може бути оцінене інакше як відвертий треш, що не ґрунтується ні на чинному законодавстві²⁷, ні на концепції «поліцейської провокації», виробленої ЄСПЛ, ні на правових позиціях ККС ВС. «У правозастосовній діяльності правоохоронних органів слід відрізнити правомірний контроль за вчиненням злочину як ефективний негласний засіб негласного розслідування від провокації – незаконної дії»²⁸.

Частина 2 ст. 2.5.3 проєкту містить ключове в аспекті вказаного розмежування положення – про невизнання провокацією злочину виявлення уповноваженим суб'єктом держави вже існуючого в особи наміру вчинити певний злочин. Однак чи не доречніше у цьому випадку говорити про встановлення правоохоронцем не просто існуючого, а саме виявленого наміру вчинити злочин? Адже виявлення наміру тим чи іншим способом (усно, письмово, за допомогою конклюдентних дій тощо) є кроком вперед порівняно з внутрішнім психічним процесом – формуванням (існуванням) наміру.

Зазначу, що і без спеціальної регламентації, запропонованої у ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту, доктрина і практика (маю на увазі передусім ККС ВС), керуючись з-поміж іншого правовими позиціями ЄСПЛ (рішення у справах: «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 9 червня 1998 р.; «Калабро проти Італії» від 21 березня 2002 р.; «Г. А. Ваньян проти Російської Федерації» від 15 грудня 2005 р.; «Худобін проти Росії» від 26 жовтня 2006 р.; «Раманаскас проти Литви» від 5 лютого 2008 р.; «Мілінієне проти Литви» від 24 червня 2008 р.; «Банніков проти Росії» від 4 листопада 2010 р.; «Носко і

---

²⁷ Задля справедливості зауважу, що ст. 271 КПК України «Контроль за вчиненням злочину» частково перебуває у колізії з ч. 1 ст. 24 Закону України «Про запобігання корупції», яка закріплює алгоритм дій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи у разі надходження такої особи, зокрема, пропозиції неправомірної вигоди. Проте ця колізія залишилась для О. В. Баганця непоміченою.

²⁸ Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 42.

Нефедов проти Росії» від 30 жовтня 2014 р.; «Матанович проти Хорватії» від 4 квітня 2017 р.; «Чохонелідзе про Грузії» від 28 червня 2018 р. тощо), виробили підхід, відповідно до якого, якщо при провокації винний сам викликає в іншої особи намір вчинити злочин з метою її викриття, то при проведенні правомірних заходів під контроль беруться вже наявні процеси, пов'язані з посяганням на об'єкт кримінально-правової охорони. Вважається, що такі заходи не ініціюють злочинну поведінку особи, а втручаються в уже наявну реалізацію злочинного наміру, засвідчуючи при цьому події та факти.

Тому не визнаються, наприклад, провокацією підкупу дії, вчинені з метою викриття того, хто вчиняє одержання неправомірної вигоди, коли ця особа вимагає неправомірну вигоду, а інша особа для викриття вимагача погоджується на задоволення цієї вимоги, а далі, вже з відома правоохоронних органів, передає неправомірну вигоду²⁹. Водночас не можуть розцінюватись як правомірні вчинені під час контролю за злочином пропозиція чи обіцянка неправомірної вигоди, оскільки такі дії ініціюють подальшу злочинну поведінку службової особи у формі прийняття такої пропозиції чи обіцянки³⁰. Для виключення кваліфікації дій працівників правоохоронних органів за ст. 370 КК України необхідним є підтвердження факту пропозиції, обіцянки, прийняття пропозиції чи обіцянки або вимагання неправомірної вигоди, не зумовленого їхніми діями³¹.

Звернемось до матеріалів судової практики.

Підтверджуючи правильність засудження за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 190 КК України начальника відділу місцевих податків і зборів, плати за землю управління оподаткування та контролю об'єктів і операцій ДПІ у Деснянсь-

---

²⁹ Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства. С. 338–339.

³⁰ Сибаль О. Б. Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект. С. 342. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/83.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

³¹ Арманов М. Г. Особливості кваліфікації корупційних дій у публічній сфері відповідно до типових ситуацій їх виявлення. *Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності*: збірник матеріалів інтернет-конференції (Київ, 29 травня 2015 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 161.

кому районі Головного управління Міндоходів у м. Києві Особи-1, ККС ВС констатував відсутність провокації злочину. Адже Особа-1 вчинила активні дії, спрямовані на заволодіння коштами, ініціювала їх передачу та визначила конкретну суму, яку бажала отримати; після покладення на стіл доларів США в обумовленому розмірі вона не відмовилась від свого наміру, навпаки, запевнила нібито в позитивному вирішенні питання і, лише усвідомивши, що її викрито, намагалась позбутися грошей. Зокрема, переглянувши наявні у справі відеозаписи НС(Р)Д, суд установив, що на них зафіксовано не тільки пропозицію з боку Особи-1 до Особи-3 сплатити 2500 дол. США за підтримку податковою інспекцією ТОВ «Бур'ян» та неанулювання свідцтва платника ПДВ, а й міркування Особи-1 про привабливість цього варіанта через значно дорожче (10 тис. дол. США) вирішення питання з податковою поліцією³².

Навіть якщо особа виявляє намір вчинити певний злочин, це не виключає провокацію щодо іншого злочину, який не охоплювався виявленим наміром підозрюваної особи, якщо обставини справи свідчать про те, що умисел на вчинення іншого злочину з'явився у підозрюваного внаслідок підбурювання з боку правоохоронного органу³³.

Проблема провокаційної поведінки правоохоронців невідривно пов'язана з нормативно-правовим регулюванням проведення оперативно-розшукових заходів і НС(Р)Д, у зв'язку з чим відсилка в ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту до порядку, передбаченого КПК України, на перший погляд, виглядає логічною. Тим більше, що ч. 3 ст. 271 цього Кодексу в унісон наведеному вище підходу забороняє під час підготовки та проведення такої НС(Р)Д, як контроль за вчиненням злочину, провокувати (підбурювати) особу на вчинення

---

³² Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 травня 2020 р. у справі № 754/2623/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89107394> (дата звернення: 24.11.2020).

Правильність перекваліфікації дій вказаної службової особи з ч. 4 ст. 368 на ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 190 КК України є темою окремої розмови.

³³ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 жовтня 2018 р. у справі № 372/4155/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684950> (дата звернення: 24.11.2020).

злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона не вчинила б, якби слідчий, співробітник уповноваженого оперативного підрозділу та інші не сприяли цьому. Називаючи діяльність правоохоронців із проведення правового експерименту і провокаційну діяльність, що зумовлює вчинення злочину, взаємовиключними поняттями, В. В. Навроцька слушно зазначає, що проведення правового експерименту не повинне впливати на свідомість ймовірного злочинця, щодо якого здійснюється перевірка, обумовлювати його поведінку. У протилежному випадку матиме місце підбурювання до вчинення злочину, що ігнорує завдання правоохоронних органів³⁴.

В одному з проваджень, спростовуючи доводи захисника про провокацію злочину з боку правоохоронних органів, ККС ВС зазначив, що перевіркою матеріалів кримінального провадження щодо Особи-1, засудженої за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 309 КК України, встановлено, що органи досудового розслідування діяли у пасивний спосіб і не підбурювали засудженого до вчинення злочину. Отже, такі дії не призвели до підбурювання – через призму прецедентної практики ЄСПЛ стосовно ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В обґрунтування своєї позиції ККС ВС звернувся до рішень ЄСПЛ, якими визначені такі критерії встановлення наявності провокації злочину: чи були дії правоохоронних органів активними; чи мало місце з їхнього боку спонукання особи до вчинення злочину, наприклад, прояв ініціативи у контактах з особою, повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи, наполегливі нагадування, підвищення ціни вище середньої; чи був би скоєний злочин без втручання правоохоронних органів; вагомість причин проведення оперативної закупівлі, чи були у правоохоронних органів об'єктивні дані про те, що

---

³⁴ Навроцька В. В. Доказове значення даних, здобутих в результаті провокації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 236.

особа була втягнута у злочинну діяльність, а ймовірність вчинення нею злочину була суттєвою³⁵.

В іншій справі ККС ВС, перевіряючи доводи скарги захисника особи, засудженої за ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст.15, ч. 3 ст. 369 КК України, щодо наявності провокації злочину, зробив висновок про те, що такий факт не знайшов свого підтвердження у матеріалах кримінального провадження. Навпаки, як убачається з показань засудженого та потерпілого, саме засуджений зателефонував потерпілому і вказав, яку суму неправомірної вигоди йому потрібно сплатити для отримання наказів щодо надання дозволу на оформлення проєктів відводу двох земельних ділянок, а надалі при зустрічі повідомив, що вказані гроші необхідно сплатити керівнику Головного управління «Держгеокадастру» у Вінницькій області, тобто схилив до передачі йому грошей. При цьому ККС ВС традиційно послався на відповідні рішення ЄСПЛ, який для відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів виробив змістовний і процесуальний критерії. Під змістовним критерієм розуміється наявність/відсутність суттєвих змістовних ознак, притаманних провокації правоохоронних органів, а під процесуальним – наявність у суду можливості перевірити відомості про ймовірну провокацію під час судового засідання з дотриманням принципів змагальності та рівності сторін³⁶.

Стає зрозумілим, що, за великим рахунком, у ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту якогось прирощування нової практично значимої інформації немає.

Далі. Наведене у цій нормі проєкту положення про надання особі можливості вчинити злочин під контролем органу правопорядку сприймається неоднозначно. З одного боку, воно явно перегукується з позицією ЄСПЛ щодо правомірності саме і тільки *пасивного розслідування* злочину (інакше ма-

---

³⁵ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 червня 2019 р. у справі № 334/4373/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82858164> (дата звернення: 24.11.2020).

³⁶ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квітня 2019 р. у справі № 127/5345/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81203042> (дата звернення: 24.11.2020).

тиме місце підбурювання до злочину, а отже, провокація). ЄСПЛ, як вже зазначалось, відкидає будь-яку поведінку, яку можна тлумачити як спонукання до вчинення злочину, включаючи ініціативу в контакт з заявником, повторення пропозиції після відмови, обіцянку фінансової допомоги, заклик до співчуття. З іншого боку, формулювання, яке міститься в ч. 2 ст. 2.5.3 проекту (таке собі пасивне спостереження), навряд чи адекватно відображає те, що фактично відбувається під час проведення контролю над вчиненням злочину як НС(Р)Д.

Так, О. Б. Сибаль у цьому контексті пише, зокрема, про: організацію діяння, вчиненого особою, яка конфіденційно співпрацює з правоохоронним органом (розроблюється план дій такої особи, їй надаються вказівки, забезпечується їй прикриття тощо); підбурювання до вчинення діяння особою, яка конфіденційно співпрацює з правоохоронним органом (наприклад, слідчий переконує особу, яка заявила про злочин, у необхідності її участі у контролі за вчиненням злочину задля викриття злочинця); пособництво у діянні, вчиненому особою, яка конфіденційно співпрацює з правоохоронним органом (під час контролю за вчиненням злочину така особа отримує від правоохоронців поради вказівки і поради, їй можуть надаватись заздалегідь ідентифіковані або імітаційні предмети (гроші, зброя, наркотики тощо); імітування обстановки злочину у вигляді вибухів, підпалів, викрадення людини, заволодіння транспортним засобом тощо³⁷. В. М. Трепак веде мову про комплекс дій, вчинюваних у межах тактичної операції «затримання на гарячому»³⁸, а білоруські дослідники В. М. Хомич та І. І. Бранчель, розкриваючи кримінально-правові аспекти відмінного від провокації злочину оперативного експерименту, вказують на активний характер оперативних заходів, спрямованих

---

³⁷ Сибаль О. Б. Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект. С. 341. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/83.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

³⁸ Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. адвокатури України. К., 2011. С. 11–12.

на виявлення і припинення корупції, на стимулювання виявленої, але поки що не підтвердженої активності суб'єкта³⁹.

Спеціальний слідчий експеримент (одна з форм контролю за вчиненням злочину) полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (пп. 1.12.14 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5), затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України. Контроль за вчиненням злочину полягає у системі дій суб'єктів досудового розслідування, направлених на перевірку інформації про підготовку окремими особами до вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, а також безпосередню участь у вчиненні окремих протиправних дій, зокрема з метою мінімізації чи відвернення суспільно небезпечних наслідків їх вчинення⁴⁰.

Відтак, якщо і залишати в статті проєкту «Провокація злочину» окрему частину, присвячену правомірній поведінці правоохоронців, то замість надання особі можливості вчинити злочин під їхнім контролем варто вказати на створення службовою особою органу правопорядку обстановки, потрібної для реалізації виявленого наміру особи вчинити певний злочин (або використати інше подібне (узагальнене) формулювання, яке дозволить охопити й активності, що становлять зміст інших форм контролю за вчиненням злочину, –

---

³⁹ Хомич В. М., Бранчель И. И. Оперативный эксперимент как способ выявления взяточничества: монография. Минск: БГУФК, 2009. С. 52, 59, 76.

⁴⁰ Білічак О. А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 28. 2017. № 2. С. 52.

контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, імітування обстановки злочину).

Те, що в ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту фігурує службова особа органу правопорядку, є зрозумілим з огляду як на зміст глави 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії», так і на згадану практику ЄСПЛ. Водночас слід мати на увазі те, що дії, вказані у цій нормі, за дорученням зазначеної службової особи може вчиняти той, хто залучений до контролю за вчиненням злочину на засадах конфіденційного співробітництва. Це може бути, наприклад, особа, якій надійшла пропозиція незаконно придбати чи збути зброю або наркотики, створити порнографічний сайт або встановити на комп'ютер неліцензійне програмне забезпечення, надати чи одержати неправомірну вигоду. Частина 2 ст. 2.5.3 проєкту, на мою думку, не створюватиме перешкод для залучення осіб, які конфіденційно співпрацюють з правоохоронцями у викритті злочинів.

Так само навряд чи буде поставлена поза законом (кримінальним) регламентована, зокрема, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» практика проведення оперативних експериментів із використанням об'єктів-пасток (приманок), тобто спеціально підготовлених і контрольованих оперативними підрозділами об'єктів посягань (автомобілів, квартир, валіз тощо), які розміщуються у місцях ймовірного вчинення злочинів. Така правомірна поведінка правоохоронців, врегульована відмінними від КПК України нормативно-правовими актами, як і поведінка, зазначена в ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту, не є наразі (і не визнаватиметься за новим КК України) провокацією злочину. Тому ця норма проєкту (якщо вже рухатись шляхом перерахування різновидів правомірної поведінки «агентів держави», дотичної до провокації злочину) може бути доповнена (розвинута) за рахунок вказівки на оперативно-розшукові заходи, здійснювані до кримінального провадження і врегульовані оперативно-розшуковим законодавством, а не КПК України.

Викладеним резерви вдосконалення ч. 2 ст. 2.5.3 проекту не вичерпуються. Так, окремими дослідниками висувається «перспективна» пропозиція доповнити ст. 370 КК України приміткою, яка, серед іншого, передбачатиме, що не вважається провокацією проведення в порядку, передбаченому законом, перевірки на добросовісність особи – суб'єкта відповідальності за корупційні злочини⁴¹. Доцільність включення подібного положення до ч. 2 ст. 2.5.3 проекту залежить від того, чи буде в Україні врешті-решт запроваджено достаточний до провокації злочину інститут перевірки на добросовісність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як це передбачає, наприклад, п. 2.1.5 розробленого НАЗК проекту Антикорупційної стратегії на 2020–2024 рр.

До слова, згадане в ч. 2 ст. 2.5.3 проекту вчинення злочину під контролем органу правопорядку може тлумачитись не зовсім як «контроль за вчиненням злочину» у сенсі КПК України. Різниця формулювань сприятиме «творчості» адвокатів, які будуть вказувати на активну діяльність органів правопорядку з контролюю за вчиненням злочину, а отже, на нібито вчинення ними провокації злочину. З іншого боку, постає питання, чи варто у матеріально-правовій нормі, присвяченій відмежуванню кримінально караної провокації злочину від правомірної поведінки службових осіб органів правопорядку, спрямованої на викриття злочинів, «прив'язуватись» до порядку, передбаченого КПК України? Чи універсальним за такого підходу буде правило, закріплене в ч. 2 ст. 2.5.3 проекту? Тим більше, що згідно з ч. 3 ст. 271 КПК України така НС(Р)Д, як контроль за вчиненням злочину, допускається лише стосовно тяжких та особливо тяжких злочинів, а наявне кримінально процесуальне регулювання НС(Р)Д не відзначається досконалістю.

Уявимо ситуацію: службова особа органу правопорядку здійснює виявлення вже існуючого в особи та вираженого зовні наміру на вчинення певного

---

⁴¹ Калітенко О. В., Калмиков Д. О., Коліушко І. Б. та ін. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. С. 231.

злочину і надає їй можливість його вчинити, але це відбувається з порушенням порядку, закріпленого кримінальним процесуальним законом (наприклад, у частині підготовки та оформлення документів, які стосуються проведення НС(Р)Д; контроль за вчиненням злочину здійснюється до винесення процесуального рішення (постанови прокурора) або після закінчення визначеного у цьому документі строку проведення такої НС(Р)Д; відсутність у матеріалах кримінального провадження письмової згоди особи на конфіденційне співробітництво з органом досудового розслідування; до співробітництва на конфіденційних засадах залучено осіб, яким це заборонено КПК України)⁴². Така неправомірна поведінка правоохоронця навряд чи буде провокацією (бо тут він виявив відповідний намір, а не викликав, не породив його), хоч ч. 2 ст. 2.5.3 проєкту (за її незмінності) допускати й інше тлумачення.

Із таких саме міркувань критично оцінюю пропозицію включити в статтю кримінального закону, присвячену провокації злочину, положення про те, що не визнається провокацією оперативний експеримент, якщо є законні підстави для проведення останнього, а його підготовка і результати оформлені належним чином⁴³. Крім цього, з огляду на предмет відання матеріального кримінального права, місце наведеному очевидно-декларативному припису – мабуть, не в КК.

Завершуючи висвітлення питання про дотичну до провокації правомірну поведінку правоохоронців, спрямовану на викриття злочинів, відзначу, що Робочій групі варто задуматись над переведенням вирішення цього питання у площину обставин, що виключають протиправність діяння. Так, аргументованою і загалом конструктивною виглядає пропозиція О. Б. Сибалія щодо закріп-

---

⁴² Наведу показовий приклад: задовольняючи касаційну скаргу особи, засудженої за ч. 2 ст. 368 КК України, і призначаючи новий розгляд справи в суді апеляційної інстанції, ККС ВС (постанова від 24 січня 2019 р. у справі № 369/10396/13-к), крім відсутності в ухвалених судових рішеннях спростування заяви захисника про провокацію з боку правоохоронних органів, вказав на низку порушень, допущених під час проведення НС(Р)Д, зокрема невідповідність протоколів цих дій вимогам КПК України, відсутність у матеріалах кримінального провадження доручення прокурора, слідчого на проведення НС(Р)Д, а також доказів походження коштів, вручених як неправомірна вигода (Провокація вигоди. *Закон і Бізнес*. 23–29 березня 2019 р., № 11).

⁴³ Арутюнов А. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. № 11. С. 127.

лення як нової (самостійної) такої обставини контролю за вчиненням злочину і визначення умов її (обставини) правомірності в КК України⁴⁴. Перевага цієї пропозиції (порівняно з вельми абстрактно сформульованою ст. 2.7.9 проекту «Виконання професійних або службових обов'язків») вбачається в її конкретизованості. За сприйняття такого варіанту поліпшення проекту ч. 2 його ст. 2.5.3 слід буде позбутись, а включену до глави 2.7 проекту статтю про нову обставину, що виключає протиправність діяння, доопрацювати з урахуванням зроблених вище застережень, а також узгодивши її зміст із ст. 2.7.12 проекту «Виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинів організованої групи».

Далі розглянемо, яким чином в аналізованому документі пропонується фіксувати правові наслідки провокації злочину, що наставатимуть для спровокованої особи.

У ч. 4 ст. 2.3.9 проекту (назва статті – «Юридична помилка») зазначається, що кримінально-правові засоби не застосовуються, зокрема, у випадку вчинення особою діяння, передбаченого Книгою 7 цього Кодексу, внаслідок провокації з боку службової особи органу правопорядку. Для порівняння: у ч. 4 первісної (станом на 10 серпня 2020 р.) версії проекту його ст. 2.5.3 містилось таке формулювання: «Вчинення злочину внаслідок провокації злочину з боку працівника органу правопорядку звільняє від кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення злочину, яким заподіяна шкода потерпілому».

Книга 7 проекту, до якої відсилає п. «б» ч. 4 ст. 2.3.9 проекту, має назву «Злочини проти держави». Поки що складно сказати, чи визнаватимуться посяганнями на державу, наприклад, корупційні злочини у приватній сфері, а так само корупційні злочини осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг (чи будуть відповідні заборони розміщені у підрозділі 7.6 проекту «Злочини проти публічної служби»), – при то-

---

⁴⁴ Сибаль О. Б. Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект. С. 339–342. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/83.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

му, що і зазначені корупційні діяння можуть бути спровоковані (і провокуються) правоохоронцями. Вже зі сказаного зрозуміло, що до уточнення кола посягань, вчинення яких внаслідок провокації з боку службових осіб органів правопорядку виключатиме застосування кримінально-правових засобів, при доопрацюванні проєкту варто буде повернутись.

Оскільки Робоча група відмовляється від інституту звільнення від кримінальної відповідальності і як наскрізне використовує поняття кримінально-правових засобів, вказівка на незастосування останніх щодо спровокованої правоохоронцем особи, яка вчинила посягання на державу, виглядає зрозумілою. Схвальним є і прагнення підвести під кримінальну безкарність спровокованої поведінки (щоправда, лише у певній частині) матеріально-правове підґрунтя.

З правових позицій ЄСПЛ, сукупність яких утворює концепцію «поліцейської провокації», впливає що провокаційна поведінка правоохоронців є порушенням права особи на справедливий судовий розгляд, закріпленого в ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у зв'язку з чим ця поведінка визнається неприпустимою. Усталена позиція ЄСПЛ полягає в тому, що суспільний інтерес не може виправдати використання доказів, отриманих у результаті підбурювання з боку поліції, оскільки такі докази з самого початку піддали б обвинуваченого ризику непоправного позбавлення права на справедливий розгляд. Причому вимога належного здійснення правосуддя підлягає реалізації щодо всіх злочинів – від найбільш очевидних до найскладніших. Вважається, що застосування особливих методів ведення слідства (зокрема, агентурних) саме по собі не може порушувати право особи на справедливий суд; для застосування цих методів мають бути докази на підтвердження схильності особи до вчинення злочину.

Відтак на сьогодні, наприклад, провокація підкупу, вчинена службовою особою правоохоронного органу (утворює склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 370 КК України), здатна унеможливити (за відсутності допустимих дока-

зів) кримінальну відповідальність спровокованої особи через порушення конвенційного права на справедливий судовий розгляд. У цьому разі кримінальне провадження стосовно спровокованої особи підлягає закриттю за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України або ухвалюється виправдувальний вирок через недоведеність злочину, в якому обвинувачується особа (п. 1 ч. 1 ст. 373 КПК України). Настання процесуальної відповідальності (у вигляді «дискредитації» доказів – визнання їх недопустимими) як результат встановлення під час судового розгляду факту провокації підкупу змушує робити застереження щодо усталеної в нашій юридичній літературі і судовій практиці (п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво») тези про те, що провокація підкупу не виключає кримінальну відповідальність спровокованої особи за відповідними частинами статей 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК України. Матеріально-правових перешкод для інкримінування вказаних заборонних норм справді немає, чого не скажеш про процесуальні перешкоди. У цьому сенсі має рацію К. П. Задоя, який веде мову про заснований на правових позиціях ЄСПЛ процесуальний захист від провокації злочину і про те, що за її наявності особа не підлягає кримінальній відповідальності не через відсутність матеріально-правових підстав, а через порочність (дефектність) «побудови» за допомогою провокації злочину «інформаційно-оціночної моделі фактичних обставин справи»⁴⁵.

Висловлю сумнів у правильності запропонованого Робочою групою пов'язування незастосування кримінально-правових засобів щодо суб'єкта, спровокованого на вчинення забороненого діяння проти держави, з юридичною помилкою. Остання у ч. 1 ст. 2.3.9 проєкту визначається традиційно – як неправильне розуміння особою злочинності вчиненої нею дії чи бездіяльності та кримінально-правових засобів, які можуть бути застосовані. Навряд чи

---

⁴⁵ Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задой. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. С. 64, 65.

особу, яка порушила відповідну кримінально-правову заборону через провокацію з боку правоохоронця, є підстави (щонайменше в усіх випадках) вважати тим, хто має неправильне уявлення про юридичні властивості і правові наслідки вчиненого нею діяння. У певних ситуаціях можна вести мову про неправильну оцінку особою під час вчинення протиправного діяння фактичної обставини об'єктивного характеру, що має кримінально-правове значення, а отже, не про юридичну, а фактичну помилку. Наприклад, спровокована особа здатна помилятися щодо перебування її під впливом провокатора, бо той може діяти завуальовано (таємно). Однак і такий підхід не може вважатись універсальним, бо не є прийнятним щодо всіх випадків провокаційно-підбурювальної поведінки.

З цього приводу пригадується, як В. О. Навроцький заперечив твердження О. О. Сороки про те, що провокація з боку агентів держави має розглядатись як обставина, що виключає наявність вини у діях особи, котра збуває наркотики: «... загальне правило, згідно з яким вчинення злочину внаслідок підбурювання не виключає вини, поширюється і на випадки контролюваного представниками правоохоронних органів придбання наркотиків. Якщо ж дисертантка вважає, що є відсутність вини, то виникає питання, які самі ознаки умислу чи необережності відсутні?»⁴⁶.

Якщо незастосування кримінально-правових засобів до суб'єкта, який через провокацію з боку службової особи органу правопорядку порушив кримінально-правову заборону, присвячену посяганням на державу, недоречно пов'язувати з проблематикою помилки (як юридичної, так і фактичної), то потребує вирішення питання про оптимальне місце у проєкті положення – аналогу п. «б» ч. 4 ст. 2.3.9.

У цьому сенсі викликає інтерес думка К. В. Ображиева про те, що завдяки рішенням ЄСПЛ, сприйнятим Верховним Судом РФ, провокаційно-підбурювальну діяльність співробітників правоохоронних органів слід розг-

---

⁴⁶ Навроцький Вячеслав. З професорської шухляди. Івано-Франківськ, 2016. С. 197.

лядати як нову, поки що не відображену у відповідній главі КК обставину, що виключає злочинність діяння, вчиненого особою, щодо якої ця діяльність здійснювалась⁴⁷. Свого часу член Робочої групи М. І. Хавронюк за результатами вивчення відповідного зарубіжного досвіду пропонував рухатись подібним шляхом, виступаючи за доповнення розділу VIII Загальної частини чинного КК України статтею 43¹ «Провокація злочину службовою особою». При цьому вчений робив застереження: особа, яку службова особа (зокрема, правоохоронного органу) спровокувала на вчинення злочину, підлягатиме кримінальній відповідальності лише за умисні тяжкий та особливо тяжкий злочини, які спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки⁴⁸. Відтак заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, яке набуває вигляду посягання на державу, внаслідок провокації з боку правоохоронців, *de lege ferenda* може визнаватись обставиною, яка виключає протиправність діяння. Щоправда, у цьому разі потребуватиме уточнення така ознака обставин, що виключають протиправність діяння, як вчинення діяння при використанні особою свого суб'єктивного права, виконанні юридичного обов'язку або здійсненні державно-владних повноважень (п. «б» ч. 1 ст. 2.7.1 проєкту).

Проте як бути з кримінально-правовим реагуванням на інші, відмінні від посягань на державу, однак так само спровоковані правоохоронцями діяння – проти життя і здоров'я особи, власності, у т. ч. інтелектуальної, пов'язані з обігом наркотичних засобів, комуністичної або нацистської символіки, тощо? На практиці правоохоронцями провокується вчинення і таких злочинів, як ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, створення або утримання місць розпусти і звідництво, торгівля людьми, втягнення особи в заняття проституцією тощо⁴⁹. Треба так розуміти, що на питання, чи будуть за новим КК України до суб'єктів, спровокованих

---

⁴⁷ Ображиев К. В. Система формальных (юридических) источников российского уголовного права. Москва: Юрлитинформ, 2015. С. 244.

⁴⁸ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. С. 295, 577.

⁴⁹ Ільницький В. Провокація злочинів. *Юридичний вісник України*. 10–16 серпня 2018 р. № 32.

на вчинення зазначених злочинів, застосовуватись кримінально-правові засоби, Робоча група дає ствердну відповідь. І логіка у цьому, звісно, є: такі суб'єкти, хай навіть і через провокацію, злочини (не має значення, закінчені або ні) вчинили. «... особа, яку схилили до вчинення протиправних дій, залишається злочинцем, як і той, хто прийняв рішення про такий вчинок самостійно»⁵⁰. «... провокаційна діяльність не виключає свободи волі в поведінці особи, і вона самостійно приймає рішення про те, вчиняти злочин чи ні»⁵¹.

Виходить, що у частині, відмінній від посягань на державу, застосування кримінально-правових засобів залишатиметься похідним від дотримання (порушення) конвенційного положення про справедливий судовий розгляд і, відповідно, визнання допустимості (недопустимості) доказів, тобто проблема (як це має місце і тепер) розв'язуватиметься у процесуальній площині. І така обстоювана Робочою групою альтернативність, попри її нелогічність на перший погляд, не суперечить підходу, сповідуваному ЄСПЛ: останній залишає національним державним органам право вирішувати, в якому (матеріально-правовому або процесуальному) порядку має здійснюватись захист від провокаційної поведінки з боку правоохоронців⁵².

Порівняння різних варіантів проекту схиляє до думки про те, що його розробники визнають безпідставним незастосування кримінально-правових засобів щодо спровокованих злочинів інших категорій (крім посягань на

---

⁵⁰ Ярмиш Н. М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): навч. посіб. Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 147.

⁵¹ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 114.

⁵² «Як вихідний пункт, Суд повинен пересвідчитися у потенційній спроможності національних судів розглядати таку скаргу у спосіб, сумісний із правом на справедливий судовий розгляд. Тому він повинен перевірити, чи є обґрунтована скарга заявника про підбурювання розумним захистом відповідно до національного законодавства або дає підстави для вилучення доказів або призводить до подібних наслідків. Незважаючи на те, що Суд, як правило, залишає внутрішнім органам влади вирішувати, якої процедури має дотримуватися суддя при отриманні заяви про провокацію вчинення злочину, він вимагає, щоб така процедура була змагальною, ретельною, вичерпною та остаточною з питання провокації злочину з метою його викриття» (рішення ЄСПЛ у справі «Матанович проти Хорватії» від 4 квітня 2017 р. (п. 126). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf (дата звернення: 24.11.2020)).

Варто уточнити, що в цьому рішенні ЄСПЛ вжите формулювання «substantive defence under domestic law», в якому «substantive» слід розуміти не як розумний, а як матеріально-правовий.

державу), зважаючи на те, що вони можуть мати потерпілих, і їхній інтерес у розв'язанні кримінально-правового конфлікту не слід ігнорувати. З цього приводу В. В. Навроцька ставить таке риторичне питання: «А яка, за великим рахунком, потерпілому різниця: злочин щодо нього вчинено через тупість або злий умисел винного або ж у зв'язку із під'южуванням з боку правоохоронних органів?»⁵³.

Цікаво, що в п. «з» ч. 1 ст. 3.2.2 проекту фігурує така обставина, яка пом'якшує покарання, як «вчинення злочину, яким заподіяно шкоду потерпілому, внаслідок провокації за сприяння або вплив працівника органу правопорядку». Нелогічним вважаю те, що провокація з боку правоохоронців до вчинення злочинів, які не мають потерпілих, не визнаватиметься пом'якшувальною обставиною. Водночас як позитив оцінюю охоплення формулюванням, яке міститься у п. «з» ч. 1 ст. 3.2.2 проекту, непрямої провокації з боку службової особи органу правопорядку⁵⁴.

Приверну увагу і до відсутності у проекті положень про вплив на юридичну долю порушника кримінально-правової заборони тієї обставини, що злочин (включаючи злочин проти держави) спровоковано іншим суб'єктом, а не службовою особою органу правопорядку. Навряд чи це можна визнати здобутком проекту. Підкресливши, що законодавець не враховує специфіку провокаційного впливу на особу, яка вчиняє злочин під впливом провокаційної діяльності, О. І. Альошина свого часу ініціювала доповнення ч. 1 ст. 66 КК України обставиною, яка пом'якшує покарання, у виді вчинення спрово-

---

⁵³ Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. С. 35.

⁵⁴ В одному з нещодавніх рішень ЄСПЛ визначив критерії непрямої провокації, тобто провокації, коли особа безпосередньо не контактує з працівниками поліції, які працюють під прикриттям, проте залучається до вчинення правопорушення співучасником, якого на вчинення злочину безпосередньо спровокували органи поліції. ЄСПЛ навів тест для оцінки непрямої провокації: 1) чи було передбачуваним для поліції те, що особа, яка безпосередньо схиляється до вчинення злочину, контактуватиме з іншими особами для участі у злочині; 2) чи визначалась діяльність цих осіб також поведінкою поліцейських; 3) чи розглядалися ці особи національними судами як співучасники злочину (див.: Бабанли Р., Тарасенко О. Критерії непрямої провокації на вчинення злочину: розвиток практики Європейського суду з прав людини у справі «Akbay and Others v. Germany». URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/182446-kriteriyi-nepryamoyi-provokatsiyi-na-vchinennya-zlochynu-rozvitok-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-akbay-and-others-v-germany> (дата звернення: 24.11.2020)).

кованого злочину⁵⁵. Підтримуючи таку пропозицію, В. В. Навроцька зауважує, що виправдання особи, яка піддалася на вмовляння вчинити злочин, призведе до того, що уникнути справедливої відплати за скоєне зможуть справжні злочинці (наприклад, корупціонери), які завжди зможуть заявити про те, що їх спровокували на вчинення злочину⁵⁶.

На мою думку, вчинення злочину під впливом провокаційної поведінки (зокрема, з боку службових осіб органів правопорядку) могло б набути статусу не просто обставини, яка пом'якшує покарання. З тим, щоб підкреслити значимість вказаної поведінки, в цій частині не було б зайвим обміркувати вдосконалення ст. 2.1.8 проєкту «Обставини, які знижують тяжкість злочину на два ступеня». Видається, що такий крок узгоджувався б із втіленням у проєкті інноваційним підходом до класифікації злочинів залежно від їхньої тяжкості.

Висновки.

1. Наведена в ч. 1 ст. 2.5.3 проєкту дефініція поняття провокації злочину потребує вдосконалення з урахуванням того, що: а) при провокації злочину не виключається такий вплив на особу, який не охоплюється кримінально-правовим поняттям підбурювання до злочину; б) запропонована розробниками проєкту мета провокації злочину не дозволить охопити відповідною дефініцією провокаційну поведінку службових осіб органів правопорядку. Поліпшена ч. 3 ст. 2.5.3 проєкту має враховувати те, що поведінка провокатора може розцінюватись як дії не лише підбурювача, а й організатора злочину.

2. Статтю 2.4.5 проєкту «Добровільна відмова при незакінченому злочині, вчиненому у співучасті» доцільно доповнити окремою частиною, яка б відображала специфіку добровільної відмови провокатора злочину.

3. При вдосконаленні розділу 7.4 проєкту «Злочини проти правосуддя» варто повернутись до питання про доцільність включення до цього розділу

---

⁵⁵ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 166, 180.

⁵⁶ Навроцька В. В. Доказове значення даних, здобутих в результаті провокації. С. 239.

статті про провокацію злочину, розрахованої на службових осіб органів правопорядку.

4. При доопрацюванні ч. 2 ст. 2.5.3 проекту, присвяченої дотичній до провокації злочину правомірній поведінці правоохоронців, спрямованій на викриття злочинів, пропонується: а) положення про надання особі можливості вчинити злочин під контролем службових осіб органів правопорядку замінити узагальненим формулюванням, яке дозволить охопити активності, що становлять зміст різних форм контролю за вчиненням злочину як НС(Р)Д; б) включити в цю норму проекту згадування про оперативно-розшукові заходи, здійснювані до кримінального провадження і врегульовані не КПК України, а оперативно-розшуковим законодавством. За сприйняття ж «альтернативної» пропозиції щодо закріплення контролю за вчиненням злочину як нової обставини, що виключає протиправність діяння, ч. 2 потребуватиме виключення із ст. 2.5.3 проекту.

Оскільки проблема визначення меж правомірності дотичної до провокації злочину поведінки правоохоронців та їхніх агентів невідривно пов'язана з нормативно-правовим регулюванням НС(Р)Д та інших негласних заходів, доопрацювання проекту у частині вирішення питань, пов'язаних із провокацією злочину, потребує залучення фахівців із кримінального процесуального права та ОРД.

5. Пропоноване проектом незастосування кримінально-правових засобів до суб'єкта, який через провокацію з боку службової особи органу правопорядку порушив кримінально-правову заборону, присвячену посяганню на державу, безпідставно пов'язувати з проблематикою помилки (і юридичної, і фактичної). Як варіант заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у такій ситуації може бути визнане обставиною, яка виключає протиправність діяння.

Коло посягань, вчинення яких унаслідок провокації з боку правоохоронців виключатиме застосування кримінально-правових засобів, потребує уточнення.

Вадою проекту є відсутність у ньому положень про вплив на юридичну долю порушника кримінально-правової заборони тієї обставини, що злочин (включаючи злочин проти держави) спровоковано іншим суб'єктом, а не службовою особою органу правопорядку. Вчинення злочину під впливом провокаційної поведінки могло б набути статусу обставини, яка знижує тяжкість злочину (а не просто пом'якшує покарання), що відповідало б втіленому у проекті інноваційному підходу до класифікації злочинів.

Список використаних джерел

1. Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 204 с.
2. Арманов М. Г. Особливості кваліфікації корупційних дій у публічній сфері відповідно до типових ситуацій їх виявлення. *Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності*: збірник матеріалів інтернет-конференції (Київ, 29 травня 2015 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 156–162.
3. Артем Ситник: «Наближаються вибори, і НАБУ, як незалежний антикорупційний орган, політичній еліті просто непотрібний». *Голос України*. 18 жовтня 2018 р., № 197.
4. Артеменко Н. В., Минькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора та инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал российского права*. 2004. № 11. С. 48–54.
5. Арутюнов А. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. № 11. С. 122–128.
6. Арутюнов А. Провокация преступления. *Российский следователь*. 2002. № 8. С. 33–34.
7. Бабанли Р., Тарасенко О. Критерії непрямой провокації на вчинення злочину: розвиток практики Європейського суду з прав людини у справі «Akbay and Others v. Germany». URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/182446-kriteriyi-nepryamoyi-provokatsiyi-na-vchinennya-zlochynu-rozvitok-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-akbay-and-others-v-germany> (дата звернення: 24.11.2020)).
8. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 269 с.
9. Баганець О. Провокування підкупу: справи, про які мовчать. *Юридичний вісник України*. 2–8 листопада 2018 р., № 5.

10. Білічак О. А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 28. 2017. № 2. С. 51–55.
11. Борков В. Квалификация преступлений, совершаемых в сфере оперативно-розыскной деятельности. *Уголовное право*. 2018. № 1. С. 15–22.
12. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова провокатора злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 122–134. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/09_Гродецький.pdf (дата звернення: 24.11.2020)).
13. Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти провокації підкупу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 76–82. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf (дата звернення: 24.11.2020).
14. Дудоров О. О., Лоскутов Т. О. Провокація підкупу (окремі матеріально-правові та процесуальні аспекти). *Актуальні питання кримінального права та процесу*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 14 червня 2019 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, Т. О. Лоскутов, А. С. Політова. Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2019. С. 13–18.
15. Дудоров О., Письменський Є. Кримінально-правова заборона провокації підкупу, або Правоохоронець як ініціатор злочину. *Юридичний вісник України*. 11–17 квітня 2015 р., № 14; 18–24 квітня 2015 р., № 15.
16. Ільницький В. Провокація злочинів. *Юридичний вісник України*. 10–16 серпня 2018 р. № 32.
17. Калітенко О. В., Калмиков Д. О., Коліушко І. Б. та ін. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. 366 с.
18. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини в США та Україні: порівняльно-правове дослідження: монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ: Дакор, 2020. 1128 с.
19. Карелов К. Ю. Спеціальні правила кваліфікації провокації злочинів, вчинених у співучасті: відмежування провокації від суміжних кримінально-правових понять. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 143–146.
20. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 380 с.
21. Костенко О. М., Кваша О. О., Сірий М. І. та ін. Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми): монографія / Київ: Наукова думка, 2014. 318 с.
22. Навроцька В. В. Доказове значення даних, здобутих в результаті провокації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 235–241.

23. Навроцька В. В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. 224 с.

24. Навроцький Вячеслав. З професорської шухляди. Івано-Франківськ, 2016. 705 с.

25. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 522 с.

26. Ображиев К. В. Система формальних (юридических) источников российского уголовного права. Москва: Юрлитинформ, 2015. 504 с.

27. Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 512 с.

28. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33–43.

29. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 червня 2019 р. у справі № 334/4373/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82858164> (дата звернення: 24.11.2020).

30. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 5 травня 2020 р. у справі № 754/2623/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89107394> (дата звернення: 24.11.2020).

31. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 жовтня 2018 р. у справі № 372/4155/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684950> (дата звернення: 24.11.2020).

32. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квітня 2019 р. у справі № 127/5345/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81203042> (дата звернення: 24.11.2020).

33. Рішення ЄСПЛ у справі «Матановіч проти Хорватії» від 4 квітня 2017 р. (п. 126). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

34. Сибаль О. Б. Контроль за вчиненням злочину: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 337–342. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/83.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

35. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2019 році. Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Київ: Верховний Суд, 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirka_analit_tablic_2019.pdf (дата звернення: 24.11.2020).

36. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задої. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.

37. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 1. Москва: Наука, 1994. 380 с.

38. Трайнин А. Н. Избранные труды / сост., вступит. статья докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 898 с.

39. Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Трепак Віктор Миколайович; Акад. адвокатури України. К., 2011. 19 с.

40. Ус О. В. Провокація підкупу: аналіз складу злочину й питання кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 16 (2). С. 66–70.

41. Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 652 с.

42. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

43. Хомич В. М., Бранчель И. И. Оперативный эксперимент как способ выявления взяточничества: монография. Минск: БГУФК, 2009. 240 с.

44. Ярмиш Н. М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): навч. посіб. Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. 192 с.

45. Ярмиш Н. Провокація підкупу та співучасть у корупційних злочинах: парадокси кримінально-правового регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2. С. 111–116.

REFERENCES

1. Aloshyna, O.I. (2007). *Provokatsiia zlochynu (kryminalno-pravove doslidzhennia)*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

2. Armanov, M.H. (2015). *Osoblyvosti kvalifikatsii koruptsiinykh dii u publichnii sferi vidpovidno do typovykh sytuatsii yikh vyjavlennia*. *Antykoruptsiina polityka Ukrainy: aktualni problemy zabezpechennia efektyvnosti: zbirnyk materialiv internet-konferentsii (Kyiv, 29 travnia 2015 roku) – Anti-corruption policy of Ukraine: current issues of efficiency: a collection of materials of the Internet conference*. Kyiv: National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 156–162 [in Ukrainian].

3. Artem Sytnyk: «Nablyzhaiutsia vybory, i NABU, yak nezalezhnyi antykoruptsiinyi zlochyn, politychnii eliti prosto nepotribnyi» (2018). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 18 zhovtnia (No. 197) [in Ukrainian].

4. Artemenko, N.V., Mynkova, A.M. (2004). Problemy uholovno-pravovoi otsenky deiatelnosti posrednyka, provokatora ta ynytskyatora prestupleniya v uholovnom prave RF. *Zhurnal rossyiskoho prava – Journal of Russian Law*, 11, 48–54 [in Russian].
5. Arutiunov, A. (2002). Podstrekatel prestupleniya. *Hosudarstvo y pravo – State and Law*, 11, 122–128 [in Russian].
6. Arutiunov, A. (2002). Provokatsiya prestupleniya. *Rosyiskyi sledovatel – Russian Investigator*, 8, 33–34 [in Russian].
7. Babanly, R., Tarasenko, O. (2020). Kryterii nepriamoi provokatsii na vchynennia zlochynu: rozvytok praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Akbyay and Others v. Germany». URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/182446-kriteriyi-nepryamoyi-provokatsiyi-na-vchinennya-zlochynu-rozvitok-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravi-akbay-and-others-v-germany> [in Ukrainian].
8. Bahanets, O.V. (2017). Dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu u dosudovomu rozsliduvanni. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Bahanets, O. (2018) Provokuvannia pidkupu: spravy, pro yaki movchat. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Law Herald of Ukraine*, 2–8 lystopada (No. 5) [in Ukrainian].
10. Bilichak, O.A. (2017). Kontrol za vchynenniam zlochynu: poniattia ta formy. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria: yurydychni nauky – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: legal sciences. Vol. 28. (No. 2)*, 51–55 [in Ukrainian].
11. Borkov, V. (2018). Kvalyfykatsiya prestuplenyi, sovershaemykh v sfere operatyvno-rozysknoi deiatelnosti. *Uholovnoe pravo – Criminal Law*, 1, 15–22 [in Russian].
12. Hrodetskyi, Yu.V. (2015). Dobrovilna vidmova provokatora zlochynu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2, 122–134. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/09_Гродецький.pdf [in Ukrainian].
13. Dudorov, O.O. (2016). Kryminalno-pravovi aspekty provokatsii pidkupu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 76–82. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf [in Ukrainian].
14. Dudorov, O.O., Loskutov, T.O. (2019). Provokatsiia pidkupu (okremi materialno-pravovi ta protsesualni aspekty). *Aktualni pytannia kryminalnoho prava ta protsesu: Materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kryvyi Rih, 14 chervnia 2019 roku) – Current issues of criminal law and procedure: Proceedings of the V All-Ukrainian scientific-practical conference (Kryvyi Rih, June 14, 2019)*. O.O. Volobuieva, T.O. Loskutov, A.S. Politova (Eds.). Kryvyi Rih: Polihrafichna kompaniia «Helios-Prynt», 13–18 [in Ukrainian].

15. Dudorov, O., Pysmenskyi, Ye. (2015). Kryminalno-pravova zaborona provokatsii pidkupu, abo Pravookhoronets yak initsiator zlochynu. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 11–17 kvitnia (No. 14); 18–24 kvitnia (No. 15) [in Ukrainian].

16. Ilnytskyi, V. (2018). Provokatsiia zlochyniv. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Legal Bulletin of Ukraine*, 10–16 serpnia (No 32) [in Ukrainian].

17. Kalitenko, O.V., Kalmykov, D.O., Koliushko, I.B. et al. (2019). Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhennia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky. M.I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].

18. Kamenskyi, D.V. (2020). Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny v SShA ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia: monohrafiia. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

19. Karelov, K.Yu. (2019). Spetsialni pravyla kvalifikatsii provokatsii zlochyniv, vchynenykh u spivuchasti: vidmezhuвання provokatsii vid sumizhnykh kryminalno-pravovykh poniat. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prikarpatie Legal Bulletin. Issue 3, Vol. 2, 143–146* [in Ukrainian].

20. Kvasha, O.O. (2013). Spivuchast u zlochyni: sutnist, struktura ta vidpovidalnist. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

21. Kostenko, O.M., Kvasha, O.O., Siryi, M.I. et al. (2014). Protydiia zlochynam u sferi sluzhbovoi diialnosti (kryminolohichni, kryminalno-pravovi i kryminalno-protseusualni problemy). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

22. Navrotska, V.V. (2013). Dokazove znachennia danykh, zdobutykh v rezultati provokatsii. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminology Association of Ukraine*, 4, 235–241 [in Ukrainian].

23. Navrotska, V.V. (2016). Sud nad Isusom Khrystom z pozytsii drevnoiudeiskoho ta suchasnoho kryminalnoho prava y protsesu. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].

24. Navrotskyi, Viacheslav. (2016). Z profesorskoï shukhliady. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

25. Nastilna knyha detektyva, prokurora, suddi: komentar antykoruptsiinoho zakonodavstva. (2012). M.I. Khavroniuk (Ed.). 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].

26. Obrazhyev, K.V. (2015). Systema formalnikh (yurydycheskykh) ystochnykov rossiyskoho uholovnoho prava. Moskva: Yurlytynform [in Ukrainian].

27. Orlovskyi, R.S. (2019). Instytut spivuchasti v kryminalnomu pravi Ukrainy: *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

28. Pohoretskyi, M.A. (2016). Zastosuvannia provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of Criminal Proceedings*, 1, 33–43 [in Ukrainian].

29. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 25 chervnia 2019 r. u spravi № 334/4373/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82858164>.

30. Postanova kolehii suddiv Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 5 travnia 2020 r. u spravi № 754/2623/14-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89107394>.

31. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 9 zhovtnia 2018 r. u spravi № 372/4155/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684950>.

32. Postanova kolehiyi suddiv Pershoyi sudovoyi palaty Kasatsiinoho kryminal'nogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 9 kvitnya 2019 r. u spravi № 127/5345/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81203042>.

33. Rishennya YESPL u spravi «Matanovich proty Khorvatiyi» vid 4 kvitnya 2017 r. (p. 126). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Pereklad_rishennya_evr_sudu_13072017.pdf.

34. Sybal, O.B. (2020). Kontrol za vchynenniam zlochynu: kryminalno-pravovyi aspekt. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 337–342. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf [in Ukrainian].

35. Stan zdiisnennia pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia sudamy zahalnoi yurysdyksii u 2019 rotsi. Opratsovano statystychni dani Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy, Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. (2020). Kyiv: Verkhovnyi Sud. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirka_analit_tablic_2019.pdf.

36. Sudova praktyka v spravakh pro zlochyny v sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazanoi z nadanniam publicynykh posluh: okremi tendentsii, problemy ta perspektyvy vdoskonalennia. (2014). K.P. Zadoya (Ed.). Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

37. Tahantsev, N.S. (1994). Russkoe uholovnoe pravo. Lektsyy. Chast obshchaia. In 2 vols. Vol. 1. Moskva: Nauka [in Russian].

38. Trainyn, A.N. (2004). Yzbrannye trudy. Sankt-Peterburh: Yzd-vo «Iurydycheskiy tsentr Press» [in Russian].

39. Trepak, V.M. (2011). Rozkryttia ta rozsliduvannia khabarnytstva, vchyniuvanoho suddiamy, ta podolannia protydii zasobamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

40. Us, O.V. (2015). Provokatsiia pidkupu: analiz skladu zlochynu y pytannia kvalifikatsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence. Issue 16 (2)*, 66–70 [in Ukrainian].

41. Fris, P.L. (2014). Vybrani pratsi. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].

42. Khavroniuk, M.I. (2006). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii: monohrafiia. Kyiv: Yuryskonsult [in Ukrainian].

43. Khomych, V.M., Branchel, Y.Y. (2009). Operatyvnyi eksperyment kak sposob viyavleniia vziatochnychestva: monohrafiia. Mynsk: BHUFK [in Russian].

44. Yarmysh, N.M. (2014). Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii (zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby, proty vlasnosti, u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, pov'iazanoi z nadanniam publicnykh posluh): navch. posib. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].

45. Yarmysh, N. (2017). Provokatsiia pidkupu ta spivuchast u koruptsiinykh zlochinakh: paradoksy kryminalno-pravovoho rehuliuвання. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine*, 4/2, 111–116 [in Ukrainian].

Dudorov A. A. O perspektyvakh zakonodatel'noy reglamentatsii provokatsionnogo povedeniia i ego pravovykh posledstviy

Анализируются положения проекта нового Уголовного кодекса Украины, касающиеся провокационного поведения и его правовых последствий. Акцент сделан на выяснении того, насколько разработчиками исследуемого документа учтены достижения уголовно-правовой доктрины, правовые позиции ЕСПЛ и законодательство Украины о негласных следственных (розыскных) действиях, иных негласных мероприятиях, а также будет ли способствовать воплощенная в проекте регламентация упомянутого поведения решению правоприменительных проблем. Определены направления, по которым целесообразно продолжить работу по совершенствованию соответствующих положений.

Ключевые слова: *провокация преступления, соучастие в преступлении, подстрекательство к преступлению, негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления, проект нового Уголовного кодекса Украины.*

Dudorov A. A. On the prospects of legislative regulation of provocative behavior and its legal consequences

Analysis of the provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding provocative behavior and its legal consequences is conducted. Emphasis is made on finding out to what extent the developers of the researched document took into account achievements of the criminal law doctrine, legal positions of the European Court of Human Rights and law on covert investigative actions and other covert measures, as well as whether unification of specified behavior in the draft law will help solving law enforcement problems. The directions in which it is expedient to continue work on improvement of the corresponding provisions are defined.

In particular, it is argued that definition of the concept of provocation of a crime, described in Part 1 of Art. 2.5.3 of the draft, needs to be improved taking into account that provocation of a crime does not exclude such influence on a person, which is not covered by the criminal law concept of incitement to crime.

It is proved that Article 2.4.5 of the draft criminal code «Voluntary refusal of an uncompleted crime committed in complicity» should be supplemented with a part that would reflect the specifics of the voluntary refusal of the provocateur, and when finalizing section 7.4 of the draft «Crimes against Justice» it is worth to return to the issue of including the article on provocation of a crime in such section, intended for officials of law enforcement agencies.

When improving part 2 of Art. 2.5.3 of the draft law on lawful conduct of law enforcement officers related to crime provocation, it is proposed to: 1) to change provision on giving a person the opportunity to commit a crime under control of law enforcement officials with a generalized wording, which will cover activities constituting various types of control over the commission of a crime as covert investigative actions; 2) to include, in such provision of the draft criminal code, a reference to operative-investigative measures carried out before criminal proceedings and regulated not by the Criminal Procedure Code of Ukraine, but by operative-investigative law.

It has been proved that the project's proposed non-application of criminal remedies to an person, who violated a criminal law ban on encroachment on the state, due to a provocation by an official of a law enforcement agency, should not be unreasonably linked to the problem of error (both legal and factual). As an option, causing damage to law enforcement interests in such situation may be recognized as a circumstance, which excludes illegality of the act.

The disadvantage of the draft criminal code lies in the lack of provisions on the impact on the legal fate of the violator of the criminal law prohibition of the fact that the crime (including a crime against the state) has been provoked by another entity and not by a law enforcement officer. It has been suggested for the further discussion that commission of a crime under the influence of provocative behavior could acquire the status of a circumstance, which reduces the gravity of the crime (rather than simply mitigates the punishment), which would correspond to the innovative approach to crime classification embodied in the draft law.

Key words: *crime provocation, complicity in a crime, incitement to a crime, covert investigative actions, control over the commission of a crime, draft of the new Criminal Code of Ukraine.*

УДК 343.221

Н. А. Федорович,
аспірантка кафедри кримінального
права і кримінології Львівського
національного університету імені
Івана Франка

**КВАЛІФІКАЦІЯ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ, ЯКІ
УТВОРИЛИСЯ У РЕЗУЛЬТАТІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СКЛАДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СУБ'ЄКТОМ**

У статті проаналізована кваліфікація співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом. Виявлено різні позиції вчених щодо кваліфікації дій співучасника у такому кримінальному правопорушенні залежно від того, чи наділений співучасник ознаками спеціального суб'єкта, вказано їх позитивні та негативні сторони. Наведено приклади з практики застосування норми, передбаченої ч. 3 ст. 29 КК України, при співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом, один із співучасників якого наділений ознаками спеціального суб'єкта, а один не наділений такими ознаками. Обґрунтовано правило, яким потрібно керуватися при кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні, у якому суб'єкт спеціальний, незалежно від того, чи це привілейований, кваліфікований чи особливо кваліфікований склад правопорушення.

***Ключові слова:** співучасть, спеціальний суб'єкт, кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, кримінальний закон.*

Постановка проблеми. У КК України є доволі багато кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом. Особливе зацікавлення викликає кваліфікація дій співучасників, які вчиняють кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом такого виду у випадку, якщо один із співучасників наділений ознаками спеціального суб'єкта, а інший співучасник не наділений такими ознаками. У науковій літературі немає єдності щодо кримінально-правової оцінки діянь таких осіб, тож необхідність ґрунтовного

вивчення питання кваліфікації співучасті у таких кримінальних правопорушеннях є безсумнівною.

Стан дослідження. Про кваліфікацію співучасті у аналізованого нами виду кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом згадували такі вчені, як С. С. Аветисян, В. О. Навроцький, І. А. Копйова, Ф. Г. Бурчак, М. І. Мельник, О. Гамкрелідзе, В. В. Марчук та інші. Однак у науці і досі наявні розбіжності щодо кримінально-правової оцінки вчинення кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом, особами, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Завданнями цієї статті є аналіз підходів до співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом, з метою формулювання єдиного правила кваліфікації у таких правопорушеннях.

Виклад основного матеріалу. Співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом осіб, які наділені ознаками спеціального суб'єкта, не викликає ніяких питань. Так, виконавець (співвиконавець) буде нести кримінальну відповідальність за вчинення відповідного правопорушення зі спеціальним суб'єктом, а діяння організатора, підбурювача, пособника кваліфікуватимуться за тією статтею (частиною статті) КК України з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України. Та очевидно, що співучасниками такого кримінального правопорушення можуть бути особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта. Твердження про можливість фактичного виконання об'єктивної сторони такого виду кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом будь-якою фізичною осудною особою, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, впливає з того, що основний склад таких правопорушень конструюється як кримінальне правопорушення із загальним суб'єктом.

Зазвичай ознака спеціального суб'єкта вказує на зростання ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення. Найпоширенішою конструкцією ознаки, що вказує на спеціального суб'єкта, є зворот «службовою особою з використанням службового становища». Цей зворот використаний у 35 частинах статей КК України. Доволі часто законодавець конкретизує осіб, що надають публічні послуги, а саме у ч. 3 ст. 157, ч. 4 ст. 158, ч. 2 ст. 158¹ КК, ч. 2 ст. 158² КК, ч. 2 ст. 159, ч. 4 ст. 160, ч. 2 ст. 168 КК України. Також використовуються такі звороти, як «вчинені особою, яка є представником влади» (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 КК України), «вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками» (ч. 2 ст. 149 КК України), «вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України), «вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього» (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156 КК України). У ч. 3 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2, 4 ст. 197¹, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 213, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 249, ч. 1 ст. 302, ч. 2 ст. 310, ч. 3 ст. 203², ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹, ч. 3 ст. 296, ч. 3 ст. 382 КК України ознакою, що кваліфікує кримінальне правопорушення, є рецидив відповідного кримінального правопорушення. На нашу думку, такі ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, як вчинення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою, не є ознаками спеціального суб'єкта, тому розглядатись у цій статті не будуть.

Слід звернути увагу, що у кримінальному законі можна побачити такі конструктивні частини статей, як «дії, вчинені повторно» і «особою, яка раніше вчинила». Логічно припустити, що перша з названих частин мала б стосуватися діяння, а друга – суб'єкта. Насправді, таке розрізнення має право на існування, адже у деяких випадках саме суб'єкт кримінального правопорушення стає більш суспільно небезпечним при вчиненні відповідного кримі-

нального правопорушення вдруге¹. Відповідно, така ознака, як вчинення кримінального правопорушення особою, яка його раніше вчинила, є ознакою спеціального суб'єкта.

Кваліфікація діянь співучасників у таких кримінальних правопорушеннях регулюється нормою, передбаченою ч. 3 ст. 29 КК України. У цій нормі зазначено, що ознаки, які характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, ставляться у вину лише цьому співучаснику. Як пояснює М. І. Мельник: «Це означає, що такі ознаки незалежно від їх характеру (обтяжують вони відповідальність чи пом'якшують її) не можуть впливати на відповідальність інших співучасників навіть за умови, що вони охоплювалися їх умислом. Такими ознаками можуть бути: повторне вчинення злочину певним співучасником, його особливий психологічний стан, соціальний статус, мотивація дій тощо»².

У абз. 6 п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 відображена позиція щодо інкримінування ознак спеціального суб'єкта співучасникам, які такими ознаками не наділені: «Судам слід мати на увазі, що при співучасті в убивстві така кваліфікуюча ознака цього злочину, як вчинення його особою, що раніше вчинила умисне вбивство, повинна враховуватися при кваліфікації дій тільки тих співучасників, яких ця ознака стосується»³. Такі роз'яснення відповідають правилу, викладеному у ч. 3 ст. 29 КК України. Схожу норму у своїх кримінальних законах має низка держав, зокрема Королівство Нідерландів, Федеративна Республіка Німеччина, Фінляндська Республіка, Грузія, Латвійська Республіка та Литов-

---

¹ Федорович Н. А. Чи є підвищений вік та повторність ознаками спеціального суб'єкта злочину? *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 березня 2019 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 70.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка; вид. 10-те, переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 103.

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 29.06.2020).

ська Республіка. У інших державах дана норма відсутня або ж сформульована по-іншому. Наприклад, нормою кримінального закону Грузії передбачено, що співучасники кримінального правопорушення підлягають відповідальності лише за ті обтяжуючі обставини, які ними усвідомлювалися⁴.

У науці немає однастайності щодо інкримінування ознак, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, іншим співучасникам. Можемо виділити три позиції з цього питання.

Перша позиція. А. Н. Трайнін вважав, що будь-які ознаки, як об'єктивні, так і суб'єктивні, мають бути інкриміновані співучасникам, якщо вони усвідомлювали наявність таких ознак у виконавця⁵. А. Махарладзе стверджує, що Б. О. Куринов, М. І. Ковальов, М. А. Шнейдера підтримували таку ж позицію⁶. О. Гамкрелідзе зазначав, що більшість прихильників такої позиції не є прибічниками акцесорної теорії співучасті. На думку науковця, М. І. Ковальов, як прихильник акцесорної теорії співучасті, має більше прав поділяти зазначену позицію, ніж вчені, що стоять на позиціях теорії самостійної відповідальності співучасників. Однак, вважає О. Гамкрелідзе, твердження, що кваліфікуючі ознаки, які характеризують особистість виконавця і його діяння, у всіх випадках ставляться у вину і співучаснику, слід вважати невинуватим⁷. І справді, погодитись із позицією, що усі ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, мають бути інкриміновані іншим співучасникам, доволі складно, адже у такому випадку стирається різниця між цими ознаками. Об'єктивні ознаки – це зовнішній вияв кримінального правопорушення, а суб'єктивні – це внутрішні ознаки кримінального правопорушення, які не можуть завжди поширюватись на інших співучасників. Так, інші співучасники можуть усвідомлювати останні з названих ознак, але

---

⁴ Федорович Н. А. Зарубіжний досвід кримінально-правового регулювання співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 209–219.

⁵ Трайнін А. Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. С. 286.

⁶ Махарладзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 383.

⁷ Цитата за: Махарладзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. С. 383.

вони все ж не наділені ними, тому їх поширення на осіб, які їх усвідомлюють, але які ними не наділені, суперечитиме принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, зазвичай змінюють ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення, тому несправедливо буде, коли співучасник, який не наділений ознаками спеціального суб'єкта, нести кримінальну відповідальність за тією ж статтею (частиною) статті КК України, що й співучасник, який наділений такими ознаками, адже тоді незрозумілою буде мета диференціації. Видається, що саме наявність у співучасника ознак спеціального суб'єкта при вчиненні кримінального правопорушення змінює суспільну небезпеку такого правопорушення, а не усвідомлення таких ознак іншим співучасником, адже співучасник по суті вчинятиме таке ж кримінальне правопорушення, але з іншим складом.

Друга позиція. Варто вказати, що доволі цікавий погляд на дану проблему має О. Гамкрелідзе. Професор вважає, що усі ознаки складу кримінального правопорушення повинні бути розділені на персональні і не персональні (об'єктивні) ознаки. «До персональних, – пише вчений, – відносяться ті ознаки, що характеризують вину суб'єкта, а до об'єктивних – ознаки, що характеризують неправду». Особисті ознаки, як і елементи вини, є в основному персональними і необ'єктивними від природи, проте серед них зустрічаються такі ознаки, які являють собою елемент неправди. Такими ознаками він вважає спеціальні ознаки суб'єкта – військовий обов'язок, службове становище і т. д. У деліктах, сформульованих зі спеціальним суб'єктом, обов'язок по своїй природі об'єктивний і базує тип неправди. Однак, неправду не можуть обґрунтувати такі персональні елементи, як повтор або особливо небезпечний рецидив, оскільки обов'язок за своєю природою об'єктивний і засновує тип неправди⁸. Тобто вчений вважає, що певні ознаки спеціального суб'єкта є на-

---

⁸ Цитата за: Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. С. 385–386.

чебто об'єктивними і повинні інкримінуватися іншим співучасникам, а певні ознаки спеціального суб'єкта є все ж суб'єктивними і не можуть інкримінуватися іншим співучасникам.

Низка сумнівів виникає щодо цих розмірковувань. Не надто зрозуміло, що ж таке «неправда», про яку пише О. Гамкрелідзе. За логікою професора виходить, що рецидив характеризує вину. Зайняття особою відповідної посади є об'єктивним фактором, і співучасник, наділений такими ознаками, вчиняє кримінальне правопорушення способом, відмінним від інших – з використанням свого становища. Але так само об'єктивним фактором для інших співучасників може бути те, що один із співучасників – особа, яка була засуджена за вчинення кримінального правопорушення. Та й описаний нами спосіб є похідним від ознак спеціального суб'єкта, і лише особа з такими ознаками може вчинити кримінальне правопорушення з використанням такого способу. Тому знову ж таки наголосимо, що ознаки спеціального суб'єкта мають інкримінуватися лише тим співучасникам, у яких вони наявні, а не тим, які лише усвідомлювали наявність таких ознак, бо це суперечитиме меті диференціації.

Третя позиція. Також свої міркування щодо інкримінування іншим співучасникам ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, висловлював Ф. Г. Бурчак. Вчений вважав, що особисті ознаки виконавця, які посилюють кримінальну відповідальність, мають інкримінуватися особам, які усвідомлювали наявність у виконавця таких ознак. Однак, якщо такі ознаки пом'якшують кримінальну відповідальність, то вони не впливають на інших співучасників, які не наділені цими ознаками⁹. Очевидно, існування такої норми у КК України не було б доречним, оскільки таке формулювання свідчило б про обвинувальний ухил кримінально-правової політики держави, яка в ідеалі має бути спрямована на встановлення справедливої кримінальної відповідальності.

---

⁹ Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев: Наук. думка, 1969. С. 211.

Тож, зважаючи на висловлені вище недоліки концепцій, які суперечать правилу, викладеному у ч. 3 ст. 29 КК, можемо ствердити, що український законодавець вибрав справді оптимальний варіант врегулювання такого питання. На думку білоруського науковця В. В. Марчука, який аналізував КК України, такий законодавчий підхід є найбільш вдалим, оскільки це своєрідний компроміс між принципом суб'єктивного інкримінування та справедливості¹⁰. Не зовсім погоджуємося з таким твердженням, тому що норму, передбачену у ч. 3 ст. 29 КК України, важко назвати спробою збалансувати два принципи. Існування вказаної норми у кримінальному законі краще назвати винятком з акцесорної теорії співучасті, яка загалом є домінуючою у кримінальному праві.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень доволі складно знайти випадок, у якому вчинено у співучасті кримінальне правопорушення, склад якого диференційовано за такою ознакою суб'єкта, як службове становище, з умовою, що хоча б один із співучасників не наділений ознакою спеціального суб'єкта. Нами знайдено три вироки. Однак, вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 25 лютого 2016 р. не є для нас особливо інформативним, бо осіб виправдали у зв'язку з недоведеністю того, що в їхніх діях є склад кримінального правопорушення, і про наявність чи відсутність ознак спеціального суб'єкта суд не замислювався. Лише бачимо, як стороною обвинувачення оцінено діяння співучасників. Так, діяння особи, яка була службовою, кваліфікували за ч. 3 ст. 176 КК України, а діяння особи, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, – за ч. 2 ст. 176 КК України¹¹. З вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 27 грудня 2018 р. у справі № 761/41747/18 можна побачити лише кваліфікацію дій особи, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта. Громадянину інкриміновано, зокрема,

---

¹⁰ Марчук В. В. Пределы квалификации деяний соучастников при наличии обстоятельств, относящихся исключительно к личности отдельного соучастника. *Судовы веснік*. 2006. № 1. С. 51–54.

¹¹ Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 25 лютого 2016 р. у справі № 712/98/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56349060> (дата звернення: 01.07.2020).

вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 163 КК України, тобто порушення таємниці телефонних розмов, що передаються засобами зв'язку, вчинене повторно, за попередньою змовою групою осіб. Співучасником даного кримінального правопорушення був діючий співробітник СБ України, який був службовою особою, однак, як бачимо, така ознака не відображена у формулюванні обвинувачення особи, яка службовою не була¹². Гарним прикладом може слугувати вирок Печерського районного суду м. Києва від 23 грудня 2014 р. у справі № 757/11925/14-к, у якому суд обґрунтовував неінкримінування ознак спеціального суб'єкта співучасникові. За обставинами справи, ОСОБА_5, працюючи на посаді заступника Вишневого міського голови Києво-Святошинського району Київської області, діючи за попередньою змовою із ОСОБА_6, з корисливих мотивів, використовуючи своє службове становище, з метою заволодіння майном ТОВ «Медіа-Крок», у невстановленому місці висунув директору та засновнику ТОВ «Медіа-Крок» ОСОБА_4 вимогу передати шість рекламних щитів, встановлених по вул. Київській (траса Київ-Боярка), в обмін на дев'ять дозволів КП «Реклама» на рекламні щити, погрожуючи їх демонтажем в разі відмови. Дії ОСОБА_5 та ОСОБА_6 кваліфіковано за ч. 2 ст. 189 КК України за ознакою, що кваліфікує кримінальне правопорушення – за попередньою змовою групою осіб. Щодо інкримінування ознак спеціального суб'єкта суд вказав таке: оцінюючи дії ОСОБА_5 за кваліфікуючою ознакою вчинення вимагання службовою особою з використанням службового становища, потрібно виходити з того, що ОСОБА_5, будучи заступником голови м. Вишневе, та будучи відповідальним за напрям торгівлі, у тому числі й за розміщення об'єктів зовнішньої реклами в межах м. Вишневе, міг вчиняти дії по перешкоджанню підприємств здійснювати підприємницьку діяльність, зокрема й отримати останній необхідні для цього довільні документи. Разом з цим, такими повнова-

---

¹² Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 27 грудня 2018 р. у справі № 761/41747/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78835936> (дата звернення: 01.07.2020).

женнями в силу перебування в складі депутатів сільської ради Софіївської Борщагівки, обвинувачений ОСОБА_6 наділений не був, а відтак суд вважає за доцільне виключити вказану кваліфікуючу ознаку з дій обвинуваченого ОСОБА_6¹³. Очевидно, з аналізу трьох вироків голослївним буде твердження, що практика йде шляхом застосування ч. 3 ст. 29 КК України у тому розумінні, що ознаки спеціального суб'єкта інкримінуються лише тим особам, які наділені ними, але й протилежного ствердити не можливо.

Вище наведено приклади ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, які змінюють ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення у бік зростання. Але також у кримінальному законі є привілейовані склади кримінальних правопорушень. Найбільше суперечностей у науці щодо кваліфікації діянь співучасників викликає умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України).

Д. М. Горбачов вважає, що співучасті у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 117 КК України, бути не може, оскільки поблажливість закону до вбивства новонародженої дитини має виключно індивідуальний характер та пов'язана з вагітністю та пологами¹⁴. Не можемо погодитись із такою позицією. Допускаємо, що помилка вченого полягає у тому, що поняття «співучасті у кримінальному правопорушенні» він розуміє як кваліфікацію за тією ж статтею чи частиною статті Особливої частини КК України діянь усіх співучасників правопорушення. Та загальновідомо, що кваліфікація дій співучасників кримінального правопорушення за різними статтями чи частинами статей не заперечує існування співучасті. Якщо матір в обумовленому пологами стані є виконавцем вбивства своєї новонародженої дитини, то вона несе відповідальність за ст. 117 КК України. Організатор, підбурювач, посо-

---

¹³ Вирок Печерського районного суду м. Києва від 23 грудня 2014 р. у справі № 757/11925/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42001531> (дата звернення: 01.07.2020).

¹⁴ Горбачов Д. М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Національна академія наук України інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2014. С. 157, 159.

бник, співвиконавець несуть кримінальну відповідальність за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України і за необхідності з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України.

Однак, якщо матір в обумовленому положамми стані є організатором, підбурювачем, пособником вбивства своєї новонародженої дитини, то наявні три позиції щодо кваліфікації дій матері:

– як опосередковане вбивство своєї новонародженої дитини за ст. 117 КК України, бо співучасті у даному правопорушенні бути не може (І. А. Копйова)¹⁵;

– як організатора, підбурювача, пособника кримінального правопорушення, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, бо законодавець сформулював привілейований склад тільки для випадків, коли матір є виконавцем злочину, передбаченого ст. 117 КК України (О. В. Ус¹⁶), а також схиляння матір'ю інших осіб до вбивства своєї дитини свідчить про відсутність у неї особливого психологічного стану (О. О. Кваша¹⁷);

– як організатора, підбурювача, пособника у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 117 КК України (І. С. Семенюк¹⁸).

Ми вже вказали, що співучасть у вбивстві новонародженої дитини можлива, тому першу позицію одразу відкидаємо. Не можемо погодитись і з другим твердженням. Не зрозуміло, що свідчить про те, що злочин, передбачений ст. 117 КК України, сконструйований з тією метою, щоб зменшити покарання лише виконавцю такого кримінального правопорушення. На наш погляд, обумовлений положамми стан матері не перебуває у взаємозв'язку саме з виконанням об'єктивної сторони такого кримінального правопорушення. Ма-

---

¹⁵ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: [Б.в.], 2018. С. 198.

¹⁶ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. С. 133–134.

¹⁷ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 345.

¹⁸ Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. С. 219–220.

тір, в обумовленому пологами стані, може вчиняти будь-які діяння. Вважаємо, що третій варіант кримінально-правової оцінки діянь матері відповідає законодавчому правилу кваліфікації, відображеному у ч. 3 ст. 29 КК України. І саме ця позиція має застосовуватись при кваліфікації дій матері, яка виконує функції організатора, підбурювача чи пособника вбивства своєї новонародженої дитини, перебуваючи в обумовленому пологами стані.

Не можемо вказати, як дана ситуація вирішується на практиці, адже при аналізі вироків за ст. 117 КК України, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень, у жодному з них не фігурували співучасники. Такий злочин вчинявся одноособово.

Висновки. Отже, незалежно від того, чи склад кримінального правопорушення, у якому суб'єкт спеціальний, привілейований, кваліфікований чи особливо кваліфікований, правило кваліфікації таке: особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта несуть відповідальність за вчинення відповідних діянь за статтями (частинами статей) КК України, які передбачають основний склад кримінального правопорушення, і якщо вони виконували роль організатора, підбурювача чи пособника – з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України, а особи, що наділені такими ознаками, – за статтями (частинами статей) КК України, які передбачають привілейований, кваліфікований чи особливо кваліфікований склад, а якщо вони виконували роль організатора, підбурювача чи пособника – з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК України.

Список використаних джерел

1. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев: Наук. думка, 1969. 216 с.
2. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 23 грудня 2014 р. у справі № 757/11925/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42001531> (дата звернення: 01.07.2020).
3. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 25 лютого 2016 р. у справі № 712/98/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56349060> (дата звернення: 01.07.2020).

4. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 27 грудня 2018 р. у справі № 761/41747/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78835936> (дата звернення: 01.07.2020).

5. Горбачов Д. М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Національна академія наук України інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2014. 230 с.

6. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

7. Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: [Б.в.], 2018. 233 с.

8. Марчук В. В. Пределы квалификации деяний соучастников при наличии обстоятельств, относящихся исключительно к личности отдельного соучастника. *Судовы весник*. 2006. № 1. С. 51–54.

9. Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 382–389.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка; вид. 10-е, переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 29.06.2020).

12. Семенюк І. С. Відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за кримінальним законодавством України та зарубіжних країн: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. 248 с.

13. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. 364 с.

14. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.

15. Федорович Н. А. Зарубіжний досвід кримінально-правового регулювання співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 209–219.

16. Федорович Н. А. Чи є підвищений вік та повторність ознаками спеціального суб'єкта злочину? *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 березня 2019 р. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 68–72.

REFERENCES

1. Burchak, F.G. (1969). Uchenie o souchastii po sovetskomu ugovolnomu pravu. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
2. Vyrok Pechers'koho rajonnoho sudu m. Kyieva vid 23 hrudnia 2014 r. u spravi № 757/11925/14-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42001531>.
3. Vyrok Sosnivs'koho rajonnoho sudu m. Cherkasy vid 25 liutoho 2016 r. u spravi № 712/98/15-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56349060>.
4. Vyrok Shevchenkivs'koho rajonnoho sudu m. Kyieva vid 27 hrudnia 2018 r. u spravi № 761/41747/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78835936>.
5. Horbachov, D.M. (2014). Spivuchast' u zlochynakh iz spetsial'nym sub'iektom (na prykladi zlochyniv u sferi sluzhbovoi diial'nosti ta profesijnoi diial'nosti, pov'iazanoi z nadanniam publicznykh posluh). *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kvasha, O.O. (2013). Spivuchast' u zlochyni: struktura ta vidpovidal'nist'. Luhans'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
7. Kopjova, I.A. (2018). Vykonavets' iak spivuchasnyk zlochynu: poniattia, vydy, vidpovidal'nist'. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Marchuk, V.V. (2006). Predely kvalifikacii dejanij souchastnikov pri nalichii obstojatel'stv, odnosjashhihsja iskljuchitel'no k lichnosti otel'nogo souchastnika. *Cudovy vesnik, 1, 51–54* [in Russian].
9. Maharadze, A. (2013). Vlijanie priznakov, nahodjashhihsja na storone ispolnitelja, na otvetstvennost' souchastnikov prestuplenija. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava, 2, 382–389* [in Russian].
10. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy. (2018). M.I. Mel'nyk, M.I. Khavroniuk (Eds.). Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].
11. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 7 liutoho 2003 r. № 2 «Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
12. Semeniuk, I.S. (2017). Vidpovidal'nist' za umysne vbyvstvo matir'iu svoiei novonarodzhenoi dytyny za kryminal'nym zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krain. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
13. Trajnin, A.N. (1957). Obshee uchenie o sostave prestuplenija. M.: Gosjurizdat [in Russian].
14. Us, O.V. (2007). Kryminal'na vidpovidal'nist' za pidburiuvannia do zlochynu. Kharkiv: Vydavets' FO-P Vapniarchuk N.M. [in Ukrainian].
15. Fedorovych, N.A. (2019). Zarubizhnyj dosvid kryminal'no-pravovoho rehuliuвання spivuchasti u zlochyni zi spetsial'nym sub'iektom. *Visegrad Journal on Human Rights, 6, 209–219* [in Ukrainian].

16. Fedorovych, N.A. (2019). Chy ie pidvyschenyj vik ta povtornist' oznakamy spetsial'noho sub'iekta zlochynu? *Suchasni tendentsii rozvytku iurydychnoi nauky ta praktyky: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 15–16 bereznia 2019 r.* Kyiv: Vydavnychyj dim «Hel'vetyka», 68–72 [in Ukrainian].

Федорович Н. А. Квалификации соучастия в уголовном правонарушении со специальным субъектом, образовавшихся в результате дифференциации состава уголовного правонарушений по субъектам

В работе проанализирована квалификация соучастия в уголовных правонарушениях со специальным субъектом, образовавшиеся в результате дифференциации составов уголовных преступлений по субъекту. Выявлены различные позиции по квалификации действий соучастника в таком уголовном правонарушении в зависимости от того, наделен соучастник признаками специального субъекта, указано их положительные и отрицательные стороны. Приведены примеры из практики применения нормы, предусмотренной ч. 3 ст. 29 УК Украины, при соучастии в уголовных правонарушениях со специальным субъектом, образовавшиеся в результате дифференциации составов уголовных преступлений по субъекту, один из соучастников которого наделен признаками специального субъекта, а один не наделен такими признаками. Обоснованно правило, которым нужно руководствоваться при квалификации соучастия в уголовном правонарушении, в котором субъект специальный, независимо от того, это привилегированный, квалифицированный или особо квалифицированный состав правонарушения.

Ключевые слова: соучастие, специальный субъект, уголовное преступление со специальным субъектом, уголовный закон.

Fedorovych N. A. The qualification of complicity in criminal offenses with a special subject, which were formed as a result of differentiation of criminal offenses by the subject

The qualification of complicity in the criminal offenses with a special subject, which were formed as a result of differentiation of criminal offenses by the subject, is analyzed in the article. The list of criminal offenses with a special subject, which were formed as a result of differentiation of criminal offenses by subject, is given. Different positions on the qualification of the accomplice's actions in such a criminal offense are identified, depending on whether the accomplice is endowed with the characteristics of a special subject. The positions of scientists are critically evaluated, their positive and negative sides are indicated. Examples from practice of application of the norm provided by p. 3 Art. 29 of the Criminal Code of Ukraine, for complicity in the criminal offenses with a special subject, which were formed as a result of differentiation of criminal offenses by a subject, one of whose accomplices is endowed with the characteristics of a special subject, and

one is not endowed with such features. The foreign experience of regulating the qualification of complicity in criminal offenses with a special subject, which were formed as a result of differentiation of the composition of criminal offenses by subject, is analyzed. Approaches to the qualification of acts of accomplices of premeditated murder by the mother of their newborn child are grouped, the arguments of scientists who defend such positions are evaluated. As a result of the work done, the rule to be followed when qualifying complicity in a criminal offense, in which the subject is special, regardless of whether it is a privileged, qualified or especially qualified corpus delicti, is substantiated.

Key words: *complicity, special subject, criminal offense with a special subject, criminal law, indirect perpetration.*

УДК 343.234.5

Е. Е. Міщенко,
прокурор Київської місцевої
прокуратури № 7 м. Києва, здобувач
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

РОЗУМІННЯ ЩИРОГО КАЯТТЯ У РІШЕННЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуті правові позиції Верховного Суду щодо розуміння щирого каяття та чинників, які свідчать про його наявність. Встановлено, що Верховний Суд часто вдається до неоднозначного тлумачення змісту та форм прояву щирого каяття та використання оціночних категорій при його аналізі. Доведено, що такі форми вияву щирого каяття як визнання особою своєї провини, надання правдивих показань, жаль про вчинене та бажання виправлення ситуації, що склалася завжди вимагаються судом для його встановлення. Запропоновано та обґрунтовано доцільність визначення щирого каяття через визнання особою своєї провини (а не вини) у вчиненому.

***Ключові слова:** щире каяття, визнання провини у вчиненому, визнання вини, щирий осуд, оціночні поняття, звільнення від кримінальної відповідальності, обставини, що пом'якшують покарання.*

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається значне посилення ролі правозастосовної практики Верховного Суду для тлумачення і застосування правових норм, в тому числі і норм закону про кримінальну відповідальність. Законодавець закріпив обов'язковість висновків Верховного Суду щодо застосування норм права для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму (ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»), та спеціально підкреслив необхідність їх врахування судами при застосуванні таких норм (ч. 6 ст. 13 вищевказаного закону, ч. 6 ст. 368 КПК України). Протягом останніх років Верховний Суд надав тлумачення значній кількості норм права, особливо тих, які не характеризувались належною законодавчою чіткістю та щодо яких існували розбіжності у практиці їх застосування.

У контексті нашого більш широкого дослідження міжінституціонального характеру дійового каяття в системі кримінального права України, судове тлумачення щирого каяття, як однієї з його складових, є особливо цікавим. Зумовлено це, в першу чергу, тривалою дискусією в науці кримінального права про зміст такої оціночної категорії як «каяття» та про складність практичного встановлення його «щирості» при оцінці посткримінальної поведінки особи. Ключовою проблемою є відсутність методики емпіричного встановлення невдаваності та глибини розкаяння обвинуваченого. З огляду на це як у науці, так і в судовій практиці України сформувалася доволі неоднозначна та непослідовна практика застосування як ст. 45 КК України, так й інших норм, які вимагають встановлення ознак щирого каяття як підстави їх застосування (ч. 1 ст. 47, п. 1 ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 105 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щирого каяття розглядалися у роботах О. О. Житного, М. Є. Григор'євої, А. О. Булейка, В. В. Навроцької, В. В. Яроша, А. В. Боровика, О. М. Болюх, А. А. Саргсян, С. М. Шатиловича, О. В. Бриллантава, К. В. Авсеницької та інших дослідників. Утім, роботи вищевказаних авторів або носять суто теоретичний характер і не піддають дослідженню судову практику тлумачення кримінально-правових норм, або ж аналізують рішення судів першої декади двадцятого сторіччя. Існуючі ж правові позиції Верховного Суду, висловлені стосовно застосування кримінально-правових норм про щире каяття, залишаються без належного системного висвітлення та наукового осмислення.

Метою статті є теоретичний аналіз висловлених Верховним Судом позицій щодо розуміння щирого каяття та чинників, які свідчать про його наявність.

Виклад основного матеріалу. О. О. Житний вказує, що щире каяття виявляється через усвідомлення особою своєї провини, відвертий, правдивий та щиросердий жаль про вчинене і засудженням власної суспільно небезпечної поведінки. Усвідомлюючи морально-психічний характер щирого каяття та значний ризик помилки у оцінці його наявності правозастосувачем,

О. О. Житний критично ставиться до використання законодавцем саме такої «умови» звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України та висловлює позицію про її негативний вплив на правильне здійснення такого виду звільнення¹.

М. Є. Григор'єва під щирим каяттям розуміє «особливе відчуття жалю, каяття совісті, визнання вини, яке зовні виявляється в прилюдному визнанні перед оточуючими своєї провини і готовності понести покарання»². Говорячи про доведення наявності щирого каяття, авторка вказує, що його доказами можуть бути *повне* визнання особою своєї провини, засудження своєї протиправної поведінки та жаль про скоєне³.

Протягом трьох останніх років Верховний Суд неодноразово переглядав рішення судів нижчестоящих інстанцій на предмет правильності тлумачення та застосування ними положень матеріального права щодо щирого каяття. В результаті Верховним Судом було висловлено низку позицій щодо розуміння щирого каяття та чинників, які свідчать про його наявність.

Так, у постанові від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к вказано, що «...щире каяття повинно ґрунтуватися на належній критичній оцінці особою своєї протиправної поведінки, її осуді, *бажанні* виправити ситуацію, яка склалась, та *нести кримінальну відповідальність* за вчинене, а також зазначена обставина має знайти своє відображення в матеріалах кримінального провадження»⁴. Аналогічна позиція висловлена і у інших постановках Верховного Суду⁵. І хоча у наведеному прикладі при розгляді конкретного провадження суд у подальшому встановив відсутність щирого каяття, виходячи із

---

¹ Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Харків, 2003. С. 182–183.

² Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. С. 182.

³ Там же. С. 152.

⁴ Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к (провадження № 51-3612км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 01.11.2020).

⁵ Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2020 року у справі № 643/13256/17 (провадження № 51-2221км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640666> (дата звернення: 01.11.2020).

інших чинників, але сама вказівка на те, що щире каяття має своїм підґрунтям бажання особи понести відповідальність, викликає сумніви стосовно реалістичності такого підходу.

Справа у тім, що своєю природою кримінальна відповідальність пов'язана із понесенням особою негативних наслідків вчиненого нею діяння. Бажання ж визначається як прагнення, потяг до здійснення чого-небудь⁶. Тобто воно характеризується мобілізацією волі особи на досягнення бажаного результату. Навряд чи можна очікувати від будь-якої розумної особи, навіть тієї, що вчинила кримінальне правопорушення, щирого прагнення зазнати державного осуду та інших правообмежень, пов'язаних із скоєним. Сама природа заохочувальних норм, до яких, поза усяких сумнівів, належать і приписи щодо щирого каяття, свідчить про їх спрямованість на стимулювання певної поведінки особи і винагороду за неї шляхом зменшення, якщо не усунення, того обсягу правообмежень, ризику бути підданим яким стає така особа. З огляду на це, видається, що вказане роз'яснення Верховного Суду встановлює надмірне очікування, завищений стандарт відносно щирого каяття правопорушників.

Іншим важливим моментом розглядуваної постанови є визначення основної *форми* щирого каяття. Нею є сукупність *двох* складових, а саме: а) *повне* визнання правопорушником своєї вини та б) правдива розповідь про *всі відомі* йому обставини вчиненого кримінального правопорушення. Верховний Суд також зазначив, що «(я)кщо особа приховує *суттєві* обставини вчиненого злочину, що *значно* ускладнює його розкриття, визнає свою вину лише *частково* для того, щоб уникнути справедливого покарання, її каяття не можна визнати щирим, справжнім»⁷. Видається, що за такого підходу вища судова інстанція замість вирішення проблеми лише ускладнила її розв'я-

---

⁶ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 55.

⁷ Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к (провадження № 51-3612км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 01.11.2020).

зання, ввівши нові оціночні поняття у розуміння змісту і встановлення наявності щирого каяття.

По-перше, вказаною правовою позицією Верховний Суд не вирішив спір про те, що саме слід розуміти під *повним* визнанням своєї вини. Чи буде вважатися повним таке визнання, за якого особа не заперечує свою винуватість у інкримінованому їй діянні, але не погоджується із його кваліфікацією зі сторони обвинувачення? Такі ситуації цілком можливі, зокрема, у випадках, коли правопорушник визнає факт вчинення ним основного (простого) складу кримінального правопорушення, але не погоджується із поставленим йому у провину кваліфікуючих ознак. Ще більш складною є ситуація, коли такі кваліфікуючі ознаки стосуються суб'єктивної сторони вчиненого. Наприклад, обвинувачений визнає факт вчинення ним умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК України), але не погоджується із кваліфікацією такого вбивства за частиною другою вказаної статті як вбивства жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України), або ж як вбивства із хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України). У всіх цих і подібних їм випадках постає питання: чи достатньо лише факту невизнання наявності кваліфікуючих обставин для того, щоб одразу ж відкинути можливість щирого каяття?

Можливо змодельовати й інші схожі ситуації, зокрема визнання особою вини у вчиненні необережного вбивства (ст. 119 КК України) тоді як йому інкримінується умисне (ст. 115 КК України). Такі ситуації є цілком імовірними, особливо зважаючи на психологічну природу розкаяння: якщо особа в дійсності відчуває жаль за вчинене нею діяння, *психологічно* вона намагається дистанціюватись від його наслідків. З часом таке відчуття трансформується у внутрішнє психологічне заперечення того, що вона бажала настання цих наслідків. Особа, яка розкаюється, усвідомлює, що саме вона вчинила діяння і причинний зв'язок із заподіяними наслідками, але цілком може вірити у те, що вона не бажала заподіяння таких наслідків.

Крім того, вказівка на *повне* визнання своєї вини у вчиненому може вносити певне непорозуміння у порядок оцінки щирого каяття при вчиненні особою сукупності кримінальних правопорушень. Чи вимагається, наприклад, для врахування щирого каяття у одному із вчинених правопорушень визнання своєю вини у всій сукупності вчиненого? На нашу думку, відповідь має бути негативною. Детальний аналіз норм КК України (ст. 45, ч. 1 ст. 47, п. 1 ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 105 КК України) дозволяє дійти висновку про те, що врахування щирого каяття у чинному законі пов'язано із кримінально-правовою оцінкою окремого кримінального правопорушення, а не їх сукупності. Так, при призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд спочатку визначає покарання за кожне із правопорушень, що її становлять, і лише потім визначає остаточне покарання за їх сукупністю. Тому й щире каяття, як пом'якшуюча обставина, враховується саме на першому етапі – призначенні покарання за окреме кримінальне правопорушення, оскільки така обставина стосується лише одного чи кожного з них окремо. Дивним було б ставити питання про можливість встановлення щирого каяття при оцінці одного із вчинених особою кримінальних правопорушень в залежність від визнання нею своєї вини й у іншому.

Здається, що і сам Верховний Суд, врешті-решт, визнає всю неоднозначність та поліваріантність тлумачення критерію повного визнання вини. Так, у постанові від 5 серпня 2020 р. у справі № 334/5670/18 Третя судова палата Касаційного кримінального суду вказала, що незгода обвинуваченого з кваліфікацією його дій є правом особи та *не впливає на щирість розкаяння, осуд поведінки та відчуття жалю щодо вчинених протиправних дій*⁸. Такий підхід, на нашу думку, є правильним, оскільки створює ефективну гарантію захисту від можливих зловживань органів розслідування при так званій кваліфікації «із запасом». Протилежне вирішення цього питання ставило б обви-

---

⁸ Постанова Верховного Суду від 5 серпня 2020 р. у справі № 334/5670/18 (провадження № 51-4378км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90906069> (дата звернення: 01.11.2020).

нуваченого у таке становище, яке б змушувало його погодитись із більш суворю кваліфікацією його діяння задля одержання можливості застосування пільгових норм про щире каяття при вирішенні питання про кримінальну відповідальність.

Позиція про те, що щире каяття полягає у визнанні обвинуваченим своєї вини дещо модифікована у низці інших постанов Другої та Третьої судових палат Касаційного кримінального суду. Так, у них вже йдеться про щире каяття як характеристику суб'єктивного ставлення винного до вчиненого кримінального правопорушення, яке полягає у дійсному, відвертому, а не уявному визнанні останнім своєї *провини*, висловленні жалю щодо вчиненого та бажанні виправити ситуацію, що склалася⁹.

Поняття «провина» не використовується у чинному кримінальному законодавству. Аналіз небагатьох наявних теоретичних доробок із проблематики провини дає підстави для висновку, що в основному фахівці використовують це поняття або як синонім вини¹⁰, не вкладаючи у нього ніякого самостійного змісту, або як пропоновану назву для кримінального проступку¹¹. Утім, у тлумачному словнику *провина* визначається як негативна риса, недолік, вада та порок¹². Відмінним від юридичного поняття вини є й розуміння провини у психології. Так, Л. М. Коротяєва вказує на три компоненти у структурі провини: емоційний, когнітивний і мотиваційний. З юридичної точки

---

⁹ Постанова Верховного Суду від 7 листопада 2018 року у справі № 297/562/17 (провадження № 51-329км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634> (дата звернення: 01.11.2020); Постанова Верховного Суду України від 22 березня 2018 року у справі № 759/7784/15-к (провадження № 51-2607км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73029783> (дата звернення: 01.11.2020); Постанова Верховного Суду від 18 вересня 2019 року у справі № 166/1065/18 (провадження № 51-3392км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84449643> (дата звернення: 01.11.2020).

¹⁰ Смирнов А. А. Провина у кримінальному праві України: проблеми визначення. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 2. С. 32–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_2_12 (дата звернення: 01.11.2020).

¹¹ Фріс П. Л. Питання запровадження інституту карної провини. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. Х., 2012. С. 186–192; Фріс П. Злочин і кримінальна провина: проблеми нормативного закріплення. *Право України*. 2011. № 9. С. 42–49; Козич І. В. Деякі відмінності карної провини від злочину. *Матеріали інтернет-конференції ВГО «Асоціація кримінального права» та ІВПЗ НАПрН України*, 10–15 черв. 2012 р. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 01.11.2020).

¹² Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1145.

зору важливою є саме когнітивна складова, яка полягає в усвідомленні шкідливих наслідків власного діяння та у формуванні каузальних наслідків¹³. Е. Кубані виокремив чотири елементи когнітивного компонента провини: а) психологічне прийняття відповідальності за негативні наслідки; б) самоосуд; в) усвідомлення порушення моральних принципів; г) роздуми про можливі шляхи уникнення або запобігання негативному результату¹⁴.

З точки зору кримінального права, напевно, така складна структура була б зайвою та емпірично і практично невстановлюваною. Однак сама ідея про те, що для встановлення наявності щирого каяття потрібно визнання особою саме своєї *провини*, і що провини не є тотожною вині, визначеній у ст. 23 КК України, заслуговує на увагу. Врешті-решт, коли ми говоримо про щире каяття нас цікавить не стільки юридична формальна правильність, скільки внутрішні переживання обвинуваченого, усвідомлення ним своєї ролі у вчиненому та каузального зв'язку із суспільно небезпечними наслідками, а також щирий самоосуд, жаль як щодо наслідків, так і стосовно своєї участі у кримінальному правопорушенні. Щире каяття саме тому і дає підстави для застосування заохочувальних норм кримінального закону, що свідчить про значно нижчий ризик повторного вчинення особою кримінального правопорушення. А отже і визнання власної провини має визначатися як визнання особою своєї ролі у вчиненому та його наслідках.

По-друге, у раніше згадуваній постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2018 р. вказується, що приховування особою *суттєвих* обставин вчиненого, що *значно* ускладнює його розкриття унеможлиблює визнання каяття щирим¹⁵. Уявляється, що під суттєвими обставинами вища судова інстанція має на увазі такі, які виступають як ознаки основного або кваліфікованого складу кримінального правопорушення. Не зовсім зрозуміло, чи належать

---

¹³ Коротяєва Л. М. Теоретичні засади відчуття провини як психологічного феномену. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 9. С. 120.

¹⁴ Экзистенциальная психология / под ред. Р. Мэй. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. 624 с.

¹⁵ Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к (провадження № 51-3612км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 01.11.2020).

до суттєвих такі ознаки, які хоча й мають кримінально-правове значення, утім знаходяться поза межами складу кримінального правопорушення. Наприклад, чи є приховуванням суттєвих обставин неповідомлення про наявність обставин, що обтяжують покарання, чи обставин, які дають підстави для застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Видається, що ні, оскільки протилежне ставило б перед особою необхідність самовикриття і вступало б у суперечність із здійсненням нею права на захист. Крім того, віднесення обставин, які перебувають поза межами складу кримінального правопорушення, до категорії *суттєвих* створювало б можливість надзвичайно широкого тлумачення переліку таких ознак, що не відповідає ані вимозі передбачуваності, ані визначеності кримінального закону.

Виникає питання і про те, чи відсутнє щире каяття у випадках, коли обвинувачений не повідомляє про такі обставини вчиненого діяння, які виступають кваліфікуючими ознаками і належать до суб'єктивної сторони вчиненого (наприклад про наявність корисливого мотиву вбивства у випадках, коли через фактичну відсутність у потерпілого майна заволодіти нічим не вдалося, і тому мотив залишається прихованим від слідства). Видається, що відповідь має бути ствердною. Жаль про вчинене та визнання своєї провини тільки тоді мають визнаватись щирими, коли вони стосуються всіх ознак, які мають значення для кваліфікації. Приховування ж суб'єктивних мотивів та цілей, які мають значення для кваліфікації, свідчить про відсутність усвідомлення особою їх антисоціального характеру.

По-третє, Верховний суд вказує, що приховування суттєвих обставин вчиненого свідчить про відсутність щирого каяття тоді, коли таке приховування *значно* ускладнює розкриття кримінального правопорушення. Видається, що таке додаткове словосполучення є зайвим, бо вносить зайву оціночну категорію у аналіз наявності щирого каяття на боці обвинуваченого і додає окремий предмет для спору при розгляді кримінального провадження: чи було таке ускладнення у розкритті кримінального правопорушення дійсно значним?

Крім того, через вказане словосполучення може скластися хибне, на нашу думку, враження про те, що приховування суттєвих обставин вчиненого не заперчує можливість щирого каяття у випадках, коли вина особи є настільки очевидною, що факт приховування не вніс (і не міг внести) жодних ускладнень для розкриття справи. Видається, що щире каяття завжди має проявлятися як у щирому жалі щодо вчиненого, так і правдивому і повному повідомленні про фактичні його обставини, які мають значення для кваліфікації.

Крім розглянутих вище форм прояву щирого каяття, у постанові від 10 лютого 2020 р. у справі № 643/13256/17 Верховний Суд додав ще дві: а) негативна оцінка особою вчиненого правопорушення та б) співчуття потерпілому¹⁶. Уявляється, що обидві такі форми повинні не тільки знайти своє відображення у свідомості винного, а й мають свою зовнішню об'єктивізацію, доступну до пізнання правозастосовувачем. Така об'єктивізація може виявлятися у публічному розкаянні правопорушника, публічному чи особистому висловленні своїх співчуттів і почуття жалю потерпілому або ж у щирому повідомленні про це під час розслідування кримінального провадження чи його розгляду у суді.

Заслуговує на увагу й інша правова позиція, викладена у постанові Верховного Суду від 7 листопада 2018 р. у справі № 297/562/17, у якій суд дійшов висновку про самостійний характер щирого каяття та інших форм прояву дійового каяття, які можуть мати значення для врахування такої пом'якшуючої обставини, яка передбачена у п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України. Так, вища судова інстанція вказана, що «...за наявності щирого каяття особи не обов'язковим має бути активне сприяння у розкритті злочину. Активне сприяння розкриттю злочину є окремою обставиною, що пом'якшує покарання, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України. Тобто передбачені п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України обставини, що пом'якшують покарання, а саме щире каяття і активне

---

¹⁶ Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2020 року у справі № 643/13256/17 (провадження № 51-2221км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640666> (дата звернення: 01.11.2020).

сприяння розкриттю злочину, є альтернативними, незалежними та можуть існувати відокремлено одна від одної»¹⁷.

Висновки. У своїй практиці Верховний Суд сформулював достатньо обширну, але далеко не завжди однозначну практику щодо тлумачення змісту та форм прояву щирого каяття та його встановлення в цілях застосування привілейованих норм кримінального права. Незважаючи на це, деякі висновки можуть бути зроблені.

1. У всіх своїх рішеннях вища судова інстанція вказує на такі форми прояву щирого каяття, як визнання своєї провини (іноді – вини); надання правдивих показань, жаль про вчинене та бажання виправлення ситуації, що склалася. Інші ж вияви щирого каяття (бажання чи то готовність нести відповідальність) є більш контроверсійними, згадуються судом не завжди і фактично не одержують своєї однозначної правової оцінки при перегляді рішень нижчестоящих судів.

2. При аналізі форм прояву щирого каяття, Верховний Суд подекуди використовує оціночні поняття (суттєві обставини, значно ускладнює) та поняття зі спірним значенням (повне визнання вини), що не сприяє усталеному застосуванню кримінального закону.

3. Незгода обвинуваченого із кваліфікацією вчиненого ним діяння не свідчить про невизнання ним своєї провини у вчиненому, а отже не перешкоджає встановленню дійового каяття.

4. Як свідчить практика Верховного Суду, для встановлення наявності щирого каяття не обов'язковою є наявність одночасно всіх можливих форм його прояву. Достатньою, зазвичай, є наявність таких проявів, як: а) визнання правопорушником своєї провини та б) правдиве повідомлення про обставини вчиненого, які впливають на його кваліфікацію. Інші ж можливі прояви щи-

---

¹⁷ Постанова Верховного Суду від 7 листопада 2018 року у справі № 297/562/17 (провадження № 51-329км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634> (дата звернення: 01.11.2020).

рого каяття, не будучи обов'язковими формами його прояву, втім впливають на рівень довіри суду до щирості каяття винного.

Список використаних джерел

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 204 с.
3. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Харків, 2003. 211 с.
4. Козич І. В. Деякі відмінності карної провини від злочину. *Матеріали інтернет-конференції ВГО «Асоціація кримінального права» та ІВПЗ НАПрН України*, 10–15 черв. 2012 р. URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> (дата звернення: 01.11.2020).
5. Коротяєва Л. М. Теоретичні засади відчуття провини як психологічного феномену. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 9. С. 120–128.
6. Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2020 року у справі № 643/13256/17 (провадження № 51-2221км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640666> (дата звернення: 01.11.2020).
7. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к (провадження № 51-3612км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 01.11.2020).
8. Постанова Верховного Суду від 5 серпня 2020 р. у справі № 334/5670/18 (провадження № 51-4378км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90906069> (дата звернення: 01.11.2020).
9. Постанова Верховного Суду від 7 листопада 2018 року у справі № 297/562/17 (провадження № 51-329км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634> (дата звернення: 01.11.2020).
10. Постанова Верховного Суду України від 22 березня 2018 року у справі № 759/7784/15-к (провадження № 51-2607км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73029783> (дата звернення: 01.11.2020).
11. Постанова Верховного Суду від 18 вересня 2019 року у справі № 166/1065/18 (провадження № 51-3392км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84449643> (дата звернення: 01.11.2020).
12. Смирнов А. А. Провина у кримінальному праві України: проблеми визначення. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 2. С. 32–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_2_12 (дата звернення: 01.11.2020).

13. Фріс П. Л. Питання запровадження інституту карної провини. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. нау.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. X., 2012. С. 186–192.

14. Фріс П. Злочин і кримінальна провина: проблеми нормативного закріплення. *Право України*. 2011. № 9. С. 42–49.

15. Экзистенциальная психология / под ред. Р. Мэй. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. 624 с.

REFERENCES

1. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*: 250000. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

2. Hryhor`ieva, M.Ye. (2007). *Zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z yii diiovym kaiattiam* *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

3. Zhytnyi, O.O. (2003). *Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z diiovym kaiattiam*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Kozych, I.V. (2012). *Deiaki vidminnosti karnoi provyny vid zlochynu*. *Materialy internet-konferentsii VHO «Asotsiatsiia kryminalnoho prava» ta IVPZ NAPrN Ukrainy, 10-15 cherv. 2012 r.* URL: <http://ivpz.org/golovna-konferents> [in Ukrainian].

5. Korotiaieva, L.M. (2011). *Teoretychni zasady vidchuttia provyny yak psykholohichnoho fenomenu*. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii, issue 9, 120–128* [in Ukrainian].

6. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10 liutoho 2020 roku u spravi № 643/13256/17 (provadzhennia № 51-2221km19)*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640666> [in Ukrainian].

7. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30 zhovtnia 2018 roku u spravi № 559/1037/16-k (provadzhennia № 51-3612km18)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> [in Ukrainian].

8. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 5 serpnia 2020 r. u spravi № 334/5670/18 (provadzhennia № 51-4378km19)*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90906069> [in Ukrainian].

9. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 7 lystopada 2018 roku u spravi № 297/562/17 (provadzhennia № 51-329km18)*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634> [in Ukrainian].

10. *Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22 bereznia 2018 roku u spravi № 759/7784/15-k (provadzhennia № 51-2607km18)*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73029783> [in Ukrainian].

11. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 veresnia 2019 roku u spravi № 166/1065/18 (provadzhennia № 51-3392km19)*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84449643> [in Ukrainian].

12. Smyrnov, A.A. (2005). Provyna u kryminalnomu pravi Ukrainy: problemy vyznachennia. *Pravo i Bezpeka*. Vol. 2, 32–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_2_12 [in Ukrainian].

13. Fris, P.L. (2012). Pytannia zaprovadzhennia instytutu karnoї provyny. *Osnovni napriamky rozvytku kryminalnoho prava ta shliakhy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11–12 zhovt 2012 r., 186–192*. X. [in Ukrainian].

14. Fris, P. (2011). Zlochyn i kryminalna provyna: problemy normatyvnoho zakriplennia. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 9, 42–49 [in Ukrainian].

15. Ekzystentsyalnaia psykholohyia (2001). R. Mei (Ed). Moskva: EKSMO-PRESS [in Russian].

Мищенко Э. Э. Понимание искреннего раскаяния в решениях Верховного Суда: теоретический анализ

В статье рассмотрены правовые позиции Верховного Суда относительно понимания искреннего раскаяния и факторов, которые свидетельствуют о его наличии. Установлено, что Верховный Суд часто прибегает к неоднозначному толкованию содержания и форм проявления искреннего раскаяния и к использованию оценочных категорий при его анализе. Доказано, что такие формы проявления искреннего раскаяния как признание лицом своей вины, предоставление правдивых показаний, сожаление о содеянном и желание исправления сложившейся ситуации всегда требуются судом для установления факта искреннего раскаяния. Обоснована целесообразность определения истинного раскаяния как признания лицом своей виновности (а не вины) в содеянном.

Ключевые слова: искреннее раскаяние, признание виновности в содеянном, искреннее осуждение, оценочные понятия, освобождение от уголовной ответственности, обстоятельства, смягчающие наказание.

Mishchenko E. E. Understanding of sincere repentance in the decisions of the Supreme Court: theoretical analysis

The article examines the Supreme Court's legal rules regarding the defining features of sincere repentance and the factors that indicate its presence.

It has been established that the Supreme Court often resorts to an ambiguous interpretation of the content and forms of manifestation of sincere repentance and the use of value judgments when it applies the provisions of the Criminal Code regarding sincere repentance. In several decisions, the Supreme Court ruled that active repentance is present when two conditions are met. First, the perpetrator shall fully confess to the committed crime, and second, she shall truthfully testify about all known to her circumstances of the offense. The Supreme Court also noted that if a person conceals the substantial circumstances of a crime, which signifi-

cantly complicates its disclosure, confesses only in part of committed to avoid a just punishment, her repentance cannot be considered sincere, genuine. Such language, full of value judgments used by the Court, does not facilitate the uniformity in applying the criminal law.

Supreme Court's case-law suggests no need to establish all the possible forms of manifestation of sincere repentance in the perpetrator's conduct to apply to mitigate his sentence. It is generally sufficient to prove a perpetrator's confession and establish that he has faithfully testified about all known to him circumstances of the committed crime to law enforcement. Other possible manifestations of sincere repentance affect the credibility of the perpetrator's statement regarding his genuine repentance.

It has been established that active repentance does not require the perpetrator to agree with the qualification of the crime offered by law enforcement. The right to disagree with the qualification of crime by prosecution is an essential part of the constitutional right to self-protection against criminal charges. Narrowing down the scope of this right may not constitute a pre-condition for mitigation of criminal liability.

Key words: *sincere repentance, confession, sincere condemnation, value judgments, exemption from criminal liability, mitigating circumstances.*

УДК 343.239

І. В. Жук,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ;

К. О. Підпригора¹,

здобувач ступеня вищої освіти
бакалавра 4 курсу Національної
академії внутрішніх справ

ІНСТИТУТ АМНІСТІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються проблеми, що виникають у процесі застосування актів про амністію, а також перспективи розвитку інституту амністії у кримінальному праві України. Проаналізовано чинне законодавство, яке регулює застосування амністії, зокрема, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про застосування амністії», Закон України «Про амністію в 2016 році» тощо, визначені недоліки та шляхи удосконалення правового регулювання у цій сфері.

***Ключові слова:** амністія, інститут амністії, звільнення від відбування покарання, гуманізм, потерпілий.*

Постановка проблеми. В перекладі з латинської мови амністія означає «прощення», тобто, звільнення винної особи від того покарання, яке за загальним правилом повинно бути застосоване за певне кримінальне правопорушення. Отже, амністія є актом прощення держави, проявом милосердя та гуманності до засудженого. Враховуючи зазначене, очевидною є необхідність чіткого закріплення процедури застосування амністії у національному законодавстві, зокрема, щодо її підстав та кола осіб. Однак аналіз чинного законодавства свідчить про наявність певної суперечливості між правовими нормами у цій сфері, що призводить до неоднозначного розуміння процедури застосування амністії.

---

¹ Переможець (II місце) Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною роботою питань застосування амністії займалися багато вчених, зокрема: А. Губська, М. Іванова, С. Костенко, В. Малярєнко, В. Лень, С. Зельдов, С. Келіна, В. Комаров, П. Люблінський, І. Козак, В. Квашиш, С. Комарицький, В. Комаров, О. Костенко, О. Литвак, Т. Ліснієвські, В. Лунєєв, В. Малярєнко, К. Мірзажанов, О. Міхлін, А. Музика, В. Навроцький та інші. Тим не менш, багато проблем не знайшли свого остаточного вирішення. Все вищевикладене свідчить про значний ступінь актуальності теми дослідження.

Метою дослідження є ґрунтовний науково-теоретичний аналіз інституту амністії у кримінальному праві України, зокрема, його теоретичних і практичних проблем, та визначення на цій підставі шляхів удосконалення правового регулювання у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. № 392 у ст. 1 визначає, що амністією вважається повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили². Згідно з ч. 3 ст. 92 Конституції України амністія оголошується законом, тобто, відноситься до компетенції Верховної Ради. Амністія не скасовує і не змінює норм кримінального законодавства, вона є позасудовим звільненням від покарання. Тому цей акт не усуває кримінальну протиправність діянь осіб, які підпадають під його дію, а лише припиняє реалізацію каральних наслідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 86 Кримінального кодексу (далі – КК) України, амністія оголошується Законом України щодо певної категорії осіб³. В законі про амністію вказується: категорії осіб, які підлягають звільненню за цією амністією; види покарань, від яких звільнюються засуджені; обсяг амністії,

---

² Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 01.08.2020).

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print> (дата звернення: 01.08.2020).

тобто її поширення лише на покарання або ще на який-небудь вид звільнення; категорії осіб, до яких не застосовується амністія; органи, на які покладається виконання закону про амністію тощо. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» дія закону про амністію не поширюється на злочини, що тривають (триваючі злочини) або продовжуються (продовжувані злочини), якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію⁴. Якщо кримінальне правопорушення, що підпадає під дію закону про амністію, вчинено після набрання цим законом чинності або воно було розпочате до цього моменту, а закінчене після, таке кримінальне правопорушення не може виступати передумовою звільнення особи від відбування покарання.

Особливу цікавість на сьогодні становить Закон України «Про амністію у 2016 році», який набув чинності 7 вересня 2017 р. Слід зазначити, що даний Закон закріпив концептуально нове положення, пов'язане із сучасною ситуацією в Україні, а саме, передбачив цілковите звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили тяжкі злочини, беручи участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, та отримали статус учасника бойових дій⁵. Прийнятий закон можна назвати у деякій мірі особливим: по-перше, до нього включені категорії осіб, які брали участь в антитерористичній операції (операції об'єднаних сил); по-друге, вперше з'явилися такі незвичні формулювання, на кшталт «звільняються особи від відбування покарання частково або повністю, які вийшли на захист незалежності країни» тощо. Отже, опублікований закон передбачає амністію осіб, засуджених за вчинення умисних не тяжких і не особливо тяжких злочинів; необережних злочинів, які не є тяжкими, зокрема громадян: які на момент порушення були

---

⁴ Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 01.08.2020).

⁵ Про амністію у 2016 році: Закон України від 22 грудня 2016 р. № 1810-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19> (дата звернення: 01.08.2020).

неповнолітніми; вагітних жінок; батьків неповнолітніх дітей або дітей-інвалідів (якщо цих засуджених не позбавили батьківських прав); визнаних інвалідами; засуджених, які досягли пенсійного віку; ветеранів війни; учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС; дітей батьків старше 70 років або батьків-інвалідів, якщо у тих немає інших працездатних дітей⁶. Якщо засуджений відбуває покарання за не тяжкий і не особливо тяжкий злочин, його можуть звільнити від покарання, якщо він відбув менше половини строку основного покарання. Засудженим за менш тяжкі кримінальні правопорушення, якщо вони не підпадають під дію описаних вище норм, скоротять на половину невідбуту частину покарання.

Дія Закону поширюється, насамперед, на найбільш незахищені та соціально вразливі категорії підсудних та засуджених, проте окреме місце відведено звільненню від відбування покарання осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення⁷.

Особливістю ст. 2 Закону України «Про амністію в 2016 році» є те, що амністія для учасників бойових дій та антитерористичної операції не поширюється тільки на осіб, що вчинили особливо тяжкі злочини проти життя і здоров'я. Це виділяє дану категорію осіб, які підлягають амністії, в привілейований статус. Адже у значній частині правових норм цього закону вказується на заборону застосування амністії щодо тих осіб, які вчинили особливо тяжкі та тяжкі злочини.

Той факт, що обвинувачений або засуджений є учасником антитерористичної операції (АТО) і має статус учасника бойових дій, враховується при прийнятті рішень судами і, як правило, визнається пом'якшувальною обставиною. У цьому зв'язку хотілось би звернути увагу на судову справу № 366/2351/15-к, за обставинами якої обвинувачений скоїв умисний особли-

---

⁶ Про амністію у 2016 році: Закон України від 22 грудня 2016 р. № 1810-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19> (дата звернення: 01.08.2020).

⁷ Там само.

во тяжкий злочин і був засуджений судом до умовного відбування покарання. Так, 10 червня 2016 р. Іванківським районним судом Київської області був винесений порівняно м'який вирок у справі про зґвалтування неповнолітньої дівчини учасником антитерористичної операції. Суд встановив, що 9 липня 2015 р. о 2.00 обвинувачений, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, йдучи по вулиці разом з неповнолітньою потерпілою, застосовуючи до неї фізичне і психологічне насильство, подолав її опір, і всупереч її волі задовольнив свою статеву пристрасть неприродним способом. До зґвалтування потерпіла статевим життям не жила. Підсудний своєї провини не визнав. Суд визнав обвинуваченого винним. Але при цьому як на обставину, що пом'якшує покарання, суд вказав на його участь в антитерористичній операції на сході країни. В результаті судом за зґвалтування неповнолітньої особи було призначено покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі умовно⁸. З урахуванням наведеного прикладу, вважаємо за необхідне підкреслити, що амністію не можна вважати справедливою, якщо її застосовують не для гуманізації покарання, а лише для залишення безкарності особи. Ні вбивства, ні зґвалтування, ні торгівля людьми не мають підпадати під жодну амністію, в якій би формі винний не скоював кримінальне правопорушення, і ким би він не був. Адже безкарність породжує вседозволеність.

Існує думка, що амністію, на відміну від інших видів звільнення від покарання, можна вважати своєрідним актом «прощення» особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та була визнана винною. Адже інші види звільнення від покарання так чи інакше пов'язані з додатковими умовами, які свідчать або про втрату особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, суспільної небезпеки, або ж про втрату суспільної небезпеки вчиненого діяння. Застосування амністії не пов'язується законодавцем ані з проявами позитивної посткримінальної поведінки засудженого, ані зі строками, які пройш-

---

⁸ Вирок Іванківського районного суду Київської області від 10 червня 2016 р. у справі № 366/2351/15-к, провадження № 1-кп/366/99/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5833419> (дата звернення: 01.08.2020).

ли від часу вчинення кримінального правопорушення, за винятком положень ч. 4 ст. 86 КК України, а також зміною будь-яких інших обставин. Разом з тим, вважаємо за доцільне на рівні з іншими видами звільнення від відбування покарання та звільнення від кримінальної відповідальності встановити умови, які б забезпечували права кожного учасника кримінального провадження. Адже амністія не скасовує покарання за певні діяння, а лише є підставою для відмови від кримінального переслідування стосовно чітко встановлених категорій осіб. Крім того метою амністії є демонстрація державою виконання принципів економії кримінальної репресії та гуманізму. Однак, як справедливо зазначають С. Г. Келін та В. М. Кудрявцев, гуманізм по відношенню до злочинця неможливий без гуманізму стосовно жертви, свідка та всіх інших осіб, залучених до орбіти кримінального процесу⁹. Виходячи з цього, логічним є питання, чи потрібно враховувати думку потерпілого при звільненні особи за амністією, чи відшкодування шкоди жертві може бути однією з умов звільнення людини? У зв'язку з цим у кримінальному праві існує багато суперечок, і чіткої відповіді поки немає.

Держава гарантує потерпілому захист його прав та інтересів. Думка потерпілого, висловлена в судових дебатах, має важливе значення, коли суд приймає рішення про призначення певного виду та розмір покарання, можливість звільнення від покарання та його відбування. Тому видається доцільним надати потерпілому право висловити в суді точку зору щодо того, чи відповідає його інтересам застосування акта амністії. Амністія повинна бути спрямована на баланс інтересів. У цьому випадку інтереси засуджених і їх родичів – з одного боку, та потерпілих – з іншого. Такий баланс інтересів буде досягнутий, якщо пріоритетне право на застосування амністії отримають особи, які відшкодовують шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням (наприклад, ст. 127 Кримінального-процесуального кодексу України).

---

⁹ Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права / АН СССР, Институт государства и права. М.: Наука, 1988.

А. Музика та Е. Лашук вважають, що відшкодування заподіяної шкоди жертві злочину повинно бути обов'язковою умовою для всіх видів звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від відбування покарання з випробуванням¹⁰. Таку ж точку зору підтримує й І. Митрофанов¹¹.

Свого часу законодавець, намагаючись захистити інтереси потерпілого при застосуванні до винних осіб актів амністії (як однієї з умов цього виду звільнення від покарання), висунув вимогу про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» від 2 червня 2011 р. № 3465 передбачено, що амністію не можна застосовувати до осіб, які не відшкодували шкоду, яку вони заподіяли, чи не усунули збитків, завданих злочином (п. «є» ст. 4). Однак ця норма проіснувала лише кілька років, і згодом її було виключено із Закону України «Про застосування амністії в Україні». На нашу думку, слід звернути увагу на необхідність більш повного, реального та ефективного забезпечення прав потерпілого при звільненні засудженого від покарання згідно із законом про амністію.

У пояснювальній записці до Закону України «Про амністію в 2016 році» зазначено: «проект Закону підготовлено відповідно до статті 92 Конституції України з метою прояву гуманізму держави у сфері виконання кримінальних покарань. Крім того, в умовах жорсткої економії державних коштів та значного дефіциту площ в установах виконання покарань, акт амністії дозволяє розвантажити місця позбавлення волі та зекономити бюджетні кошти на утримання осіб в таких установах»¹². Таким чином, цей закон розроблений для законодавчого забезпечення у 2016 р. складової частини міжгалузевого

---

¹⁰ Лашук С. В., Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. С. 87–88.

¹¹ Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. С. 399–400.

¹² Про амністію у 2016 році: Закон України від 22 грудня 2016 р. № 1810-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19> (дата звернення: 01.08.2020).

правового інституту вибачення державою осіб, які вчинили кримінально протиправні діяння. Метою прийняття закону було формування обґрунтованої системи критеріїв визначення кола осіб, до яких амністія застосовується, і обмежень по її застосуванню, зменшення кількості осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі, і, як наслідок, економія бюджетних коштів, що витрачаються на утримання засуджених, забезпечення належних умов відбування покарання для осіб, які будуть продовжувати там перебувати.

Право на дострокове звільнення – один з найважливіших показників розвитку демократичної держави і авторитету державної влади. Тому амністія не повинна бути лише засобом розвантаження працівників правоохоронних органів та вивільнення місць у переповнених сьогодні кримінально-виконавчих установах. Очевидно, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і отримала «прощення» цього правопорушення від держави, повинна довести, що вона гідна такої довіри і рішення про її звільнення не буде породжувати у неї відчуття безкарності. Забезпечити реалізацію цієї мети та суттєво підвищити ефективність амністії можливо за рахунок дієвого застосування інституту пробації. Слушною є думка О. В. Палійчука, який вважає, що виданню актів про амністію повинна передувати серйозна аналітична робота з тим, зокрема, щоб був складений важливий соціальний прогноз очікуваних результатів застосування амністії. Відсутність такого підходу може призвести до різкого зростання злочинності в країні, коли населення виявиться беззахисним перед амністованими, які своїми діями здатні створити значні проблеми у сфері охорони громадського порядку, здоров'я та життя громадян, власності тощо¹³.

Існуючі недоліки механізму застосування амністії, в одних випадках, призводять до її необґрунтованого незастосування стосовно осіб, що підлягають амністуванню, а в інших – звільнення від відбування покарання обви-

---

¹³ Палійчук О. В. Інститут амністії та помилування: поняття, особливості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2007. № 2. С. 75–82.

нувачених і засуджених, на яких амністія не поширюється. Прикладом такого недоліку є наступна ситуація. Так, у ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» визначено, що рішення про застосування або незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого під час відбування покарання¹⁴. У ч. 3 ст. 8 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII закріплено, що строки звільнення осіб за законом про індивідуальну амністію встановлюються у такому законі. А п. 2 Прикінцевих положень Закону запроваджує такий термін як «негайне звільнення»¹⁵. Правило ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» було порушене, адже Верховна Рада України фактично та формально «негайно звільнила» 42 особи без участі суду та з'ясування факту, чи мали вони право на амністію згідно зі ст. 4 Закону № 792-VII. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія взагалі не може бути застосована до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, до осіб, що засуджені за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, за терористичний акт¹⁶. Змін до цієї статті не вносилося, і додаткових винятків не встановлювалося. Як свідчить оприлюднена у ЗМІ інформація, один із 42 звільнених осіб, а саме Д. С. Павличенко, засуджений до довічного позбавлення волі¹⁷. Таким чином, на нього не могла поширюватися дія Закону № 792-VII, і амністія не мала бути застосована. Утім суд при цьому зміг безпосередньо застосовувати положення ст. 8 Конституції України про верховенство права, задля того, щоб

---

¹⁴ Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 01.08.2020).

¹⁵ Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 792-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-18#Text> (дата звернення: 01.08.2020).

¹⁶ Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 01.08.2020).

¹⁷ Рада звільнила Павличенків як політв'язнів. *Українська правда*. 2014. 24 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/24/7016123> (дата звернення: 01.08.2020).

обійти імперативність переліку осіб, зазначених у прикінцевих положеннях. Отже, відсутність у п. 1 Прикінцевих положень даних про те, за які саме злочини засуджені особи, не дає можливості стверджувати, що індивідуальна амністія була правомірно застосована до всіх 42 в'язнів. При цьому, як ми бачимо, введення в законодавство України терміну «індивідуальна амністія» було здійснено виключно для звільнення цих 42 в'язнів. Вказаним вище Законом від 27 лютого 2014 р. № 792-VII Верховна Рада фактично здійснила не притаманну їй функцію правосуддя, тоді як правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України), а парламент є єдиним органом законодавчої влади в Україні (ст. 75 Конституції України). Така правова колізія може бути вирішена лише на законодавчому рівні через внесення відповідних змін до КК України, або ж скасуванням змін та доповнень до Закону України «Про застосування амністії в Україні».

Варто погодитися з В. Бурдіним у тому, що практика прийняття законів про амністію майже щороку є неприпустимою. Як влучно зауважив учений, «амністія для особи повинна бути неочікуваним «актом пробачення» вчиненого нею злочину. В іншому випадку амністія тільки породжуватиме відчуття безкарності і сприятиме рецидиву»¹⁸. Можна підтримати позицію вчених, які вважають, що амністія може бути досить ефективним засобом державного реагування у випадку, наприклад, істотної зміни політичної ситуації в державі і звільнення у зв'язку з цим тих категорій осіб, злочини яких так чи інакше були обумовлені попереднім політичним режимом¹⁹. Разом з тим, не слід сприймати амністію суто як інструмент незастосування покарання до «певної» категорії осіб та як засіб для вивільнення місць у переповнених на сьогодні кримінально-виконавчих установах.

---

¹⁸ Бурдін В. М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 336.

¹⁹ Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания / Издание профессора Малинина. СПб: СПбГКА, 2008. С. 683–684.

Висновки. Отже, з метою удосконалення механізму застосування амністії в Україні вважаємо за необхідне привести у відповідність Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. № 392/96 зі змінами до КК України, внесеними Законом від 6 травня 2014 р. № 1246-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування амністії в Україні». Адже у ст. 4 Закону № 392/96 немає обмежень застосування амністії щодо осіб, які не відшкодували шкоду потерпілим, а також осіб, засуджених за торгівлю людьми, за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, отримання неправомірної вигоди службовою особою, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо.

Крім того, вважаємо за доцільне запровадити практику звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію лише за певних умов, наприклад, за наявності згоди потерпілої особи на таке звільнення. Важливою умовою має бути і те, щоб підозрюваний висловив бажання стосовно застосування щодо нього акту амністії, визнав свою вину і відшкодував або до початку судового розгляду зобов'язувався відшкодувати завдані ним збитки чи усунути заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду.

Список використаних джерел

1. Бурдін В. М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 335–337.
2. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 10 червня 2016 р. у справі № 366/2351/15-к, провадження № 1-кп/366/99/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5833419> (дата звернення: 01.08.2020).
3. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права / АН СССР, Институт государства и права. М.: Наука, 1988. 131 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print> (дата звернення: 01.08.2020).
5. Лащук Є. В., Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. 192 с.
6. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 520 с.

7. Палійчук О. В. Інститут амністії та помилування: поняття, особливості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2007. № 2. С. 75–82.

8. Про амністію у 2016 році: Закон України від 22 грудня 2016 р. № 1810-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19> (дата звернення: 01.08.2020).

9. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 792-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-18#Text> (дата звернення: 01.08.2020).

10. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 01.08.2020).

11. Рада звільнила Павліченків як політв'язнів. *Українська правда*. 2014. 24 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/24/7016123> (дата звернення: 01.08.2020).

12. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания / Издание профессора Малинина. СПб: СПбГКА, 2008. 882 с.

REFERENCES

1. Burdin, V.M. (2011). Okremi problemy zastosuvannya amnistiyyi v Ukrayini. *Visnik Lvivs'kogo universytetu*. Seriya urydychna, Vol. 54, 335–337 [in Ukrainian].

2. Vyrok Ivankivs'koho rayonnoho sudu Kyuyivs'koyi oblasti vid 10 chervnya 2016 r. u spravi № 366/2351/15-k, provadzhennya № 1-kp/366/99/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5833419>.

3. Kelina, S.G., Kudryavtsev, V.N. (1988). *Pryncypy sovietskogo ugovnogo prava*. M.: Nauka [in Russian].

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>.

5. Lashchuk, E.V., Musika, A.A. (2011). *Predmet zlochinu: teoretychni osnovy piznannya*. K.: Palivoda A.V. [in Ukrainian].

6. Mitrofanov, I.I. (2010). *Teoretychni problemy mehanizmu realizacii kryminal'noyi vidpovidal'nosti*. Kremenchuk: Vyd. PP Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].

7. Paliychuk, O.V. (2007). Institut amnistiyyi ta pomylyvannya: ponyattya, osoblyvosti. *Visnyk Luhanskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnich sprav im. E.O. Didorenka*, Vol. 2, 75–82 [in Ukrainian].

8. Pro amnistiyyu u 2016 rotsi: Zakon Ukrayiny vid 22 hrudnya 2016 r. № 1810-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-19>.

9. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro zastosuvannya amnistiyyi v Ukrayini» shchodo povnoyi rehabilitatsiyyi politychnykh v"yazniv: Zakon Ukrayiny vid 27 lyutoho 2014 r. № 792-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-18#Text>.

10. Pro zastosuvannya amnistiyyi v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 1 zhovtnya 1996 r. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр>.

11. Rada zvil'nyla Pavlichenkiv yak politv"yazniv. (2014). *Ukrayins'ka pravda*, 24 lyutoho. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/24/7016123> [in Ukrainian].

12. *Encyclopediya kriminal'nogo prava*. (2008). Vol. 10. *Osvobozhdeniye ot ugovnoy otvetstvennosti i nakazaniya*. SPb: SPbGKA [in Russian].

Жук И. В., Пидопрыгора К. О. Институт амнистии в уголовном праве Украины: проблемы и перспективы развития

В статье рассматриваются проблемы, возникающие в процессе применения актов об амнистии, а также перспективы развития института амнистии в уголовном праве Украины. Проанализировано действующее законодательство, регулирующее применение амнистии, а именно: Уголовный кодекс Украины, Закон Украины «О применении амнистии», Закон Украины «Об амнистии в 2016 году» и др., определены недостатки и пути усовершенствования правового регулирования в этой сфере.

Ключевые слова: амнистия, институт амнистии, освобождение от отбывания наказан, гуманизм, потерпевший.

Zhuk I. V., Pidoprygora K. O. Amnesty institute in criminal law of Ukraine: problems and development prospects

The article considers the problems that arise in the process of application of amnesty acts, as well as the prospects for the development of the institution of amnesty in the criminal law of Ukraine. The current legislation governing the application of amnesty is analyzed, in particular, the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Amnesty», the Law of Ukraine «On Amnesty in 2016», etc., based on which shortcomings and ways to improve legal regulation in this area were identified.

In particular, it is noted that amnesty, unlike other types of release from punishment, can be considered a kind of «forgiveness» of a person who has committed a criminal offense and was found guilty. The application of amnesty is not connected by the legislator with the manifestations of positive post-criminal behavior of the convict, nor with the terms that have passed since the commission of the criminal offense, as well as the change of any other circumstances. At the same time, a person who has committed a criminal offense and received a «pardon» from the state must prove that he or she is worthy of such trust and the decision to release him or her will not create a sense of impunity. It is possible to ensure the

realization of this goal and significantly increase the effectiveness of the amnesty through the effective use of the institution of probation.

It is established that the existing shortcomings of the amnesty mechanism, in some cases, lead to its unjustified non-application to persons subject to amnesty, and in others - release from serving the sentence of accused and convicted persons to whom the amnesty does not apply. The expediency of introducing the practice of release from serving a sentence on the basis of the law on amnesty only under certain conditions, for example, with the consent of the victim to such release is substantiated. It should also be an important condition for the suspect to express a wish to have an amnesty applied to him, to admit his guilt and to reimburse or undertake to reimburse the damages caused by him or to remedy the damage caused by the criminal offense before the trial.

Key words: *amnesty, institution of amnesty, release from serving a sentence, humanism, victim.*

УДК 343.614(477)

І. А. Копйова,
канд. юрид. наук, асистентка кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

СПІВВИКОНАВЦІ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

У статті проаналізовані особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак співвиконавства у доведенні до самогубства. Визначений зміст діянь, які є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство, а також встановлено момент їх закінчення. Схиляння до самогубства відмежовано від жорстокого поводження з особою, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі. Інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, відмежовано від пособництва доведенню до самогубства.

Ключові слова: доведення до самогубства, співучасть у кримінальному правопорушенні, співвиконавець кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Законом України від 8 лютого 2018 р. № 2292-VIII «Про внесення змін до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства» ч. 1 цієї статті отримала нову редакцію, а саме:

«1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства, –

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк».

9 вересня 2019 р. Всесвітня організація охорони здоров'я у доповіді до Всесвітнього дня запобігання самогубствам привела дані, що кожні сорок се-

кунд стається один випадок суїциду¹. Останнім часом поширеним явищем стало і самогубство внаслідок психічного впливу через соціальні мережі Інтернет, у тому числі кібербуллінгу (віртуального знущання). Станом на жовтень 2020 р. в Єдиному державному реєстрі судових рішень знаходяться всього 7 вироків, в яких особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України, що свідчить про високий рівень латентності останнього. У більшості випадків такі особи вчиняли жорстоке поводження і систематичне приниження людської гідності щодо членів своєї сім'ї, у тому числі щодо дітей, наслідком чого стало самогубство потерпілого (справа № 1-100/2010, справа № 1-134/2010, справа № 1527/1-1069/11, справа № 2608/5669/12, справа № 464/141/17, справа № 714/559/17)². Нова редакція ч. 1 ст. 120 КК України зумовила необхідність визначення змісту понять «схиляння до самогубства» та «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», відмежування таких діянь від інших, що утворюють об'єктивну сторону складу доведення до самогубства, а також встановлення моменту їх закінчення. Ці питання продовжують залишатися дискусійними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правовому аналізу доведення до самогубства присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як В. І. Борисов, О. А. Гусак, Н. М. Єлісеєва, В. О. Кірієнко, Е. В. Ришов, О. В. Сосніна, В. В. Сташис, С. В. Філіпова, В. Д. Чабанюк,

---

¹ World Health Organization (2019). Suicide: one person dies every 40 seconds. URL : https://www.who.int/news/item/09-09-2019-suicide-one-person-dies-every-40-seconds?fbclid=IwAR2dgr4SvBKTS_NvXdiiYuxib4u7glzExj0_lg4n83xznfKz2YBgEa_rII (дата звернення: 07.11.2020).

² Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 4 листопада 2010 р. у справі № 1-100/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50583425> (дата звернення: 07.11.2020); Вирок Рогагинського районного суду Івано-Франківської області від 24 грудня 2010 р. у справі № 1-134/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53475434> (дата звернення: 07.11.2020); Вирок Суворівського районного суду м. Одеси від 12 червня 2012 р. у справі № 1527/1-1069/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24559060> (дата звернення: 07.11.2020); Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 28 серпня 2012 р. у справі № 2608/5669/12, провадження № 1/2608/494/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26396750> (дата звернення: 07.11.2020); Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 2 лютого 2017 р. у справі № 464/141/17, провадження № 1-кп/464/96/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64556188> (дата звернення: 07.11.2020); Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 3 березня 2018 р. у справі № 714/559/17, провадження № 1-кп/714/10/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72576682> (дата звернення: 07.11.2020).

Н. Г. Чукаєва, Л. М. Шестопалова, Н. М. Ярмиш та ін. Однак питанню про співучасть у доведенні до самогубства було приділено недостатньо уваги.

Метою цієї статті є встановлення особливостей об'єктивних та суб'єктивних ознак співвиконавства у доведенні до самогубства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноприйнятою серед науковців є точка зору, що виконавець (співвиконавець) кримінального правопорушення вчиняє діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України, яке утворює об'єктивну сторону складу цього правопорушення. Співвиконавець може вчинити таке діяння у повному обсязі, або лише його частину. Якщо в диспозиції статті Особливої частини КК України об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення характеризується альтернативними діяннями, способами або суспільно небезпечними наслідками, співвиконавцем слід визнати особу, яка у співучасті ще хоча б з одним виконавцем або виконавцем й іншими співучасниками: а) вчинила хоча б одне з альтернативних діянь, або б) застосувала один із альтернативних способів вчинення кримінального правопорушення, або в) вчинила діяння, що призвело до настання одного із альтернативних наслідків³. Розширення законодавцем переліку діянь, що є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство, викликає необхідність з'ясування їх змісту та відмежування між собою.

Зміст понять «жорстоке поводження» і «систематичне приниження людської гідності», що передбачені у ч. 1 ст. 120 КК України, розкривається у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 7 лютого 2003 р., у п. 28 цієї постанови зазначається, що під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушко-

---

³ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. С. 27.

джені чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо)⁴. Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, знущання над ним тощо). Що ж до ознаки систематичності, то у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» № 2 від 27 лютого 2004 р. систематичність визначається як вчинення діянь не менше трьох разів протягом нетривалого часу⁵.

У науці кримінального права немає єдності щодо того, чи можна одиничний акт жорстокого поводження визнавати доведенням до самогубства. Так, Н. М. Єлісеєва, Е. В. Рижов, Н. М. Ярмиш вважають, що жорстоке поводження має місце у разі як одиничного акту жорстокості, так і системи діянь, що сукупно утворюють жорстоке поводження⁶. Натомість О. А. Гусак відносить до діянь, що утворюють жорстоке поводження, систематичні та триваючі⁷. Як вбачається, те, що законодавець не надав жорстокому поводженню ознаки систематичності, свідчить про можливість доведення до самогубства одиничним актом, що має високий ступінь жорстокості.

Шантаж у науці кримінального права традиційно розглядається як погроза розголосити дійсні або неправдиві відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. Крім традиційного розуміння змісту шантажу, О. А. Гусак відносить

---

⁴ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення 08.11.2020).

⁵ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення 08.11.2020).

⁶ Єлісеєва Н. М. Квзисоучастие в самоубийстве: актуальные проблемы криминализации и дифференциации ответственности: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2020. С. 62; Рижов Э. В. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Томск, 2019. С. 18; Ярмиш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1992. С. 7.

⁷ Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. С. 11.

до нього також заподіяння іншої шкоди з метою поставити потерпілого в залежне становище або створити іншу, вигідну для винного обстановку⁸.

Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі особи, В. Д. Чабанюк пропонує розуміти як будь-який фізичний чи психічний примус. Вчений розглядає формулювання «примус до дій, що суперечать волі особи» як некоректне, пояснюючи це тим, що поняття «примус» включає дії, які суперечать волі особи, а також визнає слушною думку щодо недоцільності визначення певної кількості таких злочинних актів⁹. Як вбачається, розглядати діяння у виді систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать волі особи, як будь-яке фізичне чи психічне насильство щодо особи, внаслідок якого вона вчинили самогубство, немає підстав. Законодавець зазначає про конкретну мету фізичного чи психічного примусу – вчинення особою дій, що суперечать її волі. Ознака ж систематичності протиправного примусу до дій, що суперечать волі особи, свідчить про наявність причинного зв'язку між таким діянням і наслідком у виді самогубства чи спроби його вчинити, а також може свідчити про мету схилили особу шляхом такого діяння до самогубства. Отже, систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі особи, слід розглядати як вчинене не менше трьох разів протягом нетривалого часу протиправне фізичне чи психічне насильство з метою примусити потерпілу особу вчинити дії, що суперечать її волі, наслідком яких стало її самогубство чи спроба його вчинити.

У теорії кримінального права формулювання «доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком... схилення до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства» отримало різне тлумачення. Так, В. І. Борисов виділяє схилення до самогубства і

---

⁸ Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 11.

⁹ Чабанюк В. Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 202.

схиляння до вчинення дій, що сприяють вчиненню самогубства¹⁰. Протилежну думку висловлюють В. Д. Чабанюк та О. В. Сосніна, які розглядають схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, як окремі альтернативні діяння, що утворюють об'єктивну сторону складу цього кримінального правопорушення¹¹. Уявляється, що схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, доцільно розглядати як альтернативні діяння, які є способами доведення до самогубства або до замаху на самогубство, бо метою змін, внесених до ст. 120 КК України, є встановлення кримінальної відповідальності за будь-яке сприяння особі у вчиненні нею самогубства чи спробі самогубства, про що йдеться в пояснювальній записці до зазначеного Закону¹².

Аналіз змін, внесених до ст. 120 КК України, свідчать про те, що підбурювання потерпілого до самогубства і пособництво йому в реалізації наміру вчинити самогубство визначені законодавцем як діяння, що утворюють об'єктивну сторону складу доведення до самогубства. У зв'язку з цим орієнтири до розуміння змісту понять «схиляння особи до самогубства» і «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства» містяться у частинах 4 і 5 ст. 27 КК України. Як зазначає О. В. Ус, схилянням до злочину є процес впливу однієї особи на волю та свідомість іншої з метою збудження в неї наміру (прагнення, бажання, рішучості) взяти участь у злочині¹³. У зв'язку з цим схиляння до самогубства слід розглядати як будь-які насильницькі (погроза, примус тощо) чи ненасильницькі дії (умовляння, порада тощо), вчинені з метою викликати у іншої особи намір (бажання) вчинити самогубство.

---

¹⁰ Борисов В. І. Доведення до самогубства. *Кримінальне право України: Особлива частина: підручник* / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 60.

¹¹ Чабанюк В. Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. С. 201; Сосніна О. В. До питання щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. № 6. С. 92–93.

¹² Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4088&skl=9 (дата звернення 08.11.2020).

¹³ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Видавць ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. С. 11.

Схиляння особи до самогубства слід відрізнити від жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі. Заслуговує на підтримку позиція С. В. Філіпової, яка вважає, що схиляння до самогубства передбачає вчинення дій, з очевидністю спрямованих на формування у потерпілого бажання вчинити самогубство, тоді як доведення до самогубства (згідно з ч. 1 ст. 110 КК РФ об'єктивну сторону доведення до самогубства утворюють діяння у виді погроз, жорстокого поводження або систематичного приниження людської гідності потерпілого) виявляється в непрямому впливі на свідомість жертви, що виключає відкрите повідомлення їй ідеї про вчинення суїциду¹⁴. Схиляння до самогубства може бути вчинено лише шляхом дій, тоді як жорстоке поводження може бути вчинено і шляхом бездіяльності.

При схилянні потерпілого до самогубства чи до спроби його вчинити співвиконавці можуть діяти лише з прямим умислом, тоді як співвиконавці, діяння яких полягає в жорстокому поводженні з особою, шантажі, систематичному приниженні її людської гідності або систематичному протиправному примусу до дій, що суперечать її волі, можуть діяти як з прямим, так і з непрямым умислом. Якщо співвиконавці жорстокого поводження з особою, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, ставляться до самогубства особи чи до спроби його вчинити з прямим умислом, то вони переслідують мету, яка має місце у разі схиляння до самогубства, – викликати у потерпілого намір вчинити самогубство. В останньому випадку такі дії відрізняються від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства.

---

¹⁴ Филиппова С. В. Склонение к совершению самоубийства или содействие совершению самоубийства : уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2020. С. 55.

На погляд В. Д. Чабанюка, таке визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», не відповідає положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, за якими діяння, які є злочинами, визначаються виключно законами України¹⁵. Навряд чи можна з цим погодитися, адже законодавець визначає діяння, що утворює об'єктивну сторону складу доведення до самогубства, як сприяння його вчиненню. Так само сприяння як діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, визначене законодавцем у статтях 255², 256, 258³, 258⁴, 332. Іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства, слід визнати надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство (поряд, вказівок, надання засобів чи знарядь, усунення перешкод тощо). Така допомога зміцнює рішучість особи вчинити самогубство.

У той же час, інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, слід відрізнити від пособництва доведенню до самогубства, ознаки якого містяться у ч. 5 ст. 27 КК України. Пособник доведення до самогубства зміцнює рішучість виконавця вчинити діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу доведення до самогубства (наприклад, шляхом надання знаряддя для жорстокого поводження) або зміцнює рішучість іншого співучасника реалізувати свою роль. Тоді як інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, зміцнюють рішучість потерпілої особи вчинити самогубство, тобто коли намір на вчинення самогубства вже виник або в результаті вчинення діяння, що є способом доведення до самогубства, або з інших причин, коли виникненню такого наміру не передувало діяння виконавця. Так само і дії підбурювача чи організатора, які створили умови для вчинення діяння виконавцем чи іншим співучасником, не можна визнавати іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства.

Слід звернути увагу, що відповідальність за схилення до самогубства та сприяння самогубству передбачена у кримінальному законодавстві й ін-

---

¹⁵ Чабанюк В. Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. С. 203.

ших держав. Так, у ст. 146 КК Республіки Білорусь передбачено відповідальність за схилення до самогубства як умисне збудження в іншої особи рішучості вчинити самогубство, якщо особа покінчила життя самогубством або вчинила замах на нього¹⁶. У ст. 137 КК Киргизької Республіки схилення до самогубства визначається як збудження в іншої особи рішучості вчинити самогубство шляхом умовляння, обману або іншим способом, що спричинило вчинення потерпілим самогубства або спробу вчинити самогубство¹⁷. У ст. 127 КК Республіки Болгарія передбачено відповідальність того, хто будь-яким способом посприяє або схилить іншу особу до самогубства, і самогубство або замах на нього відбудеться¹⁸. Аналіз зазначених норм свідчить про можливість вчинення схилення до самогубства і сприяння його вчиненню будь-яким способом, а також про матеріальний склад такого кримінального правопорушення.

Таким чином, співвиконавці доведення до самогубства можуть повністю або частково вчиняти одне й те ж саме діяння (дію або бездіяльність) з переліку альтернативних діянь, що є способами доведення до самогубства і передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України, або кожен з них може повністю вчинити різні діяння (наприклад, один із співвиконавців вчиняє жорстоке поводження, в інший – шантаж). Доведення до самогубства шляхом бездіяльності можливе, коли співвиконавці спільно вчиняють жорстоке поводження (наприклад, позбавляють особу їжі та води), що призводить до виникнення в особи наміру вчинити самогубство (психоемоційний стан потерпілого перед актом суїциду) і до його реалізації – вчинення самогубства чи його спроби. Ставлення до наслідку співвиконавців характеризується прямим або непрямим умислом.

---

¹⁶ Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата звернення 08.11.2020).

¹⁷ Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення 08.11.2020).

¹⁸ Уголовный кодекс Республики Болгария. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109258,100109289,100109355,100109773#text> (дата звернення 08.11.2020).

Співвиконавець може вчинити доведення до самогубства власними діями чи бездіяльністю (безпосередній співвиконавець), скористатися діянням іншої особи, яка у цьому разі виступає як своєрідний «засіб» вчинення кримінального правопорушення, або доручити (делегувати) його вчинення іншій особі (опосередкований співвиконавець)¹⁹. Наприклад, співвиконавці для схиляння до самогубства можуть використати особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності чи є неосудною. Співвиконавець, що скористався іншою особою як «засобом» вчинення кримінального правопорушення, фактично може виконати роль організатора, підбурювача чи пособника, тобто створити умови для вчинення діяння особою, яку використовує, або разом з нею вчинити діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення.

Довірчий співвиконавець – це особа, яка довірила (делегувала) фізичне виконання діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, іншому співвиконавцю внаслідок неможливості або недоцільності його виконання декількома співвиконавцями²⁰. Так, до довірчого співвиконавства при доведенні до самогубства слід віднести доведення до самогубства з використанням засобу чи знаряддя, придатного лише для одноособового користування, що унеможлиблює його використання декількома співвиконавцями і зумовлює делегування його застосування за домовленістю між співвиконавцями одному з них (наприклад, спричинення насильства дитині праскою з метою примусити матір вчинити самогубство тощо). Так само про довірче співвиконавство повинно йтися у випадку узгоджених діянь співвиконавців щодо декількох потерпілих, коли кожен із них вчиняє діяння, що є способом доведення до самогубства, лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому виконання такого діяння щодо ще одного потер-

---

¹⁹ Детальніше про безпосереднього, опосередкованого співвиконавця і його окремих вид – довірчого співвиконавця див.: Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 233 с.

²⁰ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 89.

пілого іншому співвиконавцю. Наприклад, схилення до самогубства декількох осіб через мережу Інтернет, коли кожен із них схилив до самогубства окремого потерпілого. У такому разі співвиконавці підлягають відповідальності за вчинене у співучасті доведення до самогубства, передбачене ч. 2 ст. 120 КК України, за ознакою двох або більше осіб.

Причинний зв'язок між діянням співвиконавців і наслідком у виді самогубства чи замаху на нього завжди має опосередкований характер, бо залежить від волевиявлення потерпілого. Потерпілий сам позбавляє себе життя, а діяння співвиконавців лише створює умови для настання такого наслідку. Діяння співвиконавців є безпосередньою причиною лише рішення потерпілого про вчинення акту суїциду.

Окрему увагу слід приділити питанню моменту закінчення доведення до самогубства. Як зазначав В. В. Сташис, стаття 120 КК України застосовується лише при настанні самогубства або замаху на самогубство²¹. Таку ж позицію натепер відстоює В. І. Борисов²². У свою чергу О. А. Гусак зазначає, що якщо винний жорстоко поведився з потерпілим, шантажував його, примушував до протиправних дій і принижував його людську гідність, але потерпілий не покінчив життя самогубством і не намагався це вчинити, винний має відповідати лише за фактично вчинені діяння (побої, знущання, тілесні ушкодження тощо)²³.

Аналізуючи такі діяння як «доведення особи до самогубства» і «схилення до самогубства», О. В. Сосніна зазначає, що поняття «доведення особи до самогубства» є більш широким, оскільки охоплює як процес, який складається з певного набору дій, в тому числі схилення, підштовхування, примушування до самогубства, так і результат таких дій. На думку науковця, доведення до

---

²¹ Сташис В. В. Злочини проти життя та здоров'я особи. *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. *Вибрані праці*. Харків: Право, 2015. С. 1038.

²² Борисов В. І. Доведення до самогубства. С. 61.

²³ Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. С. 11–12.

самогубства передбачає закінчену дію, спрямовану на позбавлення потерпілою особою себе життя, що дозволяє кваліфікувати діяння як доведення до самогубства, незалежно від наслідків. Тоді як схиляння до самогубства є більш вузьким поняттям, воно охоплює тільки процес формування у потерпілого наміру діяти з метою самогубства, тобто це умисний вплив на іншу людину, спрямований викликати (збудити) у неї рішучість вчинити самогубство, а саме – переконати, умовити, примусити і, в кінцевому підсумку, спонукати її до самогубства²⁴. Як вбачається, науковець розглядає схиляння до самогубства як альтернативне діяння поряд з доведенням до самогубства, що не вимагає настання результату. Так само і В. Д. Чабанюк вказує, що відповідальність за схиляння до самогубства настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вчинила особа самогубство чи відмовилася це зробити²⁵.

У зв'язку із зазначеним виникає питання, чи розглядати доведення до самогубства в частині схиляння до самогубства та інших дії, що сприяють вчиненню самогубства, як кримінальне правопорушення з формальним складом?

Як вбачається з аналізу диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України і назви статті «доведення до самогубства», схиляння до самогубства (як і інші альтернативні діяння, що є способами доведення до самогубства) мають своїм наслідком самогубство особи або замах на самогубство. У зв'язку з чим схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, мають розглядатися як замах на доведення до самогубства. Так само якщо буде встановлено, що жорстоке з особою поводження, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати її рішучість вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як

---

²⁴ Сосніна О. В. До питання щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. С. 93.

²⁵ Чабанюк В. Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. С. 203.

замах на доведення до самогубства. Якщо ж за насильство, що було заподіяно потерпілій особі під час вчинення з такою метою діяння, що утворює об'єктивну сторону доведення до самогубства, передбачена більш сувора відповідальність, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (наприклад, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 120 і ч. 2 ст. 121 КК України за ознакою вчинення групою осіб).

Якщо жорстоке поводження з іншою особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то вони визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямым умислом. Таким чином, якщо співвиконавці вчинили жорстоке поводження з іншою особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство і наслідок у виді самогубства чи спроби його вчинити не настав, то вони підлягають відповідальності за тією статтею КК України, що передбачає заподіяну ними шкоду особі (наприклад, тілесні ушкодження) як спричинену у співучасті.

Спільна участь співвиконавців у вчиненні діяння, що є способом доведення до самогубства, може характеризуватися лише прямим умислом, а до самогубства чи до спроби самогубства співвиконавці можуть ставитися з прямим або непрямым умислом. Необережне ставлення суб'єктів кримінального правопорушення, що спільно вчинили діяння, передбачене у диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України, до самогубства чи до спроби самогубства виключає можливість співучасті і свідчить про необережне співзаподіяння суспільно небезпечного наслідку.

Можливість як необережного, так і умисного ставлення до самогубства чи до спроби його вчинити підтверджується судовою практикою. Так, у Ви-

року Машівського районного суду Полтавської області від 4 листопада 2010 р. у справі № 1-100/2010 батьків визнано винними у доведенні до самогубства, що було наслідком систематичного приниження людської гідності, неповнолітнього сина. Суд зазначив, що батьки не передбачали можливості настання наслідку у виді самогубства сина, але могли і повинні були це передбачити²⁶. Тоді як у Вироку Сихівського районного суду м. Львова від 2 лютого 2017 р. у справі № 464/141/17 встановлено, що винна особи жорстоко поводитися та систематично принижувала людську гідність своєю бабці, внаслідок чого остання залізла на підвіконня і вирішила стрибнути з вікна. Винна особа в цей час знаходилася поруч, не вчинила ніяких дій, щоб зупинити бабцю, і подовжувала її ображати, внаслідок чого бабця стрибнула з вікна²⁷. Така поведінка винної особи свідчить про умисне ставлення до самогубства потерпілої особи.

Висновки. За результатами цього дослідження можна зробити такі висновки. Жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, які супроводжуються метою викликати у потерпілого намір вчинити самогубство, першочергово відрізняється від схиляння до самогубства тим, що не супроводжуються відкритим повідомленням потерпілій особі ідеї про вчинення самогубства. Іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства, є надання будь-якої допомоги в реалізації наміру особи вчинити самогубство, тобто після того, як такий намір вже виник. Схиляння до самогубства та інші дії, що сприяють вчиненню самогубства, які з причин, що не залежали від волі особи, не призвели до самогубства чи спроби його вчинити, мають розглядатися як замах на доведення до самогубства. Якщо буде встановлено, що жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне прини-

---

²⁶ Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 4 листопада 2010 р. у справі № 1-100/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50583425> (дата звернення: 07.11.2020).

²⁷ Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 2 лютого 2017 р. у справі № 464/141/17, провадження № 1-кп/464/96/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64556188> (дата звернення: 07.11.2020).

ження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється з метою викликати в неї намір вчинити самогубство чи спробу самогубства, то у випадку нездійснення акту суїциду потерпілою особою слід розглядати вчинення такого діяння як замах на доведення до самогубства. Якщо жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження її людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, вчиняється співвиконавцями без мети викликати у іншої особи намір вчинити самогубство, то особи, які вчинили такі діяння, визнаються співвиконавцями доведення до самогубства лише у разі настання наслідку у виді самогубства чи спроби самогубства та за умови ставлення до такого наслідку з непрямим умислом.

Список використаних джерел

1. World Health Organization (2019). Suicide: one person dies every 40 seconds. URL: https://www.who.int/news/item/09-09-2019-suicide-one-person-dies-every-40-seconds?fbclid=IwAR2dgr4SvBKTS_NvXdijYuxib4u7g1zExj0_lg4n83xznfKz2YBgEa_rII (дата звернення: 07.11.2020).
2. Борисов В. І. Доведення до самогубства. *Кримінальне право України: Особлива частина: підручник* / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 59–61.
3. Вирок Герцаївського районного суду Чернівецької області від 3 березня 2018 р. у справі № 714/559/17, провадження № 1-кп/714/10/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72576682> (дата звернення: 07.11.2020).
4. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 4 листопада 2010 р. у справі № 1-100/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50583425> (дата звернення: 07.11.2020).
5. Вирок Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 24 грудня 2010 р. у справі № 1-134/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53475434> (дата звернення: 07.11.2020).
6. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 28 серпня 2012 р. у справі № 2608/5669/12, провадження № 1/2608/494/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26396750> (дата звернення: 07.11.2020).
7. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 2 лютого 2017 р. у справі № 464/141/17, провадження № 1-кп/464/96/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64556188> (дата звернення: 07.11.2020).

8. Вирок Суворівського районного суду м. Одеси від 12 червня 2012 р. у справі № 1527/1-1069/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24559060> (дата звернення: 07.11.2020).

9. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2014. 20 с.

10. Елисеєва Н. М. Квазисоучастие в самоубийстве: актуальные проблемы криминализации и дифференциации ответственности: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2020. 198 с.

11. Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 233 с.

12. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4088&skl=9 (дата звернення 08.11.2020).

13. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постановою Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення 08.11.2020).

14. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постановою Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення 08.11.2020).

15. Рыжов Э. В. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Томск, 2019. 30 с.

16. Сосніна О. В. До питання щодо удосконалення норми про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. № 6. С. 87–98.

17. Сташис В. В. Злочини проти життя та здоров'я особи. *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. *Вибрані праці*. Харків: Право, 2015. С. 1184 с.

18. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення 08.11.2020).

19. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата звернення 08.11.2020).

20. Уголовный кодекс Республики Болгария. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090,100109258,100109289,100109355,100109773#text> (дата звернення 08.11.2020).

21. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.

22. Филиппова С. В. Склонение к совершению самоубийства или содействие совершению самоубийства: уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2020. 209 с.

23. Чабанюк В. Д. Кваліфікація сучасних проявів доведення до самогубства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 197–204.

24. Ярмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1992. 14 с.

REFERENCES

1. World Health Organization (2019). Suicide: one person dies every 40 seconds. URL: https://www.who.int/news/item/09-09-2019-suicide-one-person-dies-every-40-seconds?fbclid=IwAR2dgR4SvBKTS_NvXdijYyxib4u7g1zExj0_lg4n83xznfKz2YBgEa_rII.

2. Borysov, V.I. (2020) Dovedennia do samohubstva. *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna*. V.Ya. Tatsii, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Vyrok Hertsaivskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 3 bereznia 2018 r. u spravi № 714/559/17, provadzhennia № 1-kp/714/10/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72576682> [in Ukrainian].

4. Vyrok Mashivskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 4 lystopada 2010 r. u spravi № 1-100/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50583425> [in Ukrainian].

5. Vyrok Rohatynskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 24 hrudnia 2010 r. u spravi № 1-134/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53475434> [in Ukrainian].

6. Vyrok Sviatoshynskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 28 serpnia 2012 r. u spravi № 2608/5669/12, provadzhennia № 1/2608/494/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26396750> [in Ukrainian].

7. Vyrok Sykhivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 2 liutoho 2017 r. u spravi № 464/141/17, provadzhennia № 1-kp/464/96/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64556188> [in Ukrainian].

8. Vyrok Suvorivskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 12 chervnia 2012 r. u spravi № 1527/1-1069/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24559060> [in Ukrainian].

9. Husak, O.A. (2014). Kryminalno-pravova kharakterystyka dovedennia do samohubstva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

10. Eliseyeva, N.M. (2020). Kvizisouchastiye v samoubiystve: aktualnyye problemy kriminalizatsii i differentsiatsii otvetstvennosti. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].

11. Kopiova, I.A. (2018). Vykonavets yak spivuchasnyk zlochynu: poniattia, vydy, vidpovidalnist. *Candidate's thesis*, Kharkiv [in Ukrainian].

12. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu «Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za spriannia vchynenniu samohubstva)» (2016). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4088&skl=9 [in Ukrainian].
13. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist za vtiahnennia nepovnolitnikh u zlochynnu chy inshu antyhromadsku diialnist: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27 liutoho 2004 r. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> [in Ukrainian].
14. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 7 liutoho 2003 r. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> [in Ukrainian].
15. Ryzhov, E.V. (2019). Ugolovnaya otvetstvennost za dovedeniye do samoubiystva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tomsk [in Russian].
16. Sosnina, O.V. (2018). Do pytannia shchodo udoskonalennia normy pro kryminalnu vidpovidalnist za dovedennia do samohubstva. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*, 6, 87–98 [in Ukrainian].
17. Stashys, V.V. (2015). Zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna*. Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin et al. (Eds.). Kharkiv: Pravo. *Vybrani pratsi*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Ugolovnyy kodeks Kyrgyzskoy Respubliki. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> [in Russian].
19. Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> [in Russian].
20. Ugolovnyy kodeks Respubliki Bolgariya. (1968). URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689&subID=100109090.100109258.100109289.100109355.100109773#text> [in Russian].
21. Us, O.V. (2007). Kryminalna vidpovidalnist za pidburiuvannia do zlochynu. Kharkiv: Vydavets FOP Vapniarchuk N. M. [in Ukrainian].
22. Filippova, S.V. (2020). Skloneniye k soversheniyu samoubiystva ili sodeystviye soversheniyu samoubiystva : ugolovno-pravovaya kharakteristika i problemy kvalifikatsii. *Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].
23. Chabaniuk, V.D. (2019). Kvalifikatsiia suchasnykh proiaviv dovedennia do samohubstva. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, issue 1*, 197–204 [in Ukrainian].
24. Yarmysh, N.N. (1992). Ugolovnaya otvetstvennost za dovedeniye do samoubiystva. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkov [in Russian].

Копьёва И. А. Соисполнители доведения до самоубийства

В статье проанализированы особенности объективных и субъективных признаков соисполнительства в доведении до самоубийства. Определено

содержание деяний, которые являются способами доведения до самоубийства или до покушения на самоубийство, а также установлен момент их окончания. Склонение к самоубийству отграничено от жестокого обращения с лицом, шантажа, систематического унижения его человеческого достоинства или систематического противоправного принуждения к действиям, которые противоречат его воли. Другие действия, способствующие совершению самоубийства, отграничены от пособничества доведению до самоубийства.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, соучастие в уголовном правонарушении, соисполнитель уголовного правонарушения.

Koryova I. A. Co-perpetrators of incitement to suicide

The objective and subjective characteristics of co-perpetration of incitement to suicide is analyzed. The author determined the content of acts that are methods of incitement to suicide or attempting to suicide has been as well as established their terminal time. It is substantiated that the cruel treatment of person, blackmail, systematic abasement of human dignity or systematic illicit constraint to commitment acts that adverse his volition, with purpose to germinate victim's intention to commit suicide, differ from the instigation to suicide first of all in that this acts are not identified by uncovered communication of idea to commit suicide. The author recognized the other actions that contributing to the commission of suicide as provision of any help in the realization of person's intention to commit suicide that is after this intention has already arisen. The instigation to suicide and the other actions that contributing to the commission of suicide which from reasons beyond the person's volition didn't lead to suicide or attempted suicide should be considered as attempted assassination of incitement to suicide. If it is established that the cruel treatment of person, blackmail, systematic abasement of human dignity or systematic illicit constraint to commitment acts that adverse his volition, is committed with purpose to germinate victim's intention to commit suicide or attempted suicide, when in case of if the victim doesn't commit an act of suicide, the commission of this act should be considered as attempted assassination of incitement to suicide. If the cruel treatment of person, blackmail, systematic abasement of human dignity or systematic illicit constraint to commitment acts that adverse his volition, is committed by co-perpetrators without purpose to germinate victim's intention to commit suicide or attempted suicide, then the persons who committed such acts are recognized as co-perpetrators of incitement to suicide only if there has been consequence in the form of suicide or attempted suicide, and provided that such a consequence is treated with indirect intent.

Key words: incitement to suicide, complicity in a criminal offense, co-perpetrator of a criminal offense.

УДК 343.4:179.7]:343.8(438)

М. Ю. Шуп'яна¹,
канд. юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і
кримінології юридичного факультету
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ЕВТАНАЗІЯ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту складу злочину передбаченого ст. 150 «Вбивство вчинене за допомогою евтаназії» Кримінального Кодексу Республіки Польща. Проаналізовано питання пов'язані із об'єктивними та суб'єктивними ознаками даного складу злочину та призначенням більш м'якого покарання та правом суду не призначати винній особі покарання. Автор акцентує увагу на тому, що визначення вбивства вчиненого за допомогою евтаназії, як привілейованого складу умисного вбивства враховує його особливості та відповідає принципу справедливості.

Ключові слова: евтаназія, вимога, співчуття, фізичні страждання, психічні страждання.

Постановка проблеми та її зв'язок із практичними завданнями. За допомогою засобів масової інформації останнім часом слово «евтаназія» все частіше перебуває в центрі уваги не лише юристів та лікарів, а й пересічних громадян. Цей термін вперше було введено в обіг в XVII столітті англійським філософом Френсісом Беконом для визначення легкого безболісного відходу в небуття. «Евтаназія» – в перекладі з грецької (ειιπαπαζία), означає «добра смерть», хоча, як свідчить історія, це було не завжди так. Враховуючи тенденцію до збільшення європейській країн у яких легалізовано евтаназію, Україні, що вийшла на міжнародну арену, необхідно бути готовою до вирішення цього питання. Право на життя людини є однією з основних, гарантованих Конституцією України, цінностей нашого суспільства на захист якої спрямована діяльність держави. Гарантуючи право на життя, про його якість не за-

---

¹ Фіналіст Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

ведено замислюватися. Але, іноді право на життя трансформується в обов'язок людини жити. Життя людини завжди перебуває в динамічному розвитку і зазнає різноманітних змін. Протягом усього життя ми приймає різноманітні рішення, однак вирішення питання пов'язаного із останнім етапом життя – смертю, є від нас незалежним. Водночас, як бачимо, як в Україні так і у деяких європейських державах, серед яких є і Республіка Польща, законодавець позбавив особу права вирішувати питання пов'язане із закінченням її життя, бо навіть її згода, прохання, а чи навіть вимога про позбавлення її життя не виключають наявності в діях винної особи кримінально-караного діяння. Тема евтаназії важлива, але водночас неоднозначна, подекуди і скандальна. Через нестачу правдивої інформації обростає страхами й домислами. Розбиратися в цьому питанні варто з холодною головою, озброївшись досвідом інших країн. Тут також необхідно згадати і позицію Європейського суду з прав людини який зазначає, що у питаннях стосовно закінчення життя державам слід надати можливість розсуду не лише щодо дозволу або заборони на припинення лікування, яке штучно підтримує життя, і супутніх формальностей, але й стосовно способу врівноваження захисту права на життя пацієнта і права на повагу до його приватного життя і особистої автономії². Вищенаведене, а також процеси євроінтеграції, свідчать про актуальність даного питання у руслі дослідження європейського досвіду, що є важливим аспектом якнайкращого вирішення даного питання у нашому законодавстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним і практичним проблемами пов'язаними із питанням кримінальної відповідальності за вбивство вчинене за допомогою евтаназії приділялась увага у роботах відомих зарубіжних вчених в галузі кримінального права, зокрема, А. Бздик, К. Дашкевич, А. Золь, Р. Краєвський, А. Марек, М. Мозгава, Р. Цітович та ін., які проаналізували та розвинули існуючі наукові уявлення з цього питання.

---

² Дроздов О. Чи має людина право на смерть – позиція ЄСПЛ. *Закон і бізнес*. 2020. 27 лютого. URL: https://zib.com.ua/ua/141629-chi_mae_lyudina_pravo_na_smert_poziciya_espl.html (дата звернення: 26.03.2020).

Однак, не зважаючи на вказане, необхідно зазначити, що у сучасній юридичній літературі з кримінального права, мають місце поки що початкові спроби дослідження питання пов'язаного із порівняльно-правовим досвідом у сфері криміналізації евтаназії, тому даний аспект цього питання поки що залишається *його невирішеною частиною*. Саме тому, **метою статті** є детальний аналіз чинного законодавства і юридичної літератури, а також подальша розробка питання пов'язаного із питанням кримінальної відповідальності за евтаназію в Республіці Польща.

Виклад основного матеріалу. Про право людини закінчити свій життєвий шлях гідно давно говорять у багатьох куточках нашої планети, проте, законодавчо дозволити евтаназію зважилися тільки деякі країни. Втім, їх список з кожним роком зростає. Говорячи юридичною мовою, правове забезпечення позбавлення життя іншої людини на її прохання в різних формах – евтаназія, ортаназія, САЛ (самогубство, асистоване лікарем) – закріплене в Голландії, Бельгії, Франції, Ізраїлі, Канаді, Швейцарії та деяких штатах США (Орегон, Вашингтон, Монтана, Вермонт, Каліфорнія). Широкі дебати про легалізацію евтаназії (або САЛ) ведуться у Великій Британії, Греції, Італії, Іспанії, Росії. Деякі країни, такі як Грузія, Данія, Молдова, Польща, як альтернативу виділили окремий привілейований склад злочину – вбивство з жалю³. Отже, зупинимось на останній групі країн, зокрема на досвіді Республіки Польща.

Кримінальна відповідальність за вбивство вчинене за допомогою евтаназії передбачена у ст. 150 чинного кримінального кодексу Республіки Польща (далі КК РП), зміст якої відповідає змісту ст. 150 кримінального кодексу 1969 р. та ст. 227 кримінального кодексу 1932 р. Отже, як бачимо, такий склад злочину не є новим для польського кримінального права. Щодо змісту згаданих статей, то відмінність між ними є лише у санкції, а їх диспо-

---

³ Шклярська О. Евтанзія: «хороша смерть», вбивство, акт милосердя чи право людини? URL: <https://racurs.ua/ua/2228-v-ukrayini-zagovoryly-pro-evtanaziu-horosha-smert-vbyvstvo-akt-myloserdya-chy-pravo-ludynu.html> (дата звернення: 26.03.2020).

зиція, водночас і склад злочину, змін не зазнав. Що ж до змісту диспозиції, то у ст. 227 кримінального кодексу 1932 р. було передбачено, що вбивство особи на її вимогу та вчинене під впливом співчуття до неї карається позбавленням волі до п'яти років або арештом⁴. У обґрунтуванні кодифікаційної комісії, щодо сутності даного складу злочину зазначалось, що така вимога повинна бути зовнішньо вираженим безсумнівним бажанням особи. Її зміст та форма повинні чітко виражати її бажання померти та бути переконливими. У доктрині польського кримінального права підкреслювалось, що про вбивство вчинене за допомогою евтаназії можна говорити лише тоді особа вважає смерть визволенням від більшого зла яке її очікує, якщо вона залишиться живою, у зв'язку з тим, що вона хвора на невиліковну хворобу, яка супроводжується довготривалим нестерпним болем. Однак окрім вимоги для даного складу злочину є характерним і його мотив – співчуття до потерпілої особи. Якщо ж даний мотив був відсутнім, то особа притягалась до кримінальної відповідальності за умисне вбивство⁵. У кримінальному кодексі 1969 р. диспозиція статті про вбивство вчинене за допомогою евтаназії (ст. 150 даного кодексу) була ідентична вищезазначеній диспозиції ст. 227 кодексу 1932 р⁶. Однак необхідно наголосити, що з 1970 р. по 1980 р. судом було винесено лише сім обвинувальних вироків по даній статті⁷.

Що ж стосується чинного кримінального кодексу Республіки Польща від 6 червня 1997 р. то питання пов'язане із вбивством, вчиненим за допомогою евтаназії, врегульоване, як вже зазначалось вище, ст. 150 у якій диспозиція, як і в її попередніх редакціях 1932 р. та 1969 р. сформульована: «хто вб'є

---

⁴ Kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 r. / Sejm Rzeczpospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19320600571> (дата звернення: 26.03.2020).

⁵ Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).

⁶ Kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 r. / Sejm Rzeczpospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19690130094> (дата звернення: 26.03.2020).

⁷ Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).

особу на її вимогу та під впливом співчуття до неї». Однак новелою є ч. 2 ст. 150 у якій зазначається, що у виняткових випадках суд має право призначити більш м'яке покарання ніж передбачено даною статтею або й навіть не призначити винній особі покарання⁸. Як зазначалось в обґрунтуванні до проекту чинного кримінального кодексу 1997 р., поданого урядом: «питання пов'язане із сутністю вбивства вчиненого за допомогою евтаназії не потребує змін у порівнянні із кодексом 1932 р. Передбачення м'якшого покарання за дане діяння пов'язане із меншим ступенем вини. Незважаючи те, що таке діяння не є кримінально-карним у багатьох державах уряд виступає проти його декриміналізації, а також виступає за недоторканість життя, як найвищої цінності»⁹.

Отже, згідно з ч. 1 ст. 150 КК РП, щоб діяння особи можна було кваліфікувати, як вбивство вчинене за допомогою евтаназії, має бути дві умови:

- 1) вимога потерпілої особи;
- 2) мотив співчуття.

Щодо першої умови, то така вимога повинна бути чіткою, однозначною та вільною. Вона не може бути здійснена внаслідок примусу, а повинна бути результатом власного рішення, яке повинно бути остаточним, реальним, чітко вираженим та переконливим, висловленим особою, яка вважає смерть визволенням від болю, який вона терпить. Це повинна бути вимога про негайну смерть, вона не може бути пов'язана із будь-якими умовами чи обставинами, які матимуть місце у майбутньому. Висловити таку вимогу може лише особа, яка здатна оцінити сутність життєвої ситуації в якій вона перебуває та зміст прийнятого нею рішення¹⁰. Не може бути потерпілим у даному складі злочину особа яка має розумову відсталість, психічну хворобу чи ін-

---

⁸ Kodeks karny Rzeczypospolitej Polski z dnia 6 czerwca 1997 r. / Sejm Rzeczypospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).

⁹ Jaroszewska A. Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).

¹⁰ Daszkiewicz K. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz. Warszawa, 2000. S. 467.

ший розлад психіки, що виключає можливість усвідомлювати свої рішення. Також потерпілим у цьому складі злочину не може бути особа, яка перебуває у стані нервового зриву, а також у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння чи неповнолітня особа. В цьому випадку таке вбивство не може бути кваліфікованим за даною статтею, тобто не є привілейованим складом злочину, а повинно бути кваліфіковане, як просте умисне вбивство, за ст. 148 КК РП¹¹. Також, як зазначає Апеляційний суд у місті Вроцлав у своєму вироку від 19 грудня 2014 р.: «вимога на відміну від згоди чи прохання, пов'язана із елементом тиску на психіку її адресата. Ініціатива має виходити саме від особи, яка висловлює вимогу, а не від її адресата»¹². Також необхідно зазначити, що вимога особи про позбавлення її життя в жодному випадку не може бути обставиною, що виключає злочинність діяння, а лише підставою для кваліфікації діяння особи за ст. 150 КК РП, яка містить привілейований склад умисного вбивства.

Більш дискусійним є питання пов'язане із змістом другої умови – мотиву співчуття. У доктрині домінуючим є погляд згідно з яким підставою для співчуття можуть бути лише фізичні страждання невиліковно хворої особи. Що ж стосується психічних страждань, то вони є відокремленим від фізичних і не враховуються для визначення мотиву співчуття¹³. Такий висновок підтверджується позицією Верховного Суду висловленою у вироку від 1936 р. у якому він зазначив, що співчуття матиме місце лише в тому випадку, якщо винна особа є переконана в тому, що, особа, яка просить її про смерть терпить такий сильний біль, що дивлячись на її терпіння смерть для неї є добро-

---

¹¹ Bzdyk A. Aborcja i eutanazja w polskim prawie karnym – wybrane zagadnienia. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20(2).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).

¹² Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19 grudnia 2014 r. (sygn. akt II AKa 267/14). URL: [http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/\\$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001](http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001) (дата звернення: 26.03.2020).

¹³ Sobczak J. Kodeks karny. Komentarz / red. R. Stefański. Warszawa, 2015. S. 654.

дійством і може позбавити її від цих терпінь¹⁴. Даний висновок знаходить свій вияв і у судовій практиці. Зокрема, Апеляційний суд у місті Лодзь у своєму вирокі від 6 серпня 2013 р. зазначив, що даний склад злочину буде відсутнім у випадку коли співчуття викликане психічними стражданнями пов'язаними із матеріальним станом, нерозділеним коханням чи довготривалою інвалідністю, а також коли воно стосується іншої особи чи осіб аніж потерпілий¹⁵. Також, як зазначається у вже згаданому вище вирокі Апеляційного суду у місті Вроцлав від 19 грудня 2014 р.: «Вбивство особи на її вимогу не може бути кваліфікованим за ст. 150 КК РП, якщо мотивом винної особи було інше почуття аніж співчуття до потерпілої особи, оскільки у такому випадку є відсутня суб'єктивна сторона даного складу злочину»¹⁶. Однак необхідно зазначити, що кодекс не обмежує підставу виникнення мотиву співчуття лише до фізичного терпіння від невиліковної хвороби. До прикладу А. Марек зазначає, що такою підставою можуть бути також і тяжкі тілесні ушкодження отримані внаслідок катастрофи чи вибуху (наприклад потерпілий має відірвану верхню чи нижню кінцівку, ушкодження голови чи втратив зір), які є причиною вимоги про позбавлення її життя. Розширити дане коло підстав пропонує М. Цесляк, який зазначає, що не має жодної підстави для виключення з їх кола психічних страждань (наприклад вимога пов'язана із втратою близької особи чи нерозділеним коханням)¹⁷. Однак необхідно наголосити, що склад злочину передбачений ст. 150 КК РП буде відсутнім, якщо вимоги про позбавлення життя від потерпілої особи не було, однак винний діяв із мотивів співчуття. Визначення мотиву співчуття потребує детального аналізу

---

¹⁴ Jaroszevska A. Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).

¹⁵ Wyroku z dnia 6 sierpnia 2013 r. Sąd Apelacyjny w Łodzi (sygn. akt II Aka 118/13). URL: [http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/\\$N/15250000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001](http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/$N/15250000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001) (дата звернення: 26.03.2020).

¹⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19 grudnia 2014 r. (sygn. akt II Aka 267/14). URL: [http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/\\$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001](http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001) (дата звернення: 26.03.2020).

¹⁷ Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).

у кожній конкретній ситуації усіх деталей, зокрема, стану здоров'я потерпілої особи та винного, а також емоційний зв'язок між винним і потерпілим, а не лише способу вчинення даного злочину, який аж ніяк не може слугувати основою для побудови єдиної моделі для визначення наявності чи відсутності даного мотиву¹⁸.

Вбивство вчинене за допомогою евтаназії з об'єктивної сторони може бути вчинене, як шляхом дії так і бездіяльності. Щодо бездіяльності, тобто невиконання дії, яку особа мала обов'язок вчинити, то найчастіше вона полягає у ненаданні особі ліку, який необхідний для підтримання її життя. У даному аспекті доречно звернути увагу і на питання наявності складу злочину передбаченого ст. 150 КК РП у випадку коли бездіяльність полягає у невиконанні обов'язку підтримання життя особи за допомогою спеціальної апаратури. У ситуації, коли це стосується непритомної особи, яка не може виразити своєї волі щодо продовження свого життя чи вимагати смерті і перебуває у важкому стані, а також в неї підтверджено смерть мозку, при збереженні газообміну та серцевої діяльності, які забезпечуються безперервною штучною вентиляцією легень і подальше підтримання її у такому стані не дасть жодного результату, то відключення її від апарату штучного дихання не буде кримінально-караним¹⁹. Що до моменту з якого даний злочин вважається закінченим, то необхідно наголосити, що склад злочину передбачений ст. 150 КК РП є злочином із матеріальним складом, оскільки моментом його закінчення є смерть особи, яка вимагала позбавити її життя.

Даний злочин відноситься до злочинів із загальним суб'єктом. Тому суб'єктом даного злочину може бути будь-яка особа, яка наділена всіма ознаками суб'єкта злочину, а не лише медичні працівники. Однак, у випадку, коли такий злочин був вчинений шляхом бездіяльності, то відповідно до ст. 2 КК РП суб'єктом даного злочину може бути лише та особа на яку, згідно із при-

---

¹⁸ Daszkiewicz K. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz. Warszawa, 2000. S. 468.

¹⁹ Kodeks karny. Komentarz / Wydanie 8; redactor Marek Mozgawa. Warszawa, 2017. S. 495–496.

писами законодавства було покладено обов'язок вчинити дії пов'язані із запобіганням наслідку у вигляді смерті особи²⁰.

Що ж стосується суб'єктивної сторони вбивства вчиненого за допомогою евтаназії, то даний склад злочину може бути вчинений лише умисно. Однак, у доктрині польського кримінального права дискутується питання про те, чи даний злочин вчиняється лише з прямим умислом, а чи може бути вчиненим і з непрямим умислом. Як зазначає К. Дашкевич злочин передбачений ст. 150 КК РП може бути вчинений, як з прямим так і з непрямим умислом. Такої ж позиції дотримуються і А. Марек і М. Цесляк. Як зазначає А. Марек непрямий умисел може мати місце, наприклад, у випадку коли винна особа керуючись мотивом співчуття та погоджуючись на вимогу потерпілої особи та не те, що наслідком його дій може стати смерть потерпілої особи дає їй таку кількість лікарського засобу, яка є небезпечною. Однак А. Золь та Я. Слівовський зазначають, що цей злочин може бути вчинений лише з прямим умислом. Як зазначає А. Золь підтвердженням того, що злочин, передбачений ст. 150 КК РП, може бути вчинений лише з прямим умислом є його специфічний мотив – мотив співчуття до потерпілого. Метою такого вбивства є припинення страждань особи, яка вимагає позбавити її життя. Такої ж позиції дотримується і Я. Слівовський, який наголошує на тому, що мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину передбаченого ст. 150 КК РП, що виключає можливість його вчинення з непрямим умислом²¹. Однак, як зазначає М. Мозгава-Сай, позицію якої ми цілком підтримуємо, аналіз об'єктивної сторони даного складу злочину свідчить про те, що не має жодних перепон для того, щоб цей злочин було вчинено із непрямим умислом, оскільки мотивація згідно із доктриною польського кримінального

---

²⁰ Mózgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf (дата звернення: 26.03.2020).

²¹ Jaroszevska A. Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).

права не є визначальною для встановлення того факту, що злочин може бути вчинений лише з прямим умислом²².

Аналізуючи даний склад злочину необхідно звернути свою увагу і на питання співвідношення між вбивством вчиненим за допомогою евтаназії та злочину передбаченого ст. 192 КК РП (проведення лікування без згоди пацієнта). У цьому випадку необхідно звернутись, як зазначається у доктрині польського кримінального права, до стану крайньої необхідності (ст. 26 КК РП). Також виникає питання про співвідношення ст. 150 КК РП та ст. 151 КК РП (доведення до самогубства). У цій ситуації питання, яку ж статтю застосувати вирішуватиметься за допомогою вже згаданого вище мотиву співчуття, оскільки він є притаманним лише ст. 150 КК РП і його присутність бути свідчити про наявність в діянні особи саме даного складу злочину. Цікавим у цьому аспекті є питання, а чи відповідатиме лікар, який перевищив дозу об'єднаних ліків. Як зазначають П. Гуральський та Е. Зелінська лікар нестиме відповідальність за такі дії, враховуючи приписи Закону про заклади охорони здоров'я та Кодексу Лікарської Етики, лише у випадку, якщо таке перевищення не відповідало рівню болю особи²³.

Як уже згадувалось вище новелою законодавчого регулювання питання пов'язаного із вбивством вчиненим за допомогою евтаназії є ч. 2 ст. 150 у якій зазначається, що у виняткових випадках суд має право призначити більш м'яке покарання ніж передбачено даною статтею або й навіть не призначити винній особі покарання. До таких виняткових випадків, у доктрині польського кримінального права, відносять особливо сильний тиск на винну особу мотиву співчуття до потерпілого, а також виправдані причини такого спів-

---

²² Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf (дата звернення: 26.03.2020).

²³ Daszkiewicz K. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz. Warszawa, 2000. S. 468–469.

чуття²⁴. Як зазначає К. Дашкевич винятковий випадок може мати місце і тоді коли є особливо високий рівень інтенсивності терпіння особи, яка вимагає позбавити її життя. Необхідно також брати до уваги і той факт, що винна особа діяла не лише під впливом співчуття, але і великої любові до особи, яку він бажає позбавити від нелюдських терпінь²⁵. Що ж стосується права суду не призначати винній особі покарання, то необхідно наголосити, що в цьому випадку особа визнається винною у вчиненні даного злочину, а вирок є обвинувальним. Окрім покарання суд, на підставі ч. 2 ст. 150 КК РП, може також не призначати особі і кримінально-правового заходу, навіть якщо згідно із ч. 2 ст. 61 КК РП його призначення є обов'язковим²⁶. У даному аспекті також важливо звернути увагу і на статистичні дані. Як свідчать статистичні дані наведені Міністерством юстиції Республіки Польща, кількість вироків винесених судами за вчинення даного злочину є надто мізерною, зокрема, з 2000 р. по 2016 р. до суду було подано 77 справ, обвинувальним вироком з яких завершилися лише чотири справи²⁷.

Висновки. Питання пов'язане із вбивством вчиненим за допомогою еутаназії має комплексний та доволі дискусійний характер. Криміналізація даного діяння у польському кримінальному праві обґрунтовується та пов'язана із визнанням життя людини, як основної цінності, яка охороняється державою не лише, як право кожної особи, а й, як найвища соціальна цінність. У зв'язку з цим охорона життя особи не залежить від того чи вона здатна принести якусь користь суспільству чи ні, а також у особи є відсутньою необмежена можливість розпоряджатися своїм життям. Однак з іншої сторони ми не повинні забувати про особливість даного виду вбивства, що пов'язана із його

---

²⁴ Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Ddownloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Ddownloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).

²⁵ Jaroszewska A. Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).

²⁶ Kodeks karny. Komentarz / Wydanie 8; redactor Marek Mozgawa. Warszawa, 2017. S. 496.

²⁷ Eutanazja (art. 150 KK RP). Statystyka 1999–2017 rr. URL: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno/63419,Eutanazja-art-150.html> (дата звернення: 26.03.2020).

моральним аспектом та із сприйняттям суспільством такого вбивства, а також оцінки ним терпіння потерпілого, співчуттям і смертю, як його наслідком. Законодавець, як видається побачив «винятковий» характер вбивства вчиненого за допомогою етаназії та відніс його до привілейованих складів умисного вбивства, що до того ж, відповідає принципу справедливості, що має не аби яке значення для кримінального права.

Список використаних джерел

1. Bzdyk A. Aborcja i eutanazja w polskim prawie karnym – wybrane zagadnienia. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20(2).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).
2. Daszkiewicz K. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz. Warszawa, 2000. 746 s.
3. Eutanazja (art. 150 KK RP). Statystyka 1999–2017 rr. URL: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko/63419,Eutanazja-art-150.html> (дата звернення: 26.03.2020).
4. Jaroszevska A. Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).
5. Kodeks karny Rzeczypospolitej Polski z dnia 6 czerwca 1997 r. / Sejm Rzeczypospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 26.03.2020).
6. Kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 r. / Sejm Rzeczypospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19320600571> (дата звернення: 26.03.2020).
7. Kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 r. / Sejm Rzeczypospolitej Polski. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19690130094> (дата звернення: 26.03.2020).
8. Kodeks karny. Komentarz / Wydanie 8; redactor Marek Mozgawa. Warszawa, 2017. 1049 s.
9. Mozgawa-Saj M. Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 26.03.2020).
10. Sobczak J. Kodeks karny. Komentarz / red. R. Stefański. Warszawa, 2015.1468 s.

11. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19 grudnia 2014 r. (sygn. akt II AKa 267/14). URL: [http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/\\$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001](http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/$N/15500000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001) (дата звернення: 26.03.2020).

12. Wyroku z dnia 6 sierpnia 2013 r. Sąd Apelacyjny w Łodzi (sygn. akt II Aka 118/13). URL: [http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/\\$N/152500000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001](http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/$N/152500000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001) (дата звернення: 26.03.2020).

13. Дроздов О. Чи має людина право на смерть – позиція ЄСПЛ. *Закон і бізнес*. 2020. 27 лютого. URL: https://zib.com.ua/ua/141629-chi_mae_lyudina_pravo_na_smert_poziciya_espl.html (дата звернення: 26.03.2020).

14. Шклярська О. Евтанзія: «хороша смерть», вбивство, акт милосердя чи право людини? URL: <https://racurs.ua/ua/2228-v-ukrayini-zagovoryly-pro-evtanaziu-horosha-smert-vbyvstvo-akt-myloserdya-chy-pravo-ludyny.html> (дата звернення: 26.03.2020).

REFERENCES

1. Bzdyk, A. (2018). Aborcja i eutanazja w polskim prawie karnym – wybrane zagadnienia. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/08-BZDYK%20(2).pdf) [in Polish].

2. Daszkiewicz, K. (2000). Przepisy przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX kodeksu karnego. Komentarz. Warszawa [in Polish].

3. Eutanazja (art. 150 KK RP). Statystyka 1999–2017 rr. (2018). URL: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko/63419,Eutanazja-art-150.html> [in Polish].

4. Jaroszevska, A. (2019). Zabójstwo eutanatyczne w polskim prawie karnym. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/65-72.pdf> [in Polish].

5. Kodeks karny Rzeczypospolitej Polski z dnia 6 czerwca 1997 r. (1997). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/UD19970553Lj.pdf> [in Polish].

6. Kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 r. (1932). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19320600571> [in Polish].

7. Kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 r. (1969). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19690130094> [in Polish].

8. Kodeks karny. Komentarz (2017). Marek Mozgawa (Ed.). Warszawa [in Polish].

9. Mozgawa-Saj, M. (2015). Eutanazja w polskim prawie karnym. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/1471-5927-1-PB%20(1).pdf) [in Polish].

10. Sobczak, J. (2015). Kodeks karny. Komentarz. R. Stefański (Ed). Warszawa [in Polish].
11. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 19 grudnia 2014 r. (sygn. akt II AKa 267/14). (2014). URL: [http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/\\$N/155000000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001](http://orzeczenia.wroclaw.sa.gov.pl/content/$N/155000000001006_II_AKa_000267_2014_Uz_2014-12-19_001) [in Polish].
12. Wyroku z dnia 6 sierpnia 2013 r. Sąd Apelacyjny w Łodzi (sygn. akt II Aka 118/13). (2013). URL: [http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/\\$N/152500000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001](http://orzeczenia.lodz.sa.gov.pl/content/$N/152500000001006_II_AKa_000118_2013_Uz_2013-08-06_001) [in Polish].
13. Drozdov, O. (2020). Chy maye lyudyna pravo na smert' – pozytsiya YESPL. *Zakon i biznes, 27 lyutoho*. URL: https://zib.com.ua/ua/141629-chi_mae_lyudyna_pravo_na_smert_poziciya_espl.html [in Ukrainian].
14. Shklyars'ka, O. (2019). Evtanziya: «khorosha smert'», vbyvstvo, akt myloserdya chy pravo lyudyny? URL: <https://racurs.ua/ua/2228-v-ukrayini-zagovoryly-pro-evtanaziu-horosha-smert-vbyvstvo-akt-myloserdya-chy-pravo-ludyny.html> [in Ukrainian].

Шупьяна М. Ю. Этаназия в Республике Польша: уголовно-правовое регулирование

Статья посвящена освещению сущности и содержания состава преступления предусмотренного ст. 150 «Убийство совершенное с помощью этаназии» Уголовного Кодекса Республики Польша. Проанализированы вопросы, связанные с объективными и субъективными признаками данного состава преступления и назначением более мягкого наказания и правом суда не назначать виновному лицу наказания. Автор акцентирует внимание на том, что определение убийства совершенного с помощью этаназии, как привилегированного состава умышленного убийства учитывает его особенности и соответствует принципу справедливости.

Ключевые слова: этаназия, требование, сострадание, физические страдания, психические страдания.

Shupyana M. Yu. Euthanasia in the Republic of Poland: criminal and legal regulation

Article is devoted to the nature and content of the crime under art. 150 «Murder by euthanasia» of the Criminal Code of the Republic of Poland. Analyzed issues related with objective and subjective features composition of this crime and the appointment of more lenient punishment and the right of the court not to impose punishment on the guilty person. It is noted that the right of the court not to impose punishment on the guilty person for this crime is a novelty of the legal regulation of liability for this criminal offense. This right may be exercised only in exceptional cases. Such exceptional cases, in the doctrine of Polish criminal law, include particularly strong pressure on the perpetrator of the motive of compassion for the victim, as well as justified reasons for such compassion. It is emphasized

that this crime refers to crimes with a common subject. Therefore, the subject of this crime can be any person who is endowed with all the characteristics of the subject of the crime, not just medical professionals. However, in the case where such a crime was committed by inaction, in accordance with Art. 2 of the Criminal Code of the Republic of Poland, the subject of this crime can only be a person who, in accordance with the provisions of the law was obliged to take action to prevent the consequences in the form of death. It has been found that, on the subjective side, murder by euthanasia can only be committed intentionally. However, the doctrine of Polish criminal law discusses the question of whether a crime is committed only with direct intent, and whether it can be committed with indirect intent. The author emphasizes that the definition of murder by euthanasia as a privileged composition of premeditated murder takes into account its peculiarities, related to its moral aspect and society's perception of such murder, as well as its appreciation of the victim's suffering, compassion and death as a consequence and meets the principle of justice.

Key words: *euthanasia, requirement, compassion, physical suffering, mental suffering.*

УДК 343.7:8

Л. Ю. Тимофєєва,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права, науковий співробітник науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія», адвокат

КАТУВАННЯ ТА НЕЛЮДСЬКЕ ПОВОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто проблеми пов'язані з катуванням та нелюдським поводженням в контексті сучасної практики Європейського суду з прав людини. Проаналізувавши деякі рішення Європейського суду з прав людини, в яких встановлено порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), виокремлено форми катування та нелюдського поводження. Серед них зокрема наступні: неналежне слідкування, неналежне поводження із засудженими, неналежне медичне слугування засуджених, загрози катування, ігнорування заяв щодо загрози катування чи неналежного поводження та ін.

Було встановлено, що, незважаючи на численні рішення Європейського суду з прав людини проти України, як окремі норми законодавства, так і практика їх застосування продовжують суперечити положенням Конвенції, зокрема статті 3. Встановлено, що проблема поводження з людьми правоохоронними органами та іншими представниками держави є нагальною та системною.

В роботі запропоновано запозичити деякий європейський досвід щодо забезпечення реального механізму захисту прав та свобод людини, зокрема від катувань та нелюдського поводження. Необхідне реформування в частині забезпечення реальної участі потерпілих у кримінальних провадженнях та застосуванні заохочувальних заходів, а також практики відшкодування шкоди потерпілим. З урахуванням супутніх обставин, ненадання потерпілому реальної можливості брати участь у кримінальному провадженні, а також відсутність інформування потерпілих щодо ходу розслідування запропоновано розглядати як нелюдське поводження в розумінні ст. 3 Конвенції. Запропоновано також зміни до КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за катування шляхом бездіяльності.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, застосування Конвенції, права та свободи людини, принцип пропорційності, принцип законності, катування, нелюдське поводження.

Постановка проблеми. Конвенція з захисту прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) стала займати вагоме місце в практиці застосування кримінального права України та кримінально-правовій доктрині. Численні порушення статті 3 Конвенції вимагають системного реагування держави та відповідних змін як у законодавство, так і змін практики правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Г. Н. Телесніцький розглянув особливості кримінальної відповідальності за катування у порівняльно-правовому аспекті¹. Е. В. Шишкіна запропонувала розглядати поняття «жорстоке» і «нелюдське поводження» як синоніми та «неналежне поводження» як позначення всіх видів, що підпадають під кваліфікацію такого поводження². Л. І. Скрекля розглянула жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття³. Л. А. Наконечна розглянула насильство як наскрізне кримінально-правове поняття⁴. Крім того, окремі аспекти проблематики катування та нелюдського поводження досліджували: В. О. Гацелюк, М. М. Гнатовський, В. В. Мицик, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, С. В. Хилюк, Д. В. Ягунов. Разом з тим, ще залишились питання, зокрема методологічного характеру, які потребують уваги та дослідження.

Метою дослідження є удосконалення законодавчих кримінально-правових норм, а також практики правозастосування із урахуванням положень Конвенції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конвенції («Заборона катування») нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

---

¹ Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 20 с.

² Шишкіна Е. В. Концепція заборони неналежного поводження з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2009. С. 7.

³ Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014. 18 с.

⁴ Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 18 с.

Ця стаття закріплює абсолютне право, тобто держава за жодних умов не може відступити від положень ст. 3 Конвенції. Це означає, що катування не може бути вчинено для розслідування іншого злочину чи злочинів, попередження вчиненню нових злочинів та ін. Катування чи нелюдське поводження неприйнятно для правової демократичної держави за жодних умов. За цією статтею неможлива дерогація під час надзвичайної ситуації (ст. 15 Конвенції).

Разом з тим, є певні розбіжності у розумінні катування українським законодавцем та у практиці ЄСПЛ.

Кримінальна відповідальність за катування передбачена ст. 127 КК України. Г. Н. Телесницький зазначає, що за КК України цей злочин може бути вчинений тільки шляхом дії, тоді як Конвенція ООН проти катувань уживає словосполучення «чи з їх мовчазної згоди», тобто орієнтує на те, що аналізоване посягання може вчинятися і шляхом бездіяльності⁵. Катування може вчинятися і шляхом бездіяльності, оскільки мучення (наприклад, позбавлення їжі, пиття тощо) є однією з ознак об'єктивної сторони цього діяння та відображено у практиці ЄСПЛ. Ці положення невраховані українським законодавцем незважаючи на численні зміни до ст. 127 КК України та приведення її у відповідність із Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.

Загрози громадянам. Держава має відреагувати не тільки на безпосереднє катування, але також на загрози громадянам. Загроза катування вже утворює нелюдське поводження. Погроза з боку поліцейських застосувати катування до затриманої особи порушує статтю 3 Конвенції може розглядатись як нелюдське поводження. Крім того, при встановленні порушення статті 3 Конвенції у формі поводження, що принижує гідність, також береться до уваги наявність наміру образити чи принизити потерпілу особу.

---

⁵ Телесницький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ. С. 241.

В практиці ЄСПЛ можна знайти відображення різноманітних проявів порушення ст. 3 Конвенції. У модельній справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» 1978 р. встановлено техніки та прийоми, які можуть вважатись катуванням чи нелюдським поведженням у контексті ст. 3 Конвенції.

Цікавою формою порушення державою ст. 3 Конвенції є «мовчання». Зокрема це стосується справи ЄСПЛ «Кіпр проти Туреччини», заява № 25781/94 від 10 травня 2001 р. Військові операції призвели до значних людських втрат, широкомасштабних арештів та утримання під вартою і призвели до розлучення сімей. Загальна гнітюча тоді обстановка ще живе у пам'яті родичів осіб, щодо долі яких влада так і не дала жодних пояснень. Суд вважає, що мовчання влади держави-відповідача, враховуючи реальну стурбованість родичів безвісти зниклих осіб, має досить жорстокий характер, що може кваліфікуватися як нелюдське поведження за статтею 3 Конвенції (п. 157 рішення). Суд також нагадує, що суть порушення полягає не стільки в самому факті «зникнення» члена сім'ї, скільки в реакції влади та її ставлення до ситуації, що виникла, коли її повідомили про цей факт. Це особливо стосується останніх, тому що родич може прямо заявити про те, що є жертвою дій влади (див. Рішення Великої палати ЄСПЛ у справі «Çakıcı проти Туреччини», за скаргою № 23657/94, § 98, 1999-IV) (п. 156 рішення)⁶. Тобто, в одних випадках мовчання є правом громадянина. У випадку обов'язку держави інформувати громадян про певні події, мовчання та ненадання інформації за певних умов є порушенням положень Конвенції.

Порушенням ст. 3 Конвенції суд визнає також *дискримінаційне поведження* з боку держави на підставі приналежності до певної раси, наприклад в справі «Молдаван та інші проти Румунії», заява № 64320/01 від 12 липня 2005 р. У вересні 1993 р. між селянами ромського та неромського походження виник конфлікт. Несамовиті від гніву селяни підпалили хатину, в якій

---

⁶ Кіпр проти Туреччини: справа Європейського суду з прав людини від 10 травня 2001 р., заява № 5781/94. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964> (дата звернення: 15.10.2020).

сховалися роми. Один з них живцем згорів у хатині. Селян ромського походження, які намагались утекти, розлючені люди наздогнали і забили до смерті. Заявники стверджували, що поліція заохотила натовп до знищення інших ромських помешкань. До наступного дня 13 хатин було зруйновано. Серед них були будинки заявників. У вересні 1995 р. провадження у кримінальній справі щодо працівників поліції було закрито. Зауваження деяких представників влади щодо чесності заявників та їх способу життя, висловлені без жодних обґрунтувань, були, на думку Суду, очевидною *дискримінацією*. У зв'язку з цим Суд нагадав, що саму дискримінацію за ознакою раси можна розглядати як поводження, яке принижує людську гідність, і тому така дискримінація є порушенням ст. 3 Конвенції. Суд дійшов висновку, що умови проживання заявників упродовж останніх 10 років та їх расова дискримінація з боку представників влади, власне, тих осіб, обов'язком яких є зарадити горю потерпілих, були поводженням, яке принижувало гідність заявників. Тому Суд постановив, що було порушено ст. 3 Конвенції⁷.

Громадяни не мають бути піддані неналежному поводженню, тим паче з боку держави, яка має забезпечувати захист та охорону прав і свобод людини.

Ефективне розслідуванні порушень. Позитивні зобов'язання держави полягають не тільки в законодавчому забезпеченні охорони прав людини, але також ефективному розслідуванні порушень таких прав. Тобто процесуальний і матеріальний контекст Конвенції тісно взаємопов'язані. Обов'язок ефективного розслідування катувань ЄСПЛ виводив зі статей 3 та 13 Конвенції.

Зобов'язання розслідування покладеного на державу стосується не стільки результату, скільки процедури та засобів, які держава вжила для розслі-

---

⁷ Молдаван та інші проти Румунії: справа Європейського суду з прав людини від 12 липня 2005 р., заява № 64320/01. *Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини*. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/68c2bdff26e4455ec22576c400367f66?OpenDocument&Click> (дата звернення: 15.10.2020).

дування⁸. В даному випадку додержання законної процедури є складовою та невід'ємною частиною принципу законності.

Якщо катування було здійснено під наглядом держави, держава має розслідувати, встановити та притягти до кримінальної відповідальності винуватих, а також відшкодувати шкоду потерпілому.

Неприйнятною є ситуація обмеження розслідування у випадках заяв про жорстоке поводження, не проведення розслідування, припинення, зволікання. Розслідування має бути швидким та незалежним. Крім того, має бути громадський контроль такого розслідування. Потерпілий має мати реальну можливість брати участь у розслідуванні кримінального правопорушення.

Нажаль, сучасна практика відшкодування шкоди потерпілим, а також забезпечення участі потерпілих у кримінальних провадженнях не відповідає міжнародним та європейським стандартам та потребує удосконалення. Видається, що з урахуванням супутніх обставин, ненадання потерпілому реальної можливості брати участь у кримінальному провадженні, а також відсутність інформування потерпілих щодо ходу розслідування може розглядатись як нелюдське поводження в розумінні ст. 3 Конвенції.

У справі «Бекетов проти України» (Beketov v. Ukraine) від 19 лютого 2019 р. (заява № 44436/09) порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції було встановлено у зв'язку з жорстоким поводженням, якого заявник зазнав з боку працівників поліції під час перебування під їхнім контролем у відділку⁹.

Порушення процесуального аспекту ст. 3 Конвенції було встановлено у зв'язку з неефективністю розслідування тверджень заявника щодо жорстокого поводження з боку працівників поліції з огляду на те, що: слідчий вісім разів відмовляв у порушенні кримінальної справи за скаргами заявника на жорстоке поводження; перший допит заявника слідчим відбувся більше ніж че-

---

⁸ Європейський механізм захисту прав людини: курс EdEra: URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR201+hr201> (дата звернення: 15.10.2020).

⁹ Бекетов проти України (Beketov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d19#Text (дата звернення: 15.10.2020).

рез два роки після подання ним скарги на жорстоке поводження, хоча заявник весь цей час перебував під вартою; розслідування не було направлено на встановлення тілесних ушкоджень; підхід державних органів до розслідування скарг заявника був переважно спрямований на виправдання підозрюваних у жорстокому поводженні працівників міліції, а не встановлення фактичних обставин; обґрунтованого пояснення тривалості провадження, яка становила п'ять років та 11 місяців, не було. З огляду на характер та тривалість ситуації, в якій перебував заявник, Суд встановив порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з ненаданням йому їжі та води у дні судових засідань і зазначив, що тримання осіб в умовах, які не передбачають задоволення їхніх базових потреб, є неприпустимим.

У справі «Матушевський і Матушевська проти України (заява № 59461/08) від 23 червня 2011 р. уряд держави не забезпечив ефективне розслідування смерті підозрюваного, який утримувався в СІЗО. 4 лютого 2008 р. тридцятирічного сина заявників, Ігора Матушевського (далі – І. М.), помістили у Львівський слідчий ізолятор № 19 після того, як його затримали за підозрою у зберіганні наркотичних засобів. У той самий день І. М. оглянула медична комісія та констатувала добрий стан його здоров'я. 22 травня 2008 р. затримані у камері № 153 постукали у двері та повідомили чергового інспектора про те, що І. М. впав з верхніх нар та втратив свідомість. Згідно з актом про смерть, складеним адміністрацією СІЗО та лікарями, що зафіксували смерть І. М., причиною смерті була зазначена закрита черепно-мозкова травма.

Уряд не надав будь-якого правдоподібного пояснення щодо тілесних ушкоджень на тілі І. М. (пункти 78–83 та 86, 98). Суд вважає, що ці тілесні ушкодження були достатньо серйозними, щоб вказувати на жорстоке пово-

дження, що виходить за межі максимального рівня жорстокості, встановленого статтею 3 Конвенції (п. 99)¹⁰.

Взагалі «нешасні випадки», а точніше їх констатування співробітниками пенітенціарної системи та правоохоронцями, є достатньо поширеною практикою. Такі випадки часто не забезпечуються ефективним розслідуванням. Але не всі такі випадки доходять до ЄСПЛ чи навіть до національного суду.

Нелюдське поводження у формі ненадання належної медичної допомоги засудженим. У справі «Гарумов проти України» (Garumov v. Ukraine) від 6 червня 2019 р., заява № 70043/17 констатовано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з наданням заявнику неналежної медичної допомоги під час тримання його під вартою з огляду на невиправдані затримки органів влади з наданням заявнику медичної допомоги після встановлення його медичного стану, їх неможливості забезпечити його перебування в лікарні для подальшого обстеження та стаціонарного лікування, а також подальше погіршення його стану здоров'я¹¹.

У справі «Медяніков проти України» (Medyanikov v. Ukraine) від 19 лютого 2019 р. заява № 31694/06 встановлено порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з тим, що надана заявнику неналежна медична допомога під час його перебування під вартою призвела до певних труднощів, які перевищують невідворотній рівень страждання, притаманного триманню під вартою, а його гідність була принижена. Водночас, посилаючись на свою попередню практику у справах проти України, Суд зазначив, що лікування заявника проти туберкульозу та гепатиту С тривало протягом одинадцяти та шести років відповідно, і

---

¹⁰ Матушевський і Матушевська проти України: справа Європейського суду з прав людини від 23 червня 2011 р., заява № 59461/08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_901#Text (дата звернення: 15.10.2020).

¹¹ Гарумов проти України (Garumov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 6 червня 2019 р., заява № 70043/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e27#Text (дата звернення: 15.10.2020).

це свідчить про те, що лікування заявника не супроводжувалося комплексною терапевтичною стратегією відповідно до вимог ст. 3 Конвенції¹².

У справі «Петухов проти України» (№ 2) (Petukhov v. Ukraine (No. 2) від 12 березня 2019 р. заява № 41216/13 встановлено порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з наданням заявнику неналежної медичної допомоги щодо його захворювання на туберкульоз під час тримання під вартою з огляду на те, що протягом певного періоду часу заявнику регулярно надавали протитуберкульозний препарат, до якого він мав резистентність, відсутність в Україні правового регулювання забезпечення паліативної допомоги у місцях позбавлення волі, ненадання заявнику паліативної допомоги, і те, що заявнику не було створено інших спеціальних умов тримання під вартою ніж тих, що були у здорових засуджених¹³.

Крім того, порушення ст. 3 та ст. 13 Конвенції у зв'язку з наданням заявнику неналежної медичної допомоги та відсутністю ефективного національного засобу юридичного захисту щодо цього, а також неналежними умовами тримання заявника під вартою встановлені у справах Логвіненко проти Укра-

---

¹² Медяніков проти України (Medyanikov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2019 р., заява № 31694/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d45#Text (дата звернення: 15.10.2020).

¹³ Крім того, справа «Петухов проти України» (№ 2) від 12 березня 2019 р. заява № 41216/13 відома встановленням порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю можливості переглянути строк покарання заявника у вигляді довічного позбавлення волі. Це питання вже давно порушувалось ЄСПЛ у його численних рішеннях, зокрема у справах Вінтер проти Великобританії, скарги №№ 66069/09, 130/10 і 3896/10 від 9 липня 2013 р., Ласло Маг'яр проти Угорщини заява № 73593/93 від 20 серпня 2014 р., Хатчінсон проти Великобританії № 57592/08 від 17 січня 2017 р., а також у справі «Петухов проти України» (№ 2) від 12 березня 2019 р. заява № 41216/13. Це питання також активно розглядається у дослідженнях вчених та науковців кримінально-правового циклу. Характер визнаних порушень передбачає, що для належного виконання цього рішення від держави знадобиться проведення реформи системи перегляду довічних вироків. Див.: Туляков В. О. Призначення більш суворого покарання у сучасних умовах. *Гуманізація кримінальної відповідальності*: мат. II Міжнар. науково-практ. симпозіуму (16–17 листопада 2018 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Університет Короля Данила, 2018. С. 257–260; Хилок С. В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 7. № 3 (24). 2014. URL: e-pub.aau.edu.ua (дата звернення: 15.10.2020); Пономаренко Ю. А. Щодо впливу ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод на інститут покарання за Кримінальним Кодексом України. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2018. С. 153–156; Тимофеева Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с.; Тимофеева Л. Ю. Гуманне та нелюдське поводження в кримінальному праві України в умовах кризи та невизначеності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020*: Альманах наукових праць / за ред. проф. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв: Миколаївський ін-т права НУ ОЮА, 2020. С. 133–140.

їни (Logvinenko v. Ukraine) від 16 травня 2019 р. заява № 41203/16, «Король та інші проти України» (Korol and others v. Ukraine) від 7 березня 2019 р. заяви №№ 54503/08, 25725/09, 51967/09, 65987/09, 29273/10, 38721/10, 54570/16, 157/18, «Осіпенков проти України» (Osipenkov v. Ukraine) від 29 січня 2019 р. заява № 31283/17, «Чуприна проти України» (Chupryna v. Ukraine) від 29 січня 2019 р. заява № 876/16, «Іванов та Кашуба проти України» (Ivanov and Kashuba v. Ukraine) від 29 січня 2019 р. заяви №№ 12258/09 та 54754/10 та інших рішеннях ЄСПЛ.

Випадки нелюдського поводження на підставі неналежної медичної допомоги набувають особливої актуальності у зв'язку з пандемією коронавірусу. Держава навіть фізично не має змоги забезпечити належні умови засуджених.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями¹⁴ передбачають в тому числі стандарти щодо медичного обслуговування засуджених, вимоги щодо забезпечення здоров'я (п. п. 23–26). Разом з тим, практика не завжди відповідає таким вимогам.

Станом на 16 березня 2020 р. згідно Брифінгу Міжнародної тюремної реформи було зареєстровано понад 164000 підтверджених випадків COVID-19, нової форми коронавірусу, в 110 країнах з більш ніж 6470 зі смертельним результатом. У цьому брифінгу оцінювали поточну ситуацію зі спалахами COVID-19 і заходи щодо запобігання їх появи в тюрмах і більш широке надання заходів зі боку уряду людям, що знаходяться в системі кримінального правосуддя. Еквівалентність турботи про людей у в'язниці означає, що у разі підозри або підтвердження зараження COVID-19 люди в тюрмі повинні мати доступ до невідкладної спеціалізованої медичної допомоги без надмірних ускладнень¹⁵.

---

¹⁴ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: міжнародний документ від 30 серпня 1955 р. № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 15.10.2020).

¹⁵ Коронавірус: охрана здоровья и соблюдение прав человека лиц, находящихся в тюрьмах. Брифинг, 16 марта 2020 г. С. 6. URL: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/03/Briefing-Coronavirus-Russian.pdf> (дата звернення: 15.10.2020).

Враховуючи світовий досвід, ситуація в Італії загострилася з ростом числа випадків захворювання і його поширенням за межі «червоної зони» на півночі, 8 березня 2020 р. всі відвідування тюрем були заборонені, а всі реабілітаційні заходи були припинені. 8–9 березня в 27 в'язницях по всій країні спалахнули заворушення і протести. Сім ув'язнених померли від передозування метадону після перебування в лазареті.

В інших країнах відвідування тюрем було заборонено або обмежено в тій чи іншій формі. На Філіппінах, де зареєстровано 33 випадки зараження, відвідування тюрем були заборонені з 11 березня на один тиждень, а Угорщина (в якій було зареєстровано 12 випадків) ввела заборону на фізичний контакт під час відвідувань. Нідерланди також заборонили відвідування тюрем, за винятком установ, в яких перебувають діти. Деякі заходи, прийняті для обмеження контактів із зовнішнім світом для осіб, які перебувають у в'язницях, свідчать про дискримінаційне поводження з тими чи іншими категоріями осіб. Наприклад, Міністр внутрішньої безпеки Ізраїлю (де зареєстровано 39 випадків) розпорядився призупинити всі відвідування палестинців, які перебувають під вартою, або «ув'язнених з міркувань безпеки». Ірландська пенітенціарна служба зробила тимчасові обмеження на відвідування в режимі онлайн. Нові правила включають обмеження на одне відвідування на ув'язненого в тиждень не більше двома повнолітніми особами¹⁶.

Будь-які обмеження на контакти із зовнішнім світом повинні бути пропорційними, в тому числі обмеженими за часом і недискримінаційними. Заходи ізоляції або карантину повинні бути пропорційними, дозволеними законом і не приводити до фактичного одиночного ув'язнення.

Конвенція не тільки декларує необхідність охорони прав людини, але й запроваджує механізм забезпечення такої охорони. Європейський механізм захисту прав людини відрізняється конкретністю. Одним із принципів, на

---

¹⁶ Пресс-релиз Департамента исправительных учреждений и общественного надзора штата Нью-Йорк. URL: <https://doccs.ny.gov/doccsincreased-screening-protocols-covid-19-visitors-facilities> (дата звернення: 15.10.2020).

якому базується конвенційний захист прав людини є принцип «не ілюзорності прав». Він означає, що держава не може приховати порушення прав людини за офіційними формулюваннями¹⁷. Тобто, Конвенція має не теоретичний, а практичний характер. В даному випадку дієвий інструмент закладено у ст. 39 Регламенту («Попередні заходи»). Зокрема до такого механізму звертаються у випадках неналежного медичного обслуговування засуджених. Ці заходи обираються для попередження порушень Конвенції.

Також для реалізації прав та свобод створюються органи, які забезпечують таку реалізацію. Зокрема для попередження катувань створено «Європейський комітет запобігання катуванням».

Багато дій спрямовано на попередження. Зокрема, щоб забезпечити захист життя законом необхідно мати ефективну правоохоронну систему.

У багатьох рішеннях ЄСПЛ наголошується, що Конвенція – живий інструмент, а отже зміст стабільних вічних цінностей може змінюватися залежно від економічної, соціальної, культурної ситуації. Тобто розуміння катування та нелюдського поводження також еволюціонує та змінюється під впливом часу. ЄСПЛ з плином часу може розглядати як катування дії, які він раніше кваліфікував як нелюдське поводження.

Але в кінцевому рахунку практика ЄСПЛ залежить від наполегливості людини. Та взагалі будь-які зміни залежать від незадоволення порушеннями прав та свобод людини, бажання громадян змінити ситуацію, наполегливості, терпіння та активних дій, спрямованих на позитивні зміни. Правові реформи зазвичай відбуваються завдяки наполегливості активної меншості, а не більшості.

Висновки. Незважаючи на численні рішення ЄСПЛ проти України, як певні положення законодавства, так і практика їх застосування продовжує суперечити положенням Конвенції, зокрема статті 3.

---

¹⁷ Європейський механізм захисту прав людини: курс EdEra. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR101+hr101/courseware/c9c8eb5640c74ff29f029cb3a2c8f6b5/f483553f89f442c7bde1574cc2ac4767/> (дата звернення: 15.10.2020).

Проаналізувавши деякі рішення Європейського суду з прав людини, в яких встановлено порушення статті 3 Конвенції, виокремлено форми катування та нелюдського поводження. Серед них зокрема: не інформування громадян з боку держави, неналежне розслідування, неналежне поводження із засудженими, неналежне медичне обслуговування засуджених, загрози катування, ігнорування заяв щодо загроз катування чи неналежного поводження та ін.

Необхідні зміни до ст. 127 КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за катування шляхом бездіяльності та мовчазної згоди представника держави, як це передбачено Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. Також необхідними є зміни до КК України в частині встановлення реального та періодичного механізму перегляду довічного позбавлення волі судом.

Крім того, необхідне реформування в частині забезпечення реальної участі потерпілих у кримінальних провадженнях та застосуванні заохочувальних заходів, а також практики відшкодування шкоди потерпілим. Видається, що з урахуванням супутніх обставин, ненадання потерпілому реальної можливості брати участь у кримінальному провадженні, а також відсутність інформування потерпілих щодо ходу розслідування може розглядатись як нелюдське поводження в розумінні ст. 3 Конвенції.

Разом з тим, наразі проблема поводження з людьми правоохоронних органів та інших представників держави є нагальною та системною. Допоки не зміниться відношення до людей, до роботи, до своїх обов'язків, жодні зміни до законодавства не будуть ефективними. Тому необхідне системне реформування в контексті додержання вимог Конвенції.

Список використаних джерел

1. Бекетов проти України (Beketov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d19#Text (дата звернення: 15.10.2020).
2. Гарумов проти України (Garumov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 6 червня 2019 р., заява № 70043/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e27#Text (дата звернення: 15.10.2020).
3. Європейський механізм захисту прав людини: курс EdEra: URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR201+hr101/> (дата звернення: 15.10.2020).
4. Кіпр проти Туреччини: справа Європейського суду з прав людини від 10 травня 2001 р., заява № 5781/94. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964> (дата звернення: 15.10.2020).
5. Коронавірус: охорона здоров'я и соблюдение прав человека лиц, находящихся в тюрьмах. Брифинг, 16 марта 2020 г. С. 6. URL: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/03/Briefing-Coronavirus-Russian.pdf> (дата звернення: 15.10.2020).
6. Матушевський і Матушевська проти України: справа Європейського суду з прав людини від 23 червня 2011 р., заява № 59461/08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_901#Text (дата звернення: 15.10.2020).
7. Медяніков проти України (Medyanikov v. Ukraine): справа Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2019 р., заява № 31694/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d45#Text (дата звернення: 15.10.2020).
8. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: міжнародний документ від 30 серпня 1955 р. № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 15.10.2020).
9. Молдаван та інші проти Румунії: справа Європейського суду з прав людини від 12 липня 2005 р., заява № 64320/01. *Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини*. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/68c2bdff26e4455ec22576c400367f66?OpenDocument&Click> (дата звернення: 15.10.2020).
10. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис ... канд. юрид. наук; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 18 с.
11. Петухов проти України (№ 2) (Petukhov v. Ukraine (No. 2)): рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 р., заява № 41216/13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення: 15.10.2020).
12. Пономаренко Ю. А. Щодо впливу ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод на інститут покарання за Кримінальним Кодексом України. *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 травня 2018 р.). Одеса: НУ «ОЮА», 2018. С. 153–156.

13. Пресс-релиз Департамента исправительных учреждений и общественного надзора штата Нью-Йорк. URL: <https://doccs.ny.gov/doccsincreased-screening-protocols-covid-19-visitors-facilities> (дата звернення: 15.10.2020).

14. Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014. 18 с.

15. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 20 с.

16. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г. Н. Телесніцький; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 265 с.

17. Тимофеева Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с.

18. Тимофеева Л. Ю. Гуманне та нелюдське поводження в кримінальному праві України в умовах кризи та невизначеності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020: Альманах наукових праць / за ред. проф. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко*. Миколаїв: Миколаївський ін-т права НУ ОЮА, 2020. С. 133–140.

19. Туляков В. О. Призначення більш суворого покарання у сучасних умовах. *Гуманізація кримінальної відповідальності: мат. II Міжнар. науково-практ. симпозіуму (16–17 листопада 2018 р., м. Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ: Університет Короля Данила, 2018. С. 257–260.

20. Хилюк С. В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 7. № 3 (24). 2014. URL: e-pub.aau.edu.ua (дата звернення: 15.10.2020).

21. Шишкіна Е. В. Концепція заборони неналежного поводження з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2009. 24 с.

REFERENCES

1. Beketov proty Ukrayiny (Beketov v. Ukraine): sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 19 lyutoho 2019 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d19#Text [in Ukrainian].

2. Harumov proty Ukrayiny (Garumov v. Ukraine): sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 6 chervnya 2019 r., zayava № 70043/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e27#Text [in Ukrainian].

3. Yevropeys'kyu mekhanizm zakhystu prav lyudyny: kurs EdEra. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR101+hr101/about> [in Ukrainian].

4. Kipr proty Turechchyny: sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 10 travnya 2001 r., zayava № 5781/94. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964> [in Ukrainian].

5. Koronavirus: okhrana zdorov'ya i soblyudeniye prav cheloveka lits, nakhodyashchikhsya v tyur'makh. Brifing, 16 marta 2020 r. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2020/03/Briefing-Coronavirus-_Russian.pdf [in Russian].

6. Matushevs'kyi i Matushevs'ka proty Ukrayiny: sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 23 chervnya 2011 r., zayava № 59461/08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_901#Text [in Ukrainian].

7. Medyanikov proty Ukrayiny (Medyanikov v. Ukraine): sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 19 lyutoho 2019 r., zayava № 31694/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d45#Text [in Ukrainian].

8. Minimal'ni standartni pravyla povodzhennya z v'yaznyamy: mizhnarodnyy dokument vid 30 serpnya 1955 r. № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian].

9. Moldavan ta inshi proty Rumuniyi: sprava Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 12 lypnya 2005 r., zayava № 64320/01. *Komyunike Sekretarya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny*. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/68c2bdf26e4455ec22576c400367f66?OpenDocument&Click> [in Ukrainian].

10. Nakonechna, L.A. (2016). Nasyt'stvo yak naskrizne kryminal'no-pravove ponyattya. *Extended abstract of candidate's thesis*. L'viv [in Ukrainian].

11. Petukhov proty Ukrayiny (№ 2) (Petukhov v. Ukraine (No. 2): rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 12 bereznia 2019 r., zayava № 41216/13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text [in Ukrainian].

12. Ponomarenko, Yu.A. (2018). Shchodo vplyvu st. 3 Konventsii pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod na instytut pokarannya za Kryminal'nym Kodeksom Ukrayiny. *Kryminal'ne pravo v umovakh hlobalizatsiyi: materialy Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 25 travnya 2018 r.)*. Odesa: NU «OYUA», 153–156 [in Ukrainian].

13. Press-reliz Departamenta ispravitel'nykh uchrezhdeniy i obshchestvennogo nadzora shtata N'yu-York (2020). URL: <https://doccs.ny.gov/doccsincreased-screening-protocols-covid-19-visitors-facilities> [in Russian].

14. Skreklya, L.I. (2014). Zhorstokist' yak naskrizne kryminal'no-pravove ponyattya. *Extended abstract of candidate's thesis*. L'viv [in Ukrainian].

15. Telesnits'kyi, H.N. (2013). Kryminal'na vidpovidal'nist' za katuvannya: porivnyal'no-pravove doslidzhennya. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].

16. Telesnits'kyi, H.N. (2013). Kryminal'na vidpovidal'nist' za katuvannya: porivnyal'no-pravove doslidzhennya. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

17. Timofeyeva, L.Yu. (2020). Humanistychna paradyhma: dosvid, vyklyky ta perspektyvy kryminal'noho prava Ukrayiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

18. Timofyeyeva, L.Yu. (2020). Humanne ta nelyuds'ke povodzhennya v kryminal'nomu pravi Ukrayiny v umovakh kryzy ta nevyznachenosti. *Novitni kryminal'no-pravovi doslidzhennya – 2020: Al'manakh naukovykh prats'*. O.V. Kozachenko, O.M. Musychenko (Eds.); Mykolayiv: Mykolayivs'kyu in-t prava NU OYUA, 133–140 [in Ukrainian].

19. Tulyakov, V.O. (2018). Pryznachennya bil'sh suvoroho pokarannya u suchasnykh umovakh. *Humanizatsiya kryminal'noyi vidpovidal'nosti: mat. II Mizhnar. naukovo-prakt. sympoziumu (16–17 lystopada 2018 r., m. Ivano-Frankivs'k)*. Ivano-Frankivs'k: Universytet Korolya Danyla, 257–260 [in Ukrainian].

20. Khylyuk, S.V. (2014). Lex stricta yak skladova pryntsypu zakonnosti u kryminal'nomu praviv interpretatsiyi Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny. *Chasopys Akademiyi advokatury Ukrayiny. Vol. 7, 3 (24)*. URL: e-pub.aau.edu.ua [in Ukrainian].

21. Shyshkina, E.V. (2009). Kontsepsiya zaborony nenalezhnoho povodzhennya z lyudynoyu ta yiyi evolyutsiya v diyal'nosti Rady Yevropy. *Extended abstract of candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].

Тимофеева Л. Ю. пытки и жестокое обращение в контексте современной практики Европейского суда по правам человека

В статье рассмотрены проблемы связанные с пытками и бесчеловечным обращением в контексте современной практики Европейского суда по правам человека. Проанализировав некоторые решения ЕСПЧ, в которых установлено нарушение статьи 3 Конвенции, выделены формы пыток и бесчеловечного обращения. Среди них в частности: ненадлежащее расследование, обращение с осужденными, медицинское обслуживание осужденных, угрозы применения пыток, игнорирование заявлений относительно угроз применения пыток или ненадлежащего обращения и др. В работе предложено учесть положительный европейский опыт в части обеспечению реального механизма защиты прав и свобод человека, в частности от пыток и бесчеловечного обращения.

Ключевые слова: *практика Европейского суда по правам человека, применение Конвенции, права и свободы человека, принцип пропорциональности, принцип законности, пытки, бесчеловечное обращение.*

Timofeeva L. Yu. Torture and inhuman treatment in the context of the relevant practice of the European Court of Human Rights

The article examines the problems of torture and ill-treatment in the relevant practice of the European Court of Human Rights. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (the Convention) has become an important place in the practice of application of criminal law of Ukraine. After analyzing some practice ECtHR about violation of Article 3 of the Convention, the forms of torture and inhuman treatment were singled out. These include: improper

investigation, improper treatment of convicts, improper medical care of convicts, threats of torture, ignoring allegations of threats of torture or ill-treatment, etc.

It was found that despite numerous judgments of the European Court of Human Rights against Ukraine, both certain provisions of law and practice of their application continue to contradict the provisions of the Convention, in particular Article 3.

It is established that currently the problem of treatment of people by law enforcement agencies and other state representatives is urgent and systemic.

The paper proposes that some European experience should be borrowed in providing a real mechanism for the protection of human rights and freedoms. Reforms are needed to ensure the effective participation of victims in criminal proceedings and the use of incentives, as well as the practice of compensating victims. It seems that given the accompanying circumstances, failure to provide the victim with a real opportunity to participate in criminal proceedings, as well as the lack of informing the victims about the progress of the investigation can be considered as inhuman treatment within the meaning of Art. 3 of the Convention.

Key words: *practice of the European Court of Human Rights, application of the Convention, human rights and freedoms, principle of proportionality, principle of legality, torture, inhuman treatment.*

УДК 343.5

А. О. Ведернікова¹,
ад'юнкт Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті аналізуються статистичні показники проявів булінгу та кібербулінгу, досліджуються теоретико-правові питання їх визначення та сучасного розуміння в різних країнах Європи. Висвітлюються особливості антибулінгової політики різних європейських країн, наводяться їх загальні положення. акцентується увага на окремих положеннях кримінальних законів Великобританії, Франції, Іспанії, Італії. Установлені сучасні європейські тенденції щодо відповідальності неповнолітніх за вчинення діянь, які мають ознаки булінгу. На цьому тлі побіжно аналізується стан кримінально-правового регулювання булінгу в Україні, формулюються пропозиції із гармонізації національного законодавства стосовно протидії цькуванню.

Ключові слова: булінг, цькування, дискримінація, антибулінгове законодавство, антибулінгова політика, кібербулінг, харасмент, сталкінг.

Постановка проблеми. У 2018 р. були внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), у якому передбачено адміністративну відповідальність за цькування у закладах освіти. У Звіті судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2019 р. зазначається, що за відповідний період у судів на розгляді знаходилося 387 справ за ст. 173⁴ КУпАП, з них тільки за 124 справами було прийняте рішення про накладення адміністративного стягнення². Не останньою чергою ці дані свідчать про потребу більш якісного конструювання правових норм, спрямованих на охорону безпеки неповнолітніх. Запобігання знущанням у школі вже понад сорока років є предметом вивчення та законодавчого регулювання в зарубіжних країнах. Вивчення такого досвіду є важливим для вітчиз-

---

¹ Переможець (II місце) Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

² Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення зведений № 1-П за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 25.07.2020).

зняної юридичної науки, бо в Україні булінг досліджують здебільшого фахівці з педагогіки, соціології та психології. Аналіз досить тривалого законодавчого досвіду протидії булінгу європейських країн, допоможе виявити слабкі сторони вітчизняного законодавства та можливі перспективи нормативного регулювання (зокрема і у царині кримінального права). Виявлені переваги кримінально-правового регулювання булінгу у країнах Європи можуть бути використані при вдосконаленні українського законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шведсько-норвезький професор психології Д. Олвеус у 1973 р. опублікував книгу *«Hackkycklingar i översittare: Forskning om skol-mobbning»*, яку розглядають як перше наукове дослідження знущань. З цього часу багато вчених у соціологічній, психологічній та педагогічній літературі розкривали проблеми булінгу. Більшість досліджень булінгу мають вищевказані вектори. Зарубіжні вчені (Т. Ogden, V. Besag, L. Bowes, R. Hazler, K. Kvak, C. Lee, K. Rigby, J. Kjøbli, P. T. Slee та ін.) та їх вітчизняні колеги (Г. О. Алексеєнко, Ю. Б. Брочковська, І. А. Гайдамашко, Г. В. Коваль, Н. В. Лесько, С. С. Стельмах, О. О. Шуміло та ін.) висвітлювали питання віктимізації, негативного впливу булінгу, ознак учасників булінгу, вплив наявних профілактичних програм протидії булінгу. Однак найвагоміші напрацювання щодо булінгу належать Д. Олвеусу.

З юридичних позицій питання булінгу вивчається рідше. Європейський досвід окремих країн щодо протидії булінгу досліджували такі зарубіжні вчені як: А. Okutan, L. E. Aarø, J. Kuczynski, H. Vandebosch, A. Margevičiūtė, V. D. Pozza тощо. А от у вітчизняній юридичній науці проблематика булінгу слабо досліджена, окремі праці мають А. О. Жеброва, І. Г. Лубенець, Т. В. Миронюк, Р. М. Пилипів. У своїй статті «Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід» Т. Миськевич оглядово висвітлює загально-правові аспекти протидії булінгу окремих країн. Отже, як бачимо, на національному рівні майже відсутні гру-

нтовні дослідження кримінально-правового регулювання булінгу, і подальша його правова оцінка є перспективним напрямом наукових досліджень.

Мета дослідження – це з'ясування механізмів кримінально-правового регулювання булінгу в європейських країнах, на основі чого відбуватиметься розроблення ефективних заходів протидії цькуванню на національному рівні, а також формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінально-правового захисту від булінгу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Що таке булінг? Булінг у наукових колах зазвичай визначають як навмисну та повторювану агресивну поведінку стосовно іншої людини там, де спостерігається або сприймається дисбаланс сили³. Такий підхід виділяє три головні елементи булінгу: наявність умислу, повторюваність та дисбаланс сили⁴. Закон України «Про освіту» виділяє наступні типові ознаки булінгу: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого⁵. Знущання можуть виникати в будь-якому середовищі, де є соціальна взаємодія між людьми: у школі, на робочому місці, кіберпросторі, політиці, на військовій службі тощо⁶. Найчастіше поняття «булінг» застосовується до цькувань, знущань у закладах освіти. На нашу думку, це відбувається з декількох причин. По-перше, у своїй першій праці щодо булінгу Д. Олвеус досліджував саме шкільне середовище. По-друге, шкільний булінг є дуже небезпечним через свій негативний вплив на несформовану психіку

---

³ Булер фізично або емоційно, або розумово більш розвинутий.

⁴ Salmon S., Turner S., Taillieu T., Fortier J., Afifi T. O. Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. 2018. № 63. P. 30. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005> (дата звернення: 01.09.2020).

⁵ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38--39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 02.09.2020).

⁶ Ahmad Baliyo Eko Prasetyo. Bullying di Sekolah dan Dampaknya bagi Masa Depan Anak. *el-Tarbawi*. 2011. Volume 4. № 1. P. 20. URL: <https://doi.org/10.20885/tarbawi.vol4.iss1.art2> (дата звернення: 01.09.2020).

неповнолітніх осіб (булера, жертву та сторонніх спостерігачів), тому його досліджують найбільше.

Булінг і кібербулінг: у чому різниця? Із розвитком та поширенням комп'ютерних технологій особливо гостро постає питання протидії булінгу, який здійснюється із використанням інформаційно-комунікативних технологій – кібербулінгу. Деякі вчені вважають, що він має більшу суспільну небезпечність ніж «традиційний» булінг через ряд своїх особливостей. По-перше, булер і жертва можуть не знаходитися в одному фізичному просторі. По-друге, він може виникати в будь-який час, і не пов'язаний з навчальним розкладом, та в будь-якому місці – жертві навіть не обов'язково знаходитись онлайн, знущання можуть проходити позаочі. По-третє, аудиторія може зростати експоненціально з одного одержувача до невизначеного числа за секунди. По-четверте, злочинець може бути анонімним. По-п'яте, існує можливість повторного перегляду негативного контенту⁷. Загалом вчені виділяють такі ознаки кібербулінгу: умисне ставлення до шкоди; довготривалість у часі; дисбаланс сили між сторонами, який проявляється через більшу технологічну компетенцію агресора; широка аудиторія; анонімність агресора⁸.

Отже, під булінгом зазвичай розуміється умисне, систематичне фізичне, економічне, сексуальне або психологічне насильство, яке проявляється у дії чи бездіяльності учасників освітнього процесу, та має намір заподіяти страждань, а також шкоду волі, честі, гідності особи. Хоча деякі вчені відмежовують кібербулінг від «традиційного» булінгу, погоджуємося з Д. Олвеус та С. Лімбер, які рекомендують розглядати кібербулінг як підкатегорію або конкретну форму булінгу⁹.

---

⁷ Semerci A. Investigating the effects of personality traits on cyberbullying. *Peğem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. 2017. № 7(2). P. 212. URL: <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008> (дата звернення: 01.09.2020).

⁸ Giménez-Guado A., Arnaiz-Sánchez P., Cerezo-Ramírez F., Prodócimo E. Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. *Revista Comunicar*. 2018. № 56 (26). P. 30. URL: <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03> (дата звернення: 01.09.2020).

⁹ Olweus D., Limber S. P. Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*. 2018. № 19. P. 139. URL: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012> (дата звернення: 01.09.2020).

Булінг як вид правопорушення. Якщо аналізувати відповідну поведінку з позиції складу правопорушення, то його характеристика може бути такою. Основним безпосереднім об'єктом булінгу є воля, честь і гідність особи, а додатковим обов'язковим є здоров'я. З об'єктивної сторони це правопорушення характеризується діянням у виді фізичного, економічного, психологічного або сексуального насильства. Суб'єкт правопорушення – спеціальний, а саме особа, яка фізично, морально, розумово перевершує жертву та є учасником освітнього процесу. Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу та наявністю мети завдати моральних страждань іншій особі, принизити її честь і гідність, дискредитувати перед громадськістю, змусити всупереч волі виконувати певні дії. Саме специфічність мети і впливає на оцінку певного виду діяння як булінгу. У цьому плані будь-який акт поведінки, з числа нині криміналізованих, може відноситись до булінгу, якщо особа його вчиняє із зазначеною метою.

Європейське законодавство про булінг: з чого все починалось. На законодавчому рівні перша згадка про булінг була в англійському законі про освіту в Шкільних стандартах та Рамковому акті 1998 року. Цей закон не містив визначення булінгу, проте накладав на керівні органи та завідувачів шкіл обов'язки із запобігання всім формам булінгу серед учнів¹⁰. Поступово усі європейські країни ввели у своє законодавство поняття булінгу. Так, наприклад, у 2016 р. у Великій Британії був виданий Закон про боротьбу з булінгом у школах («*Addressing Bullying in Schools Act (Northern Ireland)*»), дія якого, поширюється тільки на Північну Ірландію. Згідно зі ст. 1 цього Закону булінг включає, зокрема, таке: повторне використання будь-якого усного, письмового або електронного повідомлення; будь-яку іншу дію або їх комбінацію учнем або групою учнів проти іншого учня або групи учнів з наміром заподіяти фі-

---

¹⁰ Agnė Margevičiūtė. The Definition of Bullying in Compulsory Education From a General to a Legal Perspective. *Baltic Journal of Law and Politics. A Journal of Vytautas Magnus University*. Volume 10. Number 1. 2017. P. 210. URL: <https://doi.org/10.1515/bjlp-2017-0008> (дата звернення: 01.09.2020).

зичну або емоційну шкоду цьому учневі або групі учнів¹¹. Як бачимо, поняття булінгу тут використовується у широкому значенні, без чіткого визначення кола протиправних дій. Крім того, закон не містить визначення «кібербулінгу», тим самим надаючи шкільним адміністраціям можливість самим вирішувати в кожному окремому випадку, чи є поведінка проявом булінгу.

Правова протидія булінгу в Україні: якою вона є сьогодні. В Україні булінг (цькування) у кримінальному законодавстві аж ніяк не згадується. Натомість встановлена адміністративна відповідальність за булінг (цькування), ознаки якого таким чином визначає ст. 173⁴ КУпАП: діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого¹². Такий підхід значно звужує сферу застосування відповідної норми через згадку в тексті закону неповнолітнього. Через це ст. 173⁴ КУпАП неможна застосовувати до цькувань у вищих та професійних навчальних закладах, бо особи, які у них навчаються зазвичай є такими, що досягли повноліття.

У європейських же країнах булінг не завжди пов'язують із досягненням певного віку. Крім того, підхід українського законодавця не враховує згаданих вище ознак систематичності, дисбалансу сили та наявності умислу. А це може призвести до хибного висновку, що цькування можна вчинити з необережності. Наприклад, Н. Опольська зазначає, що «винність у вчиненні цих дій (психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства – *авторська примітка*) чи бездіяльності полягає у вчиненні булінгу навмисно

---

¹¹ Addressing Bullying in Schools Act (NI). 2016. Chapter 25. URL: [https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing Bullying in Schools Act %28Northern Ireland% 29 2016.pdf](https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing%20Bullying%20in%20Schools%20Act%20Northern%20Ireland%202016.pdf) (дата звернення: 06.08.2020).

¹² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

чи з необережності»¹³. Ще одним недоліком вітчизняного антибулінгового законодавства є те, що поняття кібербулінгу в Україні некодифіковане, що може призвести до вільного трактування зазначеного поняття.

Як приклад, в Італії в 2017 р. був прийнятий закон «Положення про захист неповнолітніх для запобігання та протиставлення явища кібербулінгу» № 71. Цей закон визначає поняття кібербулінгу таким чином: будь-яка форма тиску, агресії, домагань, шантажу, а також образи, приниження, наклеп, викрадення особистої інформації, а також зміна, незаконне отримання, використання, незаконна обробка даних із заподіянням шкоди неповнолітнім, здійснене в електронному вигляді, а також поширення Інтернет-контенту, що стосується також одного або декількох членів сім'ї неповнолітньої особи, метою яких є намір ізолювати неповнолітнього або групу неповнолітніх, вчинивши серйозні зловживання, зловмисну атаку або висміюючи їх¹⁴.

На наш погляд, дефініція кібербулінгу має з'явитись у нормативній площині, відбиваючи загальні ознаки діяння без формулювання їх вичерпного переліку. Як варіант, пропонуємо таке його визначення. Це насильницькі дії учасників освітнього процесу із застосуванням електронних форм комунікацій, включаючи мобільний і стільниковий телефони, інші пристрої бездротового зв'язку, комп'ютер, що вчиняються стосовно неповнолітньої особи або такою особою, і могли спричинити або спричинили наслідки у виді втручання у навчальний процес, шкільну дисципліну або істотне їх недодержання, порушення прав учасників освітнього процесу, завдання їм моральної, психічної, фізичної, матеріальної шкоди¹⁵.

---

¹³ Опольська Н. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 103. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.17> (дата звернення: 01.09.2020).

¹⁴ LEGGE 29 maggio 2017, n. 71 Disposizioni a tutela dei minori per la prevenzione ed il contrasto del fenomeno del cyberbullismo. (17G00085) (GU Serie Generale n. 127 del 03-06-2017) URL: https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2017-06-03&atto.codiceRedazionale=17G00085&elenco30giorni=false (дата звернення: 16.08.2020).

¹⁵ Ведернікова А. О. Необхідність кримінально-правового регулювання кібербулінгу. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Харків. 26 листопада 2019 року. Харків: ХНУВС. 2019. С. 43.

Поширеність булінгу. Задля визначення необхідності кримінально-правового регулювання булінгу потрібно ознайомитись зі статистичними показниками поширеності булінгу у європейських країнах. Загальна поширеність булінгу в Європі становить 25 %, що нижче глобальної медіани – 32 %. Булерами частіше є хлопці (33 %), ніж дівчата (19,2 %). А от різниця між статтями в поширеності насильницької віктимізації незначна – 30,1 % у хлопців та 28,28 % у дівчат. У Європі дівчата (11,7 %) трохи частіше зазнають кібербулінгу через повідомлення, ніж хлопці (9,3 %), тоді як в останніх трохи більше шансів зазнати кібербулінгу через фотографії (8,1 %), ніж у дівчат (7,5 %). Наявні дані про різні типи знущань показують, що психологічні знущання є найчастішим типом: 25,7 % учням, яких цькували, було присвоєно образливі прізвиська, 15,3 % ізольовано та про 19,5 % поширювали брехню чи чутки. Сексуальне насильство друге за частотою (11 %), а фізичне – третє (10,4 %). Такі дані відрізняються від більшості інших регіонів, крім Північної Америки, де фізичні та сексуальні знущання є першими двома найпоширенішими видами булінгу¹⁶.

Опитування молодих людей у віці 13–17 років, яке проводилось у межах проекту «deSHAME» у співпраці з «Childnet» (Великобританія), «Kek Vonal» (Угорщина), «Save the Children» (Данія) та «UCLan» (Великобританія), оцінювало досвід пережитих онлайн-поведінок, які становлять кіберсексуальний булінг. Найчастіше повідомлялося про те, що респонденти бачили: сексуальні жарти (71%) та висловлювання проти сексуальних меншин (64 %), інформацію про чийсь сексуальну поведінку (42 %), сексуальні коментарі до фотографії когось із знайомих (48 %). Рідше повідомлялося про розголошення особистих даних когось, хто був сприйнятий, як «легкодоступний» (11 %), про поширення зображень чи відеозаписів знайомого, що вчиняє сексуальні

---

¹⁶ Behind the numbers: ending school violence and bullying. UNESCO. 2019. P. 38. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483> (дата звернення: 01.09.2020).

дії (19 %) ¹⁷. Загалом у Європі спостерігається зменшення поширеності булінгу, 25 країн повідомляють про це, однак у восьми країн у регіоні спостерігається зростання поширеності цькування ¹⁸. Як бачимо, явище булінгу має широкую поширеність у європейських країнах, але відповідні показники менші за середні по світу, а також мають тенденцію до зменшення. Через це механізми протидії цькуванню у Європі потребують більш детального дослідження.

Про сучасні тенденції протидії булінгу засобами кримінального права. Щодо кримінальної відповідальності, то жодна європейська країна не передбачає її у своєму законодавстві за вчинення булінгу. На нашу думку, такий підхід пояснюється тим, що криміналізація відповідної поведінки не вважається ефективним засобом подолання знущань: шкода від покарання більша від завданої і є непропорційною поведінці булера; існує небезпека набуття неповнолітнім криміногенних зв'язків та дискредитації особи перед суспільством. Булер розглядається як жертва, якій потрібно допомогти соціалізуватися. Перевага надається відновному правосуддю, інституту медіації, не каральним, а превентивним заходам.

На цьому тлі становить інтерес те, що деякі автори все ж таки пишуть про криміналізацію булінгу, яка вже відбулась. Сказане стосується Іспанії, де нібито криміналізований булінг у його традиційному розумінні ¹⁹. Так, у ст. 173 КК Іспанії зафіксовано, що кожен, хто принижує гідність іншої особи, чим серйозно підриває її моральну цілісність, буде покараний позбавленням волі від шести місяців до двох років ²⁰. Однак, як бачимо, такі ознаки булінгу, як системність та дисбаланс сили, тут не визначаються – тому булінгом за-

---

¹⁷ Tackling online sexual harassment amongst young people. Project deSHAME (Childnet, Save the Children Denmark, Kek Vonal, UCLan). 2018. P. 8. URL: <https://www.childnet.com/ufiles/Full-Impact-Report---Resources-to-tackle-peer-on-peer-online-sexual-harassment.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

¹⁸ Behind the numbers: ending school violence and bullying. UNESCO. 2019. P. 38. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483> (дата звернення: 01.09.2020).

¹⁹ Virginia Dalla Pozza, Anna Di Pietro, Sophie Morel, Emma Psaila. Cyberbullying among Young People. Directorate - General for Internal Policies - Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Study for the LIBE Committee. 2016. P. 60. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf) (дата звернення: 01.09.2020).

²⁰ Código Penal y legislación complementaria. URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.php?fich=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf (дата звернення: 03.09.2020).

значене діяння називати некоректно. Щоправда, в інших положеннях цієї статті згадується ознака системності і домінування, але відповідальність передбачена за ті ж самі дії у сімейних та трудових відносинах (мобінг).

Разом з тим потрібно звернути увагу, що в деяких європейських країнах передбачена кримінальна відповідальність за окремі прояви кібербулінгу, наприклад, кіберсталкінг (Іспанія, Франція), секстинг (Велика Британія), вуайеризм (Велика Британія), грумінг (Великобританії, Іспанія), уособлення (Франція, Італія).

Деякі фахівці зазначають, що багато країн не вважають вуайеризм чи вторгнення в приватне життя злочинними, особливо коли вони відбуваються виключно в Інтернеті, однак майже у всіх країнах криміналізовані погрози насильством чи інші подібні види правопорушень. Тим не менш зростання кількості соціальних мереж, а також нещодавні випадки самогубства дітей, імовірно, пов'язані з кібербулінгом, викликали нові побоювання щодо розширення цього явища²¹.

Тому останнім часом простежуються тенденції щодо посилення відповідальності за булінг та кібербулінг в європейських країнах. Так, наприклад, у Норвегії, яка завжди притримувалася політики толерантності та гуманності при боротьбі з насильством у шкільних закладах, у 2017 р. внесено зміни до освітнього закону та запроваджено політику «нульової толерантності» до випадків булінгу. У Португалії, Англії на розгляд парламентів виносились законопроекти щодо криміналізації кібербулінгу, але вони не знайшли належної підтримки.

Коли булінг тягне кримінальну відповідальність? У всіх європейських країнах кримінальна відповідальність за булінг не передбачена, але окремі його прояви тягнуть кримінальну відповідальність, утворюючи складову інших правопорушень таких, як сталкінг; харасмент; фізичне насильст-

---

²¹ Aurelija Pūraitė, Natalja Prokofjeva. Policy of European Union on the Safety of Children in Cyber Space. *Public Security and Public Order*. 2018. № 21. P. 112. URL: <https://repository.mruni.eu/handle/007/15523> (дата звернення: 01.09.2020).

во; підбурювання до самогубства; розпалювання насильства та дискримінації на ґрунті расових, етнічних, релігійних чи національних особливостей або «злочини ненависті»; наклеп; комп'ютерні злочини; сексуальне насильство щодо неповнолітніх, злочини проти власності тощо. Далі розглянемо окремі з цих злочинів у їх взаємозв'язку із булінгом.

Переслідування. Сталкінг і харасмент є правопорушеннями, які найбільш відповідають ознакам булінгу. Наприклад, стаття 172-ter іспанського КК передбачає кримінальну відповідальність за наполегливе та повторне переслідування особи через різноманітні форми поведінки, які серйозно змінюють повсякденне життя жертви²². Кримінальний кодекс Франції містить статтю 222-33-2-2, яка встановлює відповідальність за переслідування людини у спосіб повторних висловлювань або поведінкою, метою або наслідком якої є погіршення її умов життя, що приводить до зміни її фізичного або психічного здоров'я. Відповідальність також наставатиме: коли вказані слова або поведінка щодо однієї жертви здійснюється декількома особами за змовою або за підмовою одного з них, навіть якщо кожна з цих осіб не діяла повторно; коли ці коментарі або поведінка здійснюється щодо однієї жертви послідовно декількома людьми, які навіть за відсутності змови знають, що ці діяння характеризуються повторенням.

Як бачимо, французький законодавець надає декілька варіантів проявів повторення, що значно полегшує правозастосування. Кваліфікуючими ознаками цього правопорушення, які вказують на булінг та можуть до нього застосовуватися, є: вік жертви до п'ятнадцяти років; наявність у жертви особливої вразливості через її вік, стан здоров'я, неміч, фізичні або психологічні вади; використання загальнодоступної служби онлайн-комунікації, цифрового чи електронного носія; те, що очевидцем був неповнолітній²³. В Україні

---

²² Código Penal y legislación complementaria. URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf?fich=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf (дата звернення: 03.09.2020).

²³ Code pénal. Version consolidée au 12 août 2020. Partie législative. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> (дата звернення: 17.08.2020).

немає аналогічних підстав кримінальної відповідальності. Хоча Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) передбачає криміналізацію переслідування та психологічного насильства (ст. 33 та ст. 34), але наразі в Україні ця Конвенція досі не ратифікована. Тому кримінальну відповідальність за відповідну поведінку булери можуть нести здебільшого за ст. 296 КК України, хоча щонайменше потрібно враховувати, що об'єктом правопорушення, яке має ознаки булінгу, виступає не громадський порядок, а воля, честь та гідність особи.

Вторгнення у приватне життя. Серйозний інтерес так само становлять положення КК Франції, які передбачають відповідальність за вторгнення у приватне життя, перехоплення, запис або передачу приватних чи конфіденційних слів без згоди їх автора, а також фіксацію, запис або передачу зображення особи у приватному місці без її згоди (стаття 226-1). Стаття 226-2 КК Франції передбачає відповідальність за утримання, оприлюднення або використання у будь-який спосіб приватних чи конфіденційних записів або документів, отриманих у неправомірний спосіб. Кваліфікуючою ознакою цих правопорушень є сексуальний характер вищезгаданих слів або зображень²⁴. Ці кримінально-правові норми стосуються як булінгу, так і кібербулінгу, а також його підвиду – кіберсексуального булінгу.

В Україні ст. 163 КК передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер²⁵. Як зазначає І. Єдинак, чинна редакція цієї статті характеризується рядом конструктивних особливостей, що пов'язані, насамперед, із використанням законодавцем термінів та термінологічних зворотів, які не дозволяють чітко та однозначно

---

²⁴ Code pénal. Version consolidée au 12 août 2020. Partie législative. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> (дата звернення: 17.08.2020).

²⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.08.2020).

встановити ознаки відповідного складу злочину. Серед проблем, які потребують першочергового подальшого вивчення та вирішення вона відзначає проблему чіткого встановлення меж таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер²⁶. На наш погляд, зазначена стаття хоча і захищає недоторканість приватного життя, але залишає поза увагою питання передачі приватної інформації без використання засобів зв'язку. Тому положення ст. 163 КК України можна застосовувати тільки в разі такого виду кібербулінгу, якій має назву «публічне викриття».

Уособлення. Відповідальність за такий вид кібербулінгу як персонація або «уособлення» передбачена у статті 226-4-1 КК Франції. Як зазначають деякі вчені, персонація (*impersonation, Impersonating YOU, Imping*) – це вид кібербулінгу, коли кривдник видає себе за жертву та, використовуючи пароль жертви, надсилає негативну, образливу чи недостовірну інформацію від імені жертви²⁷. У Франції кримінальна відповідальність настає за використання даних будь-якого типу, що дозволяє ототожнюватися з певною особою з метою порушення їх миру чи спокою, честі чи іміджу, у тому числі, якщо дії вчинені в Інтернеті²⁸. Кримінальний кодекс України не передбачає відповідальності за вищезазначені дії.

«Злочини ненависті». Часто приводом для булінгу виступають певні характеристики жертви, що захищаються законом (етнічне чи національне походження, стать, інвалідність, вік, релігійні переконання, сексуальна орієнтація чи гендерна приналежність). У таких випадках правопорушник несе ві-

---

²⁶ Єдинак І. Конструктивні особливості ст. 163 Кримінального кодексу України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер». *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 153. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/25654/1/Єдинак%20I.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

²⁷ Willard N. E. Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress. *APPENDIX K Parent Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*. Champaign, IL: Research Press. 2007. URL: <http://www.embracecivility.org/wp-content/uploadsnew/2012/10/appK.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

²⁸ Code pénal. Version consolidée au 12 août 2020. Partie législative. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> (дата звернення: 17.08.2020).

дповідальність за «злочини ненависті». За даними європейського проєкту «SELMA» 57 % підлітків стикалися з мовою ненависті в Інтернеті, один або кілька разів за три місяці. Приводом цькування були: фізичний вигляд (через Інтернет – 58 %, віч-на-віч – 60 %), сексуальна орієнтація (56 % та 41 % відповідно), етнічна приналежність чи національність (44 % та 33 %), стать (43 % та 25 %) ²⁹. З огляду на значну поширеність цих негативних проявів, а також врахувавши положення міжнародно-правових актів щодо прав людини, деякі країни (Німеччина, Велика Британія, Естонія) посягання на людську гідність (через їхню належність до певної групи населення) криміналізували. Наприклад, у Великобританії Рада начальників поліції (*National Police Chiefs' Council*) та Коронна служба прокуратури (*Crown Prosecution Service*) погодили визначення злочину на ґрунті ненависті, як будь-яке кримінальне правопорушення, яке сприймається жертвою або будь-якою іншою особою як таке, що, мотивується ворожнечею або забобонами, заснованими на расі людини чи сприйнятій расі; релігії або сприйнятій релігії; сексуальній орієнтації або сприйнятій сексуальній орієнтації; інвалідності або сприйнятій інвалідності та будь-який злочин, мотивований ворожістю або забобонами щодо особи, яка є трансгендерною або сприймається як трансгендерна ³⁰. З огляду на те, що дискримінаційні напади мають значне поширення через Інтернет, а наявні правові норми не відповідають реаліям, юридична комісія оголосила широкомасштабний перегляд законодавства про злочини на ґрунті ненависті. Огляд повинен бути представлений у 2021 р., але очікувалось, що консультація розпочнеться навесні 2020 р. ³¹.

В Україні ст. 161 КК передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігій-

---

²⁹ Online hate speech. Findings from Australia, New Zealand and Europe. *eSafety research*. 2020. P. 24. URL: <https://www.esafety.gov.au/sites/default/files/2020-01/Hate%20speech-Report.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

³⁰ Hate Crime Report 2018–19. *Crown Prosecution Service Delivering justice*. 2019. P. 5. URL: <https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/publications/CPS-Hate-Crime-Annual-Report-2018-2019.PDF> (дата звернення: 01.09.2020).

³¹ Там само. P. 9.

них переконань, інвалідності та за іншими ознаками, але за 2019 р. органи Національної поліції направили до суду з обвинувальним актом лише одне кримінальне провадження, ще одне провадження було спрямоване з клопотанням про застосування заходів медичного характеру³². Деякі автори підкреслюють відсутність ефективних механізмів із реальної протидії цим ганебним явищам, а низькі статистичні показники притягнення до кримінальної відповідальності за вказаною статтею свідчать або ж про високий рівень латентної злочинності, або ж про непрофесіоналізм, необізнаність, або просто небажання представників правоохоронних органів кваліфікувати дії тієї чи іншої особи саме за цією статтею КК України³³.

Наклеп, погрози, зловживання комунікаціями: досвід Великобританії. Продовжуючи досліджувати досвід Великобританії, слід зазначити, що хоча булінг там і не криміналізований, особа, яка вчинила відповідне діяння несе відповідальність, установлену згідно з такими законами, як-то: Закон про домагання 1997 р., Закон про рівність 2010 р., Закон про сексуальні злочини 2003 р., Закон про наклеп 2013 р., Закон про зловмисні комунікації 1988 р., Закон про комунікації 2003 р. та Закон про громадський порядок 1986 р.

Наприклад, відповідальність за кібербулінг може наставати згідно із Законом про шкідливі комунікації 1988 р., який визначає таке. Будь-яка людина, яка надсилає електронне повідомлення, що є непристойним або грубо образливим, містить погрозу або інформацію, яка є помилковою або вважається помилковою відправником, винна у вчиненні злочину, якщо метою йо-

---

³² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. Генеральна прокуратура України: веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 02.09.2020).

³³ Мальована І. Ю., Трікаш Н. В., Колесник М. О. До питання про злочини, вчинені з мотивів національної, расової чи релігійної нетерпимості. *Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина: збірник матеріалів «круглого столу»*, м. Суми, 17–18 жовтня 2014 р. ХНУВС, Сумська філія ХНУВС, Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Кримінологічна асоціація України. Харків: Золота миля, 2014. С. 98.

го надіслання було викликати в отримувача страждання чи тривогу³⁴. Згідно із Законом про захист від домагань 1997 р. переслідування або домагання може включати надсилання людині декількох образливих електронних листів з метою викликати тривогу або лихо. Стаття 127 Закону про зв'язок 2003 р. криміналізує надсилання через будь-яку електронну мережу зв'язку повідомлення чи інформації непристойного, нецензурного або загрозового характеру. Відповідно до розділу 5 Закону про громадський порядок 1986 р., злочином є застосування загрозових або образливих слів, поведінки, тексту чи будь-яких візуальних зображень, які можуть спричинити утиски, тривогу або дистрес слуху чи зору людини. Якщо в ході кібербулінгу людина зламає онлайн-акаунти жертви або особистий комп'ютер, вона може скоїти «зловживання комп'ютером» відповідно до закону 1990 р.³⁵

В українському законодавстві немає подібних аналогів, коли б погрози застосування насильства або надсилання інформації нецензурного або неприйняттого характеру утворювали підставу для настання кримінальної відповідальності.

Специфічний досвід Італії. В Італії булінг і кібербулінг також не криміналізовані, але цікавою є передбачена їх КК розгалужена система підстав відповідальності за окремі прояви досліджуваної поведінки. Мовиться, зокрема, про такі злочини: наклеп (ст. 368); підміна ідентичності (ст. 494); підбурювання чи допомога самогубству (ст. 580); побої (ст. 581), тілесні ушкодження (ст. ст. 582, 590); образа честі чи гідності людини (ст. 594); наклеп (ст. 595), обтяжуючою обставиною якого є здійснення його публічно або через використання засобів масової інформації; виробництво, утримання та реалізація порнографічних матеріалів щодо дітей (статті 600-біс, тер, кватер);

---

³⁴ Preventing and tackling bullying Advice for headteachers, staff and governing bodies. *Department for Education*. 2017. P. 6. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/623895/Preventing_and_tackling_bullying_advice.pdf (дата звернення: 01.09.2020).

³⁵ Muthanna Samara, Vicky Burbidge, Aimana El Asam, Mairéad Foody, Peter K. Smith, Hisham Morsi. Bullying and Cyberbullying: Their Legal Status and Use in Psychological Assessment. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2017. 14 912). 1449. P. 11. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph14121449> (дата звернення: 01.09.2020).

примус (ст. 610); загроза (ст. 612). Кваліфікуючою ознакою останніх двох правопорушень є вчинення відповідних діянь кількома людьми.

Згідно із ст. 612-біс вирок збільшується до половини, якщо злочин вчинено щодо неповнолітньої особи; за незаконне поширення явно сексуальних зображень чи відеозаписів (ст. 612-тер); вимагання (ст. 629); комп'ютерне шахрайство (ст. 640-тер); домагання чи збурення людей (ст. 660). Якщо булінг здійснює вчитель у спосіб вчинення серйозного насильства чи погроз його застосування або жорстоке поводження, що спричиняє гострі фізичні страждання чи перевірені психічні травми, його можуть притягти до відповідальності за ст. 613-біс. «Катування»³⁶.

КК України містить значно менше реальних можливостей для настання відповідальності за вчинення діянь, які містять ознаки булінгу.

Сучасний стан кримінально-правового булінгу в Україні. В Україні дії булерів найчастіше кваліфікують як хуліганство, відповідальність за яке настає з 14 років. Але статтю 296 КК України неможна застосовувати в разі «особистої неприязні». А в усіх інших можливих випадках (ст. 120, ст. 126, ст. 127, ст. 135, ст. 153, ч. 2 ст. 156, ст. 161, ст. 163, ст. 189) суб'єктом є 16-річна особа, за винятком статей 153, 189 КК. Отже, особа яка не досягла вказаного віку може зазнати кримінальної відповідальності тільки за сексуальний та матеріальний булінг. Якщо ж п'ятнадцятирічна особа під час освітнього процесу здійснює психологічне насильство, що має особливу зухвалість та значну суспільну небезпечність, і мотивує це особистою неприязню до жертви, її дії не потягнуть кримінальної відповідальності за КК України.

Висновки. З-поміж законодавців європейського континенту сформувалась досить чітка позиція щодо кримінально-правового регулювання булінгу. Жодна країна Європи не криміналізувала булінг чи найбільш небезпечний його вид – кібербулінг. Криміналізація не вважається ефективним засобом

---

³⁶ Decreto regio 1398/1930. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398> (дата звернення: 16.08.2020).

подолання знущань, через непропорційність покарання завданих шкоді та імовірний негативний вплив на булера. Проте, виходячи з соціо-культурних обставин, антибулінгові закони постійно змінюються та доповнюються новими положеннями. Так, за останні роки багато країн криміналізували окремі види кібербулінгу (кіберсталкінг, секстинг, вуайеризм, грумінг, уособлення) через їх високу суспільну небезпечність та, у деяких випадках, навіть транс-національний характер. Хоча кримінальна відповідальність за булінг не передбачена, але окремі його прояви тягнуть кримінальну відповідальність і становлять складову інших правопорушень. Така ситуація має місце через те, що булінг характеризується не специфічністю діяння, а особливостями суб'єктивної сторони правопорушення. Наведений досвід Великобританії, Франції, Іспанії, Італії свідчить про значну деталізацію наявних кримінально-правових норм щодо протидії грумінгу, «злочинам ненависті», персонізації, вторгнення у приватне життя, у межах котрих розглядається питання кримінальної відповідальності за діяння, що мають ознаки булінгу. Проведене дослідження вказує на прогалини у системі кримінально-правового регулювання булінгу в Україні, свідчить про необхідність гармонізації національного законодавства стосовно протидії цькуванню. Синтез зарубіжного досвіду дозволяє виявити загальні закономірності та побачити комплексний підхід у вирішенні проблеми булінгу серед зарубіжних країн, що дозволяє виявити слабкі сторони вітчизняного законодавства та віднайти власний шлях вирішення зазначеної проблематики.

Список використаних джерел

1. Addressing Bullying in Schools Act (NI). 2016. Chapter 25. URL: [https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing Bullying in Schools Act %28Northern Ireland%29 2016.pdf](https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing_Bullying_in_Schools_Act_%28Northern_Ireland%29_2016.pdf) (дата звернення: 06.08.2020).
2. Agnė Margevičiūtė. The Definition of Bullying in Compulsory Education From a General to a Legal Perspective. *Baltic Journal of Law and Politics. A Journal of Vytautas Magnus University*. Volume 10. Number 1. 2017. P. 205–229. URL: <https://doi.org/10.1515/bjlp-2017-0008> (дата звернення: 01.09.2020).

3. Ahmad Baliyo Eko Prasetyo. Bullying di Sekolah dan Dampaknya bagi Masa Depan Anak. *el-Tarbawi*. 2011. Volume 4. № 1. P. 19–26. URL: <https://doi.org/10.20885/tarbawi.vol4.iss1.art2> (дата звернення: 01.09.2020).
4. Aurelija Pūraitė, Natalja Prokofjeva. Policy of European Union on the Safety of Children in Cyber Space. *Public Security and Public Order*. 2018. № 21. P. 104–119. URL: <https://repository.mruni.eu/handle/007/15523> (дата звернення: 01.09.2020).
5. Behind the numbers: ending school violence and bullying. UNESCO. 2019. 70 p, URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483> (дата звернення: 01.09.2020).
6. Code pénal. Version consolidée au 12 août 2020. Partie législative. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> (дата звернення: 17.08.2020).
7. Código Penal y legislación complementaria. URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.php?fich=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf (дата звернення: 03.09.2020).
8. Decreto regio 1398/1930. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398> (дата звернення: 16.08.2020).
9. Giménez-Guado A., Arnaiz-Sánchez P., Cerezo-Ramírez F., Prodócimo E. Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. *Revista Comunicar*. 2018. № 56 (26). P. 29–38. URL: <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03> (дата звернення: 01.09.2020).
10. Hate Crime Report 2018–19. *Crown Prosecution Service Delivering justice*. 2019. 68 p. URL: <https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/publications/CPS-Hate-Crime-Annual-Report-2018-2019.PDF> (дата звернення: 01.09.2020).
11. LEGGE 29 maggio 2017, n. 71 Disposizioni a tutela dei minori per la prevenzione ed il contrasto del fenomeno del cyberbullismo. (17G00085) (GU Serie Generale n. 127 del 03-06-2017) URL: https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2017-06-03&atto.codiceRedazionale=17G00085&elenco30giorni=false (дата звернення: 16.08.2020).
12. Muthanna Samara, Vicky Burbidge, Aiman El Asam, Mairéad Foody, Peter K. Smith, Hisham Morsi. Bullying and Cyberbullying: Their Legal Status and Use in Psychological Assessment. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2017. 14 (12). 1449. 17 p. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph14121449> (дата звернення: 01.09.2020).
13. Olweus D., Limber S. P. Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*. 2018. № 19. P. 139–143. URL: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012> (дата звернення: 01.09.2020).

14. Online hate speech. Findings from Australia, New Zealand and Europe. *eSafety research*. 2020. 28 p. URL: <https://www.esafety.gov.au/sites/default/files/2020-01/Hate%20speech-Report.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

15. Preventing and tackling bullying Advice for headteachers, staff and governing bodies. *Department for Education*. 2017. 19 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/623895/Preventing_and_tackling_bullying_advice.pdf (дата звернення: 01.09.2020).

16. Salmon S., Turner S., Taillieu T., Fortier J., Afifi T. O. Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. 2018. № 63. P. 29–40. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005> (дата звернення: 01.09.2020).

17. Semerci A. Investigating the effects of personality traits on cyberbullying. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. 2017. № 7(2). P. 211–230. URL: <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008> (дата звернення: 01.09.2020).

18. Tackling online sexual harassment amongst young people. Project deSHAME (Childnet, Save the Children Denmark, Kek Vonal, UCLan). 2018. 18 p. URL: <https://www.childnet.com/ufiles/Full-Impact-Report---Resources-to-tackle-peer-on-peer-online-sexual-harassment.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

19. Virginia Dalla Pozza, Anna Di Pietro, Sophie Morel, Emma Psaila. Cyberbullying among Young People. Directorate – General for Internal Policies – Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Study for the LIBE Committee. 2016. 192 p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf) (дата звернення: 01.09.2020).

20. Willard N. E. Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress. APPENDIX K Parent Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Champaign, IL: Research Press. 2007. URL: <http://www.embracecivility.org/wp-content/uploadsnew/2012/10/appK.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

21. Ведернікова А. О. Необхідність кримінально-правового регулювання кібербулінгу. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків. 26 листопада 2019 року. Харків: ХНУВС. 2019. С. 42–45.

22. Єдинак І. Конструктивні особливості ст. 163 Кримінального кодексу України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер». *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 148–154. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/25654/1/Єдинак%20I..pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року. Генеральна прокуратура України: веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 02.09.2020).

24. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення зведений № 1-П за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 25.09.2020).

25. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

26. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.08.2020).

27. Мальована І. Ю., Трікаш Н. В., Колесник М. О. До питання про злочини, вчинені з мотивів національної, расової чи релігійної нетерпимості. *Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина: збірник матеріалів «круглого столу»*, м. Суми, 17–18 жовтня 2014 р. ХНУВС, Сумська філія ХНУВС, Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Кримінологічна асоціація України. Харків: Золота миля, 2014. С. 93–100.

28. Опольська Н. Булінг: юридичний склад адміністративного проступку. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 101–106. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.17> (дата звернення: 01.09.2020).

29. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 02.09.2020).

REFERENCES

1. Addressing Bullying in Schools Act (NI). (2016). Chapter 25. URL: [https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing Bullying in Schools Act %28Northern Ireland%29 2016](https://www.eani.org.uk/sites/default/files/2019-04/Addressing_Bullying_in_Schools_Act_%28Northern_Ireland%29_2016).

2. Agnė Margevičiūtė. (2017). The Definition of Bullying in Compulsory Education From a General to a Legal Perspective. *Baltic Journal of Law and Politics. A Journal of Vytautas Magnus University. Vol. 10 (1), 205–229*. URL: <https://doi.org/10.1515/bjlp-2017-0008>.

3. Ahmad Baliyo Eko Prasetyo. (2011). Bullying di Sekolah dan Dampaknya bagi Masa Depan Anak. *el-Tarbawi. Vol. 4 (1), 19–26*. URL: <https://doi.org/10.20885/tarbawi.vol4.iss1.art2> [in Indonesian].

4. Aurelija Pūraitė, Natalja Prokofjeva. (2018). Policy of European Union on the Safety of Children in Cyber Space. *Public Security and Public Order. 21, 104–119*. URL: <https://repository.mruni.eu/handle/007/15523>.

5. Behind the numbers: ending school violence and bullying. (2019). *UNESCO*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000366483>.
6. Code pénal. Version consolidée au 12 août 2020. Partie législative. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719> [in French].
7. Código Penal y legislación complementaria. N. d. N. p. URL: https://www.boe.es/legislacion/codigos/abrir_pdf.php?fich=038_Codigo_Penal_y_legislacion_complementaria.pdf [in Spanish].
8. Decreto regio 1398/1930. N. d. N. p. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398> [in Italian].
9. Giménez-Guado, A., Arnaiz-Sánchez, P., Cerezo-Ramírez, F., Prodócimo, E. (2018). Percepción de docentes y estudiantes sobre el ciberacoso. Estrategias de intervención en Primaria y Secundaria. *Revista Comunicar*. 56 (26), 29–38. URL: <https://doi.org/10.3916/C56-2018-03> [in Spanish].
10. Hate Crime Report 2018–19. (2019). *Crown Prosecution Service Delivering justice*. N. p. URL: <https://www.cps.gov.uk/sites/default/files/documents/publications/CPS-Hate-Crime-Annual-Report-2018-2019.PDF>.
11. LEGGE 29 maggio 2017, n. 71 Disposizioni a tutela dei minori per la prevenzione ed il contrasto del fenomeno del cyberbullismo. (17G00085) (GU Serie Generale n. 127 del 03-06-2017). (2017). URL: https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2017-06-03&atto.codiceRedazionale=17G00085&elenco30giorni=false [in Italian].
12. Muthanna Samara, Vicky Burbidge, Aiman El Asam, Mairéad Foody, Peter K. Smith, Hisham Morsi. (2017). Bullying and Cyberbullying: Their Legal Status and Use in Psychological Assessment. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 14 (12), 1449. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph14121449>.
13. Olweus, D., Limber, S.P. (2018). Some problems with cyberbullying research. *Current Opinion in Psychology*. 19. 139–143. URL: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.04.012>.
14. Online hate speech. Findings from Australia, New Zealand and Europe. (2020). *eSafety research*. N. p. URL: <https://www.esafety.gov.au/sites/default/files/2020-01/Hate%20speech-Report.pdf>.
15. Preventing and tackling bullying Advice for headteachers, staff and governing bodies. (2017). Department for Education. N. p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/623895/Preventing_and_tackling_bullying_advice.pdf.
16. Salmon, S., Turner, S., Taillieu, T., Fortier, J., Afifi, T.O. (2018). Bullying victimization experiences among middle and high school adolescents: Traditional bullying, discriminatory harassment, and cybervictimization. *Journal of Adolescence*. 63. 29–40. URL: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.005>.

17. Semerci, A. (2017). Investigating the effects o personality traits on cyberbullying. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. 7(2). 211–230. URL: <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2017.008> [in English, in Turkish].

18. Tackling online sexual harassment amongst young people. Project deSHAME (Childnet, Save the Children Denmark, Kek Vonal, UCLan). (2018). N. p. URL: <https://www.childnet.com/ufiles/Full-Impact-Report---Resources-to-tackle-peer-on-peer-online-sexual-harassment.pdf>.

19. Virginia Dalla Pozza, Anna Di Pietro, Sophie Morel, Emma Psaila. (2016). Cyberbullying among Young People. Directorate – General for Internal Policies – Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Study for the LIBE Committee. N. p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU\(2016\)571367_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571367/IPOL_STU(2016)571367_EN.pdf) (дата звернення: 01.09.2020).

20. Willard. N.E. (2007). Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress. APPENDIX K Parent Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Champaign, IL: Research Press. URL: <http://www.embracecivility.org/wp-content/uploadsnew/2012/10/appK.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).

21. Vedernikova, A.O. (2019). Neobkhidnist' kryminal'no-pravovoho rehulyuvannya kiberbulinhu. *Protydiya kiberzahrozam ta torhivli lyud'my: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, m. Kharkiv. 26 lystopada 2019 roku*. Kharkiv: KHNUVS. 42–45 [in Ukrainian].

22. . Yedynak, I. (2017). Konstruktyvni osoblyvosti st. 163 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny «Porushennya tayemnytsi lystuvannya, telefonnykh rozmov, telehrafnoyi chy inshoyi korespondentsiyi, shcho peredayut'sya zasobamy zv'yazku abo cherez komp'yuter». *Aktual'ni problemy pravoznavstva. issue 3, 148–154*. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/25654/1/Єдинак%20I..pdf> [in Ukrainian].

23. Yedy`ny`j zvit pro kry`minal`ni pravoporushennya za sichen`-gruden` 2019 roku. (2020) General`na prokuratura Ukrayiny: veb-sajt.. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukrainian].

24. Zvit sudiv pershoyi instantsiyi shchodo roz·hlyadu sprav pro administratyvni pravoporushennya zvedenyi № 1-P za 2019 rik. (2020). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 [in Ukrainian].

25. Kodeks Ukrayiny` pro administraty`vni pravoporushennya [The Code of Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 7 hrudnia 1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

26. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

27. Mal`ovana, I.Yu., Triakash, N.V., Kolesny`k, M.O. (2014). Do py`tannya pro zlochy`ny`, vchy`neni z moty`viv nacional`noyi, rasovoyi chy` religijnoyi neterpy`mosti. *Suchasni problemy` kry`minal`no-pravovogo zabezpechennya oxorony` osoby`sty`x prav i svobod lyudy`ny` ta gromadyany`na: zbirny`k materialiv «kruglogo stolu», m. Sumy`, 17-18 zhovtnya 2014 r.* Xarkiv: Zolota my`lya, 93-100. [in Ukrainian].

28. Opol`s`ka, N. (2019). Buling: yury`dy`chny`j sklad administraty`vnoho prostupku. *Pidpry`yemny`cztvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 10, 101-106.* URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.17> [in Ukrainian].

29. Pro osvitu: Zakon Ukrayiny vid 5 veresnya 2017 r. № 2145-VIII. (2017). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 39–39, art. 380.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Ведерникова А. А. Противодействие буллингу в европейских странах: уголовно-правовые аспекты

В статье анализируются статистические показатели проявлений буллинга и кибербуллинга, исследуются теоретико-правовые вопросы их определения и современного понимания в разных странах Европы. Освещаются особенности антибуллинговой политики разных европейских стран, приводятся их общие положения. Акцентируется внимание на отдельных положениях уголовных законов Великобритании, Франции, Испании, Италии. Установлены современные европейские тенденции ответственности несовершеннолетних за совершение деяний, имеющих признаки буллинга. На этом фоне кратко анализируется состояние уголовно-правового регулирования буллинга в Украине, формулируются предложения по гармонизации национального законодательства по противодействию травле.

Ключевые слова: буллинг, травля, дискриминация, антибуллинговое законодательство, антибуллинговая политика, кибербуллинг, харассмент, сталкинг.

Vedernikova A. O. Combating Bullying in European Countries: Criminal Legal Aspects

The article analyzes the statistical indicators of bullying and cyberbullying, examines the theoretical and legal issues of their definition and modern understanding in different European countries. It was found that bullying is not characterized by the specificity of the act, but by the peculiarities of the Mens Rea.

The article highlights the features of anti-bullying policy of different European countries, presents their general provisions. It was found that in all European countries, criminal liability for bullying is not provided, but some of its manifestations lead to criminal liability, forming a component of other offenses such as stalking; harassment; physical violence; incitement to suicide; incitement to violence and discrimination based on racial, ethnic, religious or national characteristics, so-called «hate crimes»; sl; computer crimes; sexual violence against minors,

crimes against property, etc. However, based on socio-cultural circumstances, anti-bullying laws are constantly changing and supplemented by new provisions. The article presents the experience of Great Britain, France, Spain, Italy, which shows the existence of criminal law on combating grooming, «hate crimes», personification, invasion of privacy, which addresses the issue of criminal liability for acts that have signs of bullying. The general modern European tendencies concerning responsibility of minors for commission of acts which have signs of bullying are established.

The synthesis of foreign experience allowed to identify general patterns and see a comprehensive approach to solving the problem of bullying among foreign countries, which allowed to identify weaknesses in domestic legislation. Against this background, the state of criminal law regulation of bullying in Ukraine is briefly analyzed and proposals for harmonization of national legislation on combating bullying are formulated.

Key words: *bullying, baiting, discrimination, anti-bullying legislation, anti-bullying policy, cyberbullying, harassment, stalking.*

УДК 343.54

В. Р. Філіпенко,
аспірантка кафедри кримінального
права № 1 Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛІСНЕ НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ
ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ,
ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ**

Стаття присвячена обґрунтуванню встановлення та збереження кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Задля цього виявлено та проаналізовано основні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 166 КК України. До них віднесено соціальні (соціально-економічні і соціально-психологічні), нормативно-правові, кримінологічні та інституційні.

Ключові слова: злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, фактори соціальної обумовленості, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Діти формують майбутнє нашої держави, а, отже, особливого правового захисту потребують права дитини, яким кореспондують законодавчо встановлені обов'язки батьків, опікунів та піклувальників. Їх виконання часто ігнорується, що тягне за собою реагування з боку держави. За невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічною особою законодавцем встановлено сімейно-правову, цивільно-правову, адміністративну, а також кримінальну відповідальність. У ст. 166 КК України передбачена кримінальна відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Цей злочин посягає на «...суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх, а також здоров'я, безпеку життя або здоров'я, особисту свободу, честь та гідність осіб, що підлягають опіці

(підкуванню)»¹. Вказані відносини охороняються Конституцією України. У зв'язку з цим справедливим залишається твердження П. С. Дагеля, що посягання на основні конституційні права і свободи особистості потребують саме кримінально-правової охорони, застосування заходів кримінальної відповідальності². На необхідності кримінально-правового захисту суспільних відносин, що складаються у сфері сім'ї та її членів, прав та інтересів дітей, наполягає і В. В. Гальцова³.

У той же час процес створення і подальше застосування кримінально-правової норми не є хаотичним. Лише існування причинно-наслідкової залежності між негативними явищами економічного, соціального, соціально-психологічного, кримінологічного характеру і породжуваною ними потребою у встановленні кримінально-правової заборони обумовлює можливість, допустимість і доцільність прийняття нового кримінального закону⁴. Враховуючи, що кримінальне законодавство України перебуває на стадії реформування, важливо зберегти ті норми, які є соціально обумовленими. Викладене дає підстави приділити увагу соціальній обумовленості кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи підкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочин, передбачений ст. 166 КК України, досліджувався, в основному, в науково-практичних коментарях до КК України, навчальних посібниках, підручниках, окремих наукових статтях. Зокрема, цьому питанню приділили увагу: П. П. Андрушко, І. І. Артеменко, О. І. Бєлова, П. А. Воробей, О. С. Гардецький, І. О. Зінченко,

---

¹ Зінченко І. О. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Кримінальне право України: Особлива частина* / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. Розд. VI. С. 175.

² Дагель П. С. Проблемы криминализации отдельных видов посягательств. *Основания уголовного правового запрета (криминализация и декриминализация)* / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. Гл. V. С. 257.

³ Гальцова В. В. До питання про кримінально-правову охорону сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 377.

⁴ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. С. 20.

Д. П. Євтеєва, С. Г. Киренко, І. І. Литвин, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, С. М. Морозюк, О. О. Семенюк, О. С. Стеблинська, В. В. Сухонос, Є. С. Усова та ін. Однак проблема соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування у працях вказаних науковців не розглядалась.

Метою дослідження є виокремлення основних факторів, які обумовлюють встановлення та збереження кримінальної відповідальності за цей злочин, а також розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу. Необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин можна пояснити завдяки встановленню і розкриттю різноманітних за значущістю соціальних, економічних, політичних, психологічних та інших чинників соціальної обумовленості норм закону про кримінальну відповідальність⁵. Науковці по-різному іменують ці чинники, називаючи їх підставами, принципами, умовами, завданнями або критеріями⁶. Уникаючи дискусії термінологічного найменування, яке виходить за межі цього дослідження, приєднаємось до підходу застосування терміну «фактор»⁷, який і буде використаний у цій статті.

У сучасних умовах розвитку суспільства ігнорування обов'язків по догляду за дитиною та особами, щодо яких встановлена опіка чи піклування,

---

⁵ Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. *Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф.* (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Харків: Право, 2003. С. 288.

⁶ Борисов В. І., Пашенко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2005. № 3 (42). С. 187.

⁷ Борисов В. І., Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Харьков: Консум, 2001. С. 6; Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння): монографія. Харків: Право, 2015. С. 27; Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини: монографія. Харків: Право, 2011. С. 11; Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія. Харків: Право, 2015. С. 26; Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія. Харків: Право, 2013. С. 12; Марадіна Ю. С. Каткування: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. С. 34; Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. Харків: Ксілон, 2008. С. 14.

стає все частішим. Це пов'язано як із соціально-економічними, так і соціально-психологічними проблемами. Це дає підстави виділити соціальні фактори. Окремо звернемося до аналізу нормативно-правових факторів, які є універсальними, та визначають кримінальну відповідальність у нормах кримінального права з бланкетними диспозиціями⁸, зокрема, нормами конституційного, сімейного, цивільного права тощо. У той же час в науці кримінального права визнано, що вирішальне значення серед факторів соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони має суспільна небезпечність діяння⁹, питання про наявність якої слід вирішувати під час обговорення кожної кримінально-правової новели¹⁰. Це зумовлює виокремлення кримінологічних факторів. Останнім часом при обґрунтуванні соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за певний злочин, науковці приділяють увагу інституційним факторам¹¹. Приєднавшись до цього підходу, проаналізуємо їх.

Соціальні фактори. Діти формують майбутнє будь-якої держави, а, отже, і світу в цілому. У процесі формування дитини як особистості сім'я відіграє першочергову роль, адже дитина поглинає та засвоює ту систему цінностей та норм поведінки, що є характерною для сімейного середовища в якому вона опинилась. Невід'ємним інструментом соціалізації дитини є виховання, що має бути націлене на нормальний розвиток її особистості для самостійного життя у суспільстві. Як свідчать результати проведених досліджень, нагальною проблемою сьогодення є зниження ролі сім'ї у вихованні дитини, що обумовлено залишенням дітей без належного батьківського піклування через еко-

---

⁸ Дзюба Ю. П. Соціальна обумовленість законів України про кримінальну відповідальність як складова кримінально-правової політики держави. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. Вип. 54. С. 86.

⁹ Борисов В. І. Соціологічний аспект дослідження проблем кримінального права. *Вибрані твори* / відп. за вип. М. В. Шепітько; уклад: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін. Харків: Право, 2018. С. 454.

¹⁰ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. С. 11.

¹¹ Євтєєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія. С. 26; Марадіна Ю. С. Каткування: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук. С. 42.

номічні та соціальні причини, а також духовну кризу¹². Економічні кризи, бідність, соціальна незахищеність, знецінення морально-етичних установок негативно позначається на вразливих категоріях суспільства, зокрема, дітях. Так, в Україні з 2014 р. спостерігається стрімке зростання рівня абсолютної бідності: якщо в попередні роки її рівень був стабільним – в межах 20–25 %, то у 2015 р. зріс одразу вдвічі – з 28,6 % до 58,3 %. Традиційно найбільш істотно криза вплинула на домогосподарства з дітьми, рівень абсолютної бідності яких становив 66,5 % проти 48,8 % в домогосподарствах без дітей. Надалі рівень бідності в домогосподарствах з дітьми у 2018 р. знизився до 49,9 %, що залишається занадто високим. При цьому зберігається істотне перевищення рівня бідності в домогосподарствах з дітьми, порівняно з домогосподарствами без дітей – приблизно у 1,4 рази¹³. Як наслідок, неможливість адаптування до сучасних умов розвитку суспільства спричиняє знецінення сімейних відносин та, відповідно, ігнорування батьками, опікунами або піклувальниками обов'язків по догляду за дитиною та підопічною особою.

У таких умовах значного поширення набуває таке явище, як соціальне сирітство, що полягає у порушенні прав неповнолітніх шляхом ухилення або відсторонення батьків від виконання батьківських обов'язків через втрату або зниження потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у родині та деформацію соціальних і моральних цінностей у суспільстві¹⁴. Так, із 105783 дітей, які станом на 1 вересня 2016 р. перебували в закладах інституційного догляду та виховання дітей, лише 8741 дитина (8 %) мала статус сироти чи позбавленої батьківського піклування, у решти 97042 дитини (92 %) були батьки. У подальшому ситуація на краще не змінилась. Із 104469 дітей, які станом на 1 січня 2018 р. перебували в таких закладах, лише 8765 дітей

---

¹² Яніцька І. А. Опіка і піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. С. 1.

¹³ Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія: щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2018 р.) / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2019. С. 27.

¹⁴ Раєвська Я. М. Соціально-психологічний супровід соціальних сиріт. *Актуальні проблеми психології*. Том XI. Вип. 14. С. 133.

(8,4 %) мали статус сироти чи позбавленої батьківського піклування, решта 95704 дитини (91,6 %), маючи батьків, виховувалися в закладах інституційного догляду та виховання дітей¹⁵. Всього ж в Україні станом на 2019 р. 7579,7 тисяч дітей, з яких 69,2 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування¹⁶.

Заслуговує на увагу той факт, що рівень бідності та проблем матеріального забезпечення дитини залежить від кількості дітей у домогосподарстві. Так, впродовж 2015–2018 рр. у домогосподарствах з однією дитиною станом вище з бідністю практично не змінювалося. Поява другої дитини вже істотно підвищує рівень бідності. Так, якщо у домогосподарствах з однією дитиною у 2018 р. він складав 24,5 %, то з двома дітьми – вже 38,1 %, тобто в півтора рази більше. У найбільш несприятливих обставинах перебувають багатодітні сім'ї, половина яких проживає за межею бідності. Зауважимо, що на стан бідності у домогосподарствах з дітьми істотно впливає тип поселення. У сільській місцевості найвищі рівні бідності, при цьому спостерігається збільшення розриву із великими містами. Проте найнесприятливіша динаміка притаманна домогосподарствам з дітьми, що проживають у малих містах – в них рівень бідності невпинно зростає, і у 2018 р. практично зрівнявся із сільською місцевістю¹⁷. Наведене свідчить, що сучасна сім'я в Україні постійно перебуває під тиском соціально-економічних обставин.

У той же час не тільки соціально-економічні фактори обумовлюють невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Вагоме значення при цьому мають і соціально-психологічні фактори. Адже у сучасних умовах розвитку і функціону-

---

¹⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей: пояснювальна записка до проекту Закону України від 3 червня 2020 р. № 3587. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI02269A.html (дата звернення: 05.09.2020).

¹⁶ Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2019. С. 72.

¹⁷ Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія: щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2018 року) / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2019. С. 27–30.

вання суспільства батьки або особи, що їх замінюють, намагаючись покращити матеріальний стан сім'ї та займаючись вирішенням власних проблем, байдуже ставляться до своїх обов'язків і часто не приділяють дитині належної уваги. Негативно на виховному потенціалі сім'ї позначається поширеність неповних сімей, нестабільність шлюбу, конфлікти всередині сім'ї, загострення соціальних патологій, знецінення моральних принципів, девіантна поведінка батьків або осіб, що їх замінюють, особливості їх характеру (жорстокість, суворість, агресивність) тощо. Історично діти тривалий час перебували під повною батьківською владою та фактично вважалися їх власністю. На сьогоднішній день ця традиція повністю не викорінилась, тому деякі батьки схильні виховувати дітей методами, які у сучасному суспільстві недопустимі, що призводить до тяжких наслідків і потребує реагування з боку держави.

Визнано, що серйозних труднощів у соціалізації зазнають діти-сироти та діти з неблагополучних сімей, занижена соціальна адаптація яких породжує почуття неповноцінності. Воно часто виражається в девіантній поведінці чи створенні компенсаційних субкультур, де заперечуються норми, узвичаєні в певному суспільстві¹⁸. Тому опіка та піклування є базовою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2017 р. під опікою та піклуванням громадян перебувало 51101 дитина, що становило 72,8 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (для порівняння на кінець 2016 р. – 51753 дитини і 72,7 % відповідно; на кінець 2011 р. – 63355 дітей та 66 % відповідно)¹⁹. У 2018 р. у сім'ях опікунів, піклувальників виховувалося 51204 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування²⁰. А на кінець 2019 р. –

---

¹⁸ Горещька О. В. Психологія сім'ї: навчальний посібник для студентів. Бердянськ: Вид. Ткачук О. В., 2015. С. 76.

¹⁹ Деінституціалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (за підсумками 2017 р.). Київ, 2019. С. 45.

²⁰ Мета деінституціалізації – реалізація права кожної дитини на сім'ю. 5 липня 2018 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html> (дата звернення: 05.09.2020).

49714 дітей, що становить 71,4 %, від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування²¹.

У той же час навіть опіка та піклування не зможе повністю компенсувати відсутність батьків та власної сім'ї. До того ж опікуни та піклувальники не завжди володіють стійкими морально-етичними якостями, можуть діяти у власних інтересах та ігнорувати потреби підопічного. Про це свідчить доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2018 р., у якій вказано на проблеми у стосунках дітей і опікунів, піклувальників, особливо у підлітковому віці, виявлені моніторинговими візитами²². Очевидно, що взаємовідносини опікунів, піклувальників та дітей, засновані на любові, турботі, повазі до особистості дитини забезпечать їй нормальний соціально-психологічний розвиток. Тому вважаємо, що побудову таких взаємовідносин має стимулювати держава як шляхом заохочення, так і встановлення можливої відповідальності порушників аж до покарань.

Нормативно-правові фактори посідають важливе місце у системі факторів, які обумовлюють кримінальну відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Їх характеристику слід здійснювати на таких рівнях:

- а) конституційний;
- б) міжнародно-правовий;
- в) законодавчий;
- г) підзаконний.

А. Конкретні кримінально-правові норми Особливої частини КК України повинні бути предметно узгоджені з нормами Конституції України, які безпосередньо обумовлюють необхідність правового регулювання й охорони визначених суспільних відносин²³. Конституційними нормами, які обумовлюють необхідність правового регулювання й охорони суспільних відносин та забез-

---

²¹ Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2019. С. 72.

²² Там же. С. 71.

²³ Борисов В. І. Конституційна відповідність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону. *Вибрані твори* / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. С. 447.

печують всебічний розвиток і виховання дитини або підопічної особи, а також безпеку їх життя та здоров'я, є: право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); право на життя (ст. 27); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49); обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття (ч. 2 ст. 51); охорона сім'ї, дитинства, материнства і батьківства покладається на державу (ч. 3 ст. 51); забезпечення державою утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ч. 3 ст. 52); право на освіту (ч. 1 ст. 53)²⁴. Вважаємо, що ст. 166 КК України не суперечить зазначеним положенням Конституції України та слугує юридичною гарантією їх реалізації.

Б. Серед міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України, що закріплюють права дітей та підопічних осіб на піклування, допомогу, виховання, належний догляд та розвиток, необхідно виокремити Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.²⁵ та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.²⁶.

Основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини та відповідальності батьків, опікунів та піклувальників, вважається Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р.²⁷, яка була ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. і набула чинності 27 вересня 1991 р. Уряд України зобов'язався забезпечити дитині зростання у безпечних і сприятливих умовах, доступ до високоякісної освіти та охорони здоров'я, а також високий рівень життя²⁸. Цей акт закріплює: право кожної дитини на рі-

---

²⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

²⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.09.2020).

²⁶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 05.09.2020).

²⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 05.09.2020).

²⁸ Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.) / Міністерство соціальної політики

вень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, обов'язок забезпечення якого покладається на батьків, опікунів і піклувальників (ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 18); обов'язок держави-учасниці в усіх діях щодо дітей якнайкраще забезпечувати інтереси дитини (ч. 1, 2 ст. 3)²⁹, і з цією метою та метою захисту дитини від відсутності піклування чи недбалого поводження з боку батьків, опікунів чи піклувальників вживати всіх законодавчих і адміністративних заходів (ч. 1 ст. 19) тощо. Вбачається, що це вплинуло на запровадження кримінально-правових засобів захисту прав та інтересів дітей і підопічних осіб, включаючи кримінальну відповідальність за діяння, передбачене ст. 166 КК України.

Серед документів Ради Європи, ратифікованих Україною, об'єднаних предметом правового регулювання, слід виділити: 1) Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.³⁰, у тому числі Протокол № 7³¹ до неї; 2) Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р.³²; 3) Європейську соціальну хартію 1996 р.³³; 4) Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 р.³⁴; 5) Конвенцію про контакт з дітьми 2003 р.³⁵.

В. На законодавчому рівні норми, що закріплюють права дітей та підопічних осіб, встановлюють обов'язки батьків, опікунів та піклувальників, а також регламентують їх відповідальність у разі невиконання вказаних обов'я-

---

України, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка»; гол. ред. колегії Р. С. Колбаса та ін. Київ, 2016. С. 15.

²⁹ Під час захисту права дитини на утримання суд повинен дотримуватися норми Конвенції ООН 1989 р. щодо якнайкращого забезпечення інтересів дитини – ККС ВС. 8 липня 2020 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/966071/> (дата звернення: 05.09.2020).

³⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.09.2020).

³¹ Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 листопада 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення: 05.09.2020).

³² Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327 (дата звернення: 05.09.2020).

³³ Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 05.09.2020).

³⁴ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 05.09.2020).

³⁵ Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659 (дата звернення: 05.09.2020).

зків, передбачені низкою законів України. Так, врегулюванню відносин опіки та піклування присвячено Гл. 6 ЦК України та Гл. 19 СК України; перелік прав та обов'язків батьків і дітей містить Розд. III СК України. Законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. встановлено цивільно-правову, адміністративну або кримінальну (ст. 35) відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за порушення прав дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону (ч. 6 ст. 12)³⁶.

Г. На підзаконному рівні регламентація захисту прав дітей та осіб, щодо яких встановлена опіка чи піклування, здійснюється за допомогою системи актів, серед яких: постанова КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866; постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»» від 22 лютого 2017 р. № 1906-VIII, п. 7 якої містить рекомендацію Генеральному прокурору України вжити заходів для захисту прав дітей саме кримінально-правовими засобами³⁷; указ Президента України «Про деякі питання забезпечення прав та законних інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей» від 30 вересня 2019 р. № 721/2019 і т. ін.

Кожна норма Особливої частини кримінального закону повинна знаходитись у зв'язку змістовної і логічної несуперечності не лише з іншими кримінально-правовими нормами, але і з нормами будь-якої іншої галузі права, а також з положеннями міжнародних зобов'язань, прийнятих на себе держа-

---

³⁶ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

³⁷ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»: постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2017 р. № 1906-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19> (дата звернення: 09.04.2020).

вою³⁸. Із викладеного можна стверджувати, що ст. 166 КК України не суперечить нормам Конституції України, міжнародним, законодавчим та підзаконним актам, і логічно доповнює сукупність засобів правового регулювання і охорони суспільних відносин у цій сфері.

Кримінологічні фактори. Невід'ємною частиною дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності є аналіз кримінологічних факторів, до яких належать: 1) суспільна небезпечність діяння; 2) його відносна поширеність та доцільність кримінально-правових заходів боротьби з ним; 3) рівень латентності.

А. *Суспільна небезпечність* органічно притаманна діянню, що в підсумку є підставою його криміналізації та визнання злочинним і караним³⁹. Злочин, передбачений ст. 166 КК України, посягає на відносини, що забезпечують всебічний (фізичний, психічний, соціальний, духовний, інтелектуальний) розвиток та виховання дитини або підопічної особи, а також безпеку їх життя та здоров'я. Цінність цих відносин полягає у тому, що в їх межах відбувається становлення і розвиток дитини як особистості та повноправного члена суспільства, а особі, щодо якої встановлена опіка чи піклування, забезпечується нормальне існування. Суспільна небезпечність цього злочину характеризується шкодою, яку зазнають ці суспільні відносини. Так, Є. С. Усова дослідила та виділила наступні види тяжких наслідків, що можуть настати в разі його вчинення: тяжка хвороба (34,5 %), смерть (21 %), затримка психологічного та фізичного розвитку (20 %), соціальна та педагогічна занедбаність (13,5 %), перебування дитини у стані, що загрожує її життю (5 %), вчинення злочину неповнолітнім (4,5 %)⁴⁰. Цей злочин заподіює шкоду життю або здоров'ю (як

---

³⁸ Злобін Г. А. Підстави і принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь. *Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация)* / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. Гл. IV. § 1–5. С. 228.

³⁹ Панов М. І. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. *Право України*. 2012. № 8. С. 255; Пашенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. С. 168.

⁴⁰ Усова Є. С. Детермінація злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 178.

фізичному, так і психологічному) дітей чи підопічних, або іншим їх особистим немайновим правам. У зв'язку із тим, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), то і захист від цього посягання кримінально-правовими засобами є необхідним.

На оцінку суспільної небезпечності злочину впливає і характеристика особи потерпілого, а саме його соціально вразливе становище у суспільстві. Це діти та особи, стосовно яких встановлена опіка чи піклування (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, фізичні особи, визнані недієздатними або обмежено дієздатними). Слід погодитися із О. В. Тавлуй, яка стверджує, що діти в силу свого фізичного, морального, психологічного розвитку не можуть захистити свої права та інтереси належним чином, тому держава в особі її органів повинна здійснювати охорону дитинства, у тому числі кримінально-правовими засобами, що забезпечує можливість застосування найсуворіших санкцій до осіб, які завдають істотної шкоди інтересам фізичного, психологічного, соціального розвитку підростаючого покоління⁴¹. Вважаємо, що це також стосується і повнолітніх осіб, визнаних недієздатними чи обмежено дієздатними.

Б. Відносна поширеність діяння. У структурі всієї зареєстрованої злочинності питома вага злочину, передбаченого ст. 166 КК України, станом на 2016 р. складає менше 1 %, а у структурі злочинів проти сім'ї – 9,6 %⁴². Кількість зареєстрованих випадків злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування зростала впродовж тривалого часу в Україні. Так, у 2003 р. зареєстровано 542 злочини за ст. 166 КК України, у 2004 р. – 709, у 2005 р. – 749, у 2006 р. – 746, у 2007 р. – 750, у 2008 р. – 841, у 2009 р. – 898, у 2010 р. – 967, у 2011 р. – 757,

---

⁴¹ Тавлуй О. В. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання: монографія. Одеса: «Юридична література», 2018. С. 44.

⁴² Усова Є. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. С. 3.

у 2012 р. – 755. З 2013 р. відбулося різке зниження кількості зареєстрованих злочинів до 262⁴³. Надалі згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення за 2014 р. обліковано 182 злочинів за ст. 166 КК України, за 2015 р. – 172, 2016 р. – 185, за 2017 р. – 155, за 2018 р. – 163; за 2019 р. – 160⁴⁴. В той же час кількість засуджених осіб за ст. 166 КК України: у 2014 р. – 69, у 2015 р. – 43, у 2016 р. – 30, у 2017 р. – 25, у 2018 р. – 22⁴⁵. Наведена статистика свідчить про поширеність злочину, передбаченого ст. 166 КК в Україні.

Характеризуючи *доцільність кримінально-правових заходів боротьби із цим діянням*, слід погодитись із твердженням, що криміналізація діяння до речна лише тоді, коли немає і не може бути норми, яка досить ефективно регулює певні відносини методами інших галузей права⁴⁶. За невиконання обов'язків по догляду за дитиною в Україні законодавцем, окрім кримінальної, передбачено сімейно-правову, цивільно-правову, адміністративну види юридичної відповідальності. У той же час особливість досліджуваних відносин свідчить про недостатність їх захисту тільки цими заходами. За невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, яке не досягло найвищого ступеню суспільної небезпечності, передбачена адміністративна відповідальність у ст. 184 КУпАП. Тому боротьба кримінально-правовими заходами із діянням, що посягає на відносини, що забезпечують всебічний розвиток і виховання дитини або підопічної особи, а також безпеку їх життя та здоров'я є доцільною тоді, коли ним завдано тяжкої шкоди потерпілим. Відповідно, необхідним є збереження кримінальної відпові-

---

⁴³ Усова Є. С. Характеристика кількісних та якісних показників злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Наше право*. 2014. № 7. С. 151.

⁴⁴ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 р.: офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820 (дата звернення: 05.09.2020).

⁴⁵ Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2014–2018 роках: статист. збірник / ККС у складі ВС, відділ аналізу суд. статис. у крим. справах прав. управл. (ІІІ) департаменту аналіт. та правов. роботи апарату ВС. Київ, 2019. С. 73.

⁴⁶ Злобин Г. А. Основания и принципы криминализации общественно опасных деяний. *Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация)* / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. Гл. IV. С. 241.

дальності за діяння, передбачене ст. 166 КК України, як таке, що характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності.

В. Різке зниження кількості зареєстрованих злочинів з 2013 р. можна пояснити високим рівнем *латентності* цього виду злочину. Доведено, що більша частина злочинів, які вчиняють у сімейно-побутовій сфері, є латентними і у статистичній звітності не відображаються⁴⁷. Так, Є. С. Усова виокремлює наступні причини цього явища: сімейний характер злочину; неповнолітні не звертаються до органів внутрішніх справ або органів соціального захисту для відновлення та захисту своїх прав, які у багатьох випадках намагаються приховати факти злісного невиконання обов'язків по догляду з боку батьків або опікунів через страх перед ними або страх потрапити у дитячі будинки, залишитись на вулиці тощо; відсутність ефективної системи соціальних служб, які б забезпечували належний захист дитини у сім'ї; відсутність нормативно-правової бази щодо дієвого механізму захисту прав та законних інтересів дітей; недостовірність кримінальної статистики; помилки у кваліфікації злочинів⁴⁸. До того ж засоби масової інформації регулярно інформують про вручення підозри, направлення обвинувального акту до суду та засудження за ст. 166 КК України суб'єктів злочину⁴⁹.

Інституційні фактори. Здобуття Україною незалежності, вихід на міжнародну арену, ратифікація міжнародно-правових актів у сфері захисту прав дитини і підопічної особи активізувало політику, спрямовану на запобігання вчиненню злочинів у цій сфері. Задля цієї мети Україна приєднується

---

⁴⁷ Канюс В. М., Підюков П. П. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2001. № 6. С. 122.

⁴⁸ Усова Є. С. Латентність злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Наше право*. 2014. № 4. С. 118–119.

⁴⁹ На Луганщині у справі про смерть від недоїдання шестимісячного немовля матері повідомлено про підозру. 31 січня 2020 р. *Прес-служба прокуратури Луганської області*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&c=view&t=rec&id=266074 (дата звернення: 05.09.2020); Горе-матір, яка не виконувала свої обов'язки по догляду за дитиною, постане перед судом. 19 березня 2020 р. *Прес-служба прокуратури Харківської області*. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=269361 (дата звернення: 05.09.2020); Безвідповідальну матір засуджено за байдужість до власної дитини. 19 лютого 2019 р. *Прес-служба прокуратури Донецької області*. URL: https://don.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=245861 (дата звернення: 05.09.2020).

до міжнародних організацій, створює та сприяє ефективній діяльності інституцій національного рівня. Окрім цього засновуються безліч неурядових організацій, що активно борються з будь-якими порушеннями прав дитини та підопічних осіб. Це обґрунтовує необхідність збереження кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 166 КК України як законодавчу гарантію охорони їх прав.

До інституцій міжнародного рівня, основним призначенням яких є сприяння реалізації та захисту прав дитини, слід віднести: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) 1946 р.⁵⁰, представництво якого діє в Україні з 1997 р.; Комітет ООН з прав дитини, створений відповідно до Конвенції ООН про права дитини 1989 р.; Європейська мережа омбудсменів з прав дитини 1997 р., асоційованим членом якої з 2013 р. є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини⁵¹.

На національному рівні дотримання прав дитини та сім'ї є одним із видів парламентського контролю Уповноваженого з прав людини. Його здійснення забезпечує представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї як структурний підрозділ Секретаріату Уповноваженого з прав людини, серед повноважень якого: моніторинг стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню⁵². Здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забез-

---

⁵⁰ Про ЮНІСЕФ. ЮНІСЕФ є світовим лідером, який просуває та захищає права дітей у 190 країнах, включаючи Україну. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/> %D0 %BF %D1 %80 %D0 %BE- %D1 %8E %D0 %BD %D1 %96 %D1 %81 %D0 %B5 %D1 %84 (дата звернення: 05.09.2020).

⁵¹ Міжнародні організації, членом яких є Уповноважений ВРУ з прав людини: *сайт Уповноваженого ВРУ з прав людини*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/international-cooperation/spivpraczu-a-z-mizhnarodnimi-organizacijami/mizhnarodni-obyednannya-chlenom-yakix-ye-ukraїna/> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵² Посадова Інструкція представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого з прав людини: затв. Уповноваженим ВРУ з прав людини від 25 квітня 2019 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/representatives-of-the-commissioner/> (дата звернення: 05.09.2020); Права дитини. *Сайт Уповноваженого ВРУ з прав людини*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/> (дата звернення: 05.09.2020).

печення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері покладається на Уповноваженого Президента України з прав дитини (п. 1)⁵³.

Пріоритетними напрямками представництва інтересів дітей та держави органами прокуратури у суді є захист сфер: охорони життя і здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля, а також опіка та піклування дітей (п. 4)⁵⁴. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції виявляють батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей (ст. 5)⁵⁵, а також здійснюють контроль за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування (п. 4 (22))⁵⁶.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей є Міністерство соціальної політики України, в структурі якого діє окремий підрозділ – Департамент захисту прав дітей та усиновлення, який серед іншого розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань дітей (п. 2.3); здійснює заходи щодо забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей (п. 2.4); сприяє виконанню Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародними договорами України з питань захисту прав дітей⁵⁷. Основною метою діяльності Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства

---

⁵³ Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: затв. Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811 (у ред. Указу від 1 вересня 2015 р. № 528/2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵⁴ Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Ген. прокуратури України від 6 грудня 2014 р. № 16гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016900-14#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵⁵ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵⁶ Положення про Національну поліцію: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵⁷ Положення про Департамент захисту прав дітей та усиновлення: затв. наказом М-ва соц. політики України від 7 серпня 2015 р., № 820. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id243185> (дата звернення: 05.09.2020).

є підготовка пропозицій щодо реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей⁵⁸. Сприяння забезпеченню реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток покладається на консультативно-дорадчий орган – Комісію з питань захисту прав дитини (п. п. 1, 4)⁵⁹.

У сфері захисту прав дітей та запобіганню вчиненню щодо них злочинів, в тому числі передбаченого ст. 166 КК України, функціонують безліч неурядових інституцій, серед яких: Всеукраїнська Фундація «Захист прав дітей», Партнерство «Кожній дитині», що входять в Коаліцію неурядових організацій «Права дитини в Україні», «Українська мережа за права дитини» тощо.

Висновки. Встановлення та подальше збереження кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, обумовлено сукупністю факторів, основними серед яких є соціальні (соціально-економічні та соціально-психологічні), нормативно-правові, кримінологічні та інституційні. Соціально-економічні фактори свідчать про важливість і необхідність забезпечення державою нормального існування, розвитку та виховання дітей і підопічних осіб в умовах економічно нестабільної ситуації в країні, неналежних матеріально-побутових умов, прогресу соціального сирітства та широкого застосування інституту опіки та піклування. До соціально-психологічних факторів відноситься цінність проживання дітей та підопічних осіб у сімейному середовищі, труднощі їх соціалізації, несприятливий психологічний клімат у сім'ї. Тому однією з законодавчих гарантій реалізації та захисту їх прав є подальше збереження ст. 166 КК України. Нормативно-правові фактори представлені системою правових норм, які закріплені на конституційному, між-

---

⁵⁸ Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF#n15> (дата звернення: 05.09.2020).

⁵⁹ Типове положення про Комісію з питань захисту прав дитини: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/162001005> (дата звернення: 05.09.2020).

народно-правовому, законодавчому та підзаконному рівнях. Серед них визначальними факторами є положення Конституції України (ст. ст. 23, 27, 48, 49, 51, 52, 53) та Конвенції ООН про права дитини 1989 р. (ст. ст. 3, 18, 19, 27). Огляд практики ЄСПЛ свідчить про відсутність рішень, які стосувалися б ст. 166 КК України. Окремо національними нормативно-правовими факторами є норми, що містяться в Гл. 6 Розд. II ЦК України; Гл. 13 Розд. III, Гл. 19 Розд. IV СК України; ч. 6 ст. 12, ст. 35 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.; постанові КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866; п. 7 постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»» від 22 лютого 2017 р. № 1906-VIII тощо. Основним кримінологічним фактором є суспільна небезпечність злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. На її характер та ступінь вказує соціальна цінність охоронюваних суспільних відносин, шкода, що їм завдається, та соціально вразливе становище потерпілого. Додатково збереження кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 166 КК України, обумовлюється поширеністю діяння, обґрунтованою доцільністю кримінально-правових заходів боротьби із ним та високим рівнем латентності цього злочину. Інституційні фактори відображені системою інститутів міжнародного і національного (спеціалізовані інституції, правоохоронні органи, неурядові організації) рівнів, активна діяльність яких спрямована на реалізацію та захист прав дитини та підопічної особи, що обумовлює необхідність збереження ст. 166 КК України.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 18 с.

2. Безвідповідальну матір засуджено за байдужість до власної дитини. 19 лютого 2019 р. Прес-служба прокуратури Донецької області. URL: https://don.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=245861 (дата звернення: 05.09.2020).
3. Борисов В. І. Вибрані твори / уклад.: В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.
4. Борисов В. И., Гизимчук С. В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения. Харьков: Консум, 2001. 160 с.
5. Борисов В. І., Пащенко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2005. № 3 (42). С. 180–190.
6. Борисов В. І. Системний підхід при визначенні підстав кримінально-правової заборони. Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Харків: Право, 2003. С. 287–289.
7. Гальцова В. В. До питання про кримінально-правову охорону сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 376–380.
8. Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння): монографія. Харків: Право, 2015. 248 с.
9. Горе-матір, яка не виконувала свої обов'язки по догляду за дитиною, постане перед судом. 19 березня 2020 р. Прес-служба прокуратури Харківської області. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=269361 (дата звернення: 05.09.2020).
10. Горецька О. В. Психологія сім'ї: навчальний посібник для студентів. Бердянськ: Вид. Ткачук О. В., 2015. 216 с.
11. Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини: монографія. Харків: Право, 2011. 296 с.
12. Деінституціалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (за підсумками 2017 р.). Київ, 2019. 129 с.
13. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327 (дата звернення: 05.09.2020).

14. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 05.09.2020).
15. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 05.09.2020).
16. Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія. Харків: Право, 2015. 264 с.
17. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рр.: офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820 (дата звернення: 05.09.2020).
18. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія. Харків: Право, 2013. 216 с.
19. Канюс В. М., Підюков П. П. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2001. № 6. С. 121–130.
20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.09.2020).
21. Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659 (дата звернення: 05.09.2020).
22. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 05.09.2020).
23. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
24. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.
25. Марадіна Ю. С. Катування: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 264 с.
26. Мета деінституалізації – реалізація права кожної дитини на сім'ю. 5 липня 2018 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html> (дата звернення: 05.09.2020).
27. Міжнародні організації, членом яких є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: *сайт Уповноваженого ВРУ з прав людини*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/international-cooperation/spivpraczya-z-mizhnarodnimi-organizacziyami/mizhnarodni-obyednannya-chlenom-yakix-ye-ukraiina/> (дата звернення: 05.09.2020).

28. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.09.2020).

29. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 05.09.2020).

30. На Луганщині у справі про смерть від недоїдання шестимісячного немовля матері повідомлено про підозру. 31 січня 2020 р. Прес-служба прокуратури Луганської області. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=266074 (дата звернення: 05.09.2020).

31. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія: щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2018 року) / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2019. 180 с.

32. Основания уголовного-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 303 с.

33. Панов М. І. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. *Право України*. 2012. № 8. С. 249–259.

34. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.

35. Під час захисту права дитини на утримання суд повинен дотримуватися норми Конвенції ООН 1989 р. щодо якнайкращого забезпечення інтересів дитини – ККС ВС. 8 липня 2020 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/966071/> (дата звернення: 05.09.2020).

36. Положення про Департамент захисту прав дітей та усиновлення: затв. наказом М-ва соц. політики України від 7 серпня 2015 р., № 820. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id243185> (дата звернення: 05.09.2020).

37. Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF#n15> (дата звернення: 05.09.2020).

38. Положення про Національну поліцію: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 05.09.2020).

39. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: затв. Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811 (у ред. Указу від 1 вересня 2015 р. № 528/2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

40. Посадова Інструкція представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого з прав людини: затв. Уповноваженим ВРУ з прав людини від 25 квітня 2019 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/representatives-of-the-commissioner/> (дата звернення: 05.09.2020).

41. Права дитини. Сайт Уповноваженого ВРУ з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/> (дата звернення: 05.09.2020).

42. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей: пояснювальна записка до проекту Закону України від 3 червня 2020 р. № 3587. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI02269A.html (дата звернення: 05.09.2020).

43. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

44. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Ген. прокуратури України від 6 грудня 2014 р. № 16гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016900-14#Text> (дата звернення: 05.09.2020).

45. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

46. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»: постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2017 р. № 1906-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19> (дата звернення: 05.09.2020).

47. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2019. 258 с.

48. Про ЮНІСЕФ. ЮНІСЕФ є світовим лідером, який просуває та захищає права дітей у 190 країнах, включаючи Україну. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%8E%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%84> (дата звернення: 05.09.2020).

49. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22 листопада 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення: 05.09.2020).

50. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. Харків: Ксілон, 2008. 202 с.

51. Раєвська Я. М. Соціально-психологічний супровід соціальних сірп. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Том XI. Вип. 14. С. 130–139.

52. Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.) / Мін. соц. політики України, ГО «Український інститут соц. досліджень ім. О. Яременка»; гол. ред. колегії Р. С. Колбаса та ін. Київ, 2016. 164 с.

53. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2014–2018 рр.: статистичний збірник / Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, відділ аналізу судової статистики у кримінальних справах правового управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2019. 125 с.

54. Тавлуй О. В. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання: монографія. Одеса: «Юридична література», 2018. 200 с.

55. Типове положення про Комісію з питань захисту прав дитини: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/162001005> (дата звернення: 05.09.2020).

56. Усова Є. С. Детермінація злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 176–180.

57. Усова Є. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 16 с.

58. Усова Є. С. Латентність злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Наше право*. 2014. № 4. С. 114–121.

59. Усова Є. С. Характеристика кількісних та якісних показників злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Наше право*. 2014. № 7. С. 150–158.

60. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

61. Яніцька І. А. Опіка і піклування як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

REFERENCES

1. Balobanova, D.O. (2007). *Teoriia kryminalizatsii. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

2. Bezvidpovidalnu matir zasudzheno za baiduzhist do vlasnoi dytyny. 19 liutoho 2019 r. Pres-sluzhba prokuratury Donetskoi oblasti. URL: https://don.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=245861 [in Ukrainian].
3. Borysov, V.I. (2018). Vybrani tvory. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Borysov, V.I., Gizimchuk, S.V. (2001). Ugolovnaja otvetstvennost' za narushenie pravil, norm i standartov, obespechivajushhiih bezopasnost' dorozhnogo dvizhenija. Kharkov: Konsum [in Russian].
5. Borysov, V.I., Pashchenko, O.O. (2005). Do pytannia pro sutnist kriminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, No. 3 (42), 180–190*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Borysov, V.I. (2002). Systemnyi pidkhid pry vyznachenni pidstav kryminalno-pravovoi zaborony. *Metodolohichni problemy pravovoi nauky: materialy mizhnar. nauk. konf. (Kharkiv, 13–14 hrud. 2002 r.) – Methodological problems of legal science: Proceedings of the International Scientific Conference*. Kharkiv: Pravo, 287-289 [in Ukrainian].
7. Haltsova, V.V. (2019). Do pytannia pro kryminalno-pravovu okhoronu sim'i, prav ta interesiv nepovnolitnikh. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhnar. nauk. konf. (Kharkiv, 17-19 zhovt. 2019 r.) – Conceptual principles of the new version of the Criminal Code of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference*. Kharkiv: Pravo, 376-380 [in Ukrainian].
8. Haltsova, V.V. (2015). Kryminalna vidpovidalnist za rozgholoshennia taiemnytsi usynovlennia (udocherinnia) ta nezakonni dii shchodo usynovlennia (udocherinnia). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Hore-matir, yaka ne vykonuvala svoi obov'iazky po dohliadu za dytynoiu, postane pered sudom. 19 bereznia 2020 r. Pres-sluzhba prokuratury Kharkivskoi oblasti. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=269361 [in Ukrainian].
10. Horetska, O.V. (2015). Psykholohiia sim'i: navchalnyi posibnyk dlia studentiv. Berdiansk: Vyd. Tkachuk O. V. [in Ukrainian].
11. Hrynychak, S.V. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnu transplantatsiiu orhaniv abo tkanyn liudyny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Deinstytutsializatsiia systemy vykhovannia ditei, yaki zalyshylysia bez batkivskoi opiky, v Ukraini: rezultaty ta perspektyvy: shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny (za pidsumkamy 2017 r.) (2019). Kyiv [in Ukrainian].
13. Yevropeys'ka konventsiiya pro vyznannya ta vykonannya rishen' stosovno opiky nad dit'my ta pro ponovlennia opiky nad dit'my vid 20 travnya 1980 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327.
14. Yevropeiska konventsiiya pro zdiisnennia prav ditei vid 25 sichnya. 1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.

15. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehlianuta) vid 3 travnya 1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
16. Yevtieieva, D.P. (2015). Kryminalno-pravova kharakterystyka zlovzhvannia opikunskymy pravamy: sotsialna obumovlenist ta sklad zlochynu. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
17. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 rr.: ofitsiinyi veb-sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820 [in Ukrainian].
18. Zaslavska, M.H. (2013). Nenalezhne vykonannia obov'iazkiv shchodo okhorony zhyttia ta zdorov'ia ditei: sotsialna obumovlenist i sklad zlochynu. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
19. Kanius, V.M., Pidiukov, P.P. (2001). Nepovnolitni yak obiekt kryminalnoho nasylstva: terminolohichno-pravovy aspekt. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs*, 6, 121-130 [in Ukrainian].
20. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
21. Konventsiiia pro kontakt z ditmy vid 15 travnya 2003 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659.
22. Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
23. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 141.
24. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna. V.Ya. Tatsii, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin (Eds.). (2020). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
25. Maradina, Yu.S. (2018). Katuvannia: sotsialna obumovlenist i sklad zlochynu. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
26. Meta deinstytualizatsii – realizatsiia prava kozhnoi dytyny na sim'iu. 5 lypnya 2018 r. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15560.html> [in Ukrainian].
27. Mizhnarodni orhanizatsii, chlenom yakykh ye Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/international-cooperation/spivpraczya-z-mizhnarodnimi-organi-zacziyami/mizhnarodni-obyednannya-chlenom-yakix-ye-ukraiina/> [in Ukrainian].
28. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnya 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
29. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnya 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
30. Na Luhanshchyni u spravi pro smert vid nedoidannia shestymisiachnoho nemovlia materi povidomleno pro pidozru. 31 sichnia 2020 r. Pres-sluzhba prokuratury Luhanskoi oblasti URL: https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=266074 [in Ukrainian].

31. Nasytstvo shchodo ditei: suchasni vyklyky, zakonodavche vrehuliuvannia, krashchi praktyky ta vzaiemodiia: shchorichna derzhavna dopovid pro stanovyshe ditei v Ukraini (za pidsumkamy 2018 r.) / DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky» (2019). Kyiv [in Ukrainian].

32. Osnovanyia uholovno-pravovoho zapreta (krymynalyzatsyia y dekrymynalyzatsyia). V.N. Kudriavtsev, A.M. Yakovlev (Eds.) (1982). Moskva: Nauka [in Russian].

33. Panov, M.I. (2012). Kryminalna vidpovidalnist: poniattia, pryntsypy, pidstava. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 249–259 [in Ukrainian].

34. Pashchenko, O.O. (2018). Sotsialna obumovlenist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

35. Pid chas zakhystu prava dytyny na utrymannia sud povynen dotrymuvatysia normy Konventsii OON 1989 r. shchodo yaknaikrashchoho zabezpechennia interesiv dytyny – KKS VS. 8 lypnia 2020 r. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/966071/> [in Ukrainian].

36. Polozhennia pro Departament zakhystu prav ditei ta usynovlennia: zatv. nakazom M-va sots. polityky Ukrainy vid 7 serpnia 2015 r., № 820 URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id243185>.

37. Polozhennia pro Mizhvidomchu komisiuu z pytan okhorony dytynstva: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 serpnia 2000 r. № 1200. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000- %D0 %BF#n15](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF#n15).

38. Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2015 r. № 877 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p>.

39. Polozhennia pro Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2011 r. № 811 (u red. Ukazu vid 1 veresnia 2015 r. № 528/2015) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text>.

40. Posadova Instruksiia predstavnyka Upovnovazhenoho z dotrymannia prav dytyny ta sim'i Sekretariatu Upovnovazhenoho z prav liudyny: zatv. Upovnovazhenym VRU z prav liudyny vid 25 kvitnia 2019 r. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/representatives-of-the-commissioner/>.

41. Prava dytyny: *sait Upovnovazhenoho VRU z prav liudyny*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/> [in Ukrainian].

42. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv shchodo reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei: poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 3 chervnia 2020 r. № 3587. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI02269A.html.

43. Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei: Zakon Ukrainy vid 24 sichnia 1995 r. № 20/95-VR. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text).

44. Pro orhanizatsiiu diialnosti orhaniv prokuratury shchodo zakhystu prav i svobod ditei: nakaz Hen. prokuratury Ukrainy vid 6 hrudnya 2014 r. № 16hn. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016900-14#Text>.

45. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnya 2001 r. № 2402-III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 142.

46. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Prava dytyny v Ukraini: zabezpechennia, dotrymannia, zakhyst»: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22 lyutoho 2017 r. № 1906-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-19>.

47. Pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini: shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (2019). Kyiv [in Ukrainian].

48. Pro YuNISEF. YuNISEF ye svitovym liderom, yakyi prosuvaie ta zakhyshchaie prava ditei u 190 krainakh, vkluchaiuchy Ukrainu. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%8E%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%84> [in Ukrainian].

49. Protokol № 7 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 22 lystopada 1984 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804.

50. Radutnyi, O.E. (2008). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zbyrannia, vykorystannia ta rozgholoshennia vidomostei, shcho stanovliat komertsiiu abo bankivsku taiemnytsiu. Kharkiv: Ksilon [in Ukrainian].

51. Raievska, Ya.M. (2016). Sotsialno-psykholohichni suprovid sotsialnykh syrit. *Aktualni problemy psykholohii – Actual Problems of Psychology, Vol. 11, issue 14, 130–139* [in Ukrainian].

52. Realizatsiia konventsii OON pro prava dytyny v Ukraini: dosiahnennia, problemy, perspektyvy: derzhavna dopovid pro stanovyshche ditei v Ukraini (za period 2009–2016 rr.). (2016). R.S. Kolbasa (Ed.) et al.; Min. sots. polityky Ukrainy, HO «Ukrainskyi instytut sots. doslidzhen im. O. Yaremenka». Kyiv [in Ukrainian].

53. Stan zdiisnennia pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia u 2014–2018 rr.: statystychnyi zbirnyk. (2019). Kasatsiinyi kryminalnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu, viddil analizu sudovoi statystyky u kryminalnykh spravakh pravovoho upravlinnia (III) departamentu analitychnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu. Kyiv [in Ukrainian].

54. Tavlui, O.V. (2018). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnykh dii shchodo usynovlennia ta inshykh form simeinoho vykhovannia. Odesa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].

55. Typove polozhennia pro Komisiuu z pytan zakhystu prav dytyny: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 veresnya 2008 r. № 866. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/162001005>.

56. Usova, Ye.S. (2014). Determinatsiia zlisnomu nevykonanniю obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (st. 166 KK Ukrainy). *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 6, 176–180 [in Ukrainian].

57. Usova, Ye.S. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlisnomu nevykonanniю obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (st. 166 KK Ukrainy). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

58. Usova, Ye.S. (2014). Latentnist zlisnogo nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia. *Nashe pravo – Our law*, 4, 114–121 [in Ukrainian].

59. Usova, Ye.S. (2014). Kharakterystyka kilkisnykh ta yakisnykh pokaznykiv zlisnogo nevykonannia obov'iazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia. *Nashe pravo – Our law*, 7, 150–158 [in Ukrainian].

60. Fris, P.L. (2005). Kryminalno-pravova polityka Ukrainскоi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

61. Yanitska, I.A. (2015). Opika i pikluvannia yak forma vlashtuvannia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

Филипенко В. Р. Социальная обусловленность уголовной ответственности за злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство

Статья посвящена обоснованию установления и сохранения уголовной ответственности за злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство. Для этого выявлены и проанализированы основные факторы социальной обусловленности уголовной ответственности за преступление, предусмотренное ст. 166 УК Украины. К ним отнесены социальные (социально-экономические и социально-психологические), нормативно-правовые, криминологические и институционные.

Ключевые слова: злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство, факторы социальной обусловленности, уголовная ответственность.

Filipenko V. R. Social Conditionality of Criminal Liability for Persistent Failure to Perform Duties Related to the Care of a Child or a Person under Guardianship or in the Custody

The article is devoted to the substantiation of establishing and maintaining criminal liability for persistent failure to perform duties related to the care of a

child or a person under guardianship or in the custody. For this purpose the basic factors of social conditionality of criminal liability for the crime provided by Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine was discovered and analyzed. These include social (socio-economic and socio-psychological), regulatory, criminological and institutional. It is established that socio-economic factors indicate the importance and necessity of the state to ensure the normal existence, development and upbringing of children and wards in an economically unstable situation in the country, inadequate material and living conditions, the progress of social orphanhood. It is researched that socio-psychological factors include the value of living of children and wards in the family environment, the difficulties of their socialization, the unfavorable psychological climate in the family. Regulatory factors are represented by a system of legal norms, which are enshrined at the constitutional, international legal, legislative and by-law levels. It has been found out that the social danger of persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody is a main criminological factor. It is proved that the prevalence of the act, the validity of criminal measures to combat it and the high level of latency of this crime also determine the preservation of criminal liability for it. Institutional factors are reflected in the system of institutions of international and national (specialized institutions, law-enforcement agencies, non-governmental organizations) levels.

Key words: *persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody, factors of social conditionality, criminal liability.*

УДК 343.34-058.55(477)

І. А. Копйова,

канд. юрид. наук, асистентка кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **К. В. Ципищук¹,** студентка 5 групи 3 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ВВЕДЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ВОР/ЗЛОДІЙ В ЗАКОНІ» В КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Нещодавно Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX. Це спровокувало певну дискусію в юридичній спільноті. Зокрема, йдеться про невідповідність положень нормам Конституції України, Кримінального кодексу України, ризики зловживань з боку правоохоронних органів і порушення прав людини як наслідок зазначеного. У статті проаналізовано та названо деякі аспекти досвіду боротьби з організованою злочинністю в Грузії та Росії, на підставі аналізу нормативних положень та робіт науковців досліджено питання про необхідність введення поняття «вор в законі» до національного закону про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: організована злочинна діяльність, «вор в законі», «злочодій в законі», організована група, злочинна організація, злочинний вплив.

Постановка проблеми. Проблема існування «злочодіїв у законі» протягом останніх десятиліть є вкрай актуальною, тому її вирішення потребує значних наукових досліджень та внесення змін до законодавства. Маючи спочатку національний характер, внаслідок численних політичних змін у країнах (наприклад, після розпаду СРСР) поступово явище поширення таких суб'єктів правовідносин стало міжнародною проблемою, тобто із транскордонним характером. Україна, де донедавна питання запровадження протидії цим злочи-

---

¹ Фіналіст Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

нням не виходило за межі законодавчих ініціатив, через відсутність нормативного регулювання була піддана особливій небезпеці з боку організованої злочинності, яка, як і будь-яке угруповання, має своїх лідерів – «злочинців у законі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цієї категорії осіб присвятили свої праці чимало науковців: Д. Балдаєв, В. Василичук, М. Гребенюк, Є. Зубков, О. Костенко, О. Кулик, М. Погорецький, В. Попович, В. Сташис, П. Фріс, М. Хавронюк, О. Шостко та інші. Варто зазначити, що в Україні, порівнюючи з іншими державами, наприклад Росією, публікацій з даної тематики небагато, що, знову ж таки, зумовлює виникнення низки питань. Зокрема, досі немає порозуміння в тлумаченні «злочинців в законі», точаться дискусії щодо доцільності введення цього поняття.

Метою дослідження є аналіз питання про необхідність введення поняття «вор в законі» до національного закону про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що офіційних даних про загальну кількість лідерів-злочинців немає. За деякими даними в Україні нині приблизно 35 таких осіб, 20 із яких перебувають на території країни постійно, 15 – громадяни інших держав, які «переховуються» в Україні². Хоча «злочинців у законі» порівняно небагато, проте наслідки їх діяльності – вкрай значимі. Так, вони, будучи «верхівкою» кримінального соціуму, контролюють різноманітні економічні та політичні процеси: тіньовий капітал, розкрадання бюджетних коштів, «відмивання» доходів, організація незаконного бізнесу, «махінації» на митницях тощо. Доводиться констатувати, що злочинне середовище, сформоване діяльністю членів організованої злочинності, характеризується наявністю жорсткого кодексу поведінки, сталих кримінальних традицій, високим рівнем організованості, ієрархічності, закритості і конспі-

---

² УНН. В Україні налічується 35 «злочинців у законі» – поліція. URL: <https://www.unn.com.ua/ru-exclusive/1876445-v-ukrayini-nalichuyetsya-35-zlodiiv-v-zakoni-politsiya> (дата звернення: 24.08.2020).

ративності³. Про це йдеться в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» та детальніше реалії ситуації з «ворами в законі» описано в інтерв'ю з головою Національної поліції Ігорем Клименком⁴.

Однією з перших держав, яка стала на шлях боротьби з організованою злочинністю, є Грузія. У 2005 р. у цій країні до Кримінального кодексу (далі – КК) додали ст. 223¹ «Злодій в законі, належність (членство) до злодійського світу»⁵. «Натхненні» результатами Грузії, країни пострадянського простору продовжили цей «рух»: у Російській Федерації в 2009 р. відредаговано ст. 210 КК, унаслідок чого введено відповідальність особи, що займає вищі щаблі в злочинній ієрархії⁶. Проте, якщо в Грузії така законодавча ініціатива дала позитивних значимих змін у державі та чималого зменшення кількості «злодіїв у законі», то в Росії це тільки поширило свавілля можновладців і запланованого результату не дало. До того ж, у 2012 р. в Грузії провели масштабну амністію, після якої близько половини ув'язнених, у тому числі кримінальні авторитети, протягом доби повинні були покинути територію держави.

Як свідчить міжнародний досвід, завдяки прийняттю таких законів більшості держав вдається активно боротись з організованою злочинністю та її керівниками, принаймні у межах власної країни. Саме припинення діяльності злочинних спільнот, притягнення до кримінальної відповідальності «злодіїв у законі» стало основною метою ініціювання законопроектів та, як результат, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

---

³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512431> (дата звернення: 24.08.2020).

⁴ Рощина Вікторія. Злодії не в законі, або Навіщо президент міняє Кримінальний кодекс? URL: <https://hromadske.ua/posts/zlodi-ye-ne-v-zakoni-abo-navisho-prezident-minyaye-kriminalnij-kodeks> (дата звернення: 24.08.2020).

⁵ Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> (дата звернення: 24.08.2020).

⁶ Кримінальний кодекс Російської Федерації. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 24.08.2020).

України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX⁷.

Відповідно до закону КК України доповнено ч. 5 ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», додано ст. 255¹ «Встановлення або поширення злочинного впливу», ст. 255² «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», ст. 255³ «Звернення за застосуванням злочинного впливу», внесено відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу, Кримінально-виконавчого кодексу та Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

У примітці до ст. 255 КК України, зокрема, наводиться визначення поняття «особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»». Такою особою вважається та, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив.

Цікавим є те, що поняття «вор у законі» є певною новизною в українському законодавстві. Раніше завжди згадувалось «зłodій в законі», наприклад, у Проекті Закону від 2 грудня 2014 р. № 1188⁸. До того ж, у Проекті Закону від 2 грудня 2019 р. № 2513⁹, тобто останньому, початковим варіантом також було «зłodій в законі», проте, на підставі аналізу пояснювальної записки та порівняльної таблиці до повторного другого читання вбачається, що поняття «зłodій у законі», яке використовується у КК Грузії, у вітчизняному

---

⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text> (дата звернення – 24.08.2020).

⁸ Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «зłodіїв в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями)» від 2 грудня 2014 р. № 1188. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52627&pf35401=318172> (дата звернення: 24.08.2020).

⁹ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512318> (дата звернення: 24.08.2020).

КК диференціюється на три поняття: *особа, яка здійснює злочинний вплив; особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного впливу; «вор у законі»*. При цьому категорія «злочин у законі» охоплює всіх зазначених осіб.

Як стверджується в супровідних документах, «вор у законі» – це неформальний статус у злочинній ієрархії, що ніяк нормативно не врегульований та не підтверджується жодним документом. Оскільки кількість публікацій в Україні з цієї тематики зовсім невелика, ми провели опитування серед правників (понад 30 осіб), частина з яких погодились надати розгорнуту аргументацію своєї думки. Як свідчить дослідження, більшість юристів не погоджуються з деякими положеннями новоприйнятого закону (приблизно 70 %), частина – погоджуються з усіма положеннями (близько 20 %), декілька з опитаних людей висловлюють абсолютно категоричну позицію та вважають прийняття такого закону непотрібним (10 %).

Так, О. Харитонова вважає, що існуючого до прийняття цього закону правового регулювання було достатньо, насамперед потрібно наповнювати законодавчі конструкції живими практиками, розвивати правову аргументацію.

М. В'юник та Г. Крайник, стверджують, що визначення «вор у законі» збереглося з часів СРСР та є «наслідком» історичного минулого України. До того ж, існує поняття «сходка», яке також практично є жаргонізмом, але вжито в тексті кримінального закону, бо не знайшлося альтернативи. Читаючи словники української мови, можна помітити, що мовознавці ототожнюють поняття «злочин» та «злочинець»¹⁰. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК України, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Прокурор чи суддя, назвавши особу злочинцем до моменту її засудження, визнається упередженим та підлягає відводу! Це підтверджують

---

¹⁰ Словник української мови: в 11 т. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. С. 599.

також В. Василичук та Л. Данченко¹¹, пишучи про те, що доказування злочину, вчинюваного «злочинцями в законі» – значна проблема для слідчих органів. Відповідно, застосування поняття «злочинців в законі» підриває не лише діяльність законодавчої влади, а й судової та інших.

Ю. Пономаренко та О. Євдокімова, аналізуючи нововведення, стверджують: з метою вдосконалення правил слововживання й використання українських термінів на державному рівні встановлено національний стандарт ДСТУ 3966:2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять»¹², відповідно до якого у фаховій мові термін має бути прозорим, тобто його буквальне значення можна встановити із значень термінологічних елементів, які входять до його складу, не добираючи його визначення. Тобто, у законах не можуть використовуватись діалектизми, побутова термінологія, жаргонізми тощо.

Відповідно, поняття «вор в законі» та «злочинців в законі» не відповідають цим вимогам: їх зміст не можна встановити шляхом буквального тлумачення, а визначення «вора в законі» хоча й наводиться у примітці до ст. 255 КК України, проте є дещо нечітким та містить такі жаргони як «злочинний вплив» та «авторитет».

В. Речицький, у свою чергу, наголошує на тому, що тривожним є факт використання законодавцем в якості важливої кваліфікуючої ознаки поняття, зміст якого не визначається в національному праві. Спроба дати офіційну дефініцію поняття «злочинця у законі» (український переклад «вора в законі») мала місце в процесі модернізації ст. 28 КК України, але закінчилася безрезультатно¹³. Через це у випадку сумнівів вони можуть звертатися до словника арго

---

¹¹ Василичук В. І., Данченко Л. І. Окремі дискусійні питання запровадження у національному законодавстві кримінальної відповідальності стосовно осіб, віднесених до категорії «злочинців в законі». *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 1 (34). С. 91–94.

¹² ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=59415 (дата звернення: 24.08.2020).

¹³ Речицький В. В. Критичний аналіз окремих елементів проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: <http://khp.org/index.php?id=1594840634> (дата звернення: 24.08.2020).

або безпосередньо до представників «злочинного середовища». За «воровськими законами» особа, яка має такий статус, повинна завжди правдиво відповідати на питання чи є «зłodієм у законі». Водночас невтішним стає досвід Грузії, коли після прийняття закону у 2005 р. «вори в законі» домовилися про єдиний виняток з вищезгаданого правила: якщо питання ставиться для притягнення до кримінальної відповідальності. Враховуючи це, безсумнівно, вважати особу «вором в законі» на основі інтуїтивного переконання – величезна помилка. Відповідно до чинного законодавства, не можна притягувати до відповідальності за статус – слід криміналізувати діяння, пов'язані з цим статусом. Відтак, вважаємо, що введення категорії «вор у законі» у кримінальне законодавство України є недоцільним, оскільки, насамперед, суперечить принципу верховенства права. У Рішенні Конституційного суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/ 2010 закріплено: «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності...обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки»¹⁴.

Висновки. Аналізуючи думки науковців, можемо стверджувати, що введення категорії «вор у законі» – досить суперечне та дещо необдумане рішення. Навіть народний депутат України А. Нижник серед факторів, що найбільше впливають на якість вітчизняного законодавчого продукту, називає професійний рівень депутатського корпусу відповідної каденції (незначна кількість депутатів з юридичною освітою) та політичну доцільність, замість юридичної. Тому вкрай незрозумілим є те, що на позиції науковців фактично ніяк не зреагували, зокрема на зауваження робочої групи з питань реформування кримінального права під керівництвом Ю. Бауліна.

У Рішенні Конституційного суду України від 23 грудня 1997 р. № 7-зп зазначається: «верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери

---

¹⁴ Рішення Конституційного суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 24.08.2020).

державної діяльності, в тому числі і на законодавчий процес»¹⁵. Враховуючи це, безсумнівно, закон потрібно переглянути, привести у відповідність до чинного законодавства і розпочати ефективну боротьбу з так званими «ворами в законі», беручи до уваги при цьому свідчення науковців, депутатів та інших практикуючих юристів.

Список використаних джерел

1. В Україні налічується 35 «злодіїв у законі» – поліція. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/exclusive/1876445-v-ukrayini-nalichuyetsya-35-zlodiyiv-v-zakoni-politsiya> (дата звернення: 24.08.2020).
2. Василичук В. І., Данченко Л. І. Окремі дискусійні питання запровадження у національному законодавстві кримінальної відповідальності стосовно осіб, віднесених до категорії «злочинці в законі». *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2015. № 1 (34). С. 91–94.
3. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=59415 (дата звернення: 24.08.2020).
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text> (дата звернення – 24.08.2020).
5. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> (дата звернення: 24.08.2020).
6. Кримінальний кодекс Російської Федерації. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 24.08.2020).
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512431> (дата звернення: 24.08.2020).
8. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «злочинців в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями)» від 2 грудня 2014 р. № 1188. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52627&pf35401=318172> (дата звернення: 24.08.2020).

---

¹⁵ Рішення Конституційного суду України від 23 грудня 1997 р. № 7-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97#Text> (дата звернення: 24.08.2020).

9. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 2 грудня 2019 р. № 2513. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512318> (дата звернення: 24.08.2020).

10. Речицький В. В. Критичний аналіз окремих елементів проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: <http://khrp.org/index.php?id=1594840634> (дата звернення: 24.08.2020).

11. Рішення Конституційного суду України від 23 грудня 1997 р. № 7-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97#Text> (дата звернення: 24.08.2020).

12. Рішення Конституційного суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 24.08.2020).

13. Рощина Вікторія. Злодії не в законі, або Навіщо президент міняє Кримінальний кодекс? URL: <https://hromadske.ua/posts/zlodiyyi-ne-v-zakoni-abo-navisho-prezident-minyaye-kriminalnij-koдекс> (дата звернення: 24.08.2020).

14. Словник української мови: в 11 т. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 662 с.

REFERENCES

1. V Ukrayini nalichuyet'sya 35 «zlodiyiv u zakoni» – politsiya. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/exclusive/1876445-v-ukrayini-nalichuyetsya-35-zlodiyiv-v-zakoni-politsiya> [in Ukrainian].

2. Vasylynychuk, V.I., Danchenko, L.I. (2015). Okremi dyskusiyini pytannya zaprovadzhennya u natsional'nomu zakonodavstvi kryminal'noyi vidpovidal'nosti stosovno osib, vidnesenykh do katehoriyi «zlodiyi v zakoni». *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka)*, 1 (34), 91–94 [in Ukrainian].

3. DSTU 3966:2009. Terminolohichna robota. Zasady i pravyla rozroblennya standartiv na terminy ta vyznachennya ponyat'. (2009). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=59415.

4. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoyu spil'notoyu» vid 4 chervnya 2020 r. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text>.

5. Kryminal'nyy kodeks Hruziyi. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> [in Russian].

6. Kryminal'nyy kodeks Rosiys'koyi Federatsiyi. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ [in Russian].

7. Poyasnyuval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoyu spil'notoyu» vid 4 chervnya 2020 r. № 671-IX. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512431>.

8. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny (shchodo vidpovidal'nosti dlya «zlodiyiv v zakoni» ta za zlochyny, vchynenni zlochynnymy uhrupovannyamy)» vid 2 hrudnya 2014 r. № 1188. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52627&pf35401=318172>.

9. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoyu spil'notoyu» vid 2 hrudnya 2019 r. № 2513. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67506&pf35401=512318>.

10. Rechys'kyy, V.V. (2020). Krytychnyy analiz okremykh elementiv proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoyu spil'notoyu». URL: <http://khpg.org/index.php?id=1594840634> [in Ukrainian].

11. Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny vid 23 hrudnya 1997 r. № 7-zp. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97#Text>.

12. Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny vid 29 chervnya 2010 r. № 17-rp/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>.

13. Roshchyna Viktoriya (2020). Zlodiyyi ne v zakoni, abo Navishcho prezident minyaye Kryminal'nyy kodeks? URL: <https://hromadske.ua/posts/zlodiyyi-ne-v-zakoni-abo-navishcho-prezident-minyaye-kriminalnij-kodeks> [in Ukrainian].

14. Slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 t. (1970–1980). I.K. Bilodid (Ed.). K.: Naukova dumka,. Vol. 3, [in Ukrainian].

Цицищук Е. В., Копйова І. А. О целесообразности введения категории «вор в законе» в уголовное законодательство Украины

Недавно Верховная Рада приняла Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно ответственности за преступления, совершенные преступной сообществом» от 4 июня 2020 г. № 671-IX. Это спровоцировало определенную дискуссию в юридическом сообществе. В частности, речь идет о несоответствии положений нормам Конституции Украины, Уголовного кодекса Украины, риски злоупотреблений со стороны правоохранительных органов и нарушения прав человека как следствие указанного.

В статье проанализированы и названы некоторые аспекты опыта борьбы с организованной преступностью в Грузии и Российской Федерации, на основании анализа нормативных положений и работ ученых исследован вопрос о необходимости введения понятия «вор в законе» в национальный закон об уголовной ответственности.

Ключевые слова: *организованная преступная деятельность, «вор в законе», организованная группа, преступная организация, преступное влияние.*

Tsyypyschuk K., Kopyova I. On the expediency of introducing the category «thief in law» in the criminal legislation of Ukraine

The problem of the existence of «thief in law» in recent decades is extremely relevant, so its solution requires significant research and changes in legislation. Initially national in nature, due to numerous political changes in the countries (for example, after the collapse of the USSR), the phenomenon of the spread of such subjects of legal relations gradually became an international problem, i.e. of a cross-border nature.

Ukraine, where until recently the issue of combating these criminals did not go beyond legislative initiatives, due to the lack of regulations was exposed to special danger from organized crime, which, like any group, has its leaders – «thieves in law».

Recently, the Verkhovna Rada adopted the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Liability for Crimes Committed by the Criminal Community» № 671-IX of 04.06.2020. This provoked some discussion in the legal community. In particular, it concerns the inconsistency of the provisions with the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the risks of abuse by law enforcement agencies and human rights violations as a consequence.

The article analyzes and names some aspects of the experience of combating organized crime in Georgia and the Russian Federation, explores the need to introduce the concept of «thief in law» of Ukrainian legislation on the basis of regulations and the work of scientists.

According to international experience, the adoption of such laws by most states is able to actively combat organized crime and its leaders, at least within their own country. The main purpose of initiating draft laws and, as a result, the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Liability for Crimes Committed by the Criminal Community» № 671-IX of 04.06.2020.

Analyzing the opinions of scientists, we can say that the introduction of the category of «thief in law» – a rather controversial and somewhat ill-considered decision.

The authors believe that the law needs to be revised, brought into line with current legislation and to start an effective fight against so-called «thieves in law», taking into account the testimony of scholars, MPs and other legal practitioners.

Key words: *organized criminal activity, «thief in law», organized group, criminal organization, criminal influence.*

УДК 343.341.2

К. В. Юртаєва,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права і
кримінології факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ;

Р. Р. Романів¹,

курсант 3 курсу факультету № 4
Харківського національного
університету внутрішніх справ

КОМПАРАТИВНО-КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ КК УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ЗЛОЧИННОЮ СПІЛЬНОТОЮ

На основі досвіду Грузії, РФ, Італії і США у сфері протидії організований злочинності здійснено аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. Визначено недоліки норм КК України, що криміналізують діяльність злочинних спільнот, і визначено шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: злочинна спільнота, «вор в законі», кримінальна відповідальність, удосконалення.

Постановка проблеми. На сьогодні організована злочинність становить серйозну загрозу для національної безпеки Української держави. Це обумовлено низкою криміногенних факторів, зокрема, збільшенням кількості мережевих злочинних організацій, формуванням тіньових інституцій впливу на політичні, економічні та культурні процеси в суспільстві, проникненням до України та асиміляцією на її території представників іноземних злочинних угруповань. Відповіддю на зростаючі криміногенні ризики стало прийняття 4 червня 2020 р. Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочи-

---

¹ Переможець (I місце) Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

ни, вчинені злочинною спільнотою»². Прийняття цього закону супроводжувалося низкою як позитивних, так і різко негативних відгуків від представників правоохоронних органів, академічної спільноти, правозахисників. У той же час слід відзначити, що Україна не є поодиноким у пошуку оптимального шляху протидії організованій злочинності. Найбільш доцільним у цьому зв'язку вважаємо вивчення досвіду таких країн, як Грузія, Російська Федерація, Італія та США, які відомі своєю антикриміногенною політикою у сфері протидії організованій злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії організованої злочинності порушувалися у роботах О. Ю. Бусол, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, В. П. Ковальчука, О. М. Костенко, О. М. Литвинова, В. М. Поповича, І. В. Пшеничного, А. В. Савченко, В. В. Сташиса, М. І. Хавронюка, О. Ю. Шостко та багатьох інших науковців. Після внесення суттєвих змін до Кримінального кодексу (далі – КК) України стосовно злочинів, вчинених злочинною спільнотою, зазначена тематика потребує проведення нових фундаментальних досліджень.

Метою статті є аналіз норм КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, з використанням досвіду таких країн, як Грузія, Російська Федерація, Італія та США.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду зарубіжних країн є важливим засобом вдосконалення вітчизняного законодавства. Для України особливо актуальним є вивчення досвіду країн зі схожими проблемами, де вирішення останніх перевірено позитивною практикою. Однією з таких країн є Грузія, де була проведена ефективна реформа, метою якої було викорінення мафіозних практик у країні. У 2005 р. в Грузії було прийнято Закон «Про ор-

---

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#n6> (дата звернення: 15.08.2020).

ганізовану злочинність і рекет»³, завдяки якому у КК Грузії з'явилась нова ст. 223-1 «Членство у «воровській спільноті», «вор в законі»». Частина 2 цієї статті встановила відповідальність за перебування в статусі «вора в законі» із покаранням у виді позбавлення волі від 9 до 15 років, зі штрафом або без нього. На думку Генерального прокурора Грузії, прийняття цього закону призвело до завдання нещадного удару по організованим злочинним угрупованням, і вже у квітні 2006 р. на волі не залишилося жодного «вора в законі»: 40 були заарештовано, а решта залишили країну⁴. У 2018 р. КК Грузії було доповнено ст. 223-2 «Участь у «воровському зборі», ст. 223-3 «Підтримка діяльності «воровської спільноти»», 223-4 «Звернення до члена «воровської спільноти»/«вора в законі» або отримання матеріальної вигоди чи матеріальної переваги за результатом такого звернення»⁵, що завершило реформу грузинського законодавства у сфері протидії організованій злочинності. Поняття «воровська спільнота» і «вор в законі» визначенні не в самому КК Грузії, а в Законі «Про організовану злочинність і рекет», відповідно диспозиції аналізованих статей КК Грузії мають бланкетний характер.

Грузинський вектор у протидії організованій злочинності нерідко порівнюють з досвідом Італії у цій сфері, яка в 1970-х роках розпочала справжню війну проти мафії. Так, у 1965 р. було введено в дію ст. 416 КК Італії «Незаконна змова про вчинення злочину», яка криміналізувала змову трьох або більше осіб з метою вчинення декількох злочинів, а також сприяння, створення та організацію об'єднання з такою метою, за вчинення яких було встановлено покарання у виді позбавлення волі від трьох до семи років. Пізніше, у 1982 р. КК Італії було доповнено ст. 416bis, яка встановила відповідальність за незаконне об'єднання в угруповання мафіозного типу. Важливим досягненням

---

³ Закон Грузії «Об организованной преступности и рэкрете» от 20 декабря 2005 г. № 2354-вс с изменениями, внесенными Законом Грузии от 18 апреля 2018 г. № 2150. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/%2027814?publication=1> (дата звернення: 15.08.2020).

⁴ Бондаренко О. С., Пилипенко Є. С. «Злодії в законі»: досвід Грузії та України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 245.

⁵ Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> (дата звернення: 15.08.2020).

цього закону стало надання чіткого визначення та окреслення основних ознак незаконного угруповання мафіозного типу. Зокрема, відмітною ознакою таких угруповань визнано використання залякування для згуртування цього об'єднання, яке спирається на правила підкорення та мовчання з метою вчинення злочинів, встановлення прямого чи непрямого впливу або контролю за економічною діяльністю, концесіями, публічними повноваженнями, контрактами і службами, отримання незаконного прибутку для себе або для третіх осіб⁶.

Подібний до Грузії шлях обрала і Російська Федерація, криміналізувавши діяння, пов'язані з організацією та участю у злочинній спільноті. Проте на відміну від Грузії законодавець РФ підійшов до вирішення цього питання більш системно, запровадивши зміни не лише до Особливої, а й Загальної частини КК РФ. У частині 4 ст. 35 КК РФ було надано визначення злочинної спільноти (злочинної організації), в якому законодавець фактично прирівняв ці два поняття. Відповідні зміни були внесені і до ст. 210 КК РФ «Організація злочинної спільноти (злочинної організації) або участь у ній». У 2019 р. у КК РФ були внесені чергові доповнення з метою посилити відповідальність за діяльність злочинних спільнот: ст. 210 була доповнена особливо кваліфікуючою ознакою – вчинення злочину особою, що займає вище положення у злочинній ієрархії; крім того КК РФ було доповнено ст. 210.1 «Зайняття вищого положення в злочинній ієрархії». На відміну від Грузії законодавець РФ використав більш загальне визначення осіб, які мають виняткові владні повноваження в злочинній спільноті, і фактично криміналізував не певне злочинне діяння, а особливий статус особи в злочинній спільноті⁷. У той же час слід зазначити, що законодавець РФ не надає чіткого визначення зайняття вищого положення в злочинній ієрархії, що призводить до значних складностей у процесі правозастосування.

---

⁶ Excerpts from the Italian Criminal Code. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/legislation/ita/codice_penale/libro_secondo/article_416-416ter/article_416-416ter.html?lng=en (дата звернення: 15.08.2020).

⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 15.08.2020).

Найбільш відомим нормативно-правовим актом у США у сфері протидії організованій злочинності став Закон про організації, що діють під впливом рекету і корупції (РІКО), прийнятий в 1970 р. Положення цього закону були кодифіковані в Главі 96 Титул 18 Зводу законів США. Відмітною ознакою РІКО є те, що його було розроблено з метою переслідування не звичайних «вуличних» злочинців, а організованих угруповань будь-якої форми (банда, політична партія, корпорація, злочинна родина), що зорганізувалися для вчинення рекетирської діяльності, а також з метою припинення їхнього стимулу до наживи⁸. Так, Секція 1962 закону РІКО встановлює кримінально-правову заборону на пряме або непряме отримання доходу від рекетирської діяльності, а також змову на вчинення таких дій. Вичерпний перелік діянь, які визнаються законодавством США рекетирськими (предикатні діяння, їх передбачено понад 35 видів), встановлений Секцією 1961 цього закону⁹.

Аналіз законодавства Грузії, РФ, Італії та США у сфері протидії організованій злочинності дозволяє зробити висновок, що їх спільною рисою є встановлення суворих заходів кримінальної відповідальності за злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Відповідальність диференційована в залежності від форм вчинення відповідних діянь, а також за характером та ступенем участі осіб у діяльності таких спільнот. Відмітною ознакою кримінального законодавства Грузії та РФ є встановлення відповідальності за зайняття особою владного положення в злочинній спільності. На нашу думку, правильність такого законодавчого підходу є доволі сумнівною як з правової, так і з процесуальної точки зору. По-перше, він суперечить фундаментальному положенню стосовно того, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення діяння (ч. 1 ст. 7 КК Грузії, ст. 8 КК РФ), а не певний асоціальний спосіб мислення або негативні якості особи. По-друге, вста-

---

⁸ Шостко О. Ю. Закон РІКО – ефективний засіб боротьби з організованою злочинністю в США. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2003. Вип. 62. С. 115.

⁹ 18 U.S. Code Chapter 96. Racketeer Influenced and Corrupt Organizations. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-96> (дата звернення: 15.08.2020).

новлення факту зайняття особою владного положення в злочинній спільності без доведення конкретних злочинних дій фігуранта (керівництва, організації, координації діяльності таких спільнот) є практично неможливим. З цього приводу слід також зауважити у Грузії та РФ як засіб доведення вищевказаного факту використовувалися відеозаписи, на яких злочинні авторитети за-свідчували свій статус «вора в законі». Якщо вони публічно відмовлялися від свого титулу, за «воровськими» законами вони втрачали «корону». Проте злочинний світ вже почав пристосовуватися до законодавчих новел. Зокрема, С. О. Павленко приводить приклад, коли на сходці кримінальних авторитетів, було прийнято рішення, що представники злочинного співтовариства не повинні брехати лише своїм однодумцям, а запитання правоохоронних органів дозволено ігнорувати з метою уникнення відповідальності¹⁰. Таким чином спиратися лише на зізнання підозрюваного як на «царицю доказів» було б необдуманно, оскільки відмова підозрюваного від своїх показів або їх зміна ставить під загрозу висунуте обвинувачення.

Враховуючи вищевказані міркування, проаналізуємо новели українського кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. Український законодавець врахував досвід зарубіжних країн у протидії організованій злочинності. Було надано нова редакція ст. 255 КК України і ч. 2 ст. 256 КК України. КК України був також доповнений ст. 255¹ «Встановлення або поширення злочинного впливу», ст. 255² «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», ст. 255³ «Звернення за застосуванням злочинного впливу». Головною особливістю внесених змін є введення в КК України низки нових понять, які описують діяльність злочинних угруповань та осіб, що беруть активну участь у формуванні кримінальної субкультури у суспільстві, зокрема, «злочинна спільнота», «злочинний вплив», «особа, яка здійснює злочинний вплив або є

---

¹⁰ Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злочинці в законі» в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2016. Випуск 6. Т. 3. С. 77.

особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі». Навіть при побіжному аналізі внесених змін привертає увагу використання в законі нетипового для правового мовлення, жаргонного терміну «вор в законі». Хоча й застосування такого терміну вже має місце, зокрема, у вже аналізованому законодавстві Грузії, вважаємо, що його використання на законодавчому рівні є недоречним, оскільки він не відповідає вимогам, що ставляться до правової мови, зокрема, вимогам стандартизації та емоційної нейтральності¹¹. До того ж термін «вор в законі» є русизмом, і він не має прямих аналогів в українській мові. Проте щодо такої позиції можна привести і контраргументи. Так, щодо використання фразеологізму «вор в законі» Європейський суд з прав людини у справі «Ашларба проти Грузії» дослівно зазначив наступне: «Досить цікаво, що грузинський законодавець використав розмовну мову в юридичному визначенні цих злочинів; на думку Суду, це було, вочевидь, зроблено з метою забезпечення того, щоб зміст криміналізованих злочинів був більш зрозумілий широкій громадськості»¹². Проте, на нашу думку, подібний шлях призведе до засмічення законодавства непритаманними юриспруденції конструкціями, що призведе до неможливості однозначного тлумачення правових положень. Слід також зауважити, що в законодавстві України на відміну від законодавства Грузії відсутнє визначення терміну «вор в законі».

Іншим суттєвим недоліком кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, є невдала спроба надати визначення терміну «злочинний вплив», під яким КК України розуміє будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльнос-

---

¹¹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Х., 2020. С. 145–146.

¹² Ashlarba v. Georgia. Judgement of the European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145572%22%7D> (дата звернення: 15.08.2020).

ті. Таким чином під злочинним впливом законодавець розуміє не самі дії, спрямовані на організацію або координацію злочинної діяльності, а *будь-які* (курсив наш – К. Ю., Р. Р.) дії особи, яка має зазначені в законі якості. При чому згідно буквального тлумачення положення закону самі дії можуть бути й не суспільно небезпечними. Це повністю підриває вимогу до визначеності кримінально-правових норм, і, фактично, призводить об'єктивного ставлення вину. У своєму дослідженні Л. Ю. Тімофєєва наводить подібний історичний приклад, коли ст. 6 КК УРСР 1927 р. було зазначено, що заходи соціального захисту (судово-виправні, медичні, медико-педагогічні) застосовуються не лише щодо осіб, які вчинили суспільно-небезпечні дії, але й відносно осіб, які є небезпечними за своїм зв'язком із злочинним оточенням чи своєю колишньою злочинною діяльністю¹³. Звернемо увагу, що у проаналізованих нормах законодавства Італії і США чітко визначені діяння, які охоплюються діяльністю злочинних організацій/спільнот, що виключає можливість їх довільного тлумачення. Доволі розпливчатими є поняття авторитету, інших особистих якостей чи можливостей, завдяки яким особа має вплив на злочину спільноту, що може призвести до судового свавілля під час застосування цієї норми.

Серед інших критичних зауважень щодо внесених до КК України змін слід зазначити:

– брак системності у внесенні відповідних змін і доповнень. На нашу думку, було б логічним надання визначення злочинної спільноти у нормах Загальної частини КК України (ст. 28), а також внесення необхідних змін до ст. 43 КК України. Справедливо буде зазначити, що внесення таких змін було запропоновано авторами відповідного законопроекту, що й зазначено у пояснювальній записці¹⁴;

---

¹³ Тімофєєва Л. Ю. Межі необхідного об'єктивного ставлення вину у сучасному кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. № 1(12). С. 24.

¹⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10 (дата звернення: 15.08.2020).

- фактична декриміналізація участі у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, на що вже зверталася увага в науковій літературі¹⁵;
- практична неможливість визначення моменту припинення злочину, передбаченого ст. 255¹ КК України (встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу), за умови збереження кримінальних установок особи;
- порушення формальної логіки у побудові визначення «особи, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»», наданого у примітці до ст. 255 КК України (те, що визначається, не має повторюватися в його визначенні ані прямим чином, ані опосередковано)¹⁶, що призвело до створення «кола у визначенні».

Висновки. Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, призводить до висновку, що значна кількість новел запроваджених українським законодавцем містять техніко-юридичні та лінгвістичні недоліки та, на жаль, наслідують не найкращі світові практики у цій сфері. З метою вдосконалення кримінального законодавства України у сфері протидії організованій злочинності пропонуємо запровадити вказані зміни системно до Загальної та Особливої частин КК України, надати чітке визначення злочинної спільноти, встановивши не лише кількісні, а й якісні її характеристики, встановити посилену відповідальність за вчинення організаційних дій та координації діяльності злочинної спільноти, відновити відповідальність за участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією. Подальшого дослідження вимагає питання вдосконалення організаційно-правових, економічних, соціальних та ідеологічних заходів протидії діяльності злочинних спільнот в українському суспільстві.

---

¹⁵ Юртаєва К. В. Кваліфікації діянь осіб, що беруть участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, в контексті змін до законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук). Харків, 2020. С. 230–232.

¹⁶ Иванов Е. А. Логика. Учебник. М., 1996. С. 85–86.

Список використаних джерел

1. Excerpts from the Italian Criminal Code. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/legislation/ita/codice_penale/libro_secondo/article_416-416ter/article_416-416ter.html?lng=en (дата звернення: 15.08.2020).
2. Ashlarba v. Georgia. Judgement of the European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145572%22%5D%7D> (дата звернення: 15.08.2020).
3. 18 U.S. Code Chapter 96. Racketeer Influenced and Corrupt Organizations. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-96> (дата звернення: 15.08.2020).
4. Бондаренко О. С., Пилипенко Є. С. «Злодії в законі»: досвід Грузії та України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 243–245.
5. Закон Грузії «Об организованной преступности и рэкете» от 20 декабря 2005 г. № 2354-вс с изменениями, внесенными Законом Грузии от 18 апреля 2018 г. № 2150. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/%2027814?publication=1> (дата звернення: 15.08.2020).
6. Иванов Е. А. Логика. Учебник. М., 1996. 309 с.
7. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Х., 2020. 280 с.
8. Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злочинці в законі» в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2016. Випуск 6. Т. 3. С. 73–79.
9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10 (дата звернення: 15.08.2020).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 4 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#n6> (дата звернення: 15.08.2020).
11. Тимофєєва Л. Ю. Межі необхідного об'єктивного ставлення в винуватця у сучасному кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. № 1(12). С. 18–32.
12. Уголовный кодекс Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> (дата звернення: 15.08.2020).
13. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 15.08.2020).
14. Шостко О. Ю. Закон РІКО – ефективний засіб боротьби з організованою злочинністю в США. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.* Харків, 2003. Вип. 62. С. 115–120.

15. Юртаєва К. В. Кваліфікації діянь осіб, що беруть участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, в контексті змін до законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук). Харків, 2020. С. 230–232.

REFERENCES

1. Excerpts from the Italian Criminal Code. (2015). URL: https://sherloc.unodc.org/cld/legislation/ita/codice_penale/libro_secondo/article_416-416ter/article_416-416ter.html?lng=en.
2. Ashlarba v. Georgia. Judgement of the European Court of Human Rights. (2014) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-145572%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-145572%22]}).
3. 18 U.S. Code Chapter 96. Racketeer Influenced and Corrupt Organizations. (2020). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-96>.
4. Bondarenko, O.S., Pylypenko, Ye.S. (2018). «Zlodii v zakoni»: dosvid Hruzii ta Ukrainy. *Porivnialno-analitychne pravo, 1, 243–245* [in Ukrainian].
5. Zakon Gruzii «Ob organizovannoy prestupnosti i rekete» ot 20 dekabrya 2005 g. № 2354-vs s izmeneniyami, vnesennymi Zakonom Gruzii ot 18 aprelya 2018 g. № 2150. (2018) URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/%2027814?publication=1> [in Russian].
6. Ivanov, E.A. (1996). *Logika. Uchebnik. M.* [in Russian].
7. Lytvynov, O.M., Orlov, Yu.V. (2020). Antypostmodern: kryminolohichni etiudy. Kh. [in Ukrainian].
8. Pavlenko, S.O. (2016). Shliakhy udoskonalennia pravovoho rehuliuвання protydii osobam, vidnesenym do katehorii «zlodiyy v zakoni» v Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya yurydychni nauky, Vol. 6, 3, 73–79* [in Ukrainian].
9. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu». (2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10 [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu: Zakon Ukrainy vid 4 chervnya 2020 r. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#n6> [in Ukrainian].
11. Timofieieva, L.Yu. (2019). Mezhi neobkhidnogo obiektyvnogo stavlennia v vynu u suchasnomu kryminalnomu pravi Ukrainy. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy, 1(12), 18–32* [in Ukrainian].

12. Ugolovnyiy kodeks Gruzii. (2019). URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=212> [in Russian].

13. Ugolovnyiy kodeks Rossiyskoy Federatsii. (2020). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ [in Russian].

14. Shostko, O.Yu. (2003). Zakon RIKO – efektyvnyi zasib borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu v SShA. *Problemy zakonnosti: resp. mizhvidom. nauk. zb. Vol. 62.* Kharkiv. 115–120 [in Ukrainian].

15. Yurtaieva, K.V. (2020). Kvalifikatsii diian osib, shcho berut uchast u zlochynakh, vchyniuvanykh zlochynnoi orhanizatsiieiu, v konteksti zmin do zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoi spilnotoiu. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia: tezy dop. uchasnykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 19 cherv. 2020 r.; Nauk.-doslid. in-t publ. polityky i sots. nauk).* Kharkiv. 230–232 [in Ukrainian].

Юртаева К. В., Романів Р. Р. Компаративно-критический анализ положений УК Украины в отношении ответственности за преступления, совершенные преступным сообществом

На основе опыта Грузии, РФ, Италии и США в сфере противодействия организованной преступности проведен анализ положений УК Украины в отношении ответственности за преступления, совершенные преступным сообществом. Определены недостатки норм УК Украины, которые криминализировали деятельность преступных сообществ, и определены пути их усовершенствования.

Ключевые слова: преступное сообщество, «вор в законе», уголовная ответственность, усовершенствование.

Yurtayeva K. V., Romaniv R. R. Comparative-critical Analysis of the Provisions of the Criminal Code of Ukraine on Liability for Offences Committed by Criminal Association

Based on the experience of Georgia, the Russian Federation, Italy or the USA in counteracting organized crime the article presents analysis of provisions of the Criminal Code of Ukraine on liability for offences committed by criminal association. It ascertains that a common feature of the analyzed foreign criminal legislatures is establishing severe criminal liability for offences committed by criminal associations. A peculiar feature of the criminal legislatures of Georgia and the Russian Federation is establishing criminal liability for occupying a leading position in criminal association. A counterargument for presenting such norm in the Criminal Code of Ukraine is practical inability to prove this fact without ascertaining actual organizational or supervisory actions of the leader of criminal association. Furthermore, introducing colloquial folksy language into official normative act leads to contamination of the Criminal Code and vagueness of its provisions.

The article defines drawbacks of the provisions of the Criminal Code of Ukraine that criminalize activities of criminal associations, namely: unsuccessful attempt to define the notion of criminal influence; lack of systematization of the introduced amendments (there is a need to provide relevant amendment to the Articles 28 and 43 of the Criminal Code of Ukraine); actual decriminalization of involvement in the offences committed by criminal association; impossibility to ascertain termination of the offence provided in the Art. 255¹ of the Criminal Code of Ukraine); badly constructed definition of a person, who has a status of a subject possessing great criminal influence, including the status of «thief in law».

The article presents the ways of enhancing the norms of the Criminal Code of Ukraine in the part of providing criminal liability for offences committed by criminal association. Issues of enhancing organizational-legal, economical, social and ideological means of counteracting activities of criminal associations in Ukraine require further research.

Key words: *criminal association, «thief in law», criminal liability, enhancement.*

УДК 343.6

А. О. Сербіна¹,
ад'юнкту Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ТА ЇХ ДОТРИМАННЯ У СВІТЛІ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У роботі вивчається питання, чи були дотримані принципи криміналізації при встановленні відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332² КК України). На підставі розгляду групи соціальних та системно-правових принципів криміналізації обґрунтовується доречність встановлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України.

Ключові слова: криміналізація, незаконне перетинання, державний кордон, принципи криміналізації, кримінальна відповідальність.

Ключові слова: криміналізація, незаконне перетинання, державний кордон, принципи криміналізації, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Згідно із законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України» від 18 жовтня 2018 р.² було рекриміналізоване³ незаконне перетинання державного кордону України. Поява відповідної норми викликала безліч дискусій серед науковців, однією зі складових яких є доцільність та виправданість здійсненої криміналізації. Саме тому виникає потреба перевірити, чи правильним виявилось рішення законодавця про встановлення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України; уста-

---

¹ Фіналіст Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2599-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

³ Потрібно зазначити, що свого часу КК України містив статтю 331, яка передбачала відповідальність за незаконне перетинання державного кордону, але 18 травня 2004 р. законом України № 1723-VI цю відповідальність скасували.

новити, чи були при цьому дотримані вироблені кримінально-правовою доктриною принципи криміналізації зазначеного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи криміналізації діянь є добре розробленими у вітчизняній юридичній літературі. Відповідні аспекти досліджували Д. Балобанова, В. Борисов, О. Дудоров, В. Навроцький, М. Мельник, М. Панов, М. Хавронюк, П. Фріс та багато ін. Безпосередню увагу на проблеми кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України, а так само окремі аспекти криміналізації відповідного діяння, звертали у своїх новітніх працях А. Притула, В. Гацелюк, Ю. Курилюк. Разом з тим питання врахування принципів криміналізації незаконного перетинання державного кордону України залишається дотепер не достатньо дослідженим, хоча саме його з'ясування дає можливість оцінити правильність застосованого державою підходу до протидії порушенням державного кордону.

Формулювання цілей роботи (постановка завдання). Метою роботи є встановлення того, чи були повністю та належним чином дотримані принципи криміналізації незаконного перетинання державного кордону України, формулювання на цій основі попереднього висновку про доцільність встановлення кримінальної відповідальності за таке діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теоретичною основою цього дослідження слугує робота Д. Балабанової, яка підкреслює, що криміналізація діяння – це насамперед процес, що дає можливість відмежовувати її від суміжних кримінально-правових категорій (пеналізації). Відтак під криміналізацією вона розуміє «процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості та доцільності кримінально правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних та кримінально-караних»⁴.

---

⁴ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. С. 56.

З'ясовуючи доцільність встановлення злочинності певного діяння, потрібно спиратись на принципи криміналізації, які вважаються доктринально розробленими та істотних сумнівів не викликають. У юридичній літературі найбільш усталену класифікацію принципів криміналізації надав Г. Злобін, який поділяє їх на такі групи: 1) ті, що виявляють об'єктивну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (соціальні й соціально-психологічні принципи криміналізації); 2) ті, що обумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечності норм права (системно-правові принципи)⁵.

Удосконалену класифікацію запропонував Ю. Баулін, визначаючи систему принципів криміналізації такими блоками: 1) соціальні й соціально-психологічні принципи; 2) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність установа кримінальної відповідальності; 3) принципи, зумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, або несуперечності норм матеріального-процесуального права або норм кримінального та інших галузей права⁶.

Подальше дослідження принципів криміналізації незаконного перетинання державного кордону України здійснюватиметься з урахуванням зазначених підходів як найбільш поширених у вітчизняній науці кримінального права.

Соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації – це ті, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з позиції основних характеристик соціальних систем та процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки⁷. До соціальних та соціально-психологічних принципів можна віднести:

- 1) принцип суспільної небезпеки;

---

⁵ Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. С. 210.

⁶ Баулін Ю. В. Принципи відповідальності за сучасним кримінальним правом України. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 24–25.

⁷ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 210.

- 2) принцип відносної поширеності діяння;
- 3) принцип співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації;
- 4) принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації.

Одним з найважливіших соціальних принципів криміналізації є *принцип суспільної небезпеки*. Якщо діяння не є суспільно небезпечним, то воно не може бути криміналізоване. Суспільна небезпечність – така специфічна властивість злочину, яка дозволяє відмежовувати злочини від незлочинних правопорушень і малозначних діянь⁸. Для того, щоб діяння можна було визнати злочином, воно повинно заподіяти шкоду суспільним відносинам. Соціальну оцінку суспільної небезпечності діяння визначають економічні, політичні, соціально-психологічні, науково-технічні, кримінологічні фактори⁹. В оцінці суспільної небезпеки злочину (кримінального правопорушення) соціальний аспект криміналізації полягає саме в об'єкті посягання. Суспільна небезпечність як ознака поняття злочину визначається низкою факторів, у тому числі значущістю об'єкта кримінально-правової охорони, тяжкістю наслідків, способом дії, стадією вчинення діяння, формою вини¹⁰.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 332² КК України¹¹, виступають суспільні відносини щодо охорони порядку перетинання державного кордону України, а додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері охорони та забезпечення інтересів держави. Порухення суспільних відносин щодо охорони порядку перетинання державного кордону України та відносин у сфері охорони та забезпечення інтересів держави характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки. У науковій літературі з цього приводу резонно зауважують, що

---

⁸ Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 86.

⁹ Прокументов Л. М. Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяний. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 4. С. 18–24. URL: [http://www.vimvd.ru/scientificwork/4_2009\(2\).pdf](http://www.vimvd.ru/scientificwork/4_2009(2).pdf) (дата звернення: 02.08.2020).

¹⁰ Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. С. 86.

¹¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/> (дата звернення: 02.08.2020).

майже кожна країна намагається як найефективніше захистити свої державні кордони, зокрема й кримінально-правовими методами. Більшість наших сусідів – держави Європи (Італія, Республіка Польща та ін.) і пострадянського простору – у кримінальних законодавствах передбачають кримінальну відповідальність за такі дії¹². Погоджуємося з думкою А. Притули, що проникнення на територію України самостійно характеризується достатнім для криміналізації ступенем суспільної небезпечності¹³.

Поточна ситуація в нашій країні, пов'язана з агресивними діями Російської Федерації в Автономній Республіці Крим та в Донецькій і Луганській областях, наслідком яких стала окупація цих територій України, додатково підкреслює суспільну небезпечність, яку має незаконне проникнення на територію України представників держави-агресора. Варто погодитися з думкою С. Кузьміна та М. Марчука, які вказують що рівень суспільної небезпеки збільшується в умовах воєнного стану чи у зонах проведення антитерористичних операцій, коли з об'єктивних причин можливості проведення заходів охорони державного кордону є обмеженими. Має рацію також О. Пащенко, що забезпечення недоторканості державних кордонів – це необхідна умова життєдіяльності суспільства та окремих громадян, а отже, рівень соціальної цінності відносин, котрі забезпечують підтримання недоторканості державних кордонів України є достатнім для їх кримінально-правової охорони¹⁴.

У доктрині кримінального права існує думка, що поруч із об'єктом одним із головних показників суспільної небезпеки злочину є його наслідки. Злочинний наслідок повно і наочно характеризує суспільну небезпечність

---

¹² Романюк Б. В. До питання про декриміналізацію незаконного перетинання державного кордону України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький, 13 листопада 2009 р.) Хмельницький: Національна академія державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького, 2009. С. 74.

¹³ Притула А. М. Щодо криміналізації незаконного перетинання державного кордону (лінії розмежування). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 13. С. 137.

¹⁴ Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державних кордонів України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 189.

будь-якого діяння, а його розмір прямо пропорційно впливає на ступінь суспільної небезпеки злочину¹⁵. Г. Яремко зазначає, що характер заподіяних злочином наслідків визначає саме характер суспільної небезпеки злочину, а отже, розмір заподіяних суспільно небезпечних наслідків визначає ступінь суспільної небезпеки злочину¹⁶. Наслідками незаконного перетинання державного кордону України може бути вчинення інших більш тяжких злочинів таких як контрабанда, нелегальна міграція. Деякі вчені зазначали, що незаконне перетинання державного кордону України може виступати як готування або замах на вчинення злочинів проти основ національної безпеки України¹⁷. Тим самим утворюється істотний ризик порушення суспільних відносин у сфері охорони та забезпечення інтересів держави. Отже, підтримання стану недоторканості державного кордону України кримінально-правовими засобами здійснюється з-поміж іншого для запобігання загрозі завдання шкоди іншим суспільним відносинам.

Одним із критеріїв ступеня суспільної небезпеки є форма вини. Вина характеризує психічне ставлення особи до вчиненого діяння, передбаченого КК, та його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності. Умисел – це найнебезпечніша форма вини. У диспозиції ст. 332² КК України прямо вказується на те, що злочинним визначається лише умисне незаконне перетинання державного кордону України, яке вчинене з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представникам підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора. Тим самим законодавець фактично сприйняв думку тих вчених, котрі вважають, що кримінально караним має визнаватись

---

¹⁵ Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. С. 228.

¹⁶ Яремко Г. З. Вплив суспільно-небезпечних наслідків на суспільну небезпеку злочину. Zbornik prispjevov z mednarodnej vedeckej konferencie «Prava veda a prava: vyzvy modernych europskych integracnych procesov» (Bratislava / Slovenska republika, 27–28 nov. 2015 r.). Bratislava: Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava, 2015. S. 176–177.

¹⁷ Кузьмін С. А., Марчук М. П. Криміналізація незаконного перетинання державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 89–99.

лише умисне незаконне перетинання державного кордону, всі інші ж діяння кваліфікуватимуться як менш тяжкі правопорушення.

З огляду на те, що головними складовими принципу суспільної небезпечності при криміналізації незаконного перетинання державного кордону є рівень соціальної цінності охоронюваних суспільних відносин та форма вини, з якою здійснюється відповідне посягання, можна констатувати, що рівень суспільної небезпеки незаконного перетинання державного кордону України є достатнім для визнання такого діяння кримінально протиправним, а отже, принцип суспільної небезпеки дотриманий у повному обсязі.

Іншим не менш важливим принципом криміналізації є *принцип відносної поширеності діяння*. Він полягає в тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку, достатньо поширеним, а з іншого – не повинно бути всеохоплюючим, і навіть надзвичайно широко поширеним¹⁸. Не можна криміналізувати надмірно поширені діяння, адже такі рішення здатні підірвати авторитет закону й держави. Окрім цього законодавцю потрібно криміналізувати лише ті діяння, які є не поодинокими.

Стосовно поширеності незаконного перетинання державного кордону України слід зауважити, що згідно з даними судової статистики України за 2019 рік, а саме звіту судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження до судів надійшло 13 проваджень за ст. 332² КК України¹⁹. А згідно зі звітом судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 204-1 КУпАП²⁰ надійшло 25338 відповідних матеріалів²¹. Найголовніше, на що потрібно звернути увагу – не всі правопорушення відповідної спрямованості належним чином від-

---

¹⁸ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 218.

¹⁹ Статистична звітність Державної судової адміністрації; форма № 1-к «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 02.08.2020).

²⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 02.08.2020).

²¹ Статистична звітність Державної судової адміністрації; форма № 1-п «Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення зведений за 2019 рік». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 02.08.2020).

биваються у статистичних даних через наявність чималого рівня їх латентності. Головною причиною латентності може виступати відсутність «потерпілих», труднощі в технічному оснащенні Державної прикордонної служби та об'єктивна неможливість контролювати всю лінію державного кордону²². Потрібно також звернути увагу, що ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 332² КК України, частково співпадають з ознаками адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, що може викликати цілком природні складнощі в їх розмежуванні.

Отже, незаконне перетинання державного кордону України, хоч і не вважається надзвичайно поширеним, а тим паче всеохоплюючим явищем, але має тенденцію до поширення; його прояви не є поодинокими і випадковими. Сказане свідчить про те, що при здійсненні криміналізації досліджуваного діяння розглядалий тут принцип був дотриманий.

Наступним принципом, на якому варто зупинитися, це *принцип співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації*. Суть цього принципу полягає в тому, що встановлення кримінальної відповідальності за діяння допустиме тоді, і тільки тоді, коли є впевненість, що позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотно переважатимуть невідворотні негативні наслідки криміналізації²³. Погоджуємося з В. Павликівським, який зазначає, що якою б небезпечною не була та чи інша поведінка, її криміналізація ніколи не може розглядатися як абсолютне благо, але завжди становить жертвування одними інтересами суспільства заради інших, більш значущих²⁴.

Криміналізація будь-якого діяння передбачає настання певних негативних наслідків, саме тому вона має бути крайнім заходом, коли інші заходи впливу не ефективні та не адекватні. У зв'язку з цим, криміналізація діяння є

---

²² Пашенко О. О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державних кордонів України. С. 191.

²³ Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 220.

²⁴ Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Харків: Панов, 2016. С. 160.

виправданою лише у разі її соціальної необхідності та якщо позитивний соціальний ефект застосування кримінально-правової норм є більш значним, аніж негативні соціальні наслідки криміналізації²⁵. Реалізація кримінальної відповідальності породжує не тільки позитивні, але й негативні наслідки, серед яких неправильне формування особи засудженого, деформація міжособистісних відносин, зниження здобутого до засудження рівня професійної кваліфікації, порушення функціонування економіки та інших сфер життя тощо.

Установлення кримінальної відповідальності за вчинення незаконного перетинання державного кордону України є соціально обумовленим кроком, який у перспективі має призвести до настання позитивних результатів для суспільства, які переважатимуть ті короткострокові негативні наслідки, які виникли після прийняття досліджуваної норми. Потрібно окремо враховувати, що стан порушення відносин у сфері охорони державного кордону України здатне зашкоджувати національній безпеці держави. Так, події, які почалися з 2014 р. і тривають по сьогодні, а саме агресивні дії Російської Федерації в Автономній Республіці Крим, наслідком яких стала анексія цієї території України, а також початок бойового протистояння в Донецькій і Луганській областях змусили законодавця використовувати криміналізацію, як реакцію на загрозу безпеці всієї держави²⁶.

До рекриміналізації незаконного перетинання державного кордону України в національному законодавстві існувала лише норма адміністративно-деліктного права (ст. 204-1 КУпАП), яка передбачала відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. На жаль, але такі заходи не були здатні запобігти відповідній поведінці. Саме тому законодавцю довелося здійснити криміналізацію незаконного перетинання державного кордону України, посиливши таким чином відповідальність за його вчинення.

---

²⁵ Попович О. В. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110² КК України). *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 211.

²⁶ Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики шляхом криміналізації та декриміналізації: аналіз поточних ініціатив. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 231.

Отже, при кримінально-правовому реагуванні на незаконне перетинання державного кордону України позитивні наслідки переважатимуть негативні. Насамперед через те, що на сьогодні наша країна знаходиться в стані активної фази «гібридної» війни, а отже, інші заходи, окрім кримінально-правових, не зможуть протидіяти грубим порушенням державного кордону, вчинюваним з метою спричинити шкоду національній безпеці держави. Зі сказаного випливає, що принцип співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації так само був дотриманий.

Принцип кримінально-політичної адекватності криміналізації полягає в тому, що будь-які зміни кримінального закону повинні відповідати політиці держави, її чинному законодавству та міжнародно-правовим актам. Необхідно, щоб кожна зміна в кримінальному законі піддавалася всебічному аналізу та попередній оцінці з позиції кримінально-правової політики держави²⁷.

Відомо, що кримінальна-політика відбивається у відповідних державних програмах. На сьогодні в Україні відсутні будь-які програми (стратегії) на зразок існуючих раніше Концепції комплексної програми профілактики правопорушень на 2006–2008 роки та Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки. Однак на сьогодні в Україні ухвалена низка нормативно-правових актів, які регулюють дії держави із забезпечення захисту державного кордону України.

Одним з таких нормативно-правових актів є Закон України «Про Національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., де в п. 2 ч 1 ст. 18 зазначається, що Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, яке забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. У ч. 6 ст. 18 ідеться про те, що Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, який реалізує державну політику у сфері безпеки

---

²⁷ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 224–226.

державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні²⁸.

Варто також згадати про Воєнну доктрину України, затверджену Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015, де підкреслюється, що основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі є ліквідація не передбачених законом збройних формувань та відновлення повного контролю державного кордону України. Пункт 32 цієї доктрини передбачає посилення охорони та захисту державного кордону; п. 50 визначає, що Державна прикордонна служба України бере участь в охороні державного кордону та суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні²⁹.

Доречно згадати й про Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, основними цілями якої є мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави³⁰.

Аналізуючи зазначені документи, ми бачимо, що захист кордонів України є одним з її головних пріоритетів у сфері національної безпеки. Особливо в період коли частина території (Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей) вже є окуповані, а військово-політична ситуація здатна ускладнюватись. Незаконне перетинання державного кордону України завдає значної шкоди інтересам нашої держави за умов, коли будь-яке незаконне вторг-

---

²⁸ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

²⁹ Воєнна доктрина України: затв. указом Президента України від 24 вересня 2015 р. №. 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

³⁰ Стратегія Національної безпеки України: затв. указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

нення на нашу територію може спровокувати вчинення більш тяжких злочинів (зокрема і міжнародних).

Отже, принцип кримінально-політичної адекватності дотриманий у повному обсязі. При криміналізації незаконного перетинання державного кордону України було дотримано всі вимоги чинного законодавства.

Системно-правові принципи криміналізації – це ті, що зумовлені вимогою внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права³¹. Їх можна розділити на загально-правові та кримінально-правові.

До загально-правових відносяться:

- принцип конституційної адекватності;
- принцип системно-правової несуперечливості;
- принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації;
- принцип процесуальної здійсненості переслідування.

Принцип конституційної адекватності. Відповідно до ст. 8 Основного закону держави Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй³².

Відповідно до ст. 3 КК України законодавство про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України і загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Відповідність криміналізації незаконного перетинання державного кордону України впливає з положень ст. 17 Основного закону України, де вказано, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Установлення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України цілком узгоджується з Конституцією України та не супере-

---

³¹ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 210.

³² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

чить її, оскільки незаконне перетинання державного кордону України може розглядатись як один із проявів порушення територіальної цілісності. Отже, принцип конституційної адекватності дотриманий повною мірою.

Принцип системно-правової несуперечності полягає в несуперечності криміналізації діяння нормам інших галузей права, тобто чи не визначає вона злочинним діяння, яке дозволене іншими законами³³.

Кримінально-правова норма про відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України загалом відповідає системі права та не суперечать нормам іншого законодавства. У ст. 35 Закону України «Про державний кордон України» зазначається, що особи, винні в порушенні або спробі порушення режиму державного кордону України, прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, у незаконному переміщенні або спробі незаконного переміщення через державний кордон України вантажів, матеріалів, документів та інших предметів, а також в інших порушеннях законодавства про державний кордон України, несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність згідно з законодавством України. Цій нормі і кореспондує ст. 332² КК України, установлюючи відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України.

Однак окрім зв'язків із галузями права, які регулюють так звані позитивні правовідносини, «зовнішня» системність кримінального права проявляється і у зв'язках з тими галузями права, якими передбачено інші (крім кримінальної) види юридичної відповідальності³⁴. Як згадувалось вище, у ст. 204-1 КУпАП установлений ще один вид відповідальності за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України. Ця норма межує з її кримінально-правовим аналогом (ст. 332² КК України). Коли в 2018 р. криміналізували незаконне перетинання державного кор-

---

³³ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 231.

³⁴ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо доведення банку до неплатоспроможності: сумнівна законодавча новела. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 71–115. URL: <http://lclaw.knu.ua> (дата звернення: 02.08.2020).

дону України, то ст. 204-1 КУпАП залишили без змін. З огляду на це, постає серйозна проблема правильного розмежування відповідних правопорушень, особливо враховуючи наявність низки спільних ознак. Так, склад адміністративного правопорушення характеризується загальним суб'єктом, а кримінального – декількома спеціальними (особа, якій заборонено в'їзд на територію України та представник підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора). Як зауважує Ю. Курилюк, якщо особою, якій заборонено в'їзд на територію України, може бути виключно іноземець, або особа без громадянства, то представником збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора може бути і громадянин України³⁵. Ще однією ознакою розмежування розгляданих складів правопорушень є його мета. Кримінально-правова норма передбачає, що метою незаконного перетинання державного кордону є заподіяння шкоди інтересам держави, що, своєю чергою, становить ознаку з оціночним поняттям.

Викладене свідчить про те, що при криміналізації незаконного перетинання державного кордону України не повною мірою було дотримано принцип системно-правової несуперечливості, оскільки кримінально-правова норма потребує більш детального узгодження з адміністративно-правовою задля забезпечення правильного розмежування двох правопорушень різних видів.

Принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації актуалізується участю України в більшості міжнародних організацій, у тому числі в Раді Європи, що покладає на нашу країну певні врегулювання власного законодавства з нормами міжнародного права³⁶.

Принципи територіальної цілісності та непорушності державних кордонів описані в ключових міжнародно-правових документах. Наприклад, ч. 4

---

³⁵ Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листопада 2018 р.). Київ, 2018. С. 200–203.

³⁶ Сайпловік М. В. Принципи криміналізації суспільно небезпечних посягань у сфері громадської та приватної професійної охоронної діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. С. 156.

ст. 2 Статуту ООН зобов'язує утримуватися від застосування сили чи її погрози проти територіальної недоторканості держави³⁷. Н увагу заслуговує також Декларація принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р. У розділі про принцип незастосування сили таким чином розкривається зміст принципу непорушності кордонів: «Кожна держава зобов'язана утримуватися від застосування сили чи її погрози з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави як засобу вирішення міжнародних суперечок, в тому числі територіальних суперечок, і питань, що стосуються державних кордонів»³⁸.

Норма про кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону не суперечить міжнародним нормативно-правовим актам, а отже, цей принцип криміналізації дотриманий в повному обсязі.

Принцип процесуальної здійсненності переслідування передбачає процесуальну можливість здійснення кримінального провадження відповідно до процесуальних правил та норм кримінального процесуального кодексу. Ефективність та функціональність кримінально-правової норми можливі лише в тому разі, якщо всі передбачені нормою ознаки складу кримінального правопорушення можливо буде довести. Це означає, що будь-яка ознака складу злочину повинна бути сформульована так, щоб факт її існування міг бути виявлений та доведений: з достатнім ступенем достовірності, процесуально допустимими діями, без шкоди для моралі та позитивних міжособистісних зв'язків³⁹.

З моменту криміналізації незаконного перетинання державного кордону України минуло вже майже два роки, а вивчення судової статистики демонструє помірність застосування відповідної кримінально-правової норми,

---

³⁷ Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного суду: міжнародний документ від 24 жовтня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 02.08.2020).

³⁸ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: міжнародний документ від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 02.08.2020).

³⁹ Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 232.

що не останньою чергою зумовлюється проблемами, пов'язаними із доказуванням вчинення зазначеного злочину.

Вважаємо, що найбільші проблеми в доказуванні виникають у зв'язку із встановленням суб'єктивної сторони незаконного перетинання державного кордону України. Суб'єктивна сторона вказаного кримінального правопорушення характеризується прямим умислом та такою ознакою, як мета – заподіяння шкоди інтересам держави. Саме доказування мети заподіяння шкоди інтересам держави викликає найбільше складнощів: 1) у законодавстві України відсутнє єдине визначення «інтерес держави», адже це оціночне поняття; 2) неможливо отримати докази наявності саме такої мети в інший спосіб, аніж з проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. Ці обставини ускладнюють роботу правоохоронних органів при доказуванні незаконного перетинання державного кордону України.

Аналізуючи наведені вище аргументи, можна встановити, що законодавець порушив принцип процесуальної здійсненності переслідування.

До кримінально-правових принципів відносяться:

- принцип визначеності та єдності термінології;
- принцип повноти складу діяння;
- принцип співмірності санкції та економії репресії.

Принцип визначеності та єдності термінології полягає в тому, що криміналізація будь-якого суспільно небезпечного діяння повинна здійснюватися у визначених з точки зору термінах – єдиних для Загальної та Особливої частин кримінального законодавства. При цьому, якщо властивості діяння, яке криміналізується, та умови настання відповідальності за нього не можуть бути відбиті за допомогою звичайної для кримінального законодавства термінології і вимагають нових понять, то ці поняття мають визначатись у самому законі⁴⁰. Наявність у нормі кримінального закону невдалих формулювань, неправильно вжитих термінів, неузгоджених з іншими кримінально-

---

⁴⁰ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 238.

правовими нормами чи нормами інших галузей права положень тощо, що може сильно ускладнити чи навіть унеможливити її застосування на практиці, що означатиме відсутність належної реакції держави на вивчення певного кола суспільно небезпечних діянь⁴¹.

Проаналізувавши кримінально-правову заборону про незаконне перетинання державного кордону України, можна констатувати, що зазначений принцип цілком не дотриманий, бо законодавець використовує термінологію, яка не є усталеною та однозначно зрозумілою для сучасного кримінального законодавства. Зокрема, мовиться про ті ж самі оціночні поняття, які чітко не визначені в законодавстві України (наприклад, «недостовірна інформація», «інтереси держави»). Скажімо, поняття інтересів держави або державних інтересів зустрічається у КК України (ст.ст. 8, 36, 39, 114, 332²), проте воно є оціночним та може мати різне значення залежно від ситуації.

Конституційний суд України своїм рішенням визначив, що інтереси держави (державні інтереси) закріплюються в Конституції України та інших нормативно-правових актах. Оскільки Конституція України виділяє національні інтереси України (ст. 18), інтереси національної безпеки (ст.ст. 32, 34, 36, 39), інтереси суспільства (ст. 41) та суспільний інтерес (ст. 89)⁴². Ми розуміємо, що інтереси держави можуть збігатися, не збігатися або частково збігатися з інтересами суспільства, державних органів, підприємств та організацій, а також інтерес держави можна віднайти в діяльності приватних підприємств. Законодавець не надав точного та єдиного визначення «інтереси держави» для того, щоб в кожному окремому випадку самостійно можна було адекватно обирати ту норму, яка підлягає застосуванню. Правильно зазначає А. Притула, що поняття «національні інтереси» тотожне поняттю «інте-

---

⁴¹ Костицький В. В. Проблема якості закону про кримінальну відповідальність (на прикладі статті 160 КК України). *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки України*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. С. 56–60.

⁴² Гацелюк В. О. Правові наслідки криміналізації незаконного перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 99.

реси держави», але відповідно до ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено⁴³. Погоджуємося також з В. Гацелюком, що при незаконному перетинанні державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави, може бути заподіяння шкоди таким інтересам, які є життєво важливими для держави (це не ті інтереси, які можуть зазнати внаслідок самоуправства чи зловживання повноваженнями). Інтереси держави, які пов'язані із збереженням конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності не співпадають з тими, які спричиняться внаслідок незаконного перетинання державного кордону України⁴⁴.

При криміналізації діяння законодавець повинен більш повно та точно описувати склад правопорушення, для того, щоб уникнути розбіжностей трактування у правозастосуванні.

Отже, при криміналізації незаконного перетинання державного кордону України не повністю було дотримано принцип визначеності та єдності термінології.

Принцип повноти складу діяння. Як відомо, зазвичай закон, що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення певного діяння, називає лише об'єктивну сторону цього злочину, вказує на особливості інших елементів складу та кваліфікуючі ознаки діяння⁴⁵. З огляду на це, доповнена КК України стаття 332² КК України повністю відповідає зазначеному принципу, адже аналізована норма, з урахуванням положень Загальної частини КК України та за допомогою вказівки на об'єктивну, суб'єктивну сторони і кваліфікуючі ознаки в диспозиції самої статті містить усі необхідні елементи для конструювання складу злочину. Отже, принцип повноти складу діяння дотриманий у повному обсязі.

---

⁴³ Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України як нова «мертва» норма Кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 153.

⁴⁴ Гацелюк В. О. Правові наслідки криміналізації незаконного перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави. С. 101.

⁴⁵ Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 239–240.

Принцип співмірності санкції та економії репресії можна пов'язати зі справедливістю. У кримінальному праві справедливість приймає форму рівності громадян перед законом, співмірність санкції тяжкості кримінально-караного діяння та економії репресій⁴⁶. Суворість покарання повинна відповідати ступеню вини, а призначення покарання має відбуватися лише в тих рамках, яких вимагає суспільна необхідність та будь яке покарання повинне бути індивідуалізоване⁴⁷.

Санкції ст. 332² КК України мають безальтернативний характер, тобто передбачають лише один (основний) вид покарання. Це може свідчити про порушення принципу індивідуалізації покарання. На нашу думку, санкції ст. 332² КК України варто було б доповнити альтернативним видом покарання (наприклад штрафом), для того, щоб принцип індивідуалізації покарання був реалізований достатньою мірою.

Визнання злочинним такого діяння, як незаконне перетинання державного кордону України, було викликане об'єктивною необхідністю встановлення кримінально-правового захисту недоторканості державного кордону, які протягом 2004–2018 років набули масового характеру, та відбувалися майже безкарно, оскільки норма КУпАП не в змозі була зупинити порушників державного кордону України. Саме масовість та безкарність стали однією з причин криміналізації незаконного перетинання державного кордону України.

Отже, при криміналізації незаконного перетинання державного кордону України не повністю було дотримано принципу співмірності санкції та економії репресії.

Висновки. При здійсненні криміналізації незаконного перетинання державного кордону України було дотримано принципу суспільної небезпеки, принципу відносної поширеності діяння, принципу співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, принципу кримінально-політичної

---

⁴⁶ Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. С. 240.

⁴⁷ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 70.

адекватності криміналізації, принципу конституційної адекватності, принципу міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації та принципу повноти складу діяння.

Водночас треба констатувати порушення таких принципів криміналізації:

1) системно-правової несуперечливості в частині узгодженості кримінально-правової заборони з нормою про адміністративно-деліктну відповідальність, через що утруднюється правильне розмежування двох суміжних складів правопорушень;

2) процесуальної здійсненності переслідування – насамперед викликає складнощі доведення мети злочину, яка описується у юридично невизначений спосіб;

3) визначеності та єдності термінології – деякі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 332² КК України, визначаються з використанням оціночних понять, які можуть тлумачитись суперечливо;

4) співмірності санкцій та економії репресій у частині незабезпечення індивідуалізації покарання через конструювання санкцій з одним основним видом покарання.

Оскільки більшість принципів криміналізації було дотримано, можна дійти висновку, що встановлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України є логічним та виваженим кроком з боку законодавця. Ті принципи, які були не дотримані, свідчать про потребу вдосконалення відповідної кримінально-правової норми.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 220 с.
2. Баулін Ю. В. Принципи відповідальності за сучасним кримінальним правом України. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 23–27.

3. Воєнна доктрина України: затв. указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

4. Гацелюк В. О. Правові наслідки криміналізації незаконного перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 97–103.

5. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: міжнародний документ від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 02.08.2020).

6. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 84–102.

7. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне заняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 403.

8. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона щодо доведення банку до неплатоспроможності: сумнівна законодавча новела. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 71–115. URL: <http://lcslaw.knu.ua> (дата звернення: 02.08.2020).

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 02.08.2020).

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

11. Кострицький В. В. Проблема якості закону про кримінальну відповідальність (на прикладі статті 160 КК України). *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки України*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. С. 56–60.

12. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1112 с.

13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/> (дата звернення: 02.08.2020).

14. Кузьмін С. А., Марчук М. П. Криміналізація незаконного перетинання державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 89–99.

15. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листопада 2018 р.). Київ, 2018. С. 200–203.

16. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 304 с.

17. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Харків: Панов, 2016. 488 с.

18. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державних кордонів України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 187–193.

19. Письменський Є. О. Реалізація кримінально правової політики шляхом криміналізації та декриміналізації: аналіз поточних ініціатив. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 230–234.

20. Попович О. В. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110² КК України). *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209–214.

21. Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України як нова «мертва» норма Кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 151–156.

22. Притула А. М. Щодо криміналізації незаконного перетинання державного кордону (лінії розмежування). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 13. С. 136–139.

23. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2599-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

24. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

25. Прокументов Л. М. Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяний. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2009. № 4. С. 18–24. URL: [http://www.vimvd.ru/scientificwork/4_2009\(2\).pdf](http://www.vimvd.ru/scientificwork/4_2009(2).pdf) (дата звернення: 02.08.2020).

26. Романюк Б. В. До питання про декриміналізацію незаконного перетинання державного кордону України. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 13 листопада 2009 р.) Хмельницький: Національна академія державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького, 2009. С. 74–75.

27. Сайплові М. В. Принципи криміналізації суспільно небезпечних посягань у сфері громадської та приватної професійної охоронної діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. С. 155–158.

28. Статистична звітність Державної судової адміністрації; форма № 1-к «Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 02.08.2020).

29. Статистична звітність Державної судової адміністрації; форма № 1-п «Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення зведений за 2019 рік». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 02.08.2020).

30. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного суду: міжнародний документ від 24 жовтня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 02.08.2020).

31. Стратегія Національної безпеки України: затв. указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text> (дата звернення: 02.08.2020).

32. Яремко Г. З. Вплив суспільно-небезпечних наслідків на суспільну небезпеку злочину. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Prava veda a prava: vyzvy modernych europskych integracnych procesov»* (Bratislava / Slovenska republika, 27–28 nov. 2015 r.). Bratislava: Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava, 2015. S. 175–178.

REFERENCES

1. Balobanova, D.O. (2007). *Teoriia kryminalizatsii. Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

2. Baulin, Yu.V. (2013). *Pryntsypy vidpovidalnosti za suchasnym kryminalnym pravom Ukrainy. Aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti :materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10–11 zhovt. 2013 r.* Kharkiv: Pravo, 23-27 [in Ukrainian].

3. *Voienna doktryna Ukrainy: zatv. ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnya 2015 r. №. 555/2015.* (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> [in Ukrainian].

4. Hatseliuk, V.O. (2019). *Pravovi naslidky kryminalizatsii nezakonnoho peretynannia derzhavnogo kordonu z metoiu zapodiiannia shkody interesam derzhavy. Yevropeiski perspektyvy, 1, 97–103* [in Ukrainian].

5. Deklaratsiia pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava, shcho stosuiutsia druzhnykh vidnosyn ta spivrobotnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii: mizhnarodnyi dokument vid 24 zhovtnya 1970 r. (1970). URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text [in Ukrainian].

6. Dudorov, O.O. (2013). Poniattia zlochynu. Klasyfikatsiia zlochniv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1 (1), 84–102 [in Ukrainian].

7. Dudorov, O.O., Movchan, R.O. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zaniattia zemelnoi dilianky ta samovilne budivnytstvo. Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

8. Dudorov, O.O., Movchan, R.O. (2015). Kryminalno-pravova zaborona shchodo dovedennia banku do neplatospromozhnosti: sumnivna zakonodavcha novela. *Pravo i hromadianske suspilstvo*, 1, 71–115. URL: <http://lcslaw.knu.ua> [in Ukrainian].

9. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrayiny vid 7 hrudnia 1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

10. Konstytutsiia Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

11. Kostrytskyi, V.V. (2014). Problema yakosti zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist (na prykladi statti 160 KK Ukrainy). *Pravova reforma ta zabezpechennia demokratyzatsiinykh protsesiv i natsionalnoi bezpeky Ukrainy: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 12–1 hrudnia 2014)*. Odesa: Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet, 57–60 [in Ukrainian].

12. Kryminalne pravo. Zahalna chastyna: pidruchnyk. (2011). A.S. Benitskoho, V.S. Huslavskoho, O.O. Dudorov, B.H. Rozovskoho (Eds). Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].

13. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

14. Kuzmin, S.A., Marchuk, M.P. (2016). Kryminalizatsiia nezakonnoho peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy. *Universytetski naukovyi zapysky*, 60, 89–99 [in Ukrainian].

15. Kuryliuk, Yu.B. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy. *Aktualni problemy kryminalnoho prava: mater. IX Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviach. pam`iati prof. P.P. Mykhailenka (Kyiv, 21 lystopada 201 r.)*. Kyiv, 200–203 [in Ukrainian].

16. Osnovanyia uholovno-pravovoho zapreta: krymynalyzatsiia y dekrymynalyzatsiia (1982). V.N. Kudriavtsev., A.M. Yakovlev (Eds). Moskva: Nauka [in Russian].

17. Pavlykivskyi, V.I. (2016). Kryminalno-pravove zabezpechennia svobody slova a profesiinoy diialnosti zhurnalistiv v Ukraini. Kharkiv: Panov [in Ukrainian].

18. Pashchenko, O.O. (2007). Sotsialna obumovlenist kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia nedotorkanosti derzhavnykh kordoniv Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 39, 187–193 [in Ukrainian].

19. Pysmensky, Ye.O. (2015). Realizatsiia kryminalno pravovoi polityky shliakhom kryminalizatsii ta dekryminalizatsii: analiz potochnykh initsiatyv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 230–234 [in Ukrainian].

20. Popovych, O.V. (2018). Pryntsypy kryminalizatsii: poniattia, zmist ta dotrymanna (na prykladi st. 110² KK Ukrainy). *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*, 4, 209–214 [in Ukrainian].

21. Prytula, A.M. (2018). Nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy yak nova «mertva» norma Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 17, 151–156 [in Ukrainian].

22. Prytula, A.M. (2017). Shchodo kryminalizatsii nezakonnoho peretynannia derzhavnoho kordonu (linii rozmezhuvannia). *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 13, 136–139 [in Ukrainian].

23. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrayiny shchodo vidpovidal'nosti za nezakonno peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 zhovtnya 2018 r. № 2599-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#Text>.

24. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 21 chervnya 2018 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

25. Prozumentov, L.M. (2009). Obshchestvennaia opasnost kak osnovanye krymynalyzatsyy (dekrymynalyzatsyy) deiany. *Vestnyk Voronezhskoho ynstytuta MVD Rossyy*, 4, 18–24. URL: [vimvd.ru/scientificwork/4_2009\(2\).pdf](http://vimvd.ru/scientificwork/4_2009(2).pdf) [in Russian].

26. Romaniuk, B.V. (2009). Do pytannia pro dekryminalizatsiiu nezakonnoho peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy. *Osvitno-naukove zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 13 lystopada 2009 r.) Khmelnytskyi: Natsionalna akademiia derzhavnoi prykordonnoi sluzhby imeni B. Khmelnytskoho*, 74–75 [in Ukrainian].

27. Saiploki, M.V. (2017). Pryntsypy kryminalizatsii suspilno nebezpechnykh posiahan u sferi hromadskoi ta pryvatnoi profesiinoi okhoronnoi diialnosti. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 6, 155–158 [in Ukrainian].

28. Statystychna zvitnist' Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi; forma № 1-k «Zvit sudiv pershoyi instantsiyi pro roz·hlyad materialiv kryminal'noho provadzhennya za 2019 rik». (2019). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 [in Ukrainian].

29. Statystychna zvitnist' Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi; forma № 1-p «Zvit sudiv pershoyi instantsiyi shchodo roz·hlyadu sprav pro administratyvni pravoporushennya zvedenyu za 2019 rik». (2019). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 [in Ukrainian].

30. Statut Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy ta Statut Mizhnarodnoho sudu: mizhnarodnyy dokument vid 24 zhovtnya 1945 r. (1945). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text [in Ukrainian].

31. Stratehiya Natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: zatv. ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 26 travnya 2015 r. № 287/2015. (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text> [in Ukrainian].

32. Iaremko, H.Z. (2015). Vplyv suspilno-nebezpechnykh naslidkiv na suspilnu nebezpeku zlochynu. *Zbornik prispevkov z mezhdnarodnej vedeckej konferencie «Prava veda a prava: vyzvy modernykh europskykh integracnykh procesov» (Bratislava/ Slovenska republska, 27–28 nov. 2015 r.)*. Bratislava: Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava, 175–178 [in Ukrainian].

Сербина А. О. Принципы криминализации незаконного пересечения государственной границы Украины и их соблюдения в свете реформирования уголовного законодательства Украины

В работе изучается вопрос, были ли соблюдены принципы криминализации при установлении ответственности за незаконное пересечение государственной границы Украины (ст. 332² УК Украины). На основании рассмотрения группы социальных и системно-правовых принципов криминализации обосновывается уместность установления уголовной ответственности за незаконное пересечение государственной границы Украины.

Ключевые слова: криминализация, незаконное пересечение, государственная граница, принципы криминализации, уголовная ответственность.

Serbina A. O. Principles of criminalization of illegal crossing of the state border of Ukraine and compliance with them in the light of criminal reform Ukraine

In this article, the author considers the crime under Article 332² of the Criminal Code of Ukraine «Illegal crossing of the state border of Ukraine», in terms of the general requirements of the theory of criminalization of acts. Socio-psychological principles of criminalization of illegal crossing of the state border of Ukraine are considered, namely: public danger of committing an act; relative prevalence of acts; validity of positive and negative consequences of criminalization; criminal-legal adequacy of criminalization of the act. In addition, the system-legal principles of criminalization of the act are analyzed – the principle of constitutional adequacy; systemic and legal indisputability, procedural possibility of administration of justice; international legal necessity and admissibility of criminalization; certainty, unity of terminology; completeness of the act; comparability of sanctions and economy of repression.

Based on the study, the author concludes that the establishment of criminal liability for illegal crossing of the state border of Ukraine was carried out taking into account the principles of criminalization. At the same time, criminalizing the illegal crossing of the state border of Ukraine, the legislator partially failed to adhere to the principles of criminalization of systemic and legal inconsistencies in terms of consistency of criminal law prohibition with the rule of administrative liability; procedural feasibility of prosecution regarding the difficulties of proving the purpose of the crime, which is described in a legally indefinite manner; certainty and unity of terminology in terms of the use of evaluative concepts; comparability of sanctions and economy of repressions in terms of failure to ensure individualization of punishment.

Key words: *criminalization, illegal crossing, state border, principles of criminalization, criminal liability.*

УДК 343.3/7

С. В. Шевченко¹,
асистентка кафедри кримінального
права і кримінології юридичного
факультету Львівського
національного університету
імені Івана Франка

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ

У розвідці проаналізовано ключові дискусійні питання у проблематиці криміналізації пропаганди. Критично осмислені склади кримінальних правопорушень у статтях чинного КК України, у яких встановлено кримінальну відповідальність за пропаганду. Окреслено, стан дослідження поняття пропаганди у доктрині кримінального права.

Ключові слова: пропаганда, публічні заклики, свобода думки і слова, криміналізація.

Постановка проблеми. Поняття «пропаганда» не має одностайного тлумачення ні у чинному Кримінальному кодексі України (надалі – КК України), ні у доктрині кримінального права. Згідно тлумачних словників пропаганда є: «поширенням і постійним, глибоким і детальним роз'ясненням яких-небудь ідей, поглядів, знань; ідейним впливом на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний, релігійний характер; системою засобів масового поширення ідей»², «розповсюдженням ідей, інформації або чуток з метою допомогти чи заподіяти шкоди певній установі, справі чи людині» і «поширенням інформації – фактів, аргументів, чуток, напівправди чи брехні, що впливають на громадську думку»³, «методом комунікації між державними органами й індивідами, що має метою вплив і маніпулювання поведінкою

---

¹ Фіналіст Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

² Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 01.08.2020).

³ Britannica dictionary. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda> (дата звернення: 01.08.2020).

людей у певний спосіб»⁴ і т. д. Спільним у вищезгаданих дефініціях є акцентування уваги на взаємозв'язку поняття пропаганди з комунікацією і необхідністю цілеспрямованого залучення у неї інших суб'єктів з метою впливу на них. Наявність спеціальної мети є ознакою умисності пропаганди. Відмінним – лише оцінка того, яким може бути вплив від пропаганди: позитивним чи негативним.

Первинно поняття пропаганди не мало негативного змісту. Вперше його було вжито у Загальній конгрегації пропаганди віри від 1622 р., в якій воно використовувалось, щоб підкреслити необхідність поширювати християнську віру з докладанням до цього усвідомлених зусиль, аби її краще промотувати⁵. Отже, поняття пропаганди виникло у сфері релігії і застосовувалось, щоб окреслити умисний релігійний вплив різних форм (усний, письмовий) на невизначене коло людей з метою навернення їх у віру⁶. Перебільшенням буде стверджувати, що поняття пропаганди було коли-небудь аполітичним, бо за своєю природою воно пов'язане із публічною промоцією певних поглядів і переконань. Окрім того, взаємозв'язок держави і церкви мав різний ступінь спорідненості у різні часи. Проте, очевидно, що пропаганда не завжди була об'єктом щодо якого встановлювались певні обмеження у праві.

Значною мірою у ХХ столітті разом з розвитком нових засобів масової інформації, окрім звиклих засобів пропаганди (використання газет, брошур, плакатів) з'явилися нові (кіно, радіо, телебачення). Це вивело використання пропаганди у політиці до небачених досі масштабів. Пропаганда почала використовуватись як інструмент формування очікуваних суспільних думок, переконань, установок, які ставали запорукою легітимності прийняття тих чи інших політичних рішень, зокрема під час Першої і Другої Світових воєн, пі-

---

⁴ Max Planck Encyclopedias of International Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/> (дата звернення: 01.08.2020).

⁵ Девіс Н. Європа. Історія / Норман Девіс. Київ: Основи, 2020. С. 516.

⁶ Там само.

зніше так-званої Холодної війни⁷. Прикметними у цьому аспекті є слова Й. Геббельса: «Католицька церква наступала, бо повторювала те саме дві тисячі років. Націонал-соціалістична партія повинна чинити так само»⁸.

Опісля Нюрнберзького трибуналу 1945–1946 рр., для правників стало очевидним, що наслідки пропаганди, зокрема нацистської, можуть бути руйнівними для демократичних основ будь-якої держави і для прав людини зокрема. Тому у кримінальних кодексах різних держав було встановлено заборону окремих форм пропаганди. Проте, ця заборона не була абсолютною, а мала стосуватись лише тих форм пропаганди, які визначались законодавцем як суспільно небезпечні або шкідливі. В основу ідентифікації цього брався до уваги певний негативний історичний досвід конкретної держави, пов'язаний із пропагуванням певної ідеології. Позаяк пропагування ідей гуманізму ніде не є криміналізовані, а пропаганда нацизму чи комунізму – навпаки. Встановлення кримінально-правової заборони має бути останнім засобом (лат. *ultimum remedium*), наявним в арсеналі законодавця для охорони певних суспільних відносин⁹, адже саме кримінальне право іманентно пов'язане із найсуворішими обмеженнями прав і свобод людини¹⁰. Проте все ж обмеження реалізації права на свободу думки і слова та вільного вираження поглядів і переконань шляхом встановлення кримінальної відповідальності за окремі їх прояви не має бути надмірним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині криміналізація пропаганди досліджувалась, здебільшого, в межах аналізу ст. 436¹ КК України (Ю. М. Беклеміщева, А. А. Васильєва, С. М. Мохончук, Є. О. Письменний, О. Е. Радутний, Ю. В. Філей та ін.);

---

⁷ Britannica dictionary. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda> (дата звернення: 01.08.2020).

⁸ Девіс Н. Європа. Історія. С. 516.

⁹ Шевченко С. В. Місце принципу пропорційності у системі принципів криміналізації / Сніжана Василівна Шевченко. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 75.

¹⁰ Шевченко С. В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти / Сніжана Василівна Шевченко. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69) № 1. С. 105.

окрім того, у межах аналізу ст. 436 «Пропаганда війни» КК України – П. В. Пекаром, а також Н. А. Зелінською, Ю. В. Малишевою, О. О. Костенко та ін. у доктрині міжнародного кримінального права. Діяння пропаганди у контексті обґрунтування пропозиції доповнення КК України ст. 109¹ «Поширення інформації чи відомостей, що становлять загрозу національній безпеці» було проаналізовано А. М. Притулою¹¹. Запропоноване доповнення до КК України є результатом висновків автора про необхідність удосконалення державної кримінально-правової політики у сфері захисту від інформаційної (гібридної) війни. Слід зауважити, що ця тематика активно розробляється у політології (Ю. В. Ірхін, Д. М. Павлов) та публіцистики (О. С. Забужко, П. Помаранцев). Окрім того, пропорційність криміналізації пропаганди була об'єктом аналізу у доктрині конституційного права (Ю. Барабаш, Б. Бондаренко, В. Яворський та ін.) та у судовому тлумаченні Конституційного Суду України.

Серед іноземних дослідників у доктрині національного та міжнародного кримінального права, питання криміналізації пропаганди розглянуто, крім досліджень щодо пропаганди війни (E. Bernays, P. Dojčinović, A. Richter, M. G. Kearney), також щодо заперечення геноциду (William R. Pruitt, Claus Kreß, Roger W. Smith), пропаганди гомосексуалізму, ЛГБТ-і (E. Edenborg, D. Healey), пропаганди у медіа (K. Shrivastava, M. Tarlach), мови ворожнечі (S. Fyfe, V. Muntarhorn) та ін. Варто зауважити, що згадані вище питання були також об'єктом аналізу у низці справ, які розглядав ЄСПЛ (Jersild v. Denmark, Purcell and others v. Ireland, Krutil v. Germany, Zaoui v. Switzerland) та ВС США (Meese v. Keene, Dennis v. United States).

Всупереч відносній розробленості тематики пропаганди у вітчизняній доктрині щодо окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених у КК України, слід зауважити, що комплексні дослідження цього питання ві-

---

¹¹ Притула А. М. Пропаганда – компонент гібридної війни: шляхи протидії засобами кримінального права / А. М. Притула. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 99.

дсутні. Подані цьогогоріч на розгляд до ВРУ законопроекти щодо внесення змін у КК України стали поштовхом до визначення нових векторів розвитку доктринальних досліджень пропаганди. Також у вітчизняній доктрині нема досліджень, присвячених аналізу специфіки визначення законодавцем об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у КК України та аналізу методологічних засад обмеження реалізації права на свободу думки і слова та вільного вираження своїх поглядів і переконань у кримінальному праві.

З врахуванням вищенаведеного, **метою цієї розвідки** є проаналізувати: 1) зміст поняття пропаганди у доктрині кримінального права; 2) окреслити, за які форми пропаганди передбачено кримінальну відповідальність у КК України; 3) проаналізувати дискусійні аспекти визначення об'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях, зміст яких полягає у пропаганді, а також визначити напрямки подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз положень КК України дає підстави висловити наступні міркування щодо розуміння змісту пропаганди як суспільно небезпечного діяння:

По-перше, саме поняття «пропаганди» вживається законодавцем лише у назві ст. 436 та у ст. 436¹ КК України. Проте, у диспозиціях більшості статей, у яких, встановлено кримінальну відповідальність за пропаганду, це поняття інтерпретоване по-різному, зокрема у ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, частини 1–2 ст. 258², ст. 295, ч. 1 ст. 299, частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301, ч. 2 ст. 442 КК України.

До прикладу, у ст. 436 КК України пропаганду визначено як «публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту», а у ст. 436¹ «використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

По-друге, у більшості статтях Особливої частини КК України поняття «пропаганди» визначено законодавцем саме як публічні заклики до вчинення

певних діянь, зокрема у ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 258², ст. 295, ч. 1 ст. 299, ст. 36, ч. 2 ст. 442 КК України.

У доктрині кримінального права публічні заклики визначають як «хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди та вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій схилити певну кількість осіб до певних дій»¹². Отже, ключовою ознакою пропаганди у кримінальному праві є публічність, питання наявності якої має вирішуватись у кожному конкретному випадку «з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів»¹³.

Позаяк погляди та переконання не виражені публічно, не є кримінально-караними, як і думки. Такий підхід демонструє пропорційність кримінально-правового втручання у право людини на свободу думки і слова та вільного вираження своїх поглядів і переконань. Це застосовно навіть до випадків, коли певні погляди та переконання оцінюються законодавцем як протиправні (нацистські, комуністичні) та такі, які б не мали толеруватись у суспільстві, з огляду на конституційні положення щодо рівності, як-от, расова, національна, релігійна нетерпимість, навіть у випадку їх висловлення приватно. Причиною реалізації саме такого підходу є те, що кожна людина має право на свободу думки і слова та вільного вираження своїх поглядів і переконань, яке може підлягати обмеженню лише, коли інші способи реагування, ніж кримінальна відповідальність, є не дієвими, адже криміналізація є *ultimum remedium*.

У випадку, якщо держава все ж має на меті обмежити пропагування певних поглядів і переконань, які б демонстрували державний осуд такої поведінки, з причин того, що ця поведінка суперечить домінуючій концепції «благого життя» (англ. «*good life*») певної держави, або якщо визначити це

---

¹² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Видання 11-те, перероблене та доповнене / [М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, М. І. Мельник та ін.]. Київ: Дакор, 2019. С. 1350.

¹³ Там само.

більш юридично, то те, що певні погляди і переконання суперечать існуючій державній політиці (недискримінації, рівності і т. д.), в т. ч. кримінально-правовій, то криміналізація пропаганди все одно не може бути первинним засобом досягнення цього завдання. Адже обмеження прав і свобод людини має бути пропорційним, а кримінальне право, як вже зауважувалось вище, повинно бути останнім засобом, до якого має право вдаватись законодавець. Завдання позитивного пропагування певної концепції «благого життя» може вирішуватись у спосіб створення відповідних просвітницьких, культурних заходів, програм і т. д. Криміналізація не є панацеєю захисту суспільства від шкідливих і небезпечних форм суспільної поведінки. Навіть якщо подивитись на цю проблему з перспективи економії державних ресурсів, то складно уявити, державу, яка притягатиме до кримінальної відповідальності за приватне висловлення думки невеликому колу осіб. Навіть, якщо остання і оцінюється, як суспільно небезпечна чи шкідлива.

По-третє, проаналізувавши статті Особливої частини КК України, доходимо до висновку, що пропаганда може включати також інші діяння: 1) *розповсюдження* (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 258², ст. 295, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України), розповсюдження з метою збуту (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України); 2) *поширення* (ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 436¹ КК України); 3) *виготовлення* (ч. 1 ст. 258², ч. 1 ст. 436¹ КК України), виготовлення з метою розповсюдження (ч. 1 ст. 258², ст. 295, частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України), виготовлення з метою збуту (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України); 4) *зберігання* з метою розповсюдження (ч. 1 ст. 258², ст. 295, частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України), зберігання з метою збуту (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України); 5) *ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення* з метою збуту/розповсюдження (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України); 6) *публічне використання* (ч. 1 ст. 436¹ КК України); 7) *публічне виконання* (ч. 1 ст. 436¹ КК України).

Підсумовуючи вищенаведене, робимо висновок, що законодавець у КК України встановив обмеження вираження свободи думки і слова та вільного вираження поглядів і переконань у вигляді кримінально-правової заборони щодо:

1) публічних закликів до: насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України); вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1 ст. 110 КК України); вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 258² КК України); вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України); вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами (ч. 1 ст. 299 КК України); агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК України); геноциду (ч. 2 ст. 442 КК України);

2) розповсюдження матеріалів, що містять заклики до згаданих вище діянь (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 258², ст. 295, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України), їх поширення (ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 436¹ КК України), зберігання з метою розповсюдження (ч. 1 ст. 258², ст. 295 КК України), виготовлення (ч. 1 ст. 258², ч. 1 ст. 436¹ КК України) з метою розповсюдження (ч. 1 ст. 258², ст. 295, ст. 436, ч. 2 ст. 442 КК України);

3) розповсюдження з метою збуту (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України), а також виготовлення, зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення з метою розповсюдження/збуту (частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301 КК України) творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ч. 1 ст. 300 КК України) або аналогічної кіно- та відеопродукції (ч. 2 ст. 300 КК України); творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ч. 1 ст. 301 КК України) або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 2 ст. 301 КК України);

4) виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частини 2–3 ст. 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» (ч. 1 ст. 436¹ КК України).

Слід зауважити, що кримінальна відповідальність за різні форми пропаганди передбачена у чотирьох розділах Особливої частини КК України, а саме щодо кримінальних правопорушень проти: *основ національної безпеки України* (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110), *громадської безпеки* (частини 1–2 ст. 258²), *громадського порядку та моральності* (ст. 295, ч. 1 ст. 299, частини 1–2 ст. 300, частини 1–2 ст. 301), *миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку* (ст. 436, ч. 1 ст. 436¹, ч. 2 ст. 442). Такий законодавчий підхід ілюструє, що станом на сьогодні самі ті об'єкти, кримінально-правова охорона яких забезпечується статтями вказаних чотирьох розділів, є пріоритетними для законодавця для захисту від пропаганди.

Цьогоріч у Верховну Раду України було подано законопроекти, які стосуються криміналізації пропаганди, а відповідні зміни пропонується внести у розділи Особливої частини КК України, присвячених кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ст. 161¹ КК України), проти життя та здоров'я особи, проти громадського порядку та моральності. Йдеться, зокрема, про Проекти Закону про внесення змін до КК України щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності від

9 квітня 2020 р. № 3316¹⁴ та про внесення змін до КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти) від 24 квітня 2020 р. № 3316-1¹⁵.

Згадані вище проєкти виокремлюють нові вектори дослідження питання криміналізації пропаганди, оскільки стосуються нових родових об'єктів кримінально-правової охорони. У Проєктах Законів № 3316 і № 3316-1 запропоновано відповідно передбачити нову кваліфікуючу ознаку «з мотивів нетерпимості до сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності особи» і «з мотивів нетерпимості до інституту сім'ї чи сімейних цінностей» у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 120, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 293, ч. 2 ст. 294 КК України, а також у ст. 67 КК України. Окрім того, пропонується доповнити КК України ст. 161¹, якою, відповідно до Проєкту № 3316, встановити кримінальну відповідальність за «публічні заклики до ворожнечі, насильницьких дій, переслідування чи приниження гідності осіб чи груп осіб або до пошкодження чи знищення їх майна за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності», а відповідно до № 3316-1 – «публічні заклики та/або пропаганда відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти».

Висновки. Сьогодні у КК України для вказівки на діяння «пропаганда», здебільшого, використано словосполучення «публічні заклики до вчинення певних діянь». КК України містить ряд недоліків і неузгодженостей, які є результатом нівелювання правил законодавчої техніки під час констру-

---

¹⁴ Проєкт Закону про внесення змін до КК України щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності від 9 квітня 2020 р. № 3316. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення 01.08.2020).

¹⁵ Проєкт Закону про внесення змін до КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти від 24 квітня 2020 р. № 3316-1 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68664 (дата звернення 01.08.2020).

ювання статей КК України, зокрема: існують термінологічні неузгодженості між назвою статті та її диспозицією (ст. 295, ст. 436, ч. 1 ст.436¹ КК України), відсутній уніфікований законодавчий підхід до використання схожих за змістом понять (розповсюдження, поширення; перевезення, переміщення), чим штучно розширюються форми вказівки на пропаганду у статтях КК України.

Список використаних джерел

1. Девіс Н. Європа. Історія / Норман Девіс. Київ: Основи, 2020. 1500 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Видання 11-те, перероблене та доповнене / [М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, М. І. Мельник та ін.]. Київ: Дакор, 2019. 1384 с.
3. Притула А. М. Пропаганда – компонент гібридної війни: шляхи протидії засобами кримінального права / А. М. Притула. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 99–104.
4. Проект Закону про внесення змін до КК України щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності від 9 квітня 2020 р. № 3316. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552 (дата звернення 01.08.2020).
5. Проект Закону про внесення змін до КК України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти) від 24 квітня 2020 р. № 3316-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68664 (дата звернення 01.08.2020).
6. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 01.08.2020).
7. Шевченко С. В. Місце принципу пропорційності у системі принципів криміналізації / Сніжана Василівна Шевченко. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 74–82.
8. Шевченко С. В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти / Сніжана Василівна Шевченко. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 1. С. 103–110.
9. Britannica dictionary. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda> (дата звернення 01.08.2020).
10. Max Planck Encyclopedias of International Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/> (дата звернення 01.08.2020).

REFERENCES

1. Davis, N. (2020). Europe. History. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny. (2019). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
3. Prytula, A.M. (2015). Propahanda – komponent hibrydnoyi viyny: shlyakhy protydyi zasobamy kryminal'noho prava. *Yurydychna nauka*, 3, 99–104 [in Ukrainian].
4. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do KK Ukrayiny shchodo protydyi zlochynam na gruntі nenvysti za oznakamy seksual'noyi oriyentatsiyi ta hendernoyi identychnosti vid 9 kvitnya 2020 r. № 3316. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68552.
5. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do KK Ukrayiny shchodo vstanovlennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za publichni zaklyky ta/abo propahandu vidmovy vid narodzhennya ditey, ruynuvannya instytutu sim'yi, pozashlyubnykh i protypryrodnykh statevykh vidnosyn ta rozpusty) vid 24 kvitnya 2020 r. № 3316-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68664.
6. Slovyk ukrayins'koyi movy. URL: <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
7. Shevchenko, S.V. (2020). Mistse pryntsypu proportsiynosti u systemi pryntsypiv kryminalizatsiyi. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: yurydychni nauky*, Vol. 31 (70). part 3, 2, 74–82 [in Ukrainian].
8. Shevchenko, S.V. (2019). Pryntsyp proportsiynosti u vitchyznyaniy doktryni prava: dyskusiyi ta malodoslidzheni aspekty. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: yurydychni nauky*, Vol. 30 (69). 1, 103–110 [in Ukrainian].
9. Britannica dictionary. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>.
10. Max Planck Encyclopedias of International Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/>.

Шевченко С. В. Уголовная ответственность за пропаганду в Украине: взгляд сквозь призму принцип соразмерности

В разведке проанализированы ключевые спорные вопросы в проблематике криминализации пропаганды. Критически осмысленные составы уголовных правонарушений в статьях действующего УК Украины, в которых установлена уголовная ответственность за пропаганду. Определены, состояние исследования понятия пропаганды в доктрине уголовного права.

Ключевые слова: пропаганда, публичные сообщения, свобода мысли и слова, криминализация.

Shevchenko S. V. Criminal responsibility for propaganda in Ukraine: a view through the prism of the proportionality principle

It is analyzed the key controversial issues related to the criminalization of propaganda. It is critically comprehended corpus delicti in the current Criminal Code of Ukraine, in which a criminal-legal prohibition of propaganda is established. The problematic aspects of the interpretation of the concept of propaganda and the current criminal and legal regulation have been determined.

The notion of «propaganda» does not have a unanimous understanding nor in the Criminal Code of Ukraine, nor within the doctrine of criminal law. The common in most definitions of the abovementioned notion is the emphasis on the relationship between the concept of propaganda and targeted communication in order to achieve some aim. Purpose in propaganda means that is always intentional. However, there is a difference in the assessment of the impact that propaganda may have: it may be either positive or negative. Initially, the notion of propaganda had no negative connotation. It was firstly mentioned in the General Congregation for Propaganda in 1622, in which it was used to emphasize the need to spread the Christian faith.

To a large extent, in the twentieth century, along with the development of media, in addition to the usual media (newspapers, brochures, posters) new ones appeared (cinema, radio, television). It became a crucial point in developing new forms of using propaganda in politics to unprecedented proportions. Propaganda began to be used as a tool for shaping the expected public opinion, beliefs, attitudes, which became the key to the legitimacy of certain political decisions, in particular during the First and Second World Wars, later during the so-called Cold War.

After the Nuremberg tribunal in 1945–1946, it became clear to lawyers that the effects of propaganda, especially Nazi propaganda, could be devastating for democratic states and human rights. Therefore, the criminal codes of different countries banned certain forms of propaganda. However, this prohibition was not absolute and was related only to those forms of propaganda that defined the legislation as socially dangerous or harmful.

Key words: *propaganda, public incitement, freedom of thought and speech, criminalization.*

УДК 343.4

В. М. Руфанова,

канд. юрид. наук, докторант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті автором привертається увага до проблеми сталкінгу в сучасному суспільстві, поняттю та ознакам цього феномену. На підставі аналізу чинного законодавства, піднімається питання про криміналізацію сталкінгу. Визначаються основні напрямки комплексного підходу до запобігання сталкінгу як одного з різновидів гендерно зумовленого насильства.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, сталкінг, криміналізація, діджиталізація, переслідування, запобігання.

Постановка проблеми. Як для всього світового товариства, так і для України зокрема, ХХ–ХХІ сторіччя стали не тільки епохою встановлення гендерної рівності, гендерної рівноваги, гендерної демократії, але й епохою переходу життя в цифрову матрицю віртуального світу, епохою соціальних мереж та діджиталізації практично всіх сфер публічного та приватного життя. Суспільство і відносини в ньому трансформуються, з'являються нові злочинні прояви, що і є своєрідним проявом злочинної глобалізації. І як слушно висловлюється Я. Гілінський «...світова кримінологія переосмислює «старі» за змістом злочини, надаючи їм новий зміст»¹.

Важливим завданням на шляху до формування суспільства, яке позбавлене гендерних стереотипів є розвиток та вдосконалення законодавства в частині гендерної складової. Саме покоління рівності невдовзі посяде провідне місце в суспільстві та дозволить досягати цілей сталого розвитку гуманними, демократичними, людськими та толерантними способами. Одним з пріоритетних векторів діяльності діючих органів влади є забезпечення гендерної рів-

---

¹ Гилинский Я. Современные тенденции мировой криминологии. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2012. № 3. С. 14–15.

ності. Досягнення останньої передбачається шляхом формування у населення країни нульової терпимості до насильства, створення умов захищеності для осіб, які потенційно можуть стати жертвами гендерно обумовленого насильства, а також формування потужної, дієвої нормативно-правової бази, яка б регулювала питання відповідальності за вчинення протиправних діянь. Запобігання насильству за гендерною ознакою надзвичайно важливе питання, яке останнім часом розвивається у новій площині і відповідно турбує як міжнародну спільноту, так і керівництво окремих держав. Адже запобігання насильству, це в першу чергу діяльність, спрямована на захист та збереження життя. За даними, озвученими на Міжнародному форумі UNFPA у 2019 р. Ю. Соколовською, в Україні кожна п'ята жінка стикається з тією чи іншою формою насильства, страждають від насильства і чоловіки, однак 90 % – постраждали від насильства – жінки².

Із розвитком інформаційних технологій та поширення застосування засобів електронної комунікації у житті сучасної людини, починають формуватися нові форми та види протиправної поведінки, пов'язаної саме з використанням можливостей засобів електронної комунікації. Відомо, що суспільним відносинам як об'єктам кримінально-правового захисту притаманна історична мінливість, тобто їх трансформація у відповідності з потребами часу та з урахуванням тенденцій розвитку. В епоху розвитку цифрової сфери, насильство набуває нових форм. Інтернет перетворюється на платформу не тільки для спілкування та знайомств, але й для вчинення протиправних дій, пов'язаних з моральним, психологічним тиском, переслідуванням, тощо. Відбувається діджиталізація насильства. Насильство здійснюється через віртуальну мережу, однак по відношенню до реальної живої людини.

Спілкування через соціальні мережі набуває фантастичних масштабів та створює передумови в майбутньому взагалі замінити живе спілкування на

---

² Соколовська Ю. Кожна п'ята жінка стикається з тією чи іншою формою насильства. *Міністерство соціальної політики України*. 20 лютого 2020 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html>. (дата звернення: 23.11.2020).

спілкування віртуальне. Станом на січень 2019 р. більше половини населення нашої планети (близько 5,1 млрд. людей) користуються Інтернетом, що на 100 млн. більше ніж торік. У соціальних мережах зареєстровано майже 3,5 млрд. користувачів, що на 288 млн. більше минулого року, внаслідок чого рівень проникнення соціальних мереж у світі склав 45 %³.

Безумовно, зміна комунікативних практик знаходить своє відображення у поведінці індивідів, адже структура комунікації безпосередньо впливає на людину, формує її погляди, стиль життя та спілкування, соціалізує її⁴. Розвиток інформаційних технологій впливає не тільки на появу нових форм спілкування, але й формує нові види та форми злочинної поведінки, які також вчиняються у віртуальному світі по відношенню до реальних людей, за допомогою мережі Інтернет за засобів електронної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Проблема діджиталізації насильства, у тому числі гендерно обумовленого, є відносно новою для вітчизняної кримінологічної науки, у зв'язку з чим не досліджувалась окремо. Поряд з цим, феномен гендерно обумовленого насильства викликає науковий інтерес таких науковців як Н. Аніщук, В. Батиргарєєва, А. Благої, О. Бойка, Н. Болотіної, А. Грибовської, І. Грицай, М. Буроменського, Ю. Говора, Л. Кормич, К. Левченко, Н. Лесько, Т. Марценюк, Т. Мельник, А. Олійник, Н. Оніщенко, З. Ромовської, О. Харитонові та інших правників, праці яких і стали фундаментальним підґрунтям для подальшого дослідження обраної теми.

Метою дослідження є з'ясування сутності нового виду суспільно-небезпечного діяння – сталкінгу (переслідування) та кіберсталкінгу, стану його поширення в суспільстві та наявності правових та соціальних передумов криміналізації цього діяння.

---

³ Сергеева Ю. Вся статистика Интернета в 2019 г. в мире и в России. URL: <https://www.web-canare.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> (дата звернення: 23.11.2020).

⁴ Соціальні мережі на роботі – зло? URL: <http://komp-feo.pp.ua/202-in-web> (дата звернення: 20.11.2020).

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі Стамбульська конвенція), яку Україна підписала в 2011 р., містить рекомендацію щодо криміналізації переслідування як форми насильства стосовно жінок за гендерною ознакою. Так, зокрема, у ч. 1 ст. 1 зазначено, що ціллю Стамбульської конвенції є захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства.

Поряд з цим у ст. 34 «Переслідування» рекомендується криміналізувати умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку⁵.

На виконання вищезазначеного положення Стамбульської конвенції Президентом України було підписано Указ «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» від 21 вересня 2020 р. № 398/2020, в якому зобов'язав забезпечити розроблення та розглянути Верховній Раді України законопроект, спрямований на встановлення відповідальності за переслідування (сталкінг), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, як насильства за ознакою статі⁶.

Виходячи з положень зазначеного Указу, можемо констатувати, що на найвищому державному рівні усвідомлюють необхідність своєчасного реагування нові виклики сучасного світу інформаційних технологій та нові явища, які породжує епоха соціальний мереж. Слід зазначити, через відсутність в українському кримінальному законодавстві окремої кримінально-правової норми, яка б передбачала визначення та відповідальність за досліджуваний

---

⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). *Довідник для членів парламенту. Офіційний переклад*. Київ: К. І. С., 2014. С. 13–16.

⁶ Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21 вересня 2020 р. № 398/2020. *Голос України*. 2020. № 176.

вид суспільно-небезпечної поведінки, в державі з доступних джерел офіційної статистики не можливо встановити реальну картину та поширеність переслідування із застосуванням засобів електронних комунікацій, через відсутність такої категорії в статистичних обліках. Поряд з цим, відсутність офіційних статистичних даних на матеріальних носіях, зовсім не значить, що таке явище відсутнє в реальній дійсності сучасного суспільства та в житті окремого індивіда, що в котрий раз актуалізує необхідність наукового пошуку в обраному напрямку.

З точки зору лінгвістики stalk означає підкрадатися, стежити, таємно переслідувати, пересуватися. Сталкінг (англ. *stalking* від *stalk* – пересділювати) – небажана нав'язлива поведінка щодо особи у формі її переслідування чи спостереження за її діями з метою домагання чи залякування⁷. Сталкінг є формою домагань та залякування, що проявляється у переслідуванні жертви, стеженні за нею. Похідним є *stalker* (сталкер) – особа, що стежить, мисливець. Названий неологізм вживається на позначення практики відправки повідомлень задля залякування чи образи адресанта⁸. В літературі та в цій статті поряд з терміном «сталкінг» також використовується термін «стокерство» на позначення тотожного сталкінгу правопорушення.

Сталкінг як форма поведінки існувала завжди. Ознаки переслідування можемо знайти в міфах стародавньої Греції про Апполона та Дафну. Вперше термін «сталкінг» був введений в науковий обіг у 1921 р. французьким психіатром, доктором медицини Гаєтаном Гасьяном де Клерамбо (Gaëtan Gatian de Clérambault), який описав його ознаки в трактаті «Любовний психоз» («*Les Psychoses Passionelles*»). Саме Гаєтан Гасьян де Клерамбо є засновником синдрому еротоманії (еротична маячня – такий стан розладу психіч-

---

⁷ Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17169&action=show> (дата звернення: 18.11.2020).

⁸ Скибицька Н. В. Новотвори англійськомовного інформаційного простору як цілісні і розчленовані номінації. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Mikks_2014_50\(2\)_56.pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Mikks_2014_50(2)_56.pdf) (дата звернення: 18.11.2020).

ного стану, за якого людина безпідставно вважає, що до неї має почуття інша людина. Пізніше, британський письменник Іен Макюен (Ian Russell McEwan) вперше описав випадок сталкінгу в романі «Безсмертна любов»⁹.

На сьогодні сталкінг як форма насильства, полягає у нав'язливому переслідуванні жертви. Тривалі дії, що викликають в об'єкта переслідування відчуття страху, неспокою та хвилювання за власну безпеку. Як правило, сталкерами можуть бути незнайомці або колишні партнери¹⁰.

За результатами дослідження, проведеного німецькою компанією «Stop stalking» у 2005 р., в Німеччині 11,6 % усіх людей хоча б раз у житті ставали жертвами переслідування. У близько 75 % випадків переслідування постраждали та сталкери знали один одного, у 25 % випадків – вони були раніше не знайомі. Приблизно у 50 % випадків, переслідування відбувалося після того, як відносини між партнерами закінчилися¹¹.

Поряд з цим, за даними американських учених у 2010 р. в Сполучених Штатах Америки одна з чотирьох жінок (25 %) і один з тринадцяти чоловіків (7,9 %), повідомляли, що хоча б раз за життя ставали жертвами переслідування. Слід погодитися з В. С. Батиргарєєвою, що стокерство являється своєрідною «нормою» буденного життя, що не визнає державних кордонів і посилено тиражується у масову свідомість за пропагандистських можливостей засобів мас-медіа¹².

Ознаками сталкінгу можуть бути наступні: а) ви постійно зустрічаєте людину поряд зі своїм місцем роботи, навчання чи домом. Вона знає ваш розклад та шукає зустрічі попри вашу незгоду; б) ви отримуєте постійні повідомлення, дзвінки чи листи – навіть після прохання зупинитися; в) ви отри-

---

⁹ Сторублєнкова Е. Г., Самуткин В. Л. Сталкинг: синдром навязчивого преследования. *Проблемы в российской законодательстве*. 2016. № 6. С. 278.

¹⁰ Чому ти не відповідаєш. Що таке сталкінг і що з ним робити. Спецпроект. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1> (дата звернення: 17.11.2020).

¹¹ StopStalking. Numbers. URL: <https://www.stop-stalking-berlin.de/en/general-information-2/stalking-numbers-2/> (дата звернення: 17.11.2020).

¹² Батиргарєєва В. С. Жертви стокерства: до постановки проблеми *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні*: матер. «круглого столу» 25 квітня 2013 р. / редкол. В. І. Борисов (гол. ред.), В. М. Головкін (заст. гол. ред.) та ін. Х.: Право. С. 59.

муєте небажані подарунки, що слугують інструментом для маніпуляцій та причиною з вами побачитись; г) вам погрожують і вимагають зустрічі, переконують, що ви не знаєте, чого насправді хочете; д) вашу особисту інформацію, фото чи відео використовують для маніпуляцій та шантажу проти вас тощо¹³.

Також розрізняють такий підвид переслідування як кіберсталкінг, тобто стеження, нав'язування спілкування та збір інформації про місце перебування і переміщення жертви за допомогою мережі інтернет, соціальних мереж, електронної пошти чи інших засобів комунікації. Кіберсталкінг може відбуватися як самостійний вид переслідування, так і бути частиною звичайного переслідування.

За даними опитування, проведеного всесвітньою неурядовою організацією Amnesty International у листопаді 2017 р. в США, Данії, Польщі, Італії, Новій Зеландії, Швеції, Іспанії та Великій Британії, 23 % жінок зазнавали насильства он-лайн хоча б один раз за своє життя.

Важливою ознакою кіберсталкінгу, як і звичайного сталкінгу (так би мовити офлайн) є те, що ця поведінка є умисною, нав'язливою, неодноразовою та змушує іншу особу боятися за свою безпеку. Відмінність полягає лише у механізмах та способах переслідування та впливу на особу та її психіку. Саме через потужний вплив на психіку потерпілої особи, сталкінг ще називають «психологічний тероризм».

Ймовірними проявами кіберсталкінгу можуть бути: встановлення контакту по електронній пошті чи в соціальних мережах; встановлення контакт під вигаданим ім'ям; поширення інформації чи фотографій в соціальних мережах всупереч волі та бажанню постраждалої особи; викрадення особистих даних, підроблення підписів; систематичне відстеження та слідкування за Інтернет діяльністю постраждалої особи, а також систематичне дослідження

---

¹³ Чому ти не відповідаєш. Що таке сталкінг і що з ним робити. Спецпроект. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1> (дата звернення: 17.11.2020).

особистої інформації; шпіднаж, маніпуляція чи пошкодження паролів, комп'ютерів, облікових записів електронної пошти чи веб-сайтів постраждалої особи. Ознакою кіберсталкінгу є також відсутність реального, живого контакту з постраждалою особою.

На думку психологині Світлани Паніної, сталкінг – це психологічне насильство, і повна відповідальність за нього лежить на людині, яка його здійснює. Сталкер завжди підкреслює, що це він жертва і лише намагається досягти справедливості. Це все прийоми психологічного насильства. Мета сталкера – як офлайн, так і онлайн – рідко пов'язана з відкритим насильством. Це скоріше спроба емоційного придушення особистості, створення тривожного фону і максимальної кількості психологічних труднощів у жертви. Внаслідок переслідування може розвинутися депресія, тривожні розлади та психосоматичні захворювання¹⁴.

В багатьох країнах світу сталкінг визнається злочином. Вперше сталкінг було криміналізовано в США у штаті Каліфорнія у 1990 р. Сьогодні, сталкінг є злочином у Німеччині, Канаді, Великобританії, Польщі, Бельгії, Голландії, Ірландії, Австралії, Індії та ін. На нашу думку, на сьогоднішній день назріла необхідність законодавчого вирішення питання запобігання сталкінгу правовими методами і в нашій державі. Вважаємо, що криміналізація сталкінгу дозволить сформувати юридичну базу для протидії даного діяння та забезпечення захисту постраждалих. Це може стати сигналом для суспільства, що такі дії не є «нормою», а караним порушенням прав людини. На жаль, більшість постраждалих не звертаються за допомогою, адже не завжди розуміють, що це ненормально.

Розмірковуючи над самим феноменом сталкінгу, дуже важко дати однозначну відповідь про сутність та природу цього явища, необхідні механізми впливу на цей вид девіантної поведінки. Варто враховувати, що по іншу

---

¹⁴ Чому ти не відповідаєш. Що таке сталкінг і що з ним робити. Спецпроект. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1> (дата звернення: 17.11.2020).

сторону протиправної, загрозової поведінки стоїть трагічна реальність винної особи, можливо навіть хворобливий стан її психіки.

Слід констатувати, що жителі нашої крани живуть в умовах фруструючої реальності, тобто коли має місце певна протиправна поведінка, але законодавчих механізмів впливу на неї немає, оскільки відсутня відповідна норма закону, яка б дозволяла притягнути до відповідальності сталкерів. Поряд з цим, вітчизняне законодавство містить норми, які певним чином охоплюють частину відносин переслідування. Найбільш близькими за змістом охоронюваних суспільних відносин є «Порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182 КК України), «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер» (ст. 163 КК України), «Погроза вбивством» (ст. 129 КК України), дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП) або «Хуліганство» (ст. 296 КК України) тощо. Однак, жодна з названих вище кримінально-правових норм не охоплює в повній мірі ті суспільні відносини, які порушують сталкерство. Проблема полягає у тому, що жертва сталкінгу може звернутися за допомогою та захистом, лише за умови вчинення по відношенню до неї реального злочину.

Висновки. Питання діджиталізації насильства є актуальним для нашої держави та потребує інтегрованого підходу до вирішення. Одним із напрямків захисту досліджуваних суспільних відносин від посягань є криміналізація сталкінгу та його різновиду – кіберсталкінгу. Розуміючи, що виключно каральними методами вирішити проблему навряд чи можна, однак це дозволить забезпечити комплексний вплив на досліджуваний феномен. Поряд із суворими методами захисту суспільства від докучливої поведінки, слід окремо поглянути на це питання з точки зору психічного здоров'я людини, її емоційного стану. Чому вона приймає рішення діяти таким чином? В даному аспекті актуалізується питання просвітницької психологічної роботи з людьми, адже в основі лежить реальний або уявний міжособистісний конфлікт, який

породжує поведінку переслідування, домагання, залякування тощо. Тільки шляхом інтегрування можливостей різних інституцій, як каральних, так і просвітницьких, шляхом використання можливостей медіа компаній, роботи громадських організацій, гарячих ліній з надання консультацій та невідкладної допомоги, лише у сукупності з перерахованими інструментами впливу, встановлення кримінальної відповідальності може бути дієвим інструментом запобігання сталкінгу. Резюмуючи зазначимо, що ефективно протидіяти сталкінгу можливо тільки шляхом інтегрування таких напрямків як: профілактика сталкерства, надання допомоги жертвам, привернення уваги держави та суспільства до проблеми сталкерства, а також розроблення та впровадження дієвих моделей реагування на факти переслідування.

Список використаних джерел

1. StopStalking. Numbers. URL: <https://www.stop-stalking-berlin.de/en/general-information-2/stalking/numbers-2/> (дата звернення: 17.11.2020).
2. Батиргарєєва В. С. Жертви стокерства: до постановки проблеми. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні*: матер. «круглого столу» 25 квітня 2013 р. / редкол. В. І. Борисов (гол. ред.), В. М. Головкін (заст. гол. ред.) та ін. Х.: Право, 2013. С. 57–59.
3. Гишинский Я. Современные тенденции мировой криминологии. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права и права*. 2012. № 3. С. 14–15.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). *Довідник для членів парламенту. Офіційний переклад*. Київ: К. І. С., 2014. 101 с.
5. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21 вересня 2020 р. № 398/2020. *Голос України*. 2020. № 176.
6. Сергеева Ю. Вся статистика Інтернета в 2019 г. в мире и в России. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> (дата звернення: 23.11.2020).

7. Скибицька Н. В. Новотвори англійськомовного інформаційного простору як цілісні і розчленовані номінації. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Mikks_2014_50\(2\)__56.pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Mikks_2014_50(2)__56.pdf) (дата звернення: 18.11.2020).
8. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17169&action=show> (дата звернення: 18.11.2020).
9. Соколовська Ю. Кожна п'ята жінка стикається з тією чи іншою формою насильства. *Міністерство соціальної політики України*. 20 лютого 2020 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html> (дата звернення: 23.11.2020).
10. Соціальні мережі на роботі – зло? URL: <http://komp-feo.pp.ua/202-in-web> (дата звернення: 20.11.2020).
11. Сторублєнкова Е. Г., Самуткин В. Л. Сталкінг: синдром навязчивого преследования. *Проблемы в российском законодательстве*. 2016. № 6. С. 278–281.
12. Чому ти не відповідаєш. Що таке сталкінг і що з ним робити. Спецпроект. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1> (дата звернення: 17.11.2020).

REFERENCES

1. StopStalking. Numbers. URL: <https://www.stop-stalking-berlin.de/en/general-information-2/stalking/numbers-2/>.
2. Batirgareeva, V.S. (2013). Zhertvi stokerstva: do postanovki problemi. *Derzhavna politika u sferi zahistu prav poterpilih vid kriminal'nih pravoporushen' v Ukraïni: mater. «kruglogo stolu» 25 kvitnya 2013 r.* Kh.: Pravo, 57–59 [in Ukrainian].
3. Gilinskij, Ya. (2012). Sovremennye tendencii mirovoj kriminologii. *Kriminologicheskij zhurnal Baykal'skogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava*, 3, 14-15 [in Russian].
4. Konvenciya Radi Ėvropi pro zapobigannya nasil'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasil'stvu ta borot'bu iz cimi yavishchami (Stambul's'ka konvenciya). (2014). *Dovidnik dlya chleniv parlamentu. Oficijnij pereklad*. Kiïv: K. I. S. [in Ukrainian].
5. Pro nevidkladni zahodi iz zapobigannya ta protidii domashn'omu nasil'stvu, nasil'stvu za oznakoyu stati, zahistu prav osib, yaki postrazhdali vid takogo nasil'stva: Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 21 veresnya 2020 r. № 398/2020. (2020). *Golos Ukraïni – Voice of Ukraine*, 176 [in Ukrainian].
6. Sergeeva, Yu. (2019). Vsya statistika Interneta v 2019 g. v mire i v Rossii. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> [in Russian].

7. Skibic'ka, N.V. (2020). Novotvori anglijs'komovnogo informacijnogo prostoru yak cilisni i rozchlenovani nominacii. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Mikks_2014_50(2)_56.pdf [in Ukrainian].

8. Slovník inšomovnih sliv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17169&action=show> [in Ukrainian].

9. Sokolovs'ka, Yu. (2020). Kozhna p'yata zhinka stikaet'sya z tieyu chi inshoyu formoyu nasil'stva. *Ministerstvo social'noi politiki Ukraïni. 20 lyutogo 2020 r.* URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html> [in Ukrainian].

10. Social'ni merezhi na roboti – zlo? (2014). URL: <http://kompeo.pp.ua/202-in-web> [in Ukrainian].

11. Storublonkova, Ye.G., Samutkin, V.L. (2016). Stalking: sindrom navyazchivogo presledovaniya. *Problemy v rossiyskom zakonodatel'stve*, 6, 278–281 [in Russian].

12. Chomu ti ne vidpovidaesh. shcho take stalking i shcho z nim robiti. Specproekt. (2019). URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1> [in Ukrainian].

Руфанова В. М. Диджитализация гендерно обусловленного насилия

В статье автор обращает внимание на проблему stalking в современном обществе. Анализирует понятие stalking и его признаки. На основании анализа действующего законодательства, подымается вопрос о криминализации stalking. Автор предлагает основные направления комплексного подхода по предупреждению stalking как одного из видов гендерно обусловленного насилия.

Ключевые слова: гендерно обусловленное насилие, stalking, криминализация, диджитализация, преследование, предупреждение.

Rufanova V. M. Digitalization of gender-based violence

The author's article pays attention to the problem of stalking in modern society, the concept and features of this phenomenon. In accordance with the analysis of current legislation, the question of criminalizing stalking is raised. The main directions of an integrated approach to stalking prevention as one of the types of gender-based violence are identified.

An important objective towards the formation of a society that is devoid of gender stereotypes is the development and improvement of laws regarding gender component. An extremely necessary issue is the prevention of gender-based violence, which has recently become developed in a new field and needs both the international community and the leadership of individual countries. First of all, the prevention of violence is an activity aimed of protecting and preserving life, ensuring respect for each other, equal communication and respect for the other person's difference, respect for the choice of another person.

The issue of responsibility for stalking, including the use of electronic means of communication, is extremely used today. The state of development of electronic communications is relevant so they are used not only for good but also for illegal purposes. In this regard, the legislator needs the attention of the criminalization of stalking. Criminalization of prosecution will provide a comprehensive impact on the phenomenon under study, as well as implement not only punitive but also the preventive function of criminal law. In this aspect, the issue of educational psychological study with people is relevant, because it is based on real or imagined interpersonal conflict, which generates the behavior of persecution, harassment, intimidation and more. Only integrating the capabilities of different institutions, both punitive and educational, by using the capabilities of media companies, NGOs, hotlines for counselling and emergency care, the establishment of criminal liability can be an effective tool to prevent stalking.

Key words: *gender-based violence, stalking, criminalization, digitalization, pursuing, prevention.*

УДК 343.85:343.9

Л. А. Жерж¹,
аспірантка кафедри кримінального
права та кримінології Університету
державної фіскальної служби
України

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ ПОЗИТИВНОГО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННОЮ ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ

У статті представлено аналіз різних систем запобігання злочинам, пов'язаних з незаконною трансплантацією у зарубіжних країнах та визначено основні аспекти ефективної профілактики правопорушень, на які необхідно звернути увагу в процесі становлення системи запобігання даного виду злочинності в Україні. Дослідження проведено на основі передового досвіду лише тих європейських країн (Бельгії, Ізраїлю, Іспанії, Польщі, Хорватії), які змогли за допомогою правильно підібраних заходів запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією знизити до мінімуму випадки торгівлі людьми з метою вилучення органів для трансплантації та торгівлі анатомічними матеріалами. Автором запропоновано комплексну систему заходів запобігання вказаним злочинним діянням в Україні.

Ключові слова: трансплантація анатомічних матеріалів людини, органи та тканини людини, незаконна трансплантація, «трансплантаційний туризм», Євротрансплантація, донорство, Глобальна обсерваторія з донорства та трансплантації.

Постановка проблеми. Досліджуючи питання запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією в Україні та можливість побудови вітчизняної комплексної програми запобігання даному виду злочинності варто детально ознайомитися з зарубіжним досвідом запобігання незаконним трансплантаціям та можливості його імплементації в Україні. Адже в останнє десятиліття у світі спостерігається зростання кількості злочинів, пов'язаних з незаконною трансплантацією.

---

¹ Переможець (III місце) Всеукраїнського конкурсу малих грантів для молодих вчених у галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

На сьогодні в світі стрімко поширюється так званий «трансплантаційний туризм». Стамбульська декларація² визначає «трансплантаційний туризм» як поїздки для трансплантації, яка передбачає: торгівлю людьми з метою вилучення органів; торгівля органами; або коли ресурси (органи, фахівці та трансплантаційні центри), призначені для надання трансплантацій нерезидентам, підривають здатність країни надавати послуги з трансплантації для власного населення³.

Для того щоб отримати більш чітке уявлення про «трансплантаційний туризм» у Європі Комітет з трансплантації органів Ради Європи створив мережу національних координаційних центрів, призначених державами-членами. Роль цих координаційних центрів полягає в зборі даних про пацієнтів, які отримували пересадку нирки за кордоном і повернулися додому для отримання подальшої допомоги.

Міжнародна база даних про поїздки для трансплантації була запущена в червні 2017 р. Проведено збір даних про пацієнтів, які отримували пересадку нирки за кордоном протягом 2015 р. У роботі зі збору даних взяли участь 20 держав-членів. З них тільки 11 країн повідомили про 60 пацієнтів, які отримували пересадку нирки за кордоном. Дев'ять країн повідомили, що не виявили жодного випадку. Попередній аналіз цих 60 випадків показує, що 15 були пов'язані з «трансплантаційним туризмом». Крім того, ще 25 випадків могли бути пов'язані з «трансплантаційним туризмом», тому що пацієнти, по всім даним отримували трансплантацію нирки при обставинах, які могли відповідати незаконному обігу⁴.

---

² The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism (2018 Edition). Accepted 13 November 2018. URL: declarationofistanbul.org/resources/recommended-reading/reports-and-reviews-of-national-and-regional-experience/828-media-release-2018-edition-declaration-of-istanbul (дата звернення: 10.08.2020).

³ López-Fraga M., Van Assche K., Domínguez-Gil B., Delmonico F. L., Capron A. M. Human Trafficking for the Purpose of Organ Removal. *Routledge Handbook of Human Trafficking*. Piotrowicz R., Rijken C., Uhl B. H. (Eds.). New York: Routledge, 2017. P. 120–134.

⁴ Van Assche K. Organ Transplant Tourism: Expert memorandum prepared for Ms Stella Kyriakides, rapporteur Parliamentary Assembly. Council of Europe. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. 2018. 21 p. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/DocsAndDecs/2018/AS-SOC-INF-2018-07-EN.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

Ці дані вказують на те, що лише деякі європейські пацієнти виїжджають за кордон, щоб купити орган і що це в основному стосується «трансплантаційного туризму» в країнах за межами Європи. Крім того, «трансплантаційний туризм» неєвропейських громадян, пов'язаний з торгівлею людьми або торгівлею органами, в європейські центри трансплантації в значній мірі відсутній. Це пов'язано з тим, що в багатьох європейських країнах існують добре функціонуючі системи трансплантації, які в значній мірі відповідають потребам населення в трансплантації, і що діють комплексні правила трансплантації і процедури скринінгу, які мінімізують ймовірність того, що центри трансплантації будуть залучені в діяльність по незаконному обігу анатомічних матеріалів людини. Саме такі європейські країни, які мінімізували явища «трансплантаційного туризму» і будуть для нашого дослідження прикладами для вивчення позитивного зарубіжного досвіду запобігання явищу незаконних трансплантацій.

Медична сфера України потребує реформування і низька кількість проведених трансплантацій в Україні за останні 10 років є доказом того, що наші медичні працівники не в змозі задовольнити потребу громадян України у допомозі їх здоров'ю, а в більшості випадків і рятування їх життя за допомогою проведення операцій із трансплантації життєво важливих органів та тканин.

В Україні за період з 2010 о. до 2019 р. за даними Національної поліції України та Генеральної прокуратури України загалом виявлено 58 злочинів, передбачених ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» та чотири діяння, передбачені ст. 149 КК України (зокрема, в частині торгівлі людьми вчиненої з метою експлуатації у формі вилучення органів для трансплантації). Аналізуючи офіційні дані кримінальної статистики щодо зареєстрованих злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини на території України, можна припустити, що вказана проблематика не є актуальною для нашої держави. Водночас, всупереч офіційній кримінальній ста-

тистиці, на одному з останніх засідань Ради Європи, акцентувалася увага на тому, що торговці людськими органами або тканинами людини активно діють на території східноєвропейських держав та, зокрема, в Україні.

Динаміка зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України та ст. 149 КК України (зокрема, в частині торгівлі людьми з метою вилучення органів для трансплантації) за 2010–2019 рр. більшою мірою відображає не реальний стан їх вчинення, а проблеми на практиці через неналежну протидію цим видам злочинів проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми. Дослідженням питань зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією в Україні займалися небагато вчених, серед яких Ю. О. Лісіцина та А. В. Мусієнко. Ю. О. Лісіцина⁵ у своїй дисертаційній роботі досліджувала основні міжнародно-правові стандарти у сфері незаконного обігу анатомічних матеріалів людини, їх імплементації в національне законодавство тих чи інших держав та міждержавне співробітництво у цій сфері. А. В. Мусієнко⁶ досліджував основні напрями міжнародного співробітництва щодо протидії злочинам в означеній сфері, зокрема обмін оперативною, криміналістичною, статистичною та іншою інформацією, планування і здійснення скоординованих оперативно-розшукових і профілактичних заходів, сприяння в підготовці кадрів і підвищенні кваліфікації фахівців. Незважаючи на те, що праці цих учених становлять значну наукову і практичну цінність, однак нам не вдалося знайти вітчизняного комплексного наукового дослідження зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією та виділення конкретної системи заходів, які можна імпле-

---

⁵ Лісіцина Ю. О. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М-во внутр. справ України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 250 с.

⁶ Мусієнко А. В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.

ментувати в Україні, саме тому вважаємо за необхідність науково висвітлити дані недосліджені раніше питання.

Завданням наукового дослідження є вивчення зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією та формування на його основі системи заходів, які можна імплементувати в Україні та сформулювати рекомендації щодо вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Першою країною, у якій ми будемо досліджувати систему заходів запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією, є Іспанія. Іспанія – одна з найпрогресивніших країн, яка дотримується всіх положень прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН Резолюції «Зміцнення і заохочення ефективних заходів і міжнародного співробітництва у сфері донорства та трансплантації органів з метою запобігання і боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів і торгівлею людськими органами»⁷. Вона являється одним із лідерів у боротьбі з торгівлею людьми і має свою Національну організацію трансплантології.

Проаналізуємо основні заходи запобігання та протидії злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією, які допомогли Іспанії зайняти провідну роль в міжнародній боротьбі з даним видом злочинності: розробка власної іспанської системи трансплантології відповідно до етичних принципів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ); забезпечення проведення операцій з вилучення анатомічних матеріалів людини в центрах, спеціально уповноважених національними органами охорони здоров'я; проведення регулярних перевірок центрів, сертифікованих для донорства та трансплантації органів; забезпечення прозорості в проведеннях трансплантацій, а також постійний контроль за веденням Реєстрів органів; надання інформації для міжнарод-

---

⁷ Strengthening and promoting effective measures and international cooperation on organ donation and transplantation to prevent and combat trafficking in persons for the purpose of organ removal and trafficking in human organs: draft resolution / Guatemala and Spain. [New York]: UN, 12 Oct. 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1648370?ln=ru#record-files-collapse-header> (дата звернення: 10.08.2020).

дних звітів в Глобальну обсерваторію з донорства та трансплантації; постійна співпраця правоохоронних органів, співробітників прикордонного контролю і медичних працівників з метою виявлення будь-яких можливих випадків торгівлі людськими органами або торгівлі людьми з метою вилучення органів; захист жертв торгівлі людьми і розробка стратегії для усунення вразливості осіб, які продають свої власні органи⁸.

Республіка Хорватія практично скопіювала іспанську систему трансплантології⁹. Ключовими факторами, які сприяли розробці «успішної моделі донорства та трансплантації органів» в Республіці Хорватії в останнє десятиліття стали призначення координаторів лікарень і національних трансплантологів, запровадження цілодобової чергової служби в Міністерстві охорони здоров'я і впровадження нової фінансової моделі з відшкодуванням витрат донорських лікарень. Постійна робота з інформування громадськості, інтенсивне міжнародне співробітництво, приєднання до Євротрансплантації, прийняття нового законодавства та реалізація донорської програми забезпечення якості також внесли значний вклад в успіх хорватської програми трансплантації. Хорватська програма трансплантації привела до різкого збільшення кількості донорських органів¹⁰.

В рамках боротьби з торгівлею людьми з метою вилучення органів для трансплантації протягом багатьох років в Республіці Хорватії була розроблена ефективна Національна система напрямів протидії даному виду злочинності, яка включає в себе заходи з моменту виявлення жертви торгівлі людьми до її повної інтеграції / реінтеграції в суспільство.

---

⁸ Spain Once Again Plays a Leading Role in UN General Assembly Resolution against Human Organ Trafficking: Official statement 184. *Gobierno de España. Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación*. 2018. URL: http://www.exteriores.gob.es/Portal/en/SalaDePrensa/Comunicados/Paginas/2018_COMUNICADOS/20181217_COMU184.aspx (дата звернення: 10.08.2020).

⁹ Vedran Pavlic Croatia Among Global Leaders in Organ Transplantation. *Total Croatia News*. 2017. URL: <https://www.total-croatia-news.com/politics/22591-croatia-among-leaders-in-organ-transplantation> (дата звернення: 10.08.2020).

¹⁰ Development of the Croatian model of organ donation and transplantation. *National Centre for Biotechnology Information; U.S. National Library of Medicine*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3610255/#R6> (дата звернення: 10.08.2020).

Республіка Хорватія включила в своє національне законодавство ключові міжнародні документи, що стосуються розробки Національної довідкової системи для боротьби з торгівлею людьми, яка повністю вирішує глобальну проблему торгівлі людьми і яка захищає жертв торгівлі людьми. У 2002 р. Республіка Хорватія ратифікувала Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколи до неї, і вона є однією з перших країн, які ратифікували Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми в 2007 р.¹¹.

Розглянемо позитивний досвід Бельгії у боротьбі зі злочинами, пов'язаними з незаконною трансплантацією. У даній країні було прийнято закон про покарання всіх сторін, що беруть участь у купівлі-продажу анатомічних матеріалів людини. Правопорушникам загрожує до 20 років позбавлення волі з штрафом в розмірі 1,2 мільйона євро. Оскільки людські органи мають економічну цінність, бельгійські закони надто суворі, щоб не допустити поширення торгівлі людьми. Це також відноситься до незаконних процедур пересадки органів і насильницького вилучення органів, коли органи незаконно вилучаються в осіб, які не виявили свою згоду¹².

До ключових заходів запобігання злочинам, пов'язаних з незаконною трансплантацією в Бельгії належать: проведення Урядом постійних інформаційних кампаній, орієнтованих на підприємства, лікарні, школи та вразливе до торгівлі анатомічними матеріалами населення; фонд для допомоги жертвам даного виду насильства; державна інфраструктура захисту жертв торгівлі людьми з метою вилучення органів та жертв торгівлі органами. Фінансування притулків для дітей (жертв торгівлі дітьми з метою вилучення органів); присутність норми про «добровільне пожертвування»¹³.

---

¹¹ Croatia. Together Against Trafficking in Human Beings. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/member-states/croatia_en (дата звернення: 10.08.2020).

¹² Бельгія виступає против незаконного оборота органів Китаю. URL: <https://www.imtj.com/news/belgium-stands-against-china-organ-trafficking/> (дата звернення: 10.08.2020).

¹³ United States Department of State, 2018 Trafficking in Persons Report. Belgium, 2 June 2018. URL: <https://www.refworld.org/docid/5b3e0ba34.html> (дата звернення: 10.08.2020).

Ізраїль – це ще один приклад позитивної міжнародної практики у сфері боротьби зі злочинами, пов'язаними з незаконною трансплантацією. На початку 2000-х трансплантація нирок, проведена через «трансплантаційний туризм», перевищувала загальну кількість трансплантацій нирок, проведених в Ізраїлі. Однак навіть в тих випадках, коли були явні випадки незаконної трансплантації, або очевидно, що мова йшла про організовану злочинність, притягнути до відповідальності було вкрай складно через відсутність чіткої правової бази. Це змінилося після прийняття Закону про трансплантацію органів, який був прийнятий безпосередньо перед підписанням Стамбульської декларації, але вже включав у себе наступні важливі положення в напрямі запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією: заборона торгівлі органами; покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років та великого штрафу (без покарання донора та реципієнта); екстериторіальна юрисдикція; відсутність відшкодування за пересадку органів, здійснювану за кордоном, якщо вона пов'язана з незаконними закупівлями органів або торгівлею ними¹⁴.

Варто зазначити ще один захід у напрямі боротьби з нестачею донорського матеріалу – близько 30 % живих, не пов'язаних між собою донорів є альтруїстичними донорами, що виходять від єврейських релігійних груп та виявляють бажання подарувати життя. Іншою проблемою, що призводила до дефіциту органів в Ізраїлі, яку потрібно було подолати, були культурні та релігійні бар'єри для пожертвування після смерті, визначеної неврологічними критеріями (смерть мозку), а не смерть, визначена критеріями кровообігу. Щоб подолати цю проблему, закон 2008 р встановив список очікувань на трансплантацію на

---

¹⁴ Ashkenazi T., Lavee J., Mor E. Organ Donation in Israel – Achievements and Challenges. *Transplantation*. 2015. February, Volume 99, Number 2, P. 265. URL: https://journals.lww.com/transplantjournal/fulltext/2015/02150/organ_donation_in_israel_achievements_and.8.aspx (дата звернення: 10.08.2020).

основі балів, і після великої громадської кампанії в 2012 р. було запроваджено систему донорських карток, яка присвоює додаткові бали у списку очікування¹⁵.

Приклад Ізраїлю чітко показує, що для запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією необхідний цілісний підхід. В центрі даного підходу знаходиться потреба усунути розрив між попитом і пропозицією органів. Важливим кроком є підсилена криміналізація торгівлі людьми з метою вилучення органів та торгівлі самими органами. Необхідними заходами також є підвищення рівня обізнаності громадян про даний вид злочинності, публічну дискусію, належну організацію та моніторинг національних систем трансплантації, а також повне транснаціональне та міжнародне співробітництво¹⁶.

Приклад Польщі підтверджує, що фактором, що обмежує нелегальний ринок анатомічних матеріалів людини, є поліпшення економічної ситуації в країні, що означає збільшення економічних та соціальних стандартів. Важливими в польській правовій системі по запобіганню злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією є постанови, що регулюють питання реєстрів анатомічних матеріалів людини та реєстру донорів і реципієнтів, моніторинг стану здоров'я живих донорів, вимоги до донорів, ведення централізованого реєстру відмов від посмертного донорства, національного списку очікувань, кваліфікаційних заходів щодо трансплантації та постійний моніторинг клітин, тканин та органів (нагляд міністра охорони здоров'я)¹⁷.

---

¹⁵ Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. Organ transplant tourism. Rapporteur: Mr Stefan Schennach, Austria, SOC. Provisional version 3 December 2019. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/TextesProvisoires/2019/20191203-TransplantTourism-EN.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

¹⁶ Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. Organ transplant tourism. Rapporteur: Mr Stefan Schennach, Austria, SOC. Provisional version 3 December 2019. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/TextesProvisoires/2019/20191203-TransplantTourism-EN.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

¹⁷ Buczyński S. M., Snopek P. Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi (Criminological aspects of illicit trafficking in human organs, tissues and cells). *Hygeia Public Health*. 2013. № 49(2). P. 229–234. URL: <http://www.h-ph.pl/pdf/hyg-2014/hyg-2014-2-229.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

По жертвування органів у Польщі багато в чому ґрунтується на довірі до цих процедур, так як держава постійно сприяє формуванню позитивної думки про посмертне донорство, що заохочувало б осіб до того, аби бути донорами після смерті за власним бажанням. Наприклад, у Польщі знімають спеціальні рекламні ролики, де основне гасло – поділися своїми органами та врятуй життя¹⁸.

Варто відмітити, що одним із важливих заходів запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією у Польщі є криміналізація реклами з таким контентом, що суперечить положенням місцевого Закону про трансплантацію (платний продаж або придбання органів для трансплантації), яка розповсюджуються в Інтернеті. За розміщення такої реклами в Польщі передбачено штраф, обмеження волі або тюремне ув'язнення на рік. Законодавче положення, що відрізняє це кримінальне правопорушення не дозволяє розглядати повідомлення про намір купити чи продати органи як підготовку до вчинення акту торгівлі анатомічними матеріалами людини¹⁹.

Як свідчить міжнародний досвід, проблема запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією в різних країнах світу вирішується по-різному. Сучасний підхід до розв'язання цієї проблеми у передових країнах у сфері трансплантації передбачає тісну співпрацю медичних працівників, правоохоронних органів та міграційних служб із застосуванням жорсткого контролю трансплантологічної діяльності. Такий підхід зумовлює прийняття всіх можливих заходів на рівні держави задля стабілізації соціально-економічної ситуації в країні.

Висновки. Отже, проаналізувавши основні міжнародно-правові стандарти у сфері незаконного обігу анатомічних матеріалів людини та передо-

---

¹⁸ Organ Procurement in Poland: Legal and Medical Aspects. *Elsevier*. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S004113451931824X> (дата звернення: 10.08.2020).

¹⁹ Buczyński S. M, Snopek P. Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi (Criminological aspects of illicit trafficking in human organs, tissues and cells). *Hygeia Public Health*. 2013. № 49(2). P. 229–234. URL: <http://www.h-ph.pl/pdf/hyg-2014/hyg-2014-2-229.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

вий досвід країн (Бельгії, Ізраїлю, Іспанії, Польщі, Хорватії), які змогли за допомогою правильно підібраних заходів запобігання злочинам, пов'язаним з незаконною трансплантацією знизити до мінімуму випадки торгівлі людьми з метою вилучення органів для трансплантації та торгівлі анатомічними матеріалами людини ми можемо запропонувати імплементувати в Україні наступні заходи запобігання вказаним злочинним діянням:

- ратифікувати в Україні Конвенцію Ради Європи проти торгівлі людськими органами;
- підписати всі відповідні глобальні конвенції та Конвенції Ради Європи, які стосуються питань незаконних трансплантацій, які ми розглянули вище;
- запровадити в Україні, на прикладі передового іспанського досвіду, тісну співпрацю між медичними працівниками та співробітниками правоохоронних органів щодо виявлення випадків незаконних трансплантацій;
- вдосконалити структуру вітчизняного Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (у складі кримінальної поліції), на прикладі, Національної довідкової системи по боротьбі з торгівлею людьми з метою вилучення органів для трансплантації в Республіці Хорватія;
- використати для покращення виявлення та координації потенційними донорами, реципієнтами, донорським матеріалом позитивний хорватський досвід по діяльності трансплант-координаторів в Україні;
- розробити в Україні таку ж як і у Республіці Хорватія, ефективну систему напрямів протидії даному виду злочинності, яка включає в себе заходи з моменту виявлення жертви торгівлі людьми до її повної інтеграції / реінтеграції в суспільство;
- проводити, так як в Республіці Хорватія та у Бельгії, постійну роботу з інформування громадськості, орієнтоване на підприємства, лікарні, школи та вразливе до торгівлі анатомічними матеріалами населення про можливі випадки торгівлі людьми з метою вилучення органів для трансплантації та торгівлі анатомічними матеріалами людини;

– використати позитивний досвід Бельгії щодо вдосконалення державної інфраструктури захисту жертв торгівлі людьми з метою вилучення органів для трансплантації з утворення спеціальних притулків (фондів) для допомоги жертвам даного виду насильства;

– імплементувати в Україні, спираючись на позитивний міжнародний досвід Ізраїлю бальну систему списків очікувань на проведення законних трансплантацій;

– застосувати в Україні позитивний приклад Польщі щодо обмеження існування нелегального ринку анатомічних матеріалів людини в напрямі поліпшення соціально-економічної ситуації в країні;

– ряд проаналізованих передових країн з трансплантації (Бельгія, Ізраїль, Польща) змогли мінімізувати випадки проведення незаконних трансплантацій за рахунок розвитку в країні посмертного донорства. Саме тому, ми пропонуємо використати їх позитивний досвід запобігання досліджуваному виду злочинності та скласти план дій в Україні щодо розвитку посмертного донорства. Задля формування довіри до цих процедур, щоб люди давали прижиттєву згоду на вилучення після смерті їх анатомічних матеріалів варто так само, як і в Польщі постійно сприяти формуванню позитивної думки про посмертне донорство, що заохочувало б осіб до того, аби бути донорами після смерті за власним бажанням (один з прикладів – знімати спеціальні рекламні соціальні ролики, де основне гасло – поділися своїми органами та врятуй життя);

– криміналізувати рекламування анатомічних матеріалів людини з метою їх купівлі-продажу. Використати для формулювання положень відповідних правових норм в Кримінальному кодексі України позитивний досвід Польщі у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Ashkenazi T., Lavee J., Mor E. Organ Donation in Israel – Achievements and Challenges. *Transplantation*. 2015. February, Volume 99, Number 2, P. 265–266. URL: https://journals.lww.com/transplantjournal/fulltext/2015/02150/organ_donation_in_israel_achievements_and.8.aspx (дата звернення: 10.08.2020).
2. Buczyński S. M., Snopek P. Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi (Criminological aspects of illicit trafficking in human organs, tissues and cells). *Hygeia Public Health*. 2013. № 49(2). P. 229–234. URL: <http://www.h-ph.pl/pdf/hyg-2014/hyg-2014-2-229.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).
3. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. Organ transplant tourism. Rapporteur: Mr Stefan Schennach, Austria, SOC. Provisional version 3 December 2019. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/TextesProvisoires/2019/20191203-TransplantTourism-EN.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).
4. Croatia. Together Against Trafficking in Human Beings. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/member-states/croatia_en (дата звернення: 10.08.2020).
5. Development of the Croatian model of organ donation and transplantation. *National Centre for Biotechnology Information; U.S. National Library of Medicine*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3610255/#R6> (дата звернення: 10.08.2020).
6. López-Fraga M., Van Assche K., Domínguez-Gil B., Delmonico F. L., Capron A. M. Human Trafficking for the Purpose of Organ Removal. *Routledge Handbook of Human Trafficking*. Piotrowicz R., Rijken C., Uhl B. H. (Eds.). New York: Routledge, 2017. P. 120–134.
7. Organ Procurement in Poland: Legal and Medical Aspects. *Elsevier*. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S004113451931824X> (дата звернення: 10.08.2020).
8. Spain Once Again Plays a Leading Role in UN General Assembly Resolution against Human Organ Trafficking: Official statement 184. *Gobierno de España. Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación*. 2018. URL: http://www.exteriores.gob.es/Portal/en/SalaDePrensa/Comunicados/Paginas/2018_COMUNICADOS/20181217_COMU184.aspx (дата звернення: 10.08.2020).
9. Strengthening and promoting effective measures and international cooperation on organ donation and transplantation to prevent and combat trafficking in persons for the purpose of organ removal and trafficking in human organs: draft resolution / Guatemala and Spain. [New York]: UN, 12 Oct. 2018. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1648370?ln=ru#record-files-collapse-header> (дата звернення: 10.08.2020).

10. The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism (2018 Edition). Accepted 13 November 2018. URL: declarationofistanbul.org/resources/recommended-reading/reports-and-reviews-of-national-and-regional-experience/828-media-release-2018-edition-declaration-of-istanbul (дата звернення: 10.08.2020).

11. United States Department of State, 2018 Trafficking in Persons Report. Belgium, 2 June 2018. URL: <https://www.refworld.org/docid/5b3e0ba34.html> (дата звернення: 10.08.2020).

12. Van Assche K. Organ Transplant Tourism: Expert memorandum prepared for Ms Stella Kyriakides, rapporteur Parliamentary Assembly. Council of Europe. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. 2018. 21 p. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/DocsAndDecs/2018/AS-SOC-INF-2018-07-EN.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).

13. Vedran Pavlic Croatia Among Global Leaders in Organ Transplantation. *Total Croatia News*. 2017. URL: <https://www.total-croatia-news.com/politics/22591-croatia-among-leaders-in-organ-transplantation> (дата звернення: 10.08.2020).

14. Бельгія виступає проти незаконного оборота органів Китаю. URL: <https://www.imtj.com/news/belgium-stands-against-china-organ-trafficking/> (дата звернення: 10.08.2020).

15. Лісіцина Ю. О. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини та насильницьке донорство: кримінально-правова та кримінологічна характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М-во внутр. справ України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2016. 250 с.

16. Мусієнко А. В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.

REFERENCES

1. Ashkenazi, T., Lavee, J., Mor, E. (2015). Organ Donation in Israel – Achievements and Challenges. *Transplantation*, Vol. 99, 2, 265–266. URL: https://journals.lww.com/transplantjournal/fulltext/2015/02150/organ_donation_in_israel_achievements_and.8.aspx.

2. Buczyński, S.M, Snopek, P. (2013). Aspekty kryminologiczne nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami ludzkimi (Criminological aspects of illicit trafficking in human organs, tissues and cells). *Hygeia Public Health*, 49(2), 229–234. URL: <http://www.h-ph.pl/pdf/hyg-2014/hyg-2014-2-229.pdf> [in Polish].

3. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. Organ transplant tourism. Rapporteur: Mr Stefan Schennach, Austria, SOC. Provisional version 3 December 2019. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/TextesProvisoires/2019/20191203-TransplantTourism-EN.pdf>.
4. Croatia. Together Against Trafficking in Human Beings. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/member-states/croatia_en.
5. Development of the Croatian model of organ donation and transplantation. *National Centre for Biotechnology Information; U.S. National Library of Medicine*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3610255/#R6>.
6. López-Fraga, M., Van Assche, K., Domínguez-Gil, B., Delmonico, F.L., Capron, A.M. (2017). Human Trafficking for the Purpose of Organ Removal. *Routledge Handbook of Human Trafficking*. Piotrowicz R., Rijken C., Uhl B.H. (Eds.). New York: Routledge. 120–134.
7. Organ Procurement in Poland: Legal and Medical Aspects. (2020). *Elsevier*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S004113451931824X>.
8. Spain Once Again Plays a Leading Role in UN General Assembly Resolution against Human Organ Trafficking: Official statement 184. (2018). *Gobierno de España. Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación*. URL: http://www.exteriores.gob.es/Portal/en/SalaDePrensa/Comunicados/Paginas/2018_COMUNICADOS/20181217_COMU184.aspx.
9. Strengthening and promoting effective measures and international cooperation on organ donation and transplantation to prevent and combat trafficking in persons for the purpose of organ removal and trafficking in human organs: draft resolution. Guatemala and Spain. (2018). New York: UN, URL: <https://digitallibrary.un.org/record/1648370?ln=ru#record-files-collapse-header>.
10. The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism (2018 Edition). Accepted 13 November 2018. URL: declarationofistanbul.org/resources/recommended-reading/reports-and-reviews-of-national-and-regional-experience/828-media-release-2018-edition-declaration-of-istanbul.
11. United States Department of State, 2018 Trafficking in Persons Report. (2018). Belgium, URL: <https://www.refworld.org/docid/5b3e0ba34.html>.
12. Van Assche, K. (2018). Organ Transplant Tourism: Expert memorandum prepared for Ms Stella Kyriakides, rapporteur Parliamentary Assembly. Council of Europe. Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development. URL: <http://www.assembly.coe.int/LifeRay/SOC/Pdf/DocsAndDecs/2018/AS-SOC-INF-2018-07-EN.pdf>.
13. Vedran Pavlic Croatia Among Global Leaders in Organ Transplantation. (2017). *Total Croatia News*. URL: <https://www.total-croatia-news.com/politics/22591-croatia-among-leaders-in-organ-transplantation>.
14. Belhija vystupaet protiv nezakonnoho oborota orhanov Kitaia. URL: <https://www.imtj.com/news/belgium-stands-against-china-organ-trafficking/> [in Russian].

15. Lisitsyna, Yu.O. (2016) Porushennia vstanovlenoho zakonom poriadku transplantatsii orhaniv abo tkanyn liudyny ta nasylnytske donorstvo: kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

16. Musiienko, A.V. (2010). Zapobihannia zlochynam u sferi transplantatsii orhaniv ta tkanyn liudyny. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Жерж Л. А. Имплементация в Украине положительного зарубежного опыта предупреждения преступлений, связанных с незаконной трансплантацией

В статье представлен анализ различных систем предупреждения преступлений, связанных с незаконной трансплантацией в зарубежных странах и определены основные аспекты эффективной профилактики правонарушений, на которые необходимо обратить внимание в процессе становления системы предотвращения данного вида преступности в Украине. Исследование проведено на основе передового опыта только тех европейских стран (Бельгии, Израиля, Испании, Польши, Хорватии), которые смогли с помощью правильно подобранных мер предупреждения преступлений, связанных с незаконной трансплантацией снизить до минимума случаи торговли людьми с целью изъятия органов для трансплантации и торговли анатомическими материалами. Автором предложена комплексная система мер предотвращения указанным преступным деяниям в Украине.

Ключевые слова: трансплантация анатомических материалов человека, органы и ткани человека, незаконная трансплантация, «трансплантационный туризм», Евротрансплантация, донорство, Глобальная обсерватория по донорству и трансплантации.

Zherzh L. A. Implementation in Ukraine of positive foreign experience in the prevention of crimes associated with illegal transplantation

The article presents an analysis of various crime prevention systems related to illegal transplantation in foreign countries and identifies the main aspects of effective crime prevention, which should be addressed in the process of establishing a system for the prevention of this type of crime in Ukraine. The study is based on the best practices of only those European countries (Croatia, Belgium, Israel, Poland, Spain) that have been able to minimize trafficking in human organs for transplantation and trafficking in anatomical materials through well-selected prevention measures.

In Ukraine, for the period from 2010 to 2019, according to the National Police of Ukraine and the General Prosecutor's Office of Ukraine, 58 crimes under Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine «Violation of the procedure established by law for the transplantation of human anatomical materials» and 4 acts under Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine (in particular, regarding human traffick-

ing committed for the purpose of exploitation in the form of organ harvesting for transplantation). Analyzing the official data of criminal statistics on registered crimes related to the illegal transplantation of human anatomical materials on the territory of Ukraine, it can be assumed that these problems are not relevant for our state. At the same time, contrary to official criminal statistics, at one of the last meetings of the Council of Europe, attention was focused on the fact that traffickers in human organs or human tissues are actively operating on the territory of Eastern European states and, in particular, in Ukraine.

The author proposes a comprehensive system of measures to prevent these criminal acts in Ukraine.

Key words: *transplantation of human anatomical materials, human organs and tissues, illegal transplantation, «transplant tourism», Eurotransplantation, donation, Global Observatory on Donation and Transplantation.*

УДК 343.9

О. С. Бондаренко,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена важливій та актуальній темі – кримінологічній характеристиці службової особи як суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень. Автор надає визначення службової особи та розкриває сутність через зміну соціально-демографічних; морально-психологічних, кримінально-правових чинників, а також соціальної ролі та статусу таких осіб. Робиться висновок про можливість визначення всіх вказаних ознак для надання повної характеристики особи корупціонера.

Ключові слова: корупція, спеціальний суб'єкт, службова особа, корупціонер, кримінологічна характеристика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Притягнення до юридичної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення завжди було складним завданням з точки зору доведення вини корупціонера. На нашу думку, важливе значення для процесу доказування та притягнення винних до кримінальної відповідальності відіграє і встановлення сутності ознак корупційних кримінальних правопорушень. Безумовно, їм притаманні загальні ознаки всіх кримінальних правопорушень: протиправність, винність, караність, вчинення діяння особою, що є суб'єктом кримінального правопорушення. Поза тим вони характеризуються й окремими специфічними ознаками, зокрема, наявність у тій чи іншій формі зловживання службовим становищем; наявність особливого предмета (неправомірної вигоди); спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення; умисна форма вини та спеціальна мета.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання особливостей кримінальної відповідальності за корупційні діяння досліджували такі вчені як

О. Абрамовска, А. Майоров, Д. Михайленко, П. Андрушко, О. Шостко та інші. Водночас питання стосовно кримінологічної характеристики службової особи як спеціального суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень не знайшли своє конкретне, систематизоване вираження.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є кримінологічна характеристика службової особи як спеціального суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Спеціальний суб'єкт – це фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Суб'єктом корупційних кримінальних правопорушень традиційно називають службову особу. Сутність цього поняття розкрита у ст. 18 та примітці до ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Так службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішу-

вати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів¹.

Окрім розкриття сутності спеціального суб'єкту та службової особи, істотне значення відіграє і надання кримінологічної характеристики службових осіб. Загалом, особистість винного – це сукупність соціально типових рис, що формуються в процесі несприятливого соціального розвитку і характеризуються своєю соціальною неприйнятністю та крайньою формою останнього – соціальною небезпекою, криміногенною мотивацією та злочинною незаконною діяльністю людини, яка є безпосередньо вчиняє кримінальне правопорушення².

Щодо ознак службової особи, яка вчиняє корупційне кримінальне правопорушення, то їх можна розділити на кілька груп: соціально-демографічні; морально-психологічні, кримінально-правові, соціальні ролі та статус³. Вважаємо за необхідне зосередити увагу на кожній із вказаних груп. По-перше, соціально-демографічних ознаках, таких як вік, стать, освіта. Характеризуючи корупціонера за віком, слід зазначити, що дану категорію кримінальних протиправних діянь в основному вчиняють люди середнього віку, які займають певні посади та вже мають значний досвід роботи та життя⁴.

Більшість корупційних кримінальних правопорушень вчиняють чоловіки. Важливою характеристикою особи, яка вчинила корупційне діяння, є рівень освіти. Вищий освітній рівень суб'єктів аналізованого виду правопо-

---

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III; ред. станом на 12 вер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007–2008. Кн. 1: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 2007. С. 239.

³ Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Профілактика злочинів: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. С. 96–97.

⁴ Павлов В. Г. Суб'єкт преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. С. 437.

рушень, порівняно з іншими кримінально протиправними діяннями можна пояснити тим, що понад 86 % з них мають вищу освіту, і це закономірно, оскільки уряд та адміністративний апарат укомплектовані кваліфікованими фахівцями⁵.

Соціально-демографічні характеристики корумпованої особи: середній вік – 35–40 років; освіта – 82 % – це люди з двома вищими, вищою та неповною вищою освітою; стать – 13 % корупціонерів – жінки; сімейне життя – 100 % корупціонерів мають сім'ю⁶.

Наступною групою ознак, властивих особі, яка вчиняє корупційне кримінальне правопорушення, є морально-психологічні. До найважливіших морально-психологічних характеристик корумпованих чиновників належать такі якості, як активність, енергійність, ініціативність, висока емоційна стійкість, працездатність, розвинений самоконтроль, здатність бути продуктивним у складних, стресових умовах, сильні організаційні та комунікативні якості. Такі люди комунікабельні, товариські та охочі працювати разом. Корупціонери загалом прагматичні, прагнуть до особистих цілей, готові енергійно захищати свої права та інтереси, егоїстичні. Вони відрізняються досягненням певних практичних результатів від кожної діяльності⁷.

Виходячи з морально-психологічних характеристик суб'єкта корупційного кримінального правопорушення, ми пропонуємо визначити різні види таких суб'єктів. До першого виду корупціонерів належать люди, які займають відповідальне і особливо відповідальне службове становище. Широкий діапазон повноважень дає їм відчуття законності та впливу в усіх соціальних відносинах. Перш за все, такі особи зловживають владою чи службовим стано-

---

⁵ Абрамовская О. Р., Майоров А. В. Криминологические особенности личности коррупционного преступника. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 37 (291). Право. Вып. 34. С. 54–57.

⁶ Аглямова Г. М. Криминологическая характеристика коррупционной преступности в сфере местного самоуправления и ее предупреждение: автореф. дис... к. юрид. наук: 12.00.08; Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний. Казань, 2016. С. 10.

⁷ Капинус О. С. Криминологическое исследование личности коррупционного преступника. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 1. С. 97.

вищем, отримують неправомірну вигоду тощо. Вольові характеристики таких осіб дозволяють їм розглядати своє становище не як обов'язок здійснювати довірені їм повноваження, а як засіб незаконного збагачення.

Другу групу осіб складають службові особи юридичних осіб публічного та приватного права, а саме особи, які постійно або тимчасово обіймають посади у зв'язку з виконанням організаційних чи адміністративних завдань або які уповноважені виконувати спеціальні завдання. На практиці представляється важким визначити, чи потрапляє людина до цієї категорії, оскільки необхідний всебічний аналіз нормативних актів. По-перше, слід надати визначення адміністративно-господарських та організаційно-управлінських обов'язків. Організаційно-управлінські обов'язки – це управління філією, робочою силою, робочою зоною та виробничою діяльністю окремих працівників у компаніях, установах чи організаціях, незалежно від форми власності⁸. Так, для визнання наявності організаційно-розпорядчих обов'язків у службові особи юридичної особи приватного права потрібно, щоб на підприємстві були оформлені наймані працівники, трудовий колектив, щодо яких здійснюється керівництво⁹.

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо)¹⁰. Для наявності адміністративно-господарських обов'язків необхідним є відокремлення майна юридичної особи приватного права, яким можна управляти¹¹.

Особливо важко з'ясувати сутність службової особи, для потреб ст. 364¹ КК України, коли нею є власник юридичної особи, який також є її

---

⁸ Щодо запобігання і протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22 лют. 2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13 (дата звернення: 26.10.2020).

⁹ Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364-1 КК України. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2016. Вип. 32. С. 176.

¹⁰ Щодо запобігання і протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22 лют. 2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13 (дата звернення: 26.10.2020).

¹¹ Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364-1 КК України. С. 176.

керівником. Враховуючи те, що законодавець використовує сполучник «чи у визначенні службової особи, щоб вказати на необхідність виконання певних функцій, «пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, то ми переконанні, що його можна вважати службовою особою. Крім того, члени корпорацій, як правило, наділяються корпоративними правами, тобто правами особи, частка якої в статутному капіталі (майні) господарської організації визначається, включаючи повноваження брати участь в управлінні господарською організацією та отримувати певну частку прибутку та активи, та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також одержувати інші правомочності, передбачені законом та статутними документами¹². Тобто, суб'єкти ст. 364¹ КК України дійсно виконують як організаційно-розпорядчі, так і адміністративно-господарські функції.

Складною є ситуація, коли приватна компанія або товариство з обмеженою відповідальністю (із засновником (власником)) не має найманих працівників, а господарська діяльність здійснюється безпосередньо її власником або засновником, який одночасно є її єдиним керівником (виконавчим органом) такі керівники не виконують жодних організаційних чи адміністративних завдань, і тому їх не слід визнавати службовими особами¹³.

Третю групу складають злочинці, які працювали на благо підприємства, установи, організації та виконаної роботи та перебували у трудових відносинах із таким підприємством, установою чи організацією (медична, освітня галузі тощо)¹⁴.

Четверту групу представляють особи, які надають публічні послуги: бухгалтери, нотаріуси, оцінювачі, агенти або послуги Фонду гарантування

---

¹² Господарський кодекс України: Закон України від 16 бер. 2003 р. № 436-IV; ред. станом на 16 жовт. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18. Ст. 144.

¹³ Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: навчальний посібник. Київ: Юрисконсульт, 2006. С. 175.

¹⁴ Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 70.

вкладів фізичних осіб, іншою особою, які не є державним службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), або державні реєстратори, суб'єкти державної реєстрації прав, державні виконавці, приватні виконавці¹⁵. Їх діяльність, як правило, відрізняється від діяльності державних службовців, які постійно чи тимчасово виконують свої обов'язки в органах державної влади чи місцевого самоврядування. Однак сутність їхньої діяльності також передбачає можливість зловживання в незаконних цілях¹⁶.

Наступною групою характеристик є кримінально-правові, тобто інформація про конкретний склад корупційного кримінального правопорушення, мотив та мотивація корупціонера, інші характеристики (форма співучасті та вид співучасника), наявність повторення, сукупності або рецидиву.

Кримінальна характеристика особи, яка вчиняє корупційні правопорушення, така: майже 13–15 % цих людей здійснюють такі правопорушення у складі групи; 5–6 % тих, хто вчинив корупційні кримінальні правопорушення, вчиняють це неодноразово; частка людей, які на момент вчинення нового кримінально протиправного діяння мали не зняту й не погашену судимість, становить приблизно 1 %¹⁷.

Остання група характеристик представлена соціальною роллю та статусом корупціонерів. Корупційні кримінальні правопорушення характеризуються соціальними ролями, коли людина займає одну позицію та зосереджується на іншій, прагне до іншого рівня життя для себе та членів своєї родини тощо. Цих суб'єктів можна розділити на кілька видів. По-перше, «дрібний

---

¹⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III; ред. станом на 12 вер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

¹⁶ Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. С. 70.

¹⁷ Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 2 (19). 2018. С. 149.

корупціонер» (ситуативний тип), який час від часу отримує невідповідні послуги в невеликих обсягах (крім грошей, це можуть бути промислові товари) для вирішення повсякденних проблем пересічних громадян. Саме з цими типами корупціонерів громадяни стикаються найчастіше.

По-друге, середній корупціонер. Особливістю цього типу є те, що людина не вважає себе злочинцем. Він просто дотримується «правил гри», що склалися в певній організації, установі. Своїми діями він виявляє лояльність до системи, також відомої як «корпоративна культура». Зазвичай такі корумповані злочинці ділять свої прибутки зі своїм прямим керівником.

По-третє, ініціативний корупціонер, який вже сам створює криміногенну ситуацію. Найчастіше він обіймає керівні посади в корпораціях, різноманітних організаціях власності, включаючи правоохоронні органи, суди, органи місцевого самоврядування чи адміністрації тощо. Такі особи постійно шукають можливості отримати нелегальний прибуток або «продати» свої повноваження, незважаючи на ініціативу щодо їх збереження. Такі люди хочуть влаштуватися на роботу за будь-яку ціну, вони жорстокі кар'єристи. Саме вони будують та управляють корупційними мережами, активно просувають родичів. Зазвичай вони діють через посередників.

По-четверте, особливо злісні корупціонери. Вони відрізняються від інших корумпованих чиновників своєю здатністю до самозбагачення та іншими перевагами. Через офіційний статус, політичну владу та фінансовий вплив ця діяльність нейтралізує діяльність правоохоронних органів з викриття злочинно-протиправної діяльності. Крім того, вони активно використовують ці органи та суди у власних незаконних цілях (наприклад, у політичній боротьбі за владу, подробиці результатів виборів)¹⁸.

Переважає більшість (до 95 %) службових осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності – це представники середнього та нижчого рів-

---

¹⁸ Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали II Регіон. круглого столу (м. Одеса, 28–29 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 204.

нів управління. Наявність певного імунітету для корупціонерів четвертого типу підтверджується тим, що існують значні розбіжності в кількості зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень і в кількості реально притягнутих до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили¹⁹.

Висновки. З огляду на викладене вище службовій особі як спеціальному суб'єкту корупційних кримінальних правопорушень притаманні такі ознаки як соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові, соціальні ролі та статус. За соціально-демографічними ознаками корупціонерами переважно є чоловіки, середнього віку, що мають родину. Виходячи з морально-психологічних характеристик суб'єкта корупційного кримінального правопорушення, корупціонерами можуть бути особи, що займають особливо відповідальне службове становище, надають публічні послуги, працювали на благо підприємства, установи, організації та виконаної роботи та перебували у трудових відносинах із таким підприємством, установою чи організацією, службові особи юридичних осіб приватного та публічного права. Відповідно до кримінально-правових ознак більшість корупційних діянь вчиняються односторонньо та не на постійній основі. Остання група характеристик представлена соціальною роллю та статусом корупціонерів: дрібний корупціонер, корупціонер середнього рівня, ініціативний корупціонер та злісний корупціонер.

Список використаних джерел

1. Абрамовская О. Р., Майоров А. В. Криминологические особенности личности коррупционного преступника. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 37 (291). Право. Вып. 34. С. 54–57.
2. Аглямова Г. М. Криминологическая характеристика коррупционной преступности в сфере местного самоуправления и ее предупреждение: автореф. дис... к. юрид. наук: 12.00.08; Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний. Казань, 2016. 37 с.

---

¹⁹ Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. С. 141.

3. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: навчальний посібник. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
4. Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364-1 КК України. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2016. Вип. 32. С. 172–184.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16 бер. 2003 р. № 436-IV; ред. станом на 16 жовт. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18. Ст. 144.
6. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Профілактика злочинів: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007–2008. Кн. 1: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 2007. 424 с.
8. Капинус О. С. Кримінологическое исследование личности коррупционного преступника. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 1. С. 95–101.
9. Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 2 (19). 2018. С. 141–154.
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III; ред. станом на 12 вер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65–71.
12. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 392 с.
13. Павлов В. Г. Субъект преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 318 с.
14. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
15. Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали II Регіон. круглого столу (м. Одеса, 28–29 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 203–205.
16. Щодо запобігання і протидії корупції: лист Міністерства юстиції України від 22 лют. 2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13 (дата звернення: 26.10.2020).

REFERENCES

1. Abramovskaya, O.R., Mayorov, A.V. (2012). Kriminologicheskiye osobennosti lichnosti korruptsiionnogo prestupnika. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 37 (291), *Pravo*, issue 34, 54–57 [in Russian].
2. Aglyamova, G.M. (2016). Kriminologicheskaya kharakteristika korruptsiionnoy prestupnosti v sfere mestnogo samoupravleniya i yeye preduprezhdeniye: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan' [in Russian].
3. Andrushko, P.P., Stryzhevs'ka, A.A. (2006). Zlochyny u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti. Kyiv: Yuryskonsul't [in Ukrainian].
4. Hora, R.M. (2016). Shchodo deyakykh aspektiv zastosuvannya st. 364-1 KK Ukrayiny. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyuu*, issue 32, 172–184 [in Ukrainian].
5. Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 16 ber. 2003 r. № 436-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 18, art. 144.
6. Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., Hida, O.F., et al. (2011). Profilaktyka zlochyniv. O.M. Dzhuzha (Ed.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
7. Zakalyuk, A.P. (2007). Kurs suchasnoyi ukraïns'koyikryminolohiyi: teoriya i praktyka (Vols. 1–3). Vol. 1: Teoretychni zasady ta istoriya kryminolohichnoyi nauky. Kyiv: In Yure, [in Ukrainian].
8. Kapinus, O.S. (2018). Kriminologicheskoye issledovaniye lichnosti korruptsiionnogo prestupnika. *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya*, 1, 95–101 [in Ukrainian].
9. Kondratov, D.Yu. (2018). Kryminolohichna kharakterystyka suchasnoyi koruptsiynoyi zlochynnosti v Ukrayini. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*, 2 (19), 141–154 [in Ukrainian].
10. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 25–26, art. 131 [in Ukrainian].
11. Mezentseva, I. Kryminolohichna kharakterystyka osoby koruptsiynoho zlochynstsa (2014). *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*, 3, 65–71 [in Ukrainian].
12. Mykhaylenko, D.H. (2018). Kontsepsiya kryminal'no-prvvoyi protydyi koruptsiynym zlochynam v Ukrayini. *Doctor's thesis*. Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya», Odesa [in Ukrainian].
13. Pavlov, V.G.(2001). Sub"yekt prestupleniya. Sankt-Peterburg: Yuridicheskyy tsentr Press. [in Russian].
14. Shostko, O.Yu.(2017). Typolohiya osib, yaki vchynyayut' koruptsiyni zlochyny. *Transkordonna spivpratsya: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya: materialy II Rehion. kruhloho stolu (m. Odesa, 28–29 veres. 2017 r.)*, Kyiv, 203–205 [in Ukrainian].
15. Shchodo zapobihannya i protydyi koruptsiyi: lyst Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 22 lyut. 2013 r. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13 [in Ukrainian].

Бондаренко О. С. Криминологическая характеристика должностного лица как специального субъекта коррупционных уголовных правонарушений

Статья посвящена важной и актуальной теме – криминологической характеристике должностного лица как субъекта коррупционных уголовных правонарушений. Автор дает определение должностного лица и раскрывает сущность через призму социально-демографических; морально-психологических, уголовно-правовых признаков, а также социальной роли и статуса таких лиц. Делается вывод о важности определения всех указанных признаков для предоставления полной характеристики личности коррупционера.

Ключевые слова: коррупция, специальный субъект, должностное лицо, коррупционер, криминологическая характеристика.

Bondarenko O. S. Criminological Characteristics of the Official as a Special Subject of Corruption Criminal Offenses

The article is devoted to an important and topical topic – the criminological characteristics of the official as a subject of corruption offenses.

Bringing to justice for corruption criminal offenses has always been a difficult task in terms of proving, proving guilt. At the same time, it should not be forgotten that from the point of view of substantive law there are also certain problematic aspects. In particular, we are convinced that it is important to establish the essence of the mandatory features of corruption offenses. Of course, they have common features of criminal offenses: wrongfulness, guilt, punishment, commission of an act by a person who is the subject of a criminal offense. In addition, they are characterized by certain specific features, in particular, the presence in one form or another of abuse of office; the presence of a special object of illicit gain; special subject; intentional form of guilt and special purpose. It is proposed to analyze the essence of a special subject.

It is stated that a special subject is a natural sane person who has committed a criminal offense at an age from which criminal liability may arise, the subject of which can only be a certain person. The subject of corruption offenses is traditionally called an official. The essence of this concept is revealed in Art. 18 and note to Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine. According to socio-demographic characteristics, the corrupt are mostly middle-aged men with families. Based on the moral and psychological characteristics of the subject of a corruption offense, corrupt may be persons who hold a particularly responsible position, provide public services, worked for the benefit of the enterprise, institution, organization and work performed and were in employment with such enterprise, institution or organization, officials of legal entities.

According to criminal law, most acts of corruption are committed individually and not on a permanent basis. The last group of characteristics is represented by the social role and status of corrupt officials: petty corrupt, middle-level corrupt, proactive corrupt and malicious corrupt.

The author provides reveals the essence of the official through the prism of socio-demographic; moral and psychological, criminal and legal features, as well as the social role and status of such persons.

Key words *corruption, special subject, official, corrupt official, criminological characteristics.*

УДК 343.140.02

Н. В. Хмелевська,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, адвокат

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті вивчено окремі аспекти здійснення захисту у провадженнях про корупційні злочини. Проаналізовано поняття корупційних злочинів, роботу адвоката у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. А саме на стадії обрання запобіжного заходу та питання щодо відкриття матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що позитивна характеристика, міцні соціальні зв'язки, наявність утриманців, стан здоров'я впливає на обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Досліджено основу доказової бази у таких злочинах, випадки визнання доказів недопустимими.

Ключові слова: захист, кримінальні провадження щодо корупційних злочинів, стратегія і тактика захисту, недопустимі докази, негласні слідчі (розшукові) дії, запобіжний захід.

Постановка проблеми. На сьогодні надзвичайно актуальним є дослідження захисту у корупційних злочинах. Держава взяла серйозний вектор щодо боротьби із корупцією. Таким чином, збільшилась кількість кримінальних проваджень у сфері корупції. Під час активної боротьби з корупцією збільшуються випадки провокації таких злочинів, використання незаконних методів збору доказів. В деяких випадках це роблять для того, щоб вплинути на посадову особу, відсторонити від посади. У таких ситуаціях важливою є якісна робота захисника, який працює над доведенням невинуватості особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Питання захисту у корупційних злочинах досліджувалось у працях А. С. Гурської, О. Ю. Дрозда, О. М. Дроздова, О. О. Дудорова, М. В. Лошицького, М. А. Погорецького, Д. М. Титаренка, В. М. Тертишника, С. О. Шульгіна та

інших учених. Водночас узагальненого дослідження щодо захисту вказаними авторами не здійснювалось.

Метою дослідження є аналіз деяких аспектів захисту у справах щодо корупційних злочинів та узагальнення на цій основі обґрунтованих висновків.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права корупційні злочини визначалися різним тлумаченням:

– злочини, які полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб¹;

– будь-який умисний злочин, що вчиняється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб²;

– передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення³.

Необхідно погодитись із думкою М. Мельника, який указує, що корупція є не лише соціальним, а й психологічним та моральним явищем, оскільки вона не існує поза людей, їх поведінкою та діяльністю⁴.

На думку автора, корупційний злочин – це правопорушення, яке полягає у використанні свого службового становища чи іншої особи з власною корисливою метою.

Зазвичай підозрюваними в корупційних злочинах є особи з високим соціальним статусом. Так А. Поліщук вказував, що соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють корупційні злочини в системі правосуддя,

---

¹ Мельник М. І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України*. 2000. № 11. С. 128.

² Курс кримінології: Особлива частина: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 24–26.

³ Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 33.

⁴ Мельник М. І. Корупційні злочини: сутність і поняття. С. 128.

свідчить про те, що це особи віком 30–65 років, які здобули вищу освіту, мають високий інтелектуальний рівень, володіють знаннями й навичками, необхідними для використання прогалин і колізій (недоліків) чинного законодавства у власних інтересах або в інтересах інших осіб, зокрема, для уникнення юридичної відповідальності за свої вчинки; є громадянами України, що позитивно характеризуються в середовищі правників і в суспільстві загалом та не належать до політичних партій чи професійних спілок⁵. Зважаючи на це, адвокат під час надання професійної правничої допомоги майже завжди може отримати позитивну характеристику клієнта. Зазвичай у підозрюваних цієї категорії існують міцні соціальні зв'язки, що відіграє позитивну роль під час обрання запобіжного заходу та дає можливість обрати м'який запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою. Крім того, осіб, які бажають стати поручителями, необхідно опитати в судовому засіданні.

Так, проаналізувавши ухвалу Жовтневого районного суду м. Маріуполь Донецької області від 22 липня 2020 р., видно, що сторона захисту в судовому засіданні заперечувала проти задоволення клопотання тримання під вартою та просила обрати більш м'який запобіжний захід у виді особистої поруки поручителями ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9. Допитані в судовому засіданні ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9 пояснили, що знайомі з підозрюваним ОСОБА_1 протягом тривалого часу, та зазначили, що підозрюваний ОСОБА_1 є відповідальним, позитивним та добросовісним, виконує важливі для держави функції щодо забезпечення медичною допомогою бійців, отримав поранення в зоні Операції об'єднаних сил; крім того, він, на їх переконання, не буде ухилятися від слідства та суду, виконувати покладені на нього обов'язки; при цьому також зазначили, що здатні забезпечити виконання підозрюваним процесуальних обов'язків та поведінки.

---

⁵ Поліщук А. Кримінологічна характеристика особи корупціонера у системі правосуддя: соціально-демографічні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 144–149.

Проте в цьому кримінальному провадженні суд дійшов висновку про необхідність застосування нічного домашнього арешту. Мотивував суд тим, що підозра є обґрунтованою, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 368 КК України за ступенем тяжкості відноситься до тяжких злочинів, за який передбачене покарання, у тому числі, у виді позбавлення волі до десяти років з конфіскацією майна; будучи обізнаним про передбачене законом покарання, може переховуватися від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності, що може перешкодити кримінальному провадженню. Водночас, у клопотанні слідчого про застосування заповідного заходу у вигляді тримання під вартою підозрюваного ОСОБА_1 відсутнє обґрунтування, що більш м'який заповідний захід від такого заповідного заходу, як тримання під вартою, не здатний запобігти ризику в кримінальному провадженні; не доведено й прокурором в судовому засіданні необхідність застосування щодо підозрюваного заповідного заходу у вигляді тримання під вартою⁶.

Також Рівненський міський суд Рівненської області 20 липня 2020 р. відмовив у задоволенні клопотання взяття під варту особи, яка підозрюється у вчиненні корупційного злочину, та застосував домашній арешт у нічний час. Суд урахував вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним ОСОБА_1 кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, тяжкість покарання, що загрожує йому в разі визнання винним, стан здоров'я, репутацію, майновий стан, відсутність судимостей. Тому стороні захисту ще слід звертати увагу на стан здоров'я підзахисного, і в разі наявності проблем подбати про надання відповідних доказів до суду⁷.

Важливим етапом захисту є апеляційне оскарження ухвали щодо обрання заповідного заходу, який, на думку захисту, є надто суворим. Так ад-

---

⁶ Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 22 липня 2020 р. у справі № 263/8775/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90537694> (дата звернення: 01.12.20).

⁷ Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 20 липня 2020 р. у справі № 569/11418/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90501906> (дата звернення: 01.12.20).

вокат, узгодивши позицію зі своїм клієнтом, може оскаржити ухвалу слідчого судді щодо обрання певного запобіжного заходу, зазначивши, у чому полягає необґрунтованість та незаконність. Так, у своїй апеляційній скарзі адвокат просив ухвалу слідчого судді скасувати та постановити нову, за якою обрати відносно підозрюваного ОСОБА_1 запобіжний захід у вигляді домашнього арешту в нічний час доби із застосуванням електронного засобу контролю, оскільки прокурором не доведено наявності ризиків, передбачених ст. 177 КПК України.

Зазначав, що підозра у вчиненні кримінального правопорушення, є необґрунтованою та такою, що не підтверджена жодним належним та допустимим доказами, зокрема, відсутні будь-які докази на підтвердження факту вимагання неправомірної вигоди. Крім того, поза увагою слідчого судді залишилося те, що ОСОБА_1 має постійне місце проживання, одружений, має на утриманні неповнолітню дитину, є депутатом районної ради, позитивно характеризується, є інвалідом III групи.

Полтавський апеляційний суд в ухвалі від 27 травня 2020 р. в цьому провадженні дійшов висновку, що ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суперечить вимогам закону, а тому підлягає скасуванню з постановленням нової. Суд узяв до уваги, що ОСОБА_1 вперше притягається до кримінальної відповідальності; інформація про те, що він раніше переховувався від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджав кримінальному провадженню або йому повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину, слідчому судді не надавалась, і слідчий та прокурор про наявність таких фактів не повідомляли. Вирішуючи питання про застосування запобіжного заходу, колегія суддів враховує, що ОСОБА_1 одружений, має на утриманні неповнолітню дитину, постійно проживає за однією адресою

разом зі своєю сім'єю, характеризується позитивно, є особою з інвалідністю третьої групи⁸.

Аналізуючи захист у кримінальних правопорушеннях корупційного напрямку, адвокат повинен чітко усвідомлювати, що основа доказової бази в цих провадженнях становлять негласні слідчі (розшукові) дії. Важливим моментом є розуміння захисником наявності чи відсутності провокації злочину. Деякі особи, переслідуючи різні цілі, вдаються до незаконних дій провокації корупційних злочинів.

Критерієм розмежування провокації (підбурювання) суд вважає початок здійснення працівниками поліції відповідного заходу – приєднання до вже вчинюваного злочину чи провокація особи до його скоєння. Якщо правоохоронні органи спеціально залучають підготовлених осіб, які своїми активними діями підбурюють «злочинця» до вчинення правопорушення, то докази на підтвердження винуватості, отримані під час такої провокації, суд зобов'язаний визнати недопустимими, а обвинуваченого – виправдати. Водночас, якщо представники правоохоронних органів обмежилися пасивним спостереженням і під час проведення негласних слідчих дій мав місце судовий контроль за дотриманням прав та свобод особи, зібрані докази відповідатимуть усім критеріям належності, допустимості та достовірності⁹.

Згідно з ч. 1 ст. 84 та ч. 1 ст. 86 КПК України, встановлено, що доказ є доказом і може бути визнаний допустимим лише в тому випадку, коли він отриманий виключно в порядку, передбаченому положеннями Кримінального процесуального кодексу України. В інших випадках доказ *не може* бути визнаний доказом та *не може* бути визнаний допустимим. Відповідно ж до ч. 2 ст. 86 КПК України, недопустимий доказ *не може* бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при

---

⁸ Ухвала Полтавського апеляційного суду від 27 травня 2020 р. у справі № 554/3978/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89563162> (дата звернення: 01.12.20).

⁹ Татаров О. Як удосконалити правову регламентацію негласної слідчої діяльності задля ефективної боротьби з корупцією та кіберзлочинністю. URL: http://zib.com.ua/ua/print/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html (дата звернення: 01.12.20).

ухваленні судового рішення¹⁰. Таким чином, судам необхідно звертати особливу увагу на порядок отримання доказів слідчим та прокурором під час судового розслідування та ретельно з'ясовувати, чи в порядку, передбаченому положеннями КПК України, отриманий той чи інший доказ у кримінальному провадженні. Це ж правило, безумовно, повинно застосовуватися і до доказів, які отримані під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так дані протоколи та постанови не можуть бути належними та допустимими доказами в даному кримінальному провадженні.

Першотравневий районний суд м. Чернівці 6 червня 2018 р. визнав, що протоколи за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій аудіо-відеоконтролю містять посилання на ухвали слідчого судді Апеляційного суду Чернівецької області як на підставу проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Із матеріалів даного кримінального провадження вбачається, що ні обвинувачена, ні її захисник під час відкриття матеріалів, відповідно до положень ст. 290 КПК України, не були ознайомлені із документами (ухвали, постанови), які були правовою підставою проведення негласних слідчо-розшукових дій (надалі НСРД), що позбавило сторону захисту можливості перевірити й достовірно встановити, які конкретно негласні слідчі (розшукові) дії були санкціоновані слідчим суддею, щодо кого конкретно, на який строк та чи діяли співробітники УСБУ в Чернівецькій області в межах та в спосіб, передбачені цими судовими рішеннями, тобто сторона захисту була позбавлена можливості з'ясувати законність заходів, які тимчасово обмежували конституційні права та свободи обвинуваченої, що становить основний критерій допустимості їх результатів як джерела доказів.

Відомостей, які б свідчили про виконання вимог ч. 1 ст. 251 КПК України в частині вказівки початку, тривалості негласної слідчої (розшукової) дії, а також вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться, сторонами

---

¹⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

кримінального провадження суду надано не було, а тому, відповідно до ч. 12 ст. 290 КПК, сторона обвинувачення не вправі здійснювати посилення на наявність даних документів у матеріалах кримінального провадження.

Згідно зі ч. 11 ст. 290 КПК України сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одна одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

Як встановлено в судовому засіданні, стороною обвинувачення долучено до матеріалів провадження та відкрито дані матеріали стороні захисту ухвали про проведення негласної (розшукової) дії аудіо-відеоконтроль ОСОБА_2 слідчого судді Апеляційного суду Чернівецької області № 296т від 15 квітня 2016 р. та ухвали проведення негласної слідчої (розшукової) дії – аудіо-відеоконтроль ОСОБА_3 слідчого судді Апеляційного суду Чернівецької області № 296т від 15 квітня 2016 р., лише 26 квітня 2018 р. під час судового засідання.

Про дані документи сторона обвинувачення знала і до направлення справи до суду, могла відкрити стороні захисту їх ще під час відкриття всіх інших матеріалів справи, однак цього не зробила.

У даному випадку для оцінки допустимості доказів злочинної діяльності ОСОБА_2, отриманих у ході здійснення негласних слідчих (розшукових) дій суду, необхідно врахувати, що Європейський суд із прав людини в рішенні у справі «Мирилашвілі проти Росії» висловив абсолютно чітку позицію, відповідно до якої у змагальному процесі повинні розглядатися не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів справи, а й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти останніх. Рішення про відмову в розкритті матеріалів, пов'язаних із операцією щодо прослуховування телефонних розмов, результатами якого було обґрунтовано обвинувальний вирок національного суду, не супроводжувалось адекватними процесуальними гарантіями і, крім цього, не було достатньо обґрунтованим (пункти 200–203; 206–208, 209).

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Волохи проти України» (п. 59) суд зауважив, що з наданих Урядом зауважень не вбачається, що законодавство України забезпечує особу, щодо якої вживаються заходи спостереження, належними гарантіями захисту.

Обвинувачену у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 366 та ч. 4 ст. 358 КК України суд визнав невинуватою і виправданою¹¹.

Вирок залишився в силі під час перегляду в суді апеляційної інстанції.

Однак на сьогодні існує нова позиція щодо відкриття документів, які стали підставою для проведення НСРД. Тому захиснику слід врахувати її під час будівництва стратегії і тактики захисту.

Велика Палата Верховного Суду 16 жовтня 2019 р. в рамках справи № 640/6847/15-к, провадження № 13-43кс19 (ЄДРСРУ № 85174578) виразила свою позицію стосовно (не)відкриття документів, які стали підставою для проведення НСРД.

Тож, докази у вигляді результатів НСРД повинні бути відкриті стороні захисту у порядку, визначеному ст. 290 КПК України. Однак процесуальні документи, в тому числі ухвали слідчого судді, про дозвіл на проведення НСРД у виключних випадках можуть бути надані й під час розгляду справи в суді.

Невідкриття таких процесуальних документів до моменту передачі кримінального провадження до суду не може бути безумовною підставою для визнання результатів НСРД недопустимими доказами¹².

Така нова позиція Верховного Суду викликала незадоволення захисників, адже виключні випадки є оціночним поняттям та не виключають зловживання зі сторони обвинувачення. У такій позиції лише конкретизований перелік виключних випадків дасть можливість уникнути зловживань сторони

---

¹¹ Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 6 червня 2018 р. № 1-кп/725/222/16 у справі № 725/4866/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74504132> (дата звернення: 01.12.20).

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду в рамках справи № 640/6847/15-к, провадження № 13-43кс19 (ЄДРСРУ № 85174578) від 16 жовтня 2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578> (дата звернення: 01.12.20).

обвинувачення. Окрім того, захиснику у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів необхідно уважно перевіряти неухильне дотримання стороною обвинувачення вимог кримінального процесуального кодексу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Отже, у статті вивчено окремі аспекти здійснення захисту у провадженнях про корупційні злочини. Проаналізовано роботу адвоката у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Зокрема, на стадії затримання та обрання запобіжного заходу виокремлено важливі аспекти захисту. Вказано, що стан здоров'я, міцні соціальні зв'язки, позитивні характеристики, наявність утриманців можуть бути враховані судом для обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Також встановлено, що позиція щодо відкриття матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій під час судового розгляду змінилась, що стало проблемою для сторони захисту, яка може бути вирішена шляхом конкретизації можливих випадків відкриття матеріалів в суді.

Список використаних джерел

1. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 6 червня 2018 р. № 1-кп/725/222/16 у справі № 725/4866/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74504132> (дата звернення: 01.12.20).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Курс кримінології: Особлива частина: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
4. Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 32–36.
5. Мельник М. І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України*. 2000. № 11. С. 125–130.
6. Поліщук А. Кримінологічна характеристика особи корупціонера у системі правосуддя: соціально-демографічні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 144–149.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду в рамках справи № 640/6847/15-к, провадження № 13-43к19 (ЄДРСРУ № 85174578) від 16 жовтня 2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578> (дата звернення: 01.12.20).

8. Татаров О. Як удосконалити правову регламентацію негласної слідчої діяльності задля ефективної боротьби з корупцією та кіберзлочинністю. URL: http://zib.com.ua/ua/print/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html (дата звернення: 01.12.20).

9. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 22 липня 2020 р. у справі № 263/8775/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90537694> (дата звернення: 01.12.20).

10. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 27 травня 2020 р. у справі № 554/3978/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89563162> (дата звернення: 01.12.20).

11. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 20 липня 2020 р. у справі № 569/11418/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90501906> (дата звернення: 01.12.20).

REFERENCE

1. Vyrok Pershotravnevoho rayonnoho sudu m. Chernivtsiv vid 6 chervnya 2018 r. № 1-kp/725/222/16 u spravi № 725/4866/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74504132>.

2. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 r. № 4651-VI. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 9–10, 11–12, 13, art. 88.

3. Kurs kryminolohiyi: Osoblyva chastyna. (Vols. 1–2). (2001). O.M. Dzhuzha (Ed). K.: Yurinkom Inter.

4. Kuts, V. (2012). Ponyattya koruptsiynykh zlochyniv ta yikh vydy. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*, 4, 32–36 [in Ukrainian].

5. Mel'nyk, M.I. (2000). Koruptsiyni zlochyny: sutnist' i ponyattya. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine*, 11, 125–130 [in Ukrainian].

6. Polishchuk, A. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka osoby koruptsiionera u systemi pravosuddya: sotsial'no-demohrafichni oznaky. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 10, 144–149 [in Ukrainian].

7. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu v ramkakh spravy № 640/6847/15-k, provadzhennya № 13-43ks19 (YEDRSRU № 85174578) vid 16 zhovtnya 2019 r. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174578>.

8. Tatarov, O. (2015). Yak udoskonalyty pravovu rehlamentatsiyu nehlasnoyi slidchoyi diyal'nosti zadlya efektyvnoyi borot'by z koruptsiyeyu ta kiberzlochynnistyuu. URL: http://zib.com.ua/ua/print/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html [in Ukrainian].

9. Ukhvala Zhovtnevoho rayonnoho sudu m. Mariupolya Donets'koyi oblasti vid 22 lypnya 2020 r. u spravi № 263/8775/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90537694>.

10. Ukhvala Poltavs'koho apelyatsiynoho sudu vid 27 travnya 2020 r. u spravi № 554/3978/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89563162>.

11. Ukhvala Rivnens'koho mis'koho sudu Rivnens'koyi oblasti vid 20 lypnya 2020 r. u spravi № 569/11418/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90501906>.

Хмелевская Н. В. Некоторые аспекты защиты в уголовных производствах коррупционных преступлений

В статье изучены отдельные аспекты осуществления защиты по делам о коррупционных преступлениях. Проанализировано понятие коррупционных преступлений, работу адвоката по уголовным производствам относительно коррупционных преступлений. А именно на стадии избрания меры пресечения и вопрос об открытии материалов негласных следственных (розыскных) действий. Исследована основа доказательной базы в таких преступлениях, случаи признания доказательств недопустимыми.

Ключевые слова: защита, уголовные производства относительно коррупционных преступлений, стратегия и тактика защиты, недопустимы доказательства, негласные следственные (розыскные) действия.

Khmelevska N V. Some aspects of protection in criminal proceedings of corruption crimes

The article proves the importance of protection in criminal offenses in corruption offenses. Such crimes are also defined. It is noted that the lawyer needs to pay attention to whether there was a provocation of the crime.

The article examines some aspects of protection in cases of corruption crimes. The work of a lawyer in criminal proceedings on corruption crimes is analyzed. In particular, important aspects of protection are highlighted at the stage of detention and precautionary measures. It is stated that the state of health, strong social ties, positive characteristics, the presence of dependents can be taken into account by the court to choose a measure of restraint not related to detention. It was also established that the position on the disclosure of materials of covert investigative (search) actions during the trial changed, which caused a number of questions for the defense. In our opinion, a corruption crime is an offense that consists in using one's official position for one's own selfish purpose. People with high social status are usually suspected of corruption crimes. In this category, suspects usually have strong social ties, which plays a positive role in choosing a measure of restraint and allows them to choose a mild measure of restraint not related to imprisonment. In addition, persons wishing to become guarantors must be questioned in court.

Analyzing the protection of corruption in criminal offenses, the lawyer must clearly understand that the basis of the evidence base in these proceedings are covert investigative (investigative) actions. An important point is the defender's understanding of the presence or absence of provocation of the crime. Some people, pursuing various goals, resort to illegal actions to provoke corruption crimes..

Key words: *defense, criminal proceedings regarding corruption crimes, strategy and tactics of defense, evidence is inadmissible, covert investigative (search) actions.*

**REPORT
OF AIDP UKRAINIAN NATIONAL GROUP 2020**

We are glad to inform AIDP Board of Directors about progress of AIDP Ukrainian National Group 2020 on the next directions.

1. AIDP Ukrainian National Group is united 15 members: Prof. Vasyl Tatsiy, Prof. Yuri Baulin (President), Prof. Vyacheslav Borisov (Vice-President), Prof. Nataliya Gutorova (Vice-President), Prof. Mykhaylo Shepitko (Secretary), Prof. Liudmyla Demydova, Prof. Serhiy Denysov, Prof. Paul Fries, Assoc. Prof. Olena Kharytonova, Assoc. Prof. Kostiantyn Zadoia, Prof. Roman Veresha, Assoc. Prof. Oleksander Radutniy, Assoc. Prof. Nadia Shulzhenko, Assoc. Prof. Oksana Senatorova, Prof. Mykola Karchevskiy.

2. AIDP Ukrainian National Group was co-organizer of Discussion Panel «Rome Statute of International Criminal Court: Problems of Implementation to National Legislation of Ukraine» (Kharkiv, Ukraine, 25 September 2020). As a result of this Scientific Events Organizers prepared: 1) Resolution of the Discussion Panel; 2) gave start to procedure of implementation Rome Statute of International Criminal Court to Ukrainian Criminal Law; 3) Collection of Scientific Reports. More information about event: <https://nlu.edu.ua/новини/ратифікація-римського-статуту-стала/>.

3. AIDP Ukrainian National Group was a mover of Reformation of Criminal Law in Ukraine. Yuri Baulin (President of AIDP Ukrainian National Group) is head of Committee of Reformation of Criminal Law in Ukraine supported by Volodymyr Zelensky (President of Ukraine). During dozen meetings of the Committee it was prepared Project of New Criminal Code of Ukraine. More information about Project: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

4. Discussions of New Criminal Code of Ukraine were made during next Scientific events, where members of AIDP Ukrainian National Group took part: 1) Internet conference «Legal Basis of Epidemic Security: Challenges and Perspectives» (Poltava, Ukraine, 29 April 2020); 2) Lviv Forum of Criminal

Justice (Lviv, Ukraine, 17–19 September 2020); 3) Webinar «Project of General Part of New Criminal Code of Ukraine in the Contest of Modern Theory of Criminal Law and International Standards of Criminal Legislation» (Kharkiv, Ukraine, 18 October 2020); 4) International Scientific Conference «Reformation of Criminal Legislation of Ukraine: Nowadays and Future» (Kharkiv, Ukraine, 22–23 October 2020); 5) Autumn School of Criminal Law «Laboratory of Criminal Law-Making» (Novomoskovsk, Ukraine, 11–13 November 2020); 6) Webinar «Modern Theory and Principles of Criminal Law and Ways of its Reflection in Special Part of Criminal Code of Ukraine Project» (Kharkiv, Ukraine, 18 November 2020).

5. Members of AIDP Ukrainian National Group is planned to take part in the next scientific events 2020: 1) Webinar «Evaluation of the Project of Criminal Code of Ukraine on the Correspondence with Criminal Law Principles and International Standards» (Kharkiv, Ukraine, 3 December 2020); 2) Medico-legal Forum (Poltava, Ukraine, 11–12 December 2020).

6. AIDP Ukrainian National Group supported publication of *Wiadomosci Lekarskie* 12/2019 with scientific articles devoted to legal problems of fighting against COVID-19 consequences. More information about it: <https://wiadlek.pl>.

7. Members of AIDP Ukrainian National Group is published dozen publications, included: 1) Conceptual Basis of New Edition of Criminal Code of Ukraine. Collection of Scientific Reports, 17–19 October 2019. Kharkiv: «Pravo» Publishing House, 2020. 500 p.; 2) Tatsiy V. Selected Works: Monographs, Comments, Textbooks, Articles. Ed. by Yu. Bytiak, Yu. Baulin, L. Demidova. Kharkiv: «Pravo» Publishing House, 2019; 3) Criminal Law of Ukraine: textbook. Ed. by V. Tasiy, V. Borisov, etc. in 2 vol. Kharkiv: «Pravo» Publishing House, 2020. Vol. 1. «General Part». 584 p. Vol 2. «Special Part». 768 p.; 4) Bulletin of Ukrainian Association of Criminal Law. Vol. 1 (13). 2020. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/12594> 5) Current problems of the penal law and criminology. *Aktuelle Probleme des Strafrechts und der Kriminologi*. Edited by

E. W. Pływaczewski, E. M. Guzik-Makaruk. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2019. 874 p. P. 44–625; 6) Vyunyk M., Karchevskiy M., Arlanova O. Criminal Law Regulation: Realities and Perspectives (analytic materials). Kharkiv: «Pravo» Publishing House, 2020. 212 p. 7) Shepitko M. Criminal Politics in the Sphere of Justice Bodies Activities' Support. Kharkiv: Apostille Publishing House, 2021. 180 p.; etc.

8. Secretary of AIDP Ukrainian National Group Mykhaylo Shepitko took part in the Board of Directors meeting with verbal and online report of Ukrainian National Group activities 2020 (Paris, France, 25 September 2020).

9. AIDP Ukrainian National Group have started own new scientific circle and appointed rappers to the XXI AIDP Congress «Artificial Intelligence and Criminal Justice» by the next sections:

1) Traditional Criminal Law Categories and AI: Crisis or Palingenesis? (Assoc. Prof. Oleksander Radutniy, radut12@gmail.com, Prof. Mykola Karchevskiy);

2) Offences in the Criminal Code (Assoc. Prof. Oleksander Radutniy, radut12@gmail.com, Prof. Mykola Karchevskiy);

3) AI and Administration of Justice: Predictive Policing and Predictive Justice (Prof. Valery Shepitko, Prof. Mykhaylo Shepitko, shepitko.michael@gmail.com);

4) International Perspectives on AI: Challenges for Judicial Cooperation and International Humanitarian/Criminal Law (Prof. Mykhaylo Shepitko, shepitko.michael@gmail.com, Assoc. Prof. Oksana Senatorova)».

Mykhaylo Shepitko,
Secretary
of AIDP Ukrainian National Group

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА СПІВУЧАСНИКІВ»**

1. Поняття та загальні особливості добровільної відмови співучасників кримінального правопорушення.
2. Добровільна відмова виконавця (співвиконавця).
3. Добровільна відмова організатора, підбурювача та пособника.
4. Добровільна відмова учасника організованої групи чи злочинної організації.

1. Поняття та загальні особливості добровільної відмови співучасників кримінального правопорушення

Добровільна відмова співучасника – це своєчасне усунення особою за своєю волею особистої участі у кримінальному правопорушенні внаслідок прийнятого нею остаточного рішення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця.

Добровільна відмова співучасника (ст. 31 КК України) є спеціальним видом добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України). У зв'язку з цим вона характеризується як ознаками, властивими загальному поняттю добровільної відмови, так і додатковими спеціальними ознаками. До останніх потрібно віднести своєчасне усунення особистої участі у кримінальному правопорушенні.

Під усуненням особистої участі у кримінальному правопорушенні розуміють будь-які діяння, якими особа нейтралізує створені нею при виконанні ролі співучасника умови для спільного вчинення кримінального правопорушення.

Своєчасність такого усунення означає, що вказані діяння вчинені заздалегідь до закінчення кримінального правопорушення.

Загальні особливості добровільної відмови співучасників:

- 1) така добровільна відмова має індивідуальний характер – при відмові одного співучасника інші не звільняються від кримінальної відповідальності;
- 2) можливість добровільної відмови співучасників залежить від поведінки виконавця (співвиконавців).

Форми добровільної відмови співучасників. В окремих випадках добровільна відмова співучасників можлива у формі активної поведінки (дії), в інших – пасивної. У ряді випадків добровільна відмова може бути реалізована як у тій, так і в іншій формі. Форма добровільної відмови співучасників залежить від форми співучасті і видів співучасників. Якщо, наприклад, розглядати добровільну відмову підбурювача, то вона може бути виражена тільки в активній формі, але добровільна відмова пособника буде цілком реалізована у деяких випадках і при пасивній поведінці.

Добровільно відмовитися від своєї участі у кримінальному правопорушенні може як виконавець (співвиконавець), так й інші співучасники – організатор, підбурювач та пособник. Утім законодавець висуває різні вимоги до добровільної відмови різних співучасників кримінального правопорушення.

2. Добровільна відмова виконавця (співвиконавця)

Відповідно до ч. 1 ст. 31 КК України у разі добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 ККУ України.

У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того кримінального правопорушення або замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець.

Форми добровільної відмови виконавця (співвиконавця):

1) пасивна (загальна) – утримання від продовження своєї участі у кримінальному правопорушенні;

2) активна (для окремих випадків):

– на стадії закінченого замаху, коли виконавець (співвиконавець) вчинив діяння, яке вже здатне викликати суспільно-небезпечні наслідки і для їх попередження необхідні активні дії з втручання у розвиток причинного зв'язку, якщо це можливо;

– при посередній винності добровільна відмова повинна бути реалізована шляхом припинення початого суспільно небезпечного діяння, яке вчинюється особою, що відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності.

3. Добровільна відмова організатора, підбурювача та пособника

Організатор, підбурювач та пособник не підлягають кримінальній відповідальності, якщо вони добровільно відмовилися від участі у кримінальному правопорушенні.

У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до кримінального правопорушення або за замах на кримінальне правопорушення, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

Отже, законодавець передбачає обов'язкове припинення кримінального правопорушення в результаті добровільної відмови організатора, підбурювача чи пособника.

Форми добровільної відмови організатора, підбурювача та пособника.

У частині 2 ст. 31 КК України передбачено дві загальні форми добровільної відмови організатора, підбурювача та пособника:

1) відвернення вчинення кримінального правопорушення;

2) своєчасне повідомлення відповідних органів державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється.

Для пособника передбачена додаткова форма добровільної відмови:

3) ненадання ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення (пасивна поведінка).

Добровільна відмова організатора може бути здійснена як в активній, так і в пасивній формі. Так, наприклад, залучення і вербування співучасників при створенні кримінально-протиправної групи по суті є підбурюванням, тому що пов'язане з схиленням інших осіб до вчинення кримінального правопорушення. Такі дії впливають на свідомість осіб. Саме тому усунути потім наслідки такого діяння можна тільки в активній формі шляхом або прямого впливу на свідомість цих співучасників, або за допомогою фізичної сили, залученням представників правоохоронних органів до припинення кримінального правопорушення тощо.

У пасивній формі добровільна відмова організатора можлива, наприклад, при здійсненні ним фінансування кримінально-протиправної діяльності. Існує низка кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе тільки за наявності значних коштів. До таких кримінальних правопорушень можна віднести, наприклад, великомасштабні кримінально-протиправні операції по транспортуванню і реалізації зброї та наркотиків. Відсутність фінансування призведе до припинення кримінального правопорушення.

Добровільна відмова підбурювача в усіх випадках повинна бути реалізована в активній формі. Іншим чином неможливо усунути ті зміни в психіці співучасників, які він створив, або припинити готування до кримінального правопорушення чи замах на кримінальне правопорушення, якщо усунути зміни в психіці не вдається.

Добровільна відмова пособника може бути здійснена як в активній, так і в пасивній формі. Найбільш поширеним способом є бездіяльність. Форма добровільної відмови в даному випадку залежить від виду пособницьких дій. Для інтелектуального пособництва форма повинна бути тільки ак-

тивна, тому що характер такого діяння подібний до дій підбурювача. Тут також має місце вплив на свідомість інших співучасників, що укріплює їх рішучість на вчинення кримінального правопорушення. Для фізичного пособництва форма може бути і пасивною. Так, законодавець у ч. 2 ст. 31 КК України для пособника передбачив додаткову форму добровільної відмови, що уявляє собою пасивну поведінку – ненадання ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення.

Поєднання в діянні співучасника ознак виконавця (співвиконавця) та інших видів співучасників підвищує його суспільну небезпечність і має тягти посилення його кримінальної відповідальності. Для таких співучасників добровільна відмова повинна виражатись у більшості випадків в активній формі, але не можна виключити і пасивну форму.

Форма добровільної відмови для виконавця, що виконує ще і функції іншого співучасника, залежить прямо від цієї додаткової ролі. Якщо для пособника й організатора добровільна відмова можлива в деяких випадках у пасивній формі, то і для виконавця, що виконує ще й роль пособника або організатора, вона також можлива у формі бездіяльності. Відповідно, якщо для підбурювача добровільна відмова повинна виразитися тільки в активній формі, то і для виконавця, що викликав у комусь зі співучасників рішучість на вчинення кримінального правопорушення, вона також можлива тільки у формі дії.

4. Добровільна відмова учасника організованої групи чи злочинної організації

КК України не містить спеціальних норм про добровільну відмову учасника організованої групи чи злочинної організації. Однак тут існує своя специфіка.

Організована група є стійким об'єднанням, яке характеризується тісними зв'язками між учасниками, що носять постійний характер. Вони формуються за участі кожного з членів групи, а стійкість злочинного об'єднання

є результатом діяльності кожного учасника організованої групи. Усе це обумовлює особливості добровільної відмови учасників такої групи. Тут можливі два варіанти.

Перший: якщо організована група створена для вчинення одного кримінального правопорушення, що також допускається, або декількох, але точно відомо яких кримінальних правопорушень, то добровільна відмова повинна виразитися в запобіганні всім цим конкретним кримінальним правопорушенням.

Другий: якщо учасники організованої групи не знають точно, скільки кримінальних правопорушень вони збираються вчинити (це більш типова ситуація), то добровільна відмова в цьому випадку визнається за умови, що дії учасника, який відмовився, призвели до припинення самого існування організованої групи.

У пасивній формі добровільна відмова в даному випадку може бути здійснена тільки за умови одночасної відмови всіх учасників організованої групи від продовження кримінально-протиправної діяльності.

Особливості добровільної відмови учасника злочинної організації в першу чергу залежать від конструкції складів кримінальних правопорушень, вчинення яких за чинним законодавством відбувається шляхом створення такої організації. Зазначені кримінальні правопорушення передбачені, зокрема, в статтях 255, 257, 258³ КК України. Причому закінченими ці делікти є з моменту організації (ст. 257 КК України) або створення (ст.ст. 255, 258³ КК України) злочинної організації. Через те, що добровільна відмова може мати місце до моменту закінчення кримінального правопорушення, то в даному випадку відмова учасника злочинної організації можлива лише до моменту її створення. Але під час добровільної відмови учасника злочинної організації, остання повинна бути вже створена. Саме тому добровільна відмова у даному випадку виключається через те, що кримінальне правопорушення уже вважається закінченим. Усякі дії осіб, що почали створювати

злочинну організацію, але вирішили добровільно відмовитися від завершення цих дій, повинні розглядатися за правилами про добровільну відмову співучасників кримінально-протиправних груп за попередньою змовою.

Таким чином, учасник злочинної організації не може здійснити добровільну відмову, тому що вона виключається особливостями конструкції складів кримінальних правопорушень, що відповідно до законодавства вчинюються злочинними організаціями.

Список літератури

1. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы / Ф. Г. Бурчак. Київ: Вища шк., 1986. 208 с.
2. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова співучасників. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17. Кримінальне право* / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 166–169.
3. Гродецький Ю. В. Поняття добровільної відмови співучасника / Ю. В. Гродецький. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 13–14 жовт. 2011 р. Х.: Право, 2011. С. 228–233.
4. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова в організованих групах. *Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: тези доп. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 червня 2001 р.)*. За ред. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. С. 167–170.
5. Гродецький Ю. В. Загальні особливості добровільної відмови при співучасті / Ю. В. Гродецький. *Актуальні проблеми правознавства: тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів*. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. С. 137–139.
6. Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. О.: Фенікс, 2012. 205 с.
7. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2015. Випуск 20. С. 158–163.
8. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України: монографія / Р. С. Орловський. Харків: Право. 2019. 624 с.

9. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови при пособництві. *Проблеми законності*. Харків, 1999. С. 189–193.

10. Павликівський В. І., Шалахіна В. В. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 111–115.

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ, ЇЇ СИСТЕМА І ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ
КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ»**

**Підтема № 1. Поняття Особливої частини кримінального права
України, її система і значення**

1. Поняття Особливої частини кримінального права України.
2. Система Особливої частини чинного законодавства України про кримінальну відповідальність.
3. Значення Особливої частини кримінального права.

1. Поняття Особливої частини кримінального права України

Кримінально-протиправна поведінка (злочинність) у людському соціумі є відносно поширеним антисупільним явищем (соціальною патологією), що спричиняє чималу фізичну, моральну, матеріальну, соціальну, політичну та ін. *істотну шкоду* фізичним чи юридичним особам, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК)).

Для того, щоб належним чином здійснювати боротьбу із шкідливими, а то й загрозливими для соціуму антисупільними явищами необхідно встановити, які вкрай негативні, категорично несприятливі суспільною свідомістю та мораллю діяння певного виду, що вчиняються людьми, є настільки небезпечними для суспільства, щоб законодавець міг їх визнати кримінальними правопорушеннями, встановивши кримінальну відповідальність, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за їх здійснення.

Такі визначення містяться у *Особливій частині* КК.

Варто нагадати, що національне законодавство про кримінальну відповідальність складається з двох частин: Загальної і Особливої, які за юридичною природою є *підсистемами* законодавства України про кримінальну відповідальність¹, спрямованих на виконання завдань, визначених у ст. 1 КК.

Необхідно також згадати, що в Загальній частині КК зосереджені відправні (базові) законодавчі визначення, наприклад: підстава кримінальної відповідальності, поняття кримінального правопорушення, поняття покарання, його мета, види покарань, загальні засади призначення покарання та інші, а також норми, що регулюють конкретні питання застосування законодавства про кримінальну відповідальність (наприклад, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, погашення судимості).

На відміну від Загальної, Особлива частина у своїх нормах визначає окремі види кримінальних правопорушень (наприклад, вбивство – ч. 1 ст. 115 КК, крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК), а також встановлює певні види і розміри кримінального покарання, що можуть бути призначені за вчинення відповідних кримінальних правопорушень (наприклад, за катування – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років – ч. 1 ст. 127 КК).

Таким чином, *основні засади* кримінальної відповідальності, загальні ознаки кримінального правопорушення, певні елементи складу кримінального правопорушення, кримінальне покарання, що закріплені в Загальній частині, наповнюються конкретним змістом на основі норм Особливої частини КК, при їх застосуванні.

---

¹ Вважається, що вперше в історії кримінального законодавства розподіл норм Кримінального кодексу на Загальну та Особливу частини було здійснено у 1791 р. в Кримінальному кодексі Франції. Хоча, як зазначають окремі фахівці (зокрема В. П. Коняхін, М. І. Хавронюк), структурне відособлення Загальної частини відбулося дещо раніше: у Німеччині в 1751 р. був виданий збір Баварських кримінальних законів, в 1768 р. – австрійське Кримінальне укладення Марії Терези (Терезіана). Доречі останній кримінально-правовий акт діяв у Галичині і на Буковині, що входили на той час до складу Австро-угорської імперії (до 1918 р.). Що стосується імперської Росії, то таке виділення сталося у 1833 р. (див. Коняхін В. П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права. Автореф. дис. доктора юрид. наук. – Краснодар, 2002. – С. 8,15).

Особлива частина кримінального права характеризується двома відповідними ознаками, що відображені в законодавстві.

По-перше, Особлива частина являє собою *системно* розташовану в КК *сукупність* законів про кримінальну відповідальність, в яких:

- визначенні кримінальні правопорушення;
- установлені види і розміри покарань за них;
- містяться роз'яснення певних понять;
- визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих видів злочинів;
- інші нормативні положення.

По-друге, закони про кримінальну відповідальність, що складають Особливу частину, містяться лише в юридичних актах, які приймаються вищими органами законодавчої влади держави. *В Україні – це Верховна Рада.* Вона приймає КК, а потім доповнює його окремими законами. Форма їх закріплення – *норма закону про кримінальну відповідальність*, яка викладається у статті (або її частині, або у декількох статтях).

Норми Особливої частини КК поділяються на такі види: 1) *охоронні (заборонні)* норми, що складають абсолютну більшість цієї частини. Це норми у яких містяться визначення окремих видів кримінальних правопорушень та встановлені відповідні види покарань; 2) *роз'яснювальні* – у яких дається визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак кримінального правопорушення (наприклад, у п. 1 примітки до ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем» надано визначення службової особи до цієї статті, а також до статей 368, 368², 369 КК); 3) *заохочувальні* – у яких визначені передумови та підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, у ч. 4 ст. 212 КК викладені передумова та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)); 4) *обмежувальні норми* – якими обмежується застосування кримінальної відповідальності сто-

совно певних осіб (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» – не підлягає кримінальній відповідальності особа за зазначене діяння (тобто за відмову) під час провадження досудового розслідування або в суді, що може їх дати щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом).

Таким чином, *Особлива частина кримінального кодексу України – це системно розташована сукупність законів про кримінальну відповідальність, прийнятих вищим органом законодавчої влади (в Україні – Верховна Рада), в нормах яких визначені кримінальні правопорушення, встановлено види та розміри покарань за їх вчинення, наводяться роз'яснення кримінально-правових понять, що стосуються окремих посягань, передбачені умови звільнення від кримінальної відповідальності за певні кримінальні правопорушення та інші нормативні положення кримінально-правового характеру.*

Як вже було зазначено, *Особлива частина кримінального права органічно пов'язана з його Загальною частиною і разом з нею складає єдину галузь права – кримінальне право. Особлива частина спирається на положення Загальної частини та конкретизує їх стосовно певних видів суспільно небезпечних діянь.*

Органічна єдність і взаємозв'язок Загальної і Особливої частин кримінального права виявляються у наступному.

По-перше, обидві частини кримінального права мають, як вже було зазначено, одні й ті ж завдання: правове забезпечення охорони від кримінально-протиправних посягань прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, забезпечення миру та безпеки людства, а також попередження злочинів (ч. 1 ст. 1 КК).

По-друге, норми Загальної і Особливої частин побудовані на *єдиних загальних засадах (принципах)*. Такими є:

- кримінальна відповідальність особи лише за здійснення суспільно небезпечного діяння, що передбачено законом як кримінальне правопорушення;
- відповідальність лише при наявності вини;
- особистий характер відповідальності;
- індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання.

По-третє, при вирішенні питання про кримінальну відповідальність тієї чи іншої особи, при застосуванні до неї відповідної норми (норм) закону про кримінальну відповідальність, особи, які його застосовують, у кожному конкретному випадку керуються і нормами Загальної і нормами Особливої частини КК, які при застосуванні закону про кримінальну відповідальність діють лише разом. У певних випадках, пов'язаних із кваліфікацією кримінальних правопорушень, при застосуванні норм Особливої частини відсилання до норм Загальної частини взагалі є обов'язковим. Так, пособництво у навмисному вбивстві із корисливих мотивів кваліфікується за ч. 5 ст. 27 і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, тобто за нормами як Загальної, так і Особливої частини. Іншої альтернативи застосування норми Особливої частини для даного випадку немає. Невикористання норми Загальної частини у даному випадку веде до помилки у правовій оцінці діяння особи.

Однак це не зменшує *відносної самостійності* Особливої частини кримінального права, що впливає із наступного: 1) як вже зазначалося, в *нормах Особливої частини безпосередньо окреслюється коло суспільно небезпечних діянь*, що визнаються кримінальними правопорушеннями, визначаються види та розміри покарань за їх вчинення – це найбільш характерна ознака Особливої частини КК. Перелік кримінальних правопорушень, зазначених в Особливій частині КК, є *вичерпним*. Завдяки такому підходу до формування законодавства про кримінальну відповідальність реалізується принцип «немає кримінального правопорушення без вказівки на це в законі» (*nullum crimen sine lege*); 2) Особлива частина *визначає межі* криміналізації девіантної поведінки (тобто такої, що являє собою явне відхилення від норм

людського спілкування) шляхом віднесення певних діянь, що є суспільно небезпечним до кримінально протиправних діянь (наприклад, дрібне хуліганство, що не є кримінальним правопорушенням, а тому не передбачено у КК, та кримінально-каране хуліганство – ст. 296 КК). У більшості випадків законодавець, визначаючи кримінальне правопорушення, вказує не тільки на діяння (дію, бездіяльність), а й на суспільно небезпечні наслідки, пов'язуючи межі кримінальної відповідальності із настанням останніх; 3) у ній проводиться *диференціація* кримінальної відповідальності залежно від ступеня тяжкості діяння в межах певного виду кримінального правопорушення (тому більшість статей КК поділяються на частини, які містять обставини різного рівня тяжкості, що підвищують кримінальну відповідальність).

2. Система Особливої частини чинного кримінального законодавства України

Для того щоб Особлива частина КК найбільш успішно виконувала свою функціонально-правову роль, законодавець буде її, спираючись на певну систему. Систематизування норм Особливої частини КК полягає в тому, що *всі статті*, в яких викладені норми із визначенням в них окремих видів кримінальних правопорушень, *підрозділяються на великі групи у виді розділів*, що розміщуються в установленій послідовності.

Диференціація кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями за їх видами, провадиться в законодавстві про кримінальну відповідальність за таким *критерієм*, як *родовий об'єкт*. «Саме особливості родового об'єкта дозволили провести науково обґрунтовану класифікацію всіх кримінальних правопорушень та відповідних норм Особливої частини КК, тобто об'єднати їх у межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини»².

---

² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 19.

Під *родовим об'єктом* при цьому розуміється сукупність однорідних (однотипних) і взаємозалежних суспільних відносин, охорона яких забезпечується законом про кримінальну відповідальність, наприклад, відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи (розд. II), відносини власності (розд. VI) тощо.

Послідовність розміщення розділів Особливої частини визначається низкою обставин і, насамперед, ступенем соціальної значущості охоронюваних суспільних відносин, їхньою цінністю для соціуму.

Саме на цій підставі в Особливій частині законодавства про кримінальну відповідальність перш за все розміщена група статей, якими встановлена відповідальність за злочини, які посягають на основи національної безпеки.

Виняток складають розділи XIX та XX Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові кримінальні правопорушення та за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Посягаючи на достатньо важливі суспільні відносини, ці кримінальні правопорушення містяться в розділах, що розташовані у кінці Особливої частини. Це пояснюється відносно вузьким колом осіб, які можуть бути притягнуті за них до відповідальності, і тим, що для застосування норм цих розділів істотне значення мають норми попередніх розділів, а також специфічні сфери, що ними охоплюються, а тому їх застосування має обмежений характер.

Таким чином, під системою Особливої частини КК розуміється певний порядок і послідовність розміщення законів про кримінальну відповідальність, які визначають відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, з об'єднанням їх у групи в залежності від особливостей їх родових об'єктів.

Особлива частина чинного КК складається з 20 розділів.

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України (статті 109–114¹);

Розділ II. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (статті 115–145);

Розділ III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (статті 146–151);

Розділ IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи і статевої недоторканості особи (статті 152–156);

Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184);

Розділ VI. Кримінальні правопорушення проти власності (статті 185–198);

Розділ VII. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (статті 199–233);

Розділ VIII. Кримінальні правопорушення проти довкілля (статті 236–254);

Розділ IX. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (статті 255–270¹);

Розділ X. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (статті 271–275);

Розділ XI. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (статті 276–292);

Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (статті 293–304);

Розділ XIII. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення(статті 305–327);

Розділ XIV. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (статті 328–337);

Розділ XV. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (статті 338–360);

Розділ XVI. Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (статті 361–363¹);

Розділ XVII. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364–370);

Розділ XVIII. Кримінальні правопорушення проти правосуддя (статті 371–400);

Розділ XIX. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (статті 401–435);

Розділ XX Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436–447).

В межах розділів статті, що містять норми Особливої частини, розташовуються, як правило, в залежності від їх *видових* об'єктів, а в межах останніх, за правилом: від більш тяжкого кримінального правопорушення – до менш небезпечного.

Систематизація норм Особливої частини має важливе значення для застосування певного закону про кримінальну відповідальність, з'ясування його дійсного змісту, розмежування суміжних кримінальних правопорушень, а також орієнтуванні в самому КК.

3. Значення Особливої частини

Особлива частина кримінального права має велике значення для організації боротьби з кримінально протиправними діяннями із додержанням при цьому основних засад (принципів) кримінального права. Це відображається в наступних положеннях.

По-перше. Особлива частина містить *вичерпний перелік кримінальних правопорушень*. В нормах її статей конкретно визначено, які діяння є кримі-

нальними правопорушеннями, в них вказано на їх найбільш характерні ознаки. Саме співставлення діяння з нормою Особливої частини дає відповідь на головне питання: чи є в цьому діянні ознаки складу конкретного виду кримінального правопорушення (фактичний склад злочину).

По-друге. Особлива частина у своїх нормах містить ознаки, які дозволяють відмежувати кримінальне правопорушення від інших правопорушень, зокрема, від адміністративних або іншої девіантної поведінки. Останні, хоча і шкідливі для суспільства, а певні з них можуть характеризуватися і як суспільно небезпечні, але не є кримінально-караними (наприклад, дрібне хуліганство).

По-третьє. Особлива частина диференціює відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень з урахуванням їх характеру та ступеня суспільної небезпечності. Це дає можливість цілеспрямовано проводити полівекторну кримінально-правову політику за умови найсуворішого додержання принципів кримінального права.

По-четверте. Особлива частина, що дає перелік кримінальних правопорушень, націлює правоохоронні органи на боротьбу перш за все за викорінення таких правопорушень, які представляють значну небезпеку для людини, суспільства та держави, а також попереджає людей з низьким рівнем соціального самоконтролю проти вчинення ними кримінальних правопорушень.

По-п'яте, говорячи про значення Особливої частини, слід вказати, що на підставі норм Особливої частини, в яких наведені ознаки кримінальних правопорушень, та норм Загальної частини *попередньо формулюються склади кримінальних правопорушень – своєрідні правові моделі*, у відповідності із якими встановлюється кримінальне правопорушення в конкретному діянні, надається кваліфікація вчинюваних діянь, забезпечується законність у боротьбі з кримінально протиправною діяльністю.

Разом з тим, відзначаючи важливу роль, що виконується кримінальним правом в боротьбі із кримінально протиправною діяльністю, необхідно

мати на увазі, що в цій боротьбі застосування закону про кримінальну відповідальність являє хоча і необхідний, але не головний і не вирішальний засіб. Основне значення у виконанні цієї загальнодержавної задачі відведено соціально-економічним заходам, що спрямовані на формування високого рівня культури населення, свідомості і почуття особистої відповідальності кожного громадянина перед суспільством взагалі, в якому він живе, та перед членами соціуму конкретно.

Тому і законодавство про кримінальну відповідальність при його застосуванні має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК).

Список літератури

Обов'язкова:

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. [Розд. І. Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. § 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права. С. 14–20, автор: В. Я. Тацій].

2. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 20 серпня 2020 року/ уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. Харків: Право, 2020. 344 с.

Додаткова:

1. Борисов В. І. Загальна характеристика Особливої частини нового КК. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., [Харків], 25–26 жовт. 2001 р.* / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ; Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 99–104.

2. Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид.* / голов. ред. В. Я. Тацій. Харків: ВГО «АКП», 2013. Вип. 1 (1). С. 258–271. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/site.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=617 (дата звернення: 15.11.2020).

3. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. [2-ге вид.]. К.: «ВД «Дакор», 2013. 786 с. [Глава 1. Загальна характеристика Особливої частини кримінального права. С. 15-24, автор: Д. О. Калмиков].

4. Кримінальне право України. Особлива частина: посіб. для підготовки до іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко. Х.: Право, 2016. 156 с.

5. Правовий висновок Верховного Суду України стосовно ч. 2 ст. 11 КК про малозначність діяння, викладений у постанові за справою № 5-221кс15 від 24 грудня 2015 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 6. С. 27–29.

Підтема № 2. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

1. Поняття кваліфікації кримінальних правопорушень.
2. Формула кваліфікації.
3. Правові основи кваліфікації.
4. Значення офіційної кваліфікації.

1. Поняття кваліфікації кримінальних правопорушень

Як відомо із теорії права, питання щодо правової кваліфікації (правової оцінки певного юридичного факту) виникає, зокрема, у випадках, коли необхідно встановити, чи є та чи інша поведінка людини правопорушенням. Для цього зіставляють конкретну *девіантну поведінку* людини (тобто таку, що відхиляється від загальноприйнятих норм людського спілкування або спеціальних правил професійної діяльності) із унормованими державою заборонами, як правило, загальновідомими (наприклад, кримінально-правового характеру «не убий» або дисциплінарного «знаходження на роботі у нетверезому стані»), що і дозволяє оцінити її, поки що загальним чином, або як протиправну, або як допустимо правомірну, чи взагалі нейтральною до права (як правило, незначні за девіантністю вчинки).

Встановивши, що та чи інша людина своєю поведінкою допустила відхилення від унормованої заборони, особа, яка уповноважена державою на правозастосування, повинна конкретизувати галузь законодавства, до якого відноситься правопорушення, і в залежності від цього оцінити поведінку як дисциплінарний проступок, цивільно-правове, адміністративне чи кримінальне правопорушення. Така оцінка здійснюється шляхом співставлення поведінки людини, що сталася, із загальним визначенням правопорушення, що наведене у нормативно-правовому акті певної галузі законодавства (у КК таке визначення надано в ст. 11 «Поняття кримінального правопорушення»).

Це, однак, *попередня кваліфікація*. При такій оцінці визначаються обставини неправомірної поведінки людини і, загальним чином галузь законодавства, якій вона відповідає. Тут має місце як би перша примірка учиненого до нормативного акту.

Основним у процесі кваліфікації є встановлення точної писаної норми, що відповідає конкретному випадку. Пошук такої норми припускає вже достатньо повне встановлення фактичних обставин вчиненого, знання правозастосувачем необхідних для правової оцінки ознак, якими характеризується правопорушення, їх співставлення з типовими ознаками, визначеними в нормативному акті.

Таким чином, правова кваліфікація – це складна тривала діяльність, яка охоплює різноманітні правозастосовчі прийоми, пов'язані з встановленням обставин правопорушення, вибором галузі законодавства, а в ній відповідної норми, її тлумаченням, прийняттям рішення.

Кваліфікація кримінальних правопорушень є окремим випадком правової кваліфікації правопорушень. Вона здійснюється відповідними службовими особами як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження будь-якого кримінального провадження.

Під кваліфікацією кримінальних правопорушень розуміють встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого

діяння й ознаками кримінального правопорушення, передбаченими нормою закону про кримінальну відповідальність.

Із наведеного визначення випливає, що кваліфікація кримінального правопорушення характеризується двома суттєвими ознаками.

По-перше, кваліфікація кримінального правопорушення являє собою певний логічний процес, коли поведінка (діяння) певної особи зіставляються з ознаками кримінального правопорушення, передбаченого нормою закону про кримінальну відповідальність. Особа, що досліджує конкретну поведінку людини, аналізує конкретні факти (обставини провадження), зіставляє їх із положеннями норми закону і робить висновок про збіг (або, навпаки, розбіжність) реальної поведінки людини з нормою, тими ознаками кримінального правопорушення, які у ній позначені законодавцем.

По-друге, кваліфікація кримінального правопорушення являє собою також певний наслідок (результат) правозастосовної діяльності правоохоронних і судових органів, який закінчується в закріпленні кваліфікації в офіційному юридичному документі: постанові слідчого, обвинувальному акті, вироку суду й інших процесуальних документах.

Задача правозастосовних органів і службових осіб, які займаються кваліфікацією кримінального правопорушення, полягає у встановленні загальних ознак кримінального правопорушення, передбачених законом про кримінальну відповідальність у конкретній поведінці людини, оскільки, як писав С. С. Алексєєв, *при застосуванні права загальні правила (закони, що всезагальні) розкриваються лише у зв'язку зі своєрідними обставинами*³.

Як вже було відзначено, істотною рисою кваліфікації є певна логічна діяльність людини. Варто зауважити, що такою діяльністю практично може займатися будь-яка людина. Проте в залежності від того, хто займається кваліфікацією кримінального правопорушення: уповноважені на те державою особи або інші особи – значення такої діяльності різне.

---

³ Див.: Общая теория права. Т. 2. М., 1982. С. 345.

У першому випадку *кваліфікація є офіційною*. Її результати закріплюються в юридичному акті (постанові, обвинувальному акті, вироку, іншому кримінальному процесуальному документі).

У другому випадку, коли кваліфікацію здійснюють, наприклад, науковці, студенти юридичних вузів, слухачі інститутів підвищення кваліфікації, будь-які інші особи, які вивчають конкретні кримінальні справи і дають свою оцінку кримінально протиправній поведінці, – вона носить *неофіційний характер*. Така кваліфікація відбиває тільки думку осіб, які її здійснювали, хоча рівень її може бути дуже високим.

Юридичне значення має тільки офіційна кваліфікація. Вона є явищем державно-владного порядку. Така *кваліфікація*, як образно відзначав у свій час професор нашого університету (в ті часи – Харківського юридичного інституту) С. І. Вильнянський, *містить не тільки думку, але й веління*⁴.

2. Формула кваліфікації кримінального правопорушення

Важливим у кваліфікації кримінального правопорушення є встановлення її формули.

Формула кваліфікації кримінального правопорушення повинна містити: точне і повне найменування закону, що застосовується, або його скорочений варіант – аббревіатуру (у нашому випадку – КК); точне цифрове позначення статті, де розташована норма закону; цифрове позначення частини статті; цифрове або літерне позначення пункту статті. Формула кваліфікації повинна також відбивати *стадію здійснення* умисного кримінального правопорушення, якщо воно було незакінченим та *вид співучасті*, якщо діяння було здійснено декількома особами.

Основою формули є посилання на конкретний закон про кримінальну відповідальність (зазначається стаття Особливої частини КК, в якій розмі-

---

⁴ Див.: Вильнянський С. И. Применение норм советского социалистического права. *Ученые записки Харьковского юридического института*. Вып. 7. Харьков, 1956. С. 10.

щена норма закону, її частина, пункт), що передбачає відповідальність за певний вид кримінального правопорушення.

Однак, якщо кримінальне правопорушення буде здійснено у співучасті або воно буде незакінченим, то в формулу вводиться обов'язково ще й вказівка на відповідну статтю (її частину, пункт) Загальної частини (це посилення на ст. 14 або ст. 15 чи ст. 27 чинного КК).

Інші статті Загальної частини КК при кваліфікації не використовуються у формулі, оскільки вони або регулюють загальні правила кримінальної відповідальності (наприклад, врахування обставин, що обтяжують відповідальність при призначенні покарання), або знаходять пряме втілення в кримінально-правових нормах Особливої частини КК (наприклад, вік кримінальної відповідальності).

3. Правові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

Правовими основами кваліфікації кримінальних правопорушень є:

- 1) конкретна норма, що міститься у статті закону про кримінальну відповідальність або у частині статті;
- 2) соціально-правові підстави визнання діяння кримінальним правопорушенням – загальні ознаки, що містяться у понятті кримінального правопорушення (ст. 11 КК);
- 3) склад кримінального правопорушення - правова модель певного виду кримінального правопорушення.

Розглянемо кожну з цих підстав.

Норма закону про кримінальну відповідальність формулюється в статті Особливої частини КК. Вона є *законодавчою підставою* кваліфікації кримінальних правопорушень. В процесі кваліфікації відбувається, в першу чергу, порівняння і встановлення відповідності вчиненого особою конкретного діяння не з яким-то науковим визначенням певного кримінального правопорушення або визначенням, що склалося стосовно кримінального правопорушення у судовій практиці, а із відповідним законодавчим формулюван-

ням того чи іншого виду кримінального правопорушення, що наведене в диспозиції норми закону про кримінальну відповідальність та найбільш точно відповідає саме цьому діянню. Відповідність в процесі кваліфікації встановлюється із законодавчим визначенням кримінального правопорушення.

Наведене в диспозиції норми закону про кримінальну відповідальність визначення відповідає всім подібного виду суспільно небезпечним діянням, що вчиняються або можуть бути вчинені у реальній дійсності. Воно формується таким чином, щоб кожний випадок за певними типовими і найбільш характерними ознаками підпадав під законодавче визначення. Завдяки співставленню цих ознак вдається встановити статтю КК, в нормі якої надано законодавче визначення кримінального правопорушення і за якою конкретне діяння кваліфікується як певного виду кримінальне правопорушення (наприклад, крадіжка, хуліганство тощо). В процесі кваліфікації кримінального правопорушення здійснюється співставлення ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння із тими ознаками, за допомогою яких законодавець описав всі подібного виду кримінальні правопорушення. *Ознаки, що закладені в законі, є не тільки типовими для відповідного виду кримінального правопорушення, але й найбільш характерними для нього*, завдяки чому вдається отримати наглядне уявлення про вид кримінального правопорушення та встановити статтю закону про кримінальну відповідальність, де воно описано. Наприклад, ст. 185 КК під назвою «Крадіжка». Але для кваліфікації цього ще недостатньо, оскільки і сам закон описує далеко не всі ознаки, що є типовими і притаманні всім кримінальним правопорушенням, та й в самому конкретному діянні можуть бути відсутні одна чи декілька ознак, необхідних для постановки питання щодо кримінальної відповідальності певної особи, яка вчинила таке діяння. Після того, як встановлена норма закону про кримінальну відповідальність, що закріплена в певній статті Особливої частини КК, важливого значення набуває аналіз вчиненого діяння за загальни-

ми ознаками кримінального правопорушення (ст. 11 КК) та ознаками складу кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 11 КК кримінальним правопорушенням визнається «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення».

З цього визначення випливає, що кримінальне правопорушення - завжди дія або бездіяльність людини, її певний вчинок. Але вчинок людини, для того, щоб його можна було кваліфікувати як кримінально протиправне діяння, повинний набути загальнооціночної негативної *якості* – *суспільної небезпечності*. Суспільно небезпечним є діяння, що заподіює або загрожує заподіяти (здатне заподіяти) *істотну шкоду* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Суспільна небезпечність є неодмінною ознакою будь-якого кримінального правопорушення.

Другою ознакою кримінального правопорушення є його *протиправність*. Ця ознака означає, що кримінальним правопорушенням визнаються тільки такі суспільно небезпечні діяння, що заборонені законом під загрозою покарання.

Відсутність у законі про кримінальну відповідальність норми, що встановлює караність того або іншого діяння, навіть якщо воно об'єктивно і є суспільно небезпечним, означає, що таке діяння не є кримінальним правопорушенням. Наприклад, знищення або пошкодження з необережності чужого майна, навіть на значну вартість не є кримінальним правопорушенням на території України.

До ознак кримінального правопорушення відносяться також винність, караність та суб'єкт кримінального правопорушення.

Винність визначається так: суспільно небезпечне і протиправне діяння може бути визнано кримінальним правопорушенням тільки тоді, коли воно вчинено винно, тобто при наявності відповідного психічного ставлення особи до вчиненого їм діяння і суспільно небезпечних наслідків цього діяння.

Звідси, жодне діяння, які б небезпечні наслідки воно не заподіяло, не може розглядатися як кримінальне правопорушення, якщо воно вчинено невинно. Встановлення даної ознаки має значення для відмежування кримінального правопорушення від інших видів правопорушень, а також від випадку (казусу).

До ознак кримінального правопорушення відносять також *караність*. Ця ознака є похідною від ознаки протиправності. Вона безпосередньо не означена в ч. 1 ст. 11 КК. Разом з тим, саме ця ознака втілює один із основоположних принципів права, у т.ч. кримінального, - принцип справедливості. Особа, яка вчиняє (готується, вчинила) діяння, що передбачене у КК як кримінальне правопорушення, повинна мати більш-менш предметне уявлення про ту правомірну відплату, яка її очікує. Караність як обов'язковий наслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, це міра соціальної оцінки кримінального правопорушення. Караність це й природний наслідок суспільно небезпечного діяння, той соціальний тягар, який покладається (буде покладений) на особу, яка небезпечно діяла проти інтересів фізичної чи юридичної особи, суспільства або держави. Міра соціальної оцінки закріплюється у санкціях щодо того чи іншого виду суспільно небезпечного діяння, яка індивідуалізується судовим вироком у виді покарання стосовно певної особи. Справедливість відображається у санкції статично та трансформується у реальну дійсність винесеним покаранням за вчинення. Ще древні греки, розмірковуючи щодо справедливості стосовно кримінального правопорушення та певним чином ідеалізуючи її, зазначали, що є вищий закон справедливості, в силу якого ніякий злочин на цій землі не залишається безкарним і кара за гріх тільки питання часу⁵.

Ознака караності має практичне значення при кваліфікації кримінального правопорушення, коли треба зіставити санкції для вирішення питання: чи необхідно діяння кваліфікувати за однією статтею закону про кримінальну відповідальність чи за іншою, або ж по декільком, тобто за сукупністю

---

⁵ Див.: Гончарова Т. В. Эврипид. М.: Мол. гвардия, 1984. С. 21.

кримінальних правопорушень. Так, хуліганство, вчинене з особливою зухвалістю (ч. 1 ст. 296 КК), не охоплює тяжкі тілесні ушкодження (цей висновок випливає із зіставлення санкцій цієї статті та ст. 121 КК). За ч. 1 ст. 296 КК найбільш суворе покарання – це «обмеження волі на строк до п'яти років», тоді як за ч. 1 ст. 121 КК дії винного караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Тому спричинення тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні хуліганських дій кваліфікується за ч. 1 ст. 121 КК та за ч. 1 ст. 296 КК⁶.

При оцінці значення цієї ознаки варто враховувати і те, що види і розміри покарання, передбачені санкцією статті, відбивають характер і ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що дозволяє визначити їх вид (кримінальний проступок або злочин (нетяжкий, тяжкий чи особливо тяжкий)).

Ознакою кримінального правопорушення також є *суб'єкт кримінального правопорушення*. Цим законодавець у ч. 1 ст. 11 КК підкреслив, що кримінальне правопорушення може бути вчинено лише фізичною особою, якій притаманні вік кримінальної відповідальності, встановлений законом, та осудність.

Вирішуючи питання про притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності, потрібно, як вже зазначалося, встановити відповідність між ознаками, зазначеними у певній нормі закону про кримінальну відповідальність, і фактичними обставинами конкретного діяння, вчиненого особою.

Фактичні обставини встановлюються шляхом вивчення життєвих обставин (фактів): дій, вчинених особою, що притягається до відповідальності; тих відносин, у які вона вступала, наприклад, з потерпілою фізичною особою; умов, у яких вона діяла і тому подібне. Вивчення цих обставин дозволяє виокремити з них ознаки, що є обставинами і для інших подібних діянь

---

⁶ Див.: Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 травня 2020 р. у справі № 711/8218/18. *Юридичний Вісник України*. 2020. 4–17 вересня. С. 8.

та набувають властивостей типовості. Такі ознаки мають правове значення, вони, з одного боку, відображають найбільші істотні обставини суспільно небезпечного діяння як суспільного явища, а з іншого – встановлюються на підставі законодавчого визначення кримінального правопорушення.

Саме тому, що в основу визначення цих ознак береться закон, є можливе устанавлення відповідності між конкретним діянням і нормою закону про кримінальну відповідальність, що містить законодавчий опис такого роду діянь.

Водночас, перед тим, як вивчати конкретне діяння, особа повинна мати певні уявлення про ті типові ознаки, які йому необхідні для кваліфікації. Це уявлення формується теорією кримінального права і досвідом слідчої судової практики. Опіраючись на закон, наука і практика встановлюють сукупність ознак, що є типовими для всіх кримінальних правопорушень даного виду. Така теоретична конструкція, що побудована відповідно до законів логіки, називається складом кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права виділяють *загальний склад кримінального правопорушення та видові склади кримінальних правопорушень* (склад умисного вбивства, захоплення заручників, крадіжки тощо). І перший, і другий види складів кримінальних правопорушень являють собою *правові моделі*, якими широко користуються правозастосувачі.

З усього різноманіття індивідуальних якостей конкретних діянь виділяють такі його ознаки (риси), що повторюються в усіх без винятку кримінальних правопорушень даного виду. Таке виділення ознак здійснюється за допомогою закону на підставі як положень, що містяться в нормах Особливої та Загальної частин КК, так і положень теорії кримінального права, а також роз'яснень, що містяться в постановках Верховного Суду з розгляду окремих кримінальних проваджень. Всі ці ознаки приводяться в систему, розташовуються певним способом, зручним для сприйняття й аналізу. Таким чином, склад кримінального правопорушення являє своєрідну правову

модель (образ), до якої, на основі вивчення змісту тих або інших суспільно небезпечних посягань, включені найбільш істотні ознаки кримінальних правопорушень певного виду.

У своїй сукупності кількість ознак, що уводяться до складу кримінального правопорушення, повинна бути необхідною і достатньою. *Необхідна* кількість ознак - це така їхня чисельність, яка дає можливість судити *про повну відповідність* конкретного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, побудованому на підставі відповідної норми Особливої частини КК. Відсутність хоча б однієї ознаки такої сукупності не дає підстав для твердження про таку відповідність.

Достатню кількість ознак варто розуміти в тому сенсі, що *немає потреби встановлювати* ще додаткові обставини до тих, що необхідні для констатації відповідності ознакам складу кримінального правопорушення.

Юридичне значення має *фактичний склад* кримінального правопорушення, тобто та сукупність об'єктивних і суб'єктивних та водночас необхідних і достатніх ознак, що встановлюються відповідно до конкретного вчиненого діяння та є обумовлюючою обставиною виникнення кримінально-правового відношення, де юридичним фактом, із якого починається кримінально-правове регулювання, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, а необхідними умовами для визнання такого діяння підставою для кримінальної відповідальності є передбачуваність його КК України та наявність у ньому складу злочину (ч. 1 ст. 3)⁷.

Фактичний склад злочину повинен співвідноситися безпосередньо із видовою моделлю складу злочину. Однак, на відміну від видової моделі, яка є повною та органічно цілісною логіко-правовою системою відповідно до виду (типу) злочину (крадіжка, грабіж, зґвалтування, вбивство тощо), описаного у законі, фактичний склад злочину або у повному обсязі відповідає

---

⁷ Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. *Право України*. 2020. № 2. С. 143.

видовій моделі, або, що відбувається значно частіше, лише частково, однак за умови наявності відбиття у ньому всіх чотирьох елементів складу видової моделі. Так, якщо видова модель складу злочину з об'єктивної сторони передбачає декілька суспільно небезпечних діянь, то відповідно до конкретно вчиненого діяння фактичний склад може мати лише одне, наприклад, вчинення вибуху при диверсії (ст. 113 КК)⁸. Відсутність хоча б однієї ознаки того чи іншого елемента складу певного кримінального правопорушення означає відсутність цієї єдності. А оскільки в такому випадку немає необхідної сукупності ознак, відсутній і в цілому склад даного кримінального правопорушення. Відсутність складу кримінального правопорушення виключає і можливість кваліфікації певних дій як кримінально протиправних і притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Як відомо, в теорії кримінального права всі ознаки складу кримінального підрозділяються на чотири групи (елементи):

- 1) ознаки, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення;
- 2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону діяння;
- 3) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону діяння;
- 4) ознаки, що характеризують суб'єкта кримінального правопорушення.

Розподіл ознак складу кримінального правопорушення на чотири групи – це не єдина їхня класифікація. Так, ознаки складу кримінального правопорушення підрозділяють на обов'язкові і факультативні.

Для *обов'язкових ознак* їхня наявність необхідна для складу будь-якого кримінального правопорушення. Це об'єкт, дія або бездіяльність, вина, досягнення необхідного за законом віку кримінальної відповідальності й осудність.

Для кримінальних правопорушень, що мають матеріальні склади, крім названих – обов'язковими ознаками є суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок.

---

⁸ Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. С. 143.

Факультативні ознаки – це такі, що уведені законодавцем у складі не всіх, а лише деяких кримінальних правопорушень. До числа цих ознак відносяться: потерпілий, предмет кримінального правопорушення, місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення кримінального правопорушення, мотив і мета, спеціальні ознаки суб'єкта. Такими вони можуть бути лише у складах родового рівня.

Розподіл ознак складу на обов'язкові і факультативні умовне.

Для складів же певних видів кримінальних правопорушень всі ознаки є *обов'язковими*.

Кримінальні правопорушення (за видами) відрізняються друг від друга саме за ознаками, що утворюють їхні складі. У КК немає жодного кримінального правопорушення, який співпадав би з іншим по всім ознакам. Тому склад кримінального правопорушення виконує також *розмежувальну функцію*, що дозволяє відмежовувати одне кримінальне правопорушення від іншого на підставі зазначених у законі про кримінальну відповідальність ознак. Знання ознак складу кримінального правопорушення, по яких проводиться відмінність одного кримінального правопорушення від іншого, також має значення для кваліфікації кримінальних правопорушень.

4. Значення офіційної кваліфікації кримінальних правопорушень

Як було зазначено, правова кваліфікація являє необхідну і достатньо важливу частину процесу застосування кримінально-правової норми.

Правильна кваліфікація забезпечує *належне застосування кримінального права*. При цьому, від того, наскільки точно вона здійснюється, залежить і рівень законності, і реалізація цілей і задач державної політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Від правильної кваліфікації багато в чому залежать *вид і розмір покарання*, що призначається за злочин, його справедливність.

Правильна кваліфікація кримінального правопорушення забезпечує також *вірний відбиток у статистичних матеріалах фактичного положення справ із кримінально караними діяннями* і на цій підставі дає можливість правоохоронним і іншим органам України розробляти і здійснювати систему запобіжних і виховних заходів, розрахованих на запобігання певних видів кримінальних правопорушень і кримінально караної діяльності в цілому. Неправильна кваліфікація може спотворювати загальну картину кримінальних правопорушень у державі.

Кваліфікація кримінального правопорушення *містить не тільки юридичну, але й соціально-політичну оцінку вчиненого діяння*. Тому помилка або навмисне перекручування кваліфікації конкретного кримінального правопорушення може спричиняти за собою і його неправильну соціально-політичну оцінку. Достатньо наочно це можна простежити на прикладі кваліфікації убивства і терористичного акту. Помилка в кваліфікації, наприклад, убивства із хуліганських мотивів або з помсти як терористичного акту може завдати шкоди не тільки конкретній винній особі, але й політичному авторитету держави в цілому.

Важливе значення має кваліфікація злочинів для *рішення багатьох кримінально-процесуальних питань*. Так від обраної кваліфікації певною мірою залежить вибір запобіжного заходу для особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, визначення підслідності і підсудності кримінального провадження.

Список літератури

Обов'язкова:

1. Основи кваліфікації злочинів: навч. посіб. / [М. І. Панов, І. О. Зінченко, О. О. Володіна та ін.]; за заг. ред. М. Панова. Харків: Право, 2019. 384 с.

2. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. [Розд. І. Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. § 2. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. С. 20–28, автор: В. Я. Тацій].

Додаткова:

1. Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. *Право України*. 2020. № 2. С. 138-150.
2. Гончарова Т. В. Эврипид. М.: Мол. гвардия, 1984. 271 с.
3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
4. Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. Панов, Н. Квасневська. *Право України*. 2010. № 9. С. 47–55.
5. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 травня 2020 р. у справі № 711/8218/18. *Юридичний Вісник України*. 2020. 4–17 вересня. С. 8;
6. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальну праві України: монографія/ О. В. Ус. Харків: Право, 2020. 704 с.

І. О. Зінченко,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого;

Є. В. Шевченко,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ
ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
(СТАТТІ 157–184 КК).
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ
ГРОМАДЯН (СТАТТІ 157–160 КК)»**

У даній лекції буде зосереджено увагу лише на загальній характеристиці кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Більш детально розглянуто кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян, тому що такі діяння є найбільш розповсюдженими і при їх кваліфікації, практика стикається з істотними труднощами. Крім того, склади цих кримінальних правопорушень зазнали суттєвих змін через прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16 липня 2020 р. № 805-IX¹.

Докладний аналіз інших кримінальних правопорушень, передбачених Розділом V Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) здійснюється у розд. VI підручника з Особливої частини кримінального пра-

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Закон України від 16 липня 2020 р. № 805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#n34> (дата звернення: 10.10.2020).

ва, видання 2020 р.², а також у тих роботах, які додатково рекомендовані до цієї лекції і до вивчення яких можна звернутися.

Зазначимо також, що при опрацюванні змісту даної лекції необхідно мати перед собою текст КК, тому що за текстом лекції є багато посилань на відповідні положення КК, без ознайомлення з якими неможливо засвоїти матеріал, що викладається.

Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Охорона прав і свобод людини і громадянина є пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави. Вона ґрунтується на визнаних міжнародною спільнотою документах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародні пакти «Про громадянські і політичні права», «Про економічні, соціальні і культурні права» 1966 р., Декларація прав дитини 1989 р., Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. та багатьох інших. Кожна країна, яка взяла на себе обов'язок виконувати міжнародні конвенції з прав людини, повинна керуватися їхніми принципами і нормами у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав і свобод кожної людини.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини знайшли своє втілення і в Конституції України 1996 р. Вперше в Основному Законі України було проголошено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, вони не є вичерпними і не можуть бути скасовані. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її відповідальність. Головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

---

² Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.

Права і свободи людини і громадянина закріплені у II розділі Конституції України і становлять майже третину від її змісту (48 статей). Це свідчить про пріоритет цих норм серед інших конституційних приписів, адже вони визначають місце людини в суспільстві, впливають на її правовий статус та міру юридичної свободи. Слід зазначити, що хоча права людини і права громадянина тісно пов'язані між собою, однак вони не є тотожними поняттями.

Людина – це суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури, а громадянин – це людина, яка за законом юридично належить до певної держави. Права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження. Права громадянина – це права, які регулюють сферу відносин індивіда з державою, у якій він розраховує не тільки на захист своїх прав від незаконного втручання, але і на активне сприяння держави в їх реалізації.

Конституція України розмежовує основні права і свободи на права і свободи людини і громадянина і підкреслює визнання вказаних прав і свобод за кожною людиною, яка перебуває на території України, незалежно від того, є вона громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства.

Орієнтири України на міжнародні стандарти в галузі прав людини та на її вступ до Європейського Союзу покладають на нашу країну певні обов'язки, пов'язані з реальним забезпеченням проголошених в Основному Законі прав і свобод людини і громадянина. Важливим засобом на цьому шляху є чинний КК, серед завдань якого (ст. 1 КК) на першому місці стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від кримінально-протиправних посягань.

Таким чином, кримінальні правопорушення проти конституційних прав і свобод – це передбачені в Особливій частині КК суспільно небезпечні, винні діяння, які посягають на основні права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції України.

У КК 2001 р. норми про відповідальність за вказані кримінальні правопорушення передбачені у різних розділах Особливої частини КК. Це, передусім, посягання на життя, здоров'я, волю, честь та гідність особи, власність тощо. Також значна кількість кримінальних правопорушень проти конституційних прав і свобод зосереджена у розділі V Особливої частини КК (32 статті). Це є посягання проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Родовим об'єктом указаних кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Безпосереднім об'єктом конкретного злочину чи кримінального проступку є певне, окреме конституційне право чи свобода людини або громадянина, проти яких спрямоване кримінально-протиправне діяння, наприклад, право обирати або бути обраним до органів державної влади чи самоврядування, право на отримання освіти, право на недоторканність житла тощо. У багатьох кримінальних правопорушеннях проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод громадян, крім основного безпосереднього об'єкта, можна виділити і додатковий обов'язковий, чи факультативний об'єкти, якими можуть виступати інші суспільні відносини, наприклад, здоров'я (ч. 2 статей 157, 161, 162 КК), честь та гідність людини (ст. 161 КК), відносини власності (ч. 2 ст. 157, ст. 178 КК), нормальна діяльність державного апарату (ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 168 КК) тощо.

Потерпілими від даних діянь можуть бути як громадяни України, так і іноземці чи особи без громадянства (апатриди).

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених у V розділі Особливої частини КК, характеризується наступними специфічними ознаками:

1) більшість з них можуть бути вчинені як шляхом активних дій, так і шляхом бездіяльності, при цьому у 12 складах злочинів із 32 (майже 30 %),

описуючи суспільно небезпечне діяння, законодавець в тому чи іншому контексті використовує термін «порушення», тобто має на увазі невиконання чи неналежне виконання вимог і приписів Конституції України, законів України чи інших нормативних актів, щодо забезпечення прав і свобод громадян: статті 159, 159¹, 161, 162, 163, 172, 173, 176, 177, 182, 183, 184 КК;

2) диспозиції указаних статей є банкетними і для з'ясування ознак складів відповідних правопорушень відсилають нас до галузевого законодавства.

У складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 157, 170, 171, 174, 180 КК йдеться про перешкоджання вільному здійсненню громадянами своїх законних прав. Перешкоджання може виражатися як в активній, так і в пасивній поведінці, воно завжди є створенням особі певних перепон, перешкод, недопущення її законної діяльності у різний спосіб.

Формулюючи ознаки об'єктивної сторони багатьох злочинів та кримінальних проступків із даного розділу, законодавець вказує на незаконний характер вчинюваного діяння: «незаконне використання виборчого бюлетеня» – ст. 158¹ КК; «незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму» – ст. 158² КК; «незаконні дії щодо усиновлення» – ст. 169 КК; «незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» – ст. 179 КК тощо. Зазначені діяння можуть вчинюватися тільки шляхом активних дій.

Деякі кримінальні правопорушення із V розділу Особливої частини КК за своєю законодавчою конструкцією є складеними діяннями. Це, наприклад, ч. 2 ст. 157 КК – «перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане із застосуванням насильства»; ч. 2 і ч. 3 ст. 161 КК – «порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, поєднане з насильством»; ч. 2 ст. 162 КК – «порушення недоторканності житла, вчинене із застосуванням насильства»; ч. 2 ст. 175

КК – «невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, вчинена внаслідок нецільового використання коштів» тощо.

Нагадуємо, що складене кримінальне правопорушення – це вид одиничного складного багатооб'єктного кримінального правопорушення, що об'єднує декілька внутрішньо пов'язаних, узгоджених між собою умисних діянь, кожне з яких передбачене в кримінальному законі в якості окремого самостійного складу злочину або кримінального проступку. За своєю юридичною природою складене кримінальне правопорушення є врахованою (передбаченою) в одному складі ідеальною або реальною сукупністю кримінальних правопорушень. Його слід кваліфікувати за однією статтею Особливої частини КК, не застосовуючи при цьому положення ст. 33 КК щодо сукупності кримінальних правопорушень.

Окремі діяння із даного розділу КК можуть мати ознаки триваючих кримінальних правопорушень, наприклад: «ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» – ст. 164 КК, «ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» – ст. 165 КК; у той час деякі із діянь за певних умов можуть набувати характеру продовжуваних кримінальних правопорушень, наприклад: «злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» – ст. 166 КК, «зловживання опікунськими правами» – ст. 167 КК, «невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» – ст. 175 КК, «порушення авторського права і суміжних прав» – ст. 176 КК, «порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок...» – ст. 177 КК тощо.

Нагадаємо, що триваюче кримінальне правопорушення також є одиничним діянням. Воно має місце там, де кримінально-протиправне діяння розпочавшись із будь-якої дії чи бездіяльності, далі здійснюється безперервно (шляхом бездіяльності) на протязі певного, іноді досить тривалого відрізка часу. Початком триваючого кримінального правопорушення є дія чи бездіяльність, які створюють так званий «кримінально-протиправний стан»

особи. Закінчується триваюче кримінальне правопорушення припиненням указанного стану як з об'єктивних підстав (затримання злочинця), так і за волею самої особи (наприклад, особа добровільно сплатила аліменти).

Продовжуване кримінальне правопорушення – це такий вид одиничного кримінального правопорушення, яке складається із двох чи більше тождних діянь, об'єднаних єдиним кримінально-протиправним наміром та спрямованих до одної (загальної, спільної) мети. Початком продовжуваного злочину або кримінального проступку є вчинення першого діяння із низки декількох тождних кримінально-протиправних дій. Закінченим таке кримінальне правопорушення визнається з моменту вчинення останньої кримінально-протиправної дії.

Переважає більшість кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина мають формальний склад, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Діяння, передбачені ч. 3 ст. 161, ст. 166, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ст. 176, ст. 177, ст. 178, ч. 1 ст. 180, ч. 2 ст. 182 КК є кримінальними правопорушеннями із матеріальним складом, їх об'єктивна сторона містить у собі не тільки суспільно небезпечне діяння, а і певні наслідки, вказані в законі. Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даних кримінальних правопорушень із матеріальним складом є причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечними наслідками. Для його встановлення необхідно визначити, у чому саме виявилась дія (бездіяльність) особи; чи передувала вона в часі настанню суспільно небезпечних наслідків; чи містила у собі реальну можливість спричинення шкоди; чи була ця дія (бездіяльність) необхідною умовою настання наслідків і у даному конкретному випадку викликала ці наслідки з неминучістю та невідворотністю.

Із суб'єктивної сторони кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина характе-

ризуються лише умисною формою вини, при цьому більшість із них, тобто всі формальні за складом кримінальні правопорушення із даного розділу, можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Діяння із матеріальним складом також передбачають умисну форму вини, на яку безпосередньо вказує сам законодавець, використовуючи такі терміни, як: «умисні», «незаконні», «злісні» дії тощо. Для окремих злочинів та кримінальних проступків даного виду обов'язковою (конститутивною) ознакою суб'єктивної сторони є певний мотив чи мета: наприклад, корислива мета (ст. 167 КК), особисті мотиви (ч. 1 ст. 172 КК) тощо. Відсутність (чи не встановлення) вказаних суб'єктивних ознак свідчатиме про відсутність відповідних складів кримінальних правопорушень.

Суб'єкт кримінальних правопорушень, передбачених статтями 157–184 КК, може бути загальним і спеціальним. Загальним суб'єктом буде фізична, осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Щодо спеціального суб'єкта, то у більшості випадків (20 складів злочинів) ним визнається службова особа; у злочинах проти виборчих прав громадян (статті 157–160 КК) суб'єктом злочину може бути член виборчої комісії, член комісії референдуму, інший учасник виборчого процесу (кандидат, уповноважений представник політичної партії (блоку), офіційний спостерігач, виборець тощо). У деяких кримінальних правопорушеннях в якості суб'єкта виступає особа, яка раніше була засуджена за таке саме кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 164 та ч. 2 ст. 165 КК), тобто наявний так званий спеціальний рецидив кримінальних правопорушень. За статтями 164, 165, 166 та 167 КК ознаки спеціального суб'єкта пов'язані із родинними відносинами: це, наприклад, батьки, повнолітні діти, опікун чи піклувальники тощо.

Поняття службової особи, як спеціального суб'єкта кримінальних правопорушення, визначається у ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК та у примітці до ст. 364 КК. Згідно п. 1 примітки до службових осіб належить чотири категорії. Це такі особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальними повноваженнями:

1) здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування; 2) обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані із виконанням організаційно-розпорядчих функцій; 3) займають на тих же підприємствах, установах, організаціях посади, пов'язані із виконанням адміністративно-господарських функцій; 4) виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Слід зазначити, що у переважній більшості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, службова особа, як спеціальний суб'єкт, вчиняє діяння із використанням своєї влади або службового становища (ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158², ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169; ч. 3 ст. 171, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177 КК). Отже, вчинення вказаних діянь обумовлене службовим становищем суб'єкта, який діє незаконно, всупереч інтересам служби і:

- а) використовує для здійснення кримінального правопорушення свої службові повноваження чи владу; або б) виходить за межі повноважень, які має на своїй посаді; чи в) взагалі не виконує або не належним чином виконує покладені на нього службові обов'язки.

Більшість складів кримінальних правопорушень із V розділу Особливої частини КК мають кваліфікуючі ознаки, тобто такі, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію. Найчастіше обтяжуючою обставиною визнається вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб. Ця ознака фігурує в ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 158¹, ч. 2 ст. 158², ч. 4 ст. 158³, ч. 4 ст. 159¹, ч. 4 ст. 160, ч. 2 ст. 169, ч. 3 ст. 171, ч. 2 ст. 176, ч. 2 ст. 177 КК. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно

вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовились про спільне його вчинення. Змова про вчинення кримінального правопорушення може відбутися задовго до його вчинення чи безпосередньо перед вчиненням злочину чи кримінального проступку, але до замаху на них.

Вчинення кримінального правопорушення організованою групою передбачено в якості кваліфікуючої ознаки в ч. 4 ст. 159¹, ч. 3 ст. 161, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177 КК. Згідно із ч. 3 ст. 28 КК ця форма співучасті має місце там, де у готуванні або вчиненні кримінального правопорушення брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувались у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Повторність як обтяжуюча обставина розглядуваних кримінальних правопорушень фігурує в ч. 2 ст. 158, ч. 2 ст. 158¹, ч. 4 ст. 158³, ч. 3 ст. 159¹, ч. 4 ст. 160, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 176, ч. 2 ст. 177, ч. 2 ст. 182 КК. За ч. 1 ст. 32 КК нею визнається вчинення особою двох чи більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливо частини КК.

Нагадаємо, що *повторність* має місце незалежно від того, була чи ні особа засуджена за раніше вчинене нею кримінальне правопорушення. Повторність, яка пов'язана із засудженням особи за попереднє умисне кримінальне правопорушення, називається *рецидивом*. Зокрема, в ч. 2 ст. 164 КК і ч. 2 ст. 165 КК в якості кваліфікуючої ознаки передбачається спеціальний рецидив. Він має місце там, де особа, що має судимість за умисне кримінальне правопорушення вчиняє нове умисне кримінальне правопорушення, тотожне або однорідне із попереднім. Зазвичай цей вид рецидиву формулюється шляхом вказівки на вчинення діяння особою, «яка раніше була судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею».

Інші кваліфікуючі ознаки, які не мають загального характеру і притаманні окремим складам кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, будуть розглянуті безпосередньо при аналізі відповідних статей.

Види кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. У II розділі Конституції України права і свободи людини і громадянина викладені у певній системі. Дана система заснована на пріоритетності цих прав і свобод та їхньому матеріальному змісті. Виходячи із цього в конституційному праві наразі виділяють п'ять основних груп прав і свобод людини і громадянина – особисті (або громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи. Така класифікація повністю відповідає реаліям сьогодення, оскільки охоплює собою всі найважливіші сфери взаємовідносин людини і суспільства, особи та держави. Крім того, вона ґрунтується на міжнародних стандартах в галузі прав людини, які були взяті за основу при реформуванні українського законодавства.

Відповідно до приписів Конституції України і враховуючи специфіку родового об'єкту кримінальних правопорушень, законодавець виділяє спеціальний розділ в Особливій частині КК, де і розміщує норми, спрямовані на охорону низки конституційних прав і свобод людини і громадянина від кримінально-протиправних посягань (V розділ, статті 157–184 КК). Причому дані посягання на права і свободи обмежені певним колом суспільних відносин і конкретизовані у назві розділу «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», що не є випадковим, адже в інших розділах КК також містяться норми про посягання на конституційні права і свободи людини і громадянина: наприклад, в розділі II – на життя і здоров'я, в розділі III – на волю, честь і гідність особи тощо.

Як зазначалося вище, родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених V розділом Особливої частини КК слід визнавати суспільні

відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. При цьому залежно від безпосереднього об'єкта всі кримінальні правопорушення доцільно поділити на такі види:

1) кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян: перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158 КК); незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158¹ КК); незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму (ст. 158² КК); фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму (ст. 158³ КК); порушення таємниці голосування (ст. 159 КК); порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації з референдуму (ст. 159¹ КК); підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК);

2) кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян: перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК); перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК); грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК); примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174

КК); не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК);

3) кримінальні правопорушення у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності: порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК); порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК);

4) кримінальні правопорушення, що посягають на інші особисті права і свободи громадян: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК); порушення недоторканності житла (ст. 162 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК); порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК); порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК);

5) кримінальні правопорушення проти сім'ї: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК);

б) кримінальні правопорушення проти свободи совісті: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК); незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК).

З точки зору класифікації кримінальних правопорушень, передбачених у розділі V Особливої частини КК, за ступенем їхньої тяжкості, то згідно із приписами ч. 2 ст. 12 КК до кримінальних проступків слід відносити: такі: ч. 1 та ч. 3 ст. 159¹ КК «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму»; ч. 1 ст. 162 КК «Порушення недоторканності житла»; ч. 1 ст. 163 КК «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер»; ч. 1 та ч. 2 ст. 164 КК «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»; ч. 1 та ч. 2 ст. 165 КК «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків»; ч. 1 ст. 168 КК «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)»; частин 1, 2, 3 ст. 171 КК «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»; ч. 1 ст. 172 КК «Грубе порушення законодавства про працю»; ч. 1 та ч. 2 ст. 173 КК «Грубе порушення угоди про працю»; ст. 174 КК «Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку»; ч. 1 ст. 175 КК «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат»; ч. 1 ст. 182 КК «Порушення недоторканності приватного життя»; ч. 1 ст. 183 КК «Порушення права на отримання освіти»; ч. 1 та ч. 2 ст. 184 КК «Порушення права на безоплатну медичну допомогу» тощо.

За кожний із указаних кримінальних проступків передбачається основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі. Всі інші кримінальні правопорушення із розділу V Особливої частини КК є злочинами.

Кримінальні правопорушення проти виборчих прав громадян. У конституційному праві України політичні права і свободи визначають як можливості людини, які вона має в державному і суспільно-політичному житті і які забезпечують політичне самовизначення і безпосередній вплив на діяльність держави.

Вказані права громадян є обов'язковою умовою функціонування всіх інших видів прав, тому що саме вони складають органічну основу системи демократії і виступають як цінності, якими влада має обмежувати себе і на які має орієнтуватися.

Політичні права і свободи нерозривно пов'язані із належністю до громадянства держави, а тому ними можуть користуватися виключно громадяни України. Реалізуючи ці права і свободи, громадяни приймають участь в управлінні державою.

Чинна Конституція закріпила за громадянами України наступні політичні права і свободи: право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38); право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (ст. 38); право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право на індивідуальні чи колективні письмові звернення або на особисті звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів (ст. 40).

Вказані в Конституції України політичні права і свободи громадян гарантуються і захищаються всіма галузями права. Найбільш небезпечні посягання на ці права визнаються кримінальними правопорушеннями і тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

В V розділі Особливої частини КК до кримінальних правопорушень проти політичних прав і свобод громадян відносяться діяння, передбачені статтями 157, 158, 158¹, 158², 158³, 159, 159¹, 160, 170 КК. Як видно, переважна більшість із указаних діянь посягає на суспільні відносини, що забезпечують право громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування (виборчі відносини) або брати участь в референдумах (референдні відносини). Ці кримінальні правопорушення характе-

ризуються підвищеною суспільною небезпечністю, передбачають покарання у виді позбавлення волі, отже за ступенем тяжкості всі є злочинами.

Суспільна небезпечність виборчих злочинів виявляється у тому, що вони порушують право громадян на вільне волевиявлення у сфері управління державними справами, гарантоване Конституцією України. Конституція України у ст. 38 передбачає право кожного громадянина України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Диспозиції всіх статей КК, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян є бланкетними, а тому для більш глибокого аналізу їх складів слід звернутися до низки законів, які визначають організацію і порядок проведення виборів та референдумів на території України. Перед усім, це Виборчий кодекс України³, який набрав чинності 1 січня 2020 р., а також закони України «Про Державний реєстр виборців»⁴ в редакції від 21 грудня 2019 р. та «Про Центральну виборчу комісію»⁵ від 30 червня 2004 р. тощо.

Розглянемо окремі склади кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян.

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі (право обирати та право бути обраним), а також референдні права громадян та право громадян вести передвиборчу агітацію.

---

³ Виборчий Кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

⁴ Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 р. № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

⁵ Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

Об'єктивна сторона виражається у двох самостійних діях: 1) у перешкоджанні вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі або 2) у перешкоджанні діяльності інших суб'єктів виборчого процесу, процесу референдуму при виконанні ними своїх повноважень чи здійсненні своїх прав, поєднаних з обманом або примушуванням.

Перешкоджання як протидія, виражається в активному впливі на волю особи з метою примусити її відмовитися від участі у виборах або змінити зміст свого волевиявлення, або відмовитися від проведення передвиборної агітації тощо. Така протидія може мати місце як під час голосування, так і в період усєї виборчої кампанії. Це, наприклад, ненадання приміщення для зборів виборців або неповідомлення про зміну часу зустрічі з кандидатом, необґрунтована відмова депутату виступити зі своєю програмою на телебаченні, недопущення на виборчу дільницю офіційного спостерігача⁶.

Способами перешкоджання за ч. 1 ст. 157 КК можуть бути обман або примушування.

Обман, як спосіб перешкоджання, може мати два різновиди. Активний обман полягає у завідомому введенні потерпілого в оману шляхом повідомлення йому неправдивих відомостей щодо обставин, пов'язаних з виборами, наприклад, щодо особи кандидата в депутати, часу, місця проведення виборів тощо. Пасивний обман може виявлятися у замовчуванні юридично значущих обставин, щодо яких винна особа зобов'язана була повідомити.

Примушування – це протиправний психічний вплив на особу з метою перешкодити їй вільному волевиявленню під час виборів чи референдуму, а також ускладнити чи взагалі унеможливити виконання своїх повноважень суб'єктами виборчого процесу.

---

⁶ Див.: Ухвала Колегії Судової Палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 22 травня 2007 р. *Практика судів України з кримінальних справ, 2006-2007: Збірник.*/ Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. В. Сташиса. К.: Юрінком Інтер 2008. С. 589–590.

Злочин, передбачений в ч. 1 ст. 157 КК, вважається закінченим з моменту перешкодження.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Мотиви і мета на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт злочину – загальний: особа, яка досягла 16 років.

За частиною 2 ст. 157 КК караються ті самі діяння, якщо вони: 1) поєднані із застосуванням насильства; 2) знищенням чи пошкодженням майна; 3) погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна.

Насильство полягає в нанесенні побоїв, спричиненні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо. Якщо насильство утворює більш тяжкий злочин, наприклад умисне тяжке тілесне ушкодження, кваліфікація вчиненого настає за сукупністю злочинів: ст. 121 КК та ч. 2 ст. 157 КК.

Частина 3 ст. 157 КК встановлює відповідальність за діяння, передбачені в частинах 1 та 2, якщо вони вчинені: 1) за попередньою змовою групою осіб; 2) членом виборчої комісії чи 3) членом комісії референдуму.

Частина 4 ст. 157 КК передбачає особливо кваліфікований склад цього злочину – незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення. Незаконність втручання означає, що суб'єкт цього злочину діє із прямим умислом, усвідомлює, що порушує нормальну діяльність виборчої комісії і бажає цього. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони тут є мета: вплинути на дії чи рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму. Суб'єкт спеціальний – службова особа.

За частиною 5 ст. 157 КК карається ухилення члена виборчої комісії чи члена комісії з референдуму від виконання своїх обов'язків у роботі комісії без поважних причин, що призвело до неможливості роботи виборчої комісії, комісії з референдуму в день голосування, проведення підрахунку го-

лосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, встановленні підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, встановлення результатів виборів чи референдуму. Таке ухилення може виявлятися, зокрема, у бездіяльності члена виборчої комісії, тобто тривалому, безперервному або систематичному невиконанні своїх обов'язків: нез'явленні без поважних причин на засідання комісії, виїзді з постійного місця проживання, підробці документів про хворобу тощо. Разове вчинення перелічених діянь (наприклад, відсутність на одному засіданні виборчої комісії) не створює підстав для притягнення до кримінальної відповідальності.

Проте тут слід пам'ятати, що згідно із ст. 38 Виборчого кодексу України член виборчої комісії набуває своїх повноважень тільки після складання присяги у встановленому законом порядку. Якщо особа з якихось причин присягу не склала, або відмовилася від її складання, вона не може вважатися членом виборчої комісії, а отже, відповідно, не може бути суб'єктом цього злочину.

Так, Верховний суд України колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду по справі № 699/213/16-к⁷ зробив висновок про те, коли член виборчої комісії підлягає кримінальній відповідальності.

Обставини справи наступні. Вироком Корсунь-Шевченківського суду Черкаської області від 22 березня 2019 р. групу осіб було визнано невинуватими у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 158 КК та виправдано за відсутністю складу злочину. Їх обвинувачували у тому, що вони здійснюючи повноваження членів дільничної виборчої комісії, перебуваючи у приміщенні виборчої дільниці підписали протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці до його заповнення на засіданні виборчої комісії. Судом було встановлено, що обвинувачені не склали присяги члена виборчої комісії, тобто не набули відповідного статусу суб'єкта злочину, перед-

---

⁷ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 28 травня 2020 р. по справі № 699/213/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81540693> (дата звернення: 10.10.2020).

баченого ч. 4 ст. 158 КК. Тому суд дійшов обґрунтованого висновку про відсутність в діях обвинувачених складу інкримінованого злочину. Верховний Суд зазначив, що суб'єктом указанного злочину є член виборчої комісії. З положень ст. 38 Виборчого Кодексу України випливає, що член виборчої комісії набуває повноважень з моменту підписання тексту присяги, яку він склав. Отже лише після цього особу можна вважати членом виборчої комісії і відповідно спеціальним суб'єктом виборчих злочинів.

Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців (ст. 158 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі та референдні права громадян, а також встановлений законом порядок голосування, підрахунку голосів та оголошення результатів виборів.

Частина 1 ст. 158 КК з об'єктивної сторони передбачає діяння, що виявляється у чотирьох можливих формах: 1) у поданні до органу ведення Державного реєстру виборців неправдивих відомостей про виборців; 2) у внесенні неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців; 3) у несанкціонованих діях з інформацією, що міститься у базі даних Реєстру; 4) іншому несанкціонованому втручанні у роботу бази даних Державного реєстру виборців.

Відповідно до Закону України «Про Державний реєстр виборців» в редакції від 21 грудня 2019 р. зазначений реєстр є автоматизованою інформаційно-телекомунікаційною системою (банком даних), що призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, і створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу згідно із ст. 70 Конституції України. Основними завданнями цього органу є: 1) ведення персоніфікованого обліку виборців; 2) складання списків виборців. Інформація про виборців, яка вноситься до Реєстру, є сукупністю документованих відомостей про особу. Це,

зокрема, прізвище виборця, його ім'я та по батькові, дата та місце народження, виборча адреса виборця, номер територіального виборчого округу та постійної виборчої дільниці, до яких він віднесений, а також відомості про постійну нездатність виборця пересуватися самостійно. До органів Реєстру належать: 1) розпорядник Реєстру (ЦВК України); 2) органи ведення Реєстру (відповідні органи виконавчої влади на місцях); 3) регіональні органи адміністрування Реєстру (виборча комісія АРК та відповідні структурні підрозділи обласних та міських державних адміністрацій).

Під поданням неправдивих відомостей слід розуміти надання громадянином до органу ведення Реєстру заяв та документів, в яких міститься недостовірна інформація щодо його персональних даних.

За частиною 1 ст. 158 КК злочин має формальний склад і є закінченим з моменту вчинення дій, зазначених у диспозиції.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що подає чи вносить до Державного реєстру виборців неправдиві відомості, або несанкціоновано втручається у відповідні бази даних і бажає вчиняти такі дії. Мотиви та мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 158 КК, залежно від характеру вчинюваних дій може бути: 1) будь-яка особа, що досягла 16 років; 2) службова особа, яка має доступ до баз даних Реєстру; 3) будь-яка інша особа, яка не має права доступу до інформації в базах даних Реєстру, проте вчиняє несанкціонований доступ до них.

Частина 2 ст. 158 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони: 1) вчинені повторно; або 2) за попередньою змовою групою осіб; або 3) членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, службовою особою з використанням службового становища, уповноваженим представником кандидата на пост Президента України, представником партії, представником суб'єкта процесу всеукраїнського ре-

ферендуму у Центральній виборчій комісії, уповноваженою особою політичної партії, представником організації партії у виборчій комісії, уповноваженими особами суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом, довіреною особою кандидата або 4) у разі, якщо такі дії призвели до неможливості встановлення результатів голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму чи до визнання голосування на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму недійсним. У останньому випадку злочин має матеріальний склад і є закінченим з моменту настання зазначених наслідків.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – як загальний: будь-яка особа, що досягла 16-річного віку, так і спеціальний: член виборчої комісії, комісії з референдуму, службова особа тощо.

Незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ст. 158¹ КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі та референдні права громадян, а також принцип рівного виборчого права, згідно з яким кожен виборець має право тільки на один голос. Предметом цього злочину є виборчі документи, а саме: виборчі бюлетені, бюлетені для голосування на референдумі. Об'єктивна сторона злочину виявляється у таких альтернативних діях: 1) надання; або 2) отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особою, яка не має права його надавати чи отримувати; або 3) надання виборцю, учаснику референдуму заповненого виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі; або 4) голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу або 5) неза-

конне опускання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі до виборчої скриньки.

Незаконне надання іншій особі виборчого бюлетеня має місце у випадках, коли виборчий бюлетень використовується неправомірно: передається не уповноваженою на те особою або отримується особою, яка не внесена до списку виборців, або передається вже заповненим як безпосередньо на ділянці, так і поза її межами тощо. Для наявності об'єктивної сторони цього злочину не має значення, яка саме особа і замість кого одержала виборчий документ для голосування. Згідно із ст. 118 Виборчого кодексу України виборчі бюлетені видаються виборцям лише на підставі списку виборців та за умови пред'явлення виборцем документа, що засвідчує його особу, наприклад, паспорта громадянина України. Забороняється передача виборцем свого виборчого бюлетеня іншим особам, винесення виборчого бюлетеня за межі приміщення для голосування, отримання незаповненого виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, що видав бюлетень), заохочення або примушування виборців до передачі виборчого бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз тощо. Виборець, який не здатний внаслідок фізичних вад самостійно опустити бюлетені до виборчої скриньки, може з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі, крім членів виборчої комісії, кандидатів у депутати, їхніх довірених осіб, уповноважених осіб партій, офіційних спостерігачів тощо. Склад злочину – формальний: для закінченого злочину достатньо вчинення одного із указаних діянь.

У випадку голосування виборцем, учасником референдуму більше ніж один раз не має значення – на одній ділянці виборець голосував декілька разів або по одному разу на декількох різних ділянках, однак важливо, щоб це були вибори одного виду. Цей злочин буде закінченим з моменту, коли виборець хоча б удруге вкинув бюлетень у виборчу скриньку. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є час його вчинення. Як прави-

ло, таким часом є період, встановлений для голосування: із 8 до 20 години без перерви.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 158¹ КК, характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що порушує принцип рівного виборчого права, незаконно використовуючи виборчий бюлетень або голосуючи більше ніж один раз, і бажає вчинити такі дії. Мотиви і мета цього злочину можуть бути різними. Їх встановлення не впливає на кваліфікацію вчиненого діяння.

Суб'єктом цього злочину загальний: будь-яка особа, що досягла 16 років.

За частиною 2 ст. 158¹ КК караються наступні дії: 1) викрадення, або 2) пошкодження, або 3) приховування або 4) знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі.

Викрадення – це таємне чи відкрите незаконне вилучення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі. Приховування – це переміщення виборчого бюлетеню з того місця, де йому належить знаходитися згідно із законом до іншого місця, що позбавляє можливості використовувати чи враховувати зазначені бюлетені під час виборчого процесу. Знищення – це приведення виборчого бюлетеня у непридатний для використання стан, коли він перестає фізично існувати. Пошкодження – це приведення виборчого бюлетеня у частково непридатний стан, коли можливість його використання унеможлиблюється, Зазвичай пошкоджені бюлетені визнаються недійсними.

Суб'єктивна сторона злочину за ч. 2 ст. 158¹ КК характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює незаконність своїх дій (знищення чи пошкодження виборчого бюлетеня).

Суб'єкт злочину загальний. При цьому суб'єктом злочину, визначеного частиною другою статті 158¹ КК не є виборці, учасники референдуму, які вчинили відповідні дії, передбачені у її диспозиції щодо свого виборчого бюлетеню або бюлетеня для голосування на референдумі.

У частині 3 ст. 158¹ КК передбачена відповідальність за діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені: 1) повторно; або 2) за попередньою змовою групою осіб або 3) кандидатом, членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, довіреною особою кандидата, уповноваженою особою політичної партії, представником організації політичної партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, членом ініціативної групи референдуму, офіційним спостерігачем або якщо такі дії призвели до неможливості проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, чи до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним. За останньою кваліфікуючою ознакою склад даного злочину є матеріальним, тобто потребує встановлення наслідку у виді неможливості здійснення підрахунку голосів виборців або учасників референдуму.

Суб'єкт цього злочину – як загальний: будь-яка особа, що досягла 16-річного віку, так і спеціальний: кандидат на виборах, член виборчої комісії, комісії з референдуму, представник політичної партії тощо.

Незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму (ст. 158² КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі та референдні права громадян, додатковим – нормальна діяльність органів державної влади та самоврядування. Предметом злочину є виборча документація або документація референдуму. Згідно із приміткою до ст. 158² КК під виборчою документацією слід розуміти списки виборців, виборчі бюлетені, усі постанови, протоколи, акти виборчих комісій, заяви та подання членів виборчої комісії, суб'єктів виборчого процесу, інші документи, що приймаються (складаються) виборчими комісіями та / або подаються до виборчих комісій під час виборчого процесу та підлягають зберіганню після проведення виборів у державних архівних установах або в Центральній виборчій комісії.

Під документацією референдуму слід розуміти списки учасників референдуму, бюлетені для голосування на референдумі, контрольні талони бюлетенів для голосування на референдумі, усі постанови, протоколи, акти, заяви та подання членів комісій з референдуму, інші документи, що приймаються (складаються) комісіями з референдуму або подаються до комісій з референдуму під час проведення референдуму, та підлягають зберіганню після проведення референдуму в архівних установах або в Центральній виборчій комісії. Строки зберігання даної документації встановлюються законом.

Об'єктивна сторона злочину складається із двох альтернативних дій: 1) незаконного знищення виборчої документації або документації референдуму в архівних установах та в ЦВК України після проведення виборів або референдуму або 2) пошкодження цієї документації.

Суб'єктивна сторона – прямиий умисел, за якого особа усвідомлює незаконність знищення чи пошкодження виборчої документації або документації референдуму.

Суб'єкт за частиною 1 ст. 158² КК – будь-яка особа, що досягла 16 років.

За частиною 2 ст. 158² КК кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення його за попередньою змовою групою осіб або 2) членом виборчої комісії чи членом комісії з референдуму чи 3) іншою службовою особою з використанням службового становища.

Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму (ст. 158³ КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі та референдні права громадян, додатковим – нормальна діяльність органів державної влади та самоврядування.

Предметом злочину є виборча документація або документація референдуму, поняття якої надається у примітці до ст. 158² КК.

За частиною 1 ст. 158³ предметом цього злочину більш вузький. Ним є протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці або дільниці з референдуму, протокол про підсумки голосування у межах відповідного виборчого округу, округу з референдуму, протокол про результаті виборів або референдуму. Об'єктивна сторона виявляється в діянні, що полягає у підписанні зазначених протоколів до остаточного їх заповнення або не на засіданні виборчої комісії або комісії з референдуму.

Злочин має формальний склад і є закінченим з моменту підписання відповідного протоколу.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел: особа усвідомлює, що підписує протокол до його остаточного заповнення чи поза засіданням виборчої комісії і бажає вчиняти такі дії. Мотиви та мета при цьому можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт за ч. 1 ст. 158³ КК спеціальний – голова, заступник голови, секретар, інший член виборчої комісії, комісії з референдуму.

Частина 2 ст. 158³ КК з об'єктивної сторони передбачає вчинення особою хоча б одного із альтернативно визначених діянь: 1) підробку; 2) незаконне виготовлення; 3) зберігання незаконно виготовленої чи підробленої виборчої документації, документації референдуму; 4) включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей.

Підробка полягає у внесенні до виборчої документації завідомо неправдивих відомостей чи будь-якій іншій її підробці. Внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей як один із способів підробки передбачає внесення в документ таких даних, які завідомо для винного не відповідають дійсності, так званий «інтелектуальний» підлог. Під іншою пі-

дробкою виборчого документа розуміють заміну змісту дійсного документа шляхом його виправлення, підчистки тощо, тобто «матеріальний» підлог.

Виборча документація чи документація референдуму – складається із документів установленої форми. Наприклад, щодо виборчого бюлетеня у законодавстві про вибори зазначається, що форма і текст виборчого бюлетеня затверджуються ЦВК, а самі бюлетені є формою суворої звітності. Виготовлення виборчих бюлетенів забезпечується ЦВК у централізованому порядку державними поліграфічними підприємствами на підставі угод. Зміни до виборчих бюлетенів можуть вноситися тільки членами дільничних виборчих комісій із використанням відповідного штампа і про ці зміни обов'язково має повідомлятися кожний виборець під час видачі бюлетеня.

Виготовлення виборчої документації або документації референдуму є незаконним, якщо виборчі документи виготовляються недержавними підприємствами і за своїм змістом чи зовнішнім виглядом не відповідають встановленим у законі формі або тексту. На відміну від підробки, за якої відбувається часткова зміна змісту документа, при виготовленні створюється новий документ.

Під використанням незаконно виготовленої виборчої документації слід розуміти будь-які форми надання відповідних документів або пред'явлення їх для набуття певних прав у виборчому процесі, наприклад, для здійснення голосування.

Зберігання незаконно виготовленої виборчої документації означає будь-які дії, пов'язані із фактичним перебуванням останньої у володінні винної особи (тримає документи при собі, у приміщенні, сховищі тощо).

Включення до виборчої документації чи документації референдуму завідомо недостовірних відомостей є різновидом підробки, а саме «інтелектуальним підлогом».

Цей злочин має формальний склад, тобто вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої дії, передбаченої в ч. 2 ст. 158³ КК.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел: особа усвідомлює, що підробляє виборчу документацію чи документацію референдуму, а також, що виготовлення, використання та зберігання таких документів є незаконним, і бажає вчиняти такі дії. Мотиви та мета при цьому можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт – загальний: особа, що досягла до вчинення злочину 16 років.

Частина 3 ст. 158³КК передбачає відповідальність за: 1) викрадення; 2) пошкодження; 3) приховування чи 4) знищення печатки виборчої комісії, комісії з референдуму, виборчої скриньки з бюлетенями, списку виборців чи учасників референдуму, протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах відповідного виборчого округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму. Предметом цього злочину є виборчі протоколи, протоколи комісії з референдуму, а також виборчі скриньки з бюлетенями, печатки виборчої комісії тощо.

Викрадення – це таємне чи відкрите незаконне вилучення печатки виборчої комісії, виборчої скриньки або виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму. Приховування – це переміщення печатки виборчої комісії, виборчої скриньки або виборчих документів з того місця, де їм належить знаходитись, до іншого місця, що позбавляє можливості використувати чи враховувати зазначені документи під час виборчого процесу. Знищення чи пошкодження зазначених предметів означає повне чи часткове приведення їх в непридатний до використання стан: підпалювання, розбивання, залиття фарбою, пошкодження пломб тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з дій, передбачених у ч. 3 ст. 158³ КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, суб'єктом може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку.

За частиною 4 ст. 158³ КК кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) повторність; 2) попередня змова групи осіб; 3) вчинення його службовою особою з використанням службового становища або 4) якщо такі дії призвели до неможливості проведення підрахунку голосів на виборчій дільниці чи дільниці з референдуму, встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі чи окрузі з референдуму, встановлення результатів виборів чи референдуму чи до визнання голосування на виборчій дільниці або дільниці референдуму недійсним.

За наявності останньої кваліфікуючої ознаки злочин набуває матеріального складу і буде вважатися закінченим з моменту настання указаних наслідків.

Частина 5 ст. 158³ КК містить заохочувальну норму, яка передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин, за умови, якщо особа добровільно, до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про вчинення злочину та сприяла його розкриттю.

Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є право громадянина на вільне волевиявлення під час виборів або референдуму, гарантоване ч. 2 ст. 71 Конституції України.

Об'єктивна сторона даного діяння виражається у порушенні таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення виборця або учасника референдуму. Порушення може виражатися як в активних діях (наприклад, улаштування в кабіні спеціальних технічних засобів для спостереження за виборцями), так і в бездіяльності (наприклад, невстановлення спеціальних закритих кабін для заповнення бюлетенів; неопломбування скриньок із бюлетенями тощо). Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є час вчинення злочину, тобто порушення таємниці голосування можливе тільки безпосередньо під час проведення виборів або референдуму.

Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту порушення таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму відносно особи, яка взяла участь у виборах або референдумі.

Суб'єктивна сторона цього діяння – прямий умисел; мотив і мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт за ч. 1 ст. 159 КК – загальний: особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 159 КК передбачає відповідальність за такі самі діяння, вчинені спеціальними суб'єктами. Ними можуть бути: член виборчої комісії або член комісії з референдуму, кандидат, уповноважена особа політичної партії, представник організації партії у виборчій комісії, уповноважена особа суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, довірена особа кандидата, член ініціативної групи референдуму, офіційний спостерігач чи службова особа, що використала своє службове становище під час виборів або референдуму.

Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму (ст. 159¹ КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є виборчі та референдні права громадян, а також встановлений законом порядок фінансування виборчої кампанії.

З об'єктивної сторони ч. 1 ст. 159¹ КК передбачає два самостійних діяння: 1) подання завідомо недостовірних відомостей у звіті політичної партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру або 2) подання завідомо недостовірних відомостей у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата.

Загальний порядок подання політичними партіями звітів про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру встановлений у статтях 6–12 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р., а деталізація відповідних норм закону – у Положенні про порядок

подання звіту політичною партією про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, затвердженому рішенням НАЗК від 28 липня 2016 р. № 2. Найбільш грубим порушенням цього порядку вважається те, що: а) інформація щодо майна, доходів, витрат та зобов'язань фінансового характеру не відповідає дійсності; та б) особа, яка подає таку інформацію, достовірно про це знає.

Порядок подання фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчого фонду партії, місцевої організації партії, кандидата на виборах встановлюється, зокрема, статті 97, 153 Виборчого кодексу України. Подання завідомо недостовірних відомостей у фінансовому звіті про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії, кандидата, як друга форма розглядуваного злочину передбачає, що хоча б до одного із передбачених законом адресатів (залежно від виду виборів ними можуть бути ЦВК, НАЗК, ОВК, ТВК тощо) було подано фінансовий звіт із недостовірною інформацією будь-якого характеру.

Із суб'єктивної сторони ч. 1 ст. 159¹ КК передбачає прямий умисел. Якщо у діянні встановлена необережна форма вини, вчинене визнається адміністративним правопорушенням і тягне адміністративну відповідальність за ст. 212-21 КУпАП.

Суб'єкт кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 159¹ КК – спеціальний. Ним є офіційний представник політичної партії, на якого покладено обов'язок подавати фінансовий звіт. У випадку, якщо офіційно така особа не призначена, суб'єктом є керівник політичної партії.

Частина 2 ст. 159¹ КК передбачає відповідальність: 1) за умисне здійснення внеску на підтримку політичної партії особою, яка не має на те права, або від імені юридичної особи, яка не має на те права; 2) умисне здійснення внеску на користь політичної партії фізичною особою, або від імені юридичної особи у великому розмірі; 3) умисне надання фінансової (матеріальної)

підтримки для здійснення передвиборної агітації чи агітації референдуму фізичною особою, або від імені юридичної особи у великому розмірі чи особою, яка не має на те права; 4) умисне отримання внеску на користь політичної партії від особи, яка не має права здійснювати такий внесок або у великому розмірі; 5) умисне отримання у великому розмірі фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму; 6) умисне отримання фінансової (матеріальної) підтримки від особи, яка не має права надавати таку фінансову (матеріальну) підтримку.

Порядок здійснення внесків на підтримку політичної партії і перелік осіб, яким заборонено робити внески на користь політичної партії визначається статтями 14–15 Закону України «Про політичні партії в Україні». Під здійсненням внеску слід розуміти фактичне надання фінансових коштів фізичною особою, якій це заборонено законом, а у випадку, коли кошти надходять від юридичної особи – фактичне прийняття відповідного рішення повноважним представником юридичної особи (керівником, бухгалтером тощо), в результаті якого на користь політичної партії надходять внески.

Умисне отримання внеску на користь партії має місце, якщо: 1) представник партії фактично отримав грошовий внесок на користь партії від фізичної чи юридичної особи, яка не мала права здійснювати такий внесок і про це достовірно відомо; 2) отриманий внесок був у великому розмірі; 3) своєчасно не були виконані вимоги законодавства (ст. 15 Закону України «Про політичні партії в Україні») про відмову від внеску.

Згідно із приміткою до ст. 159¹ КК великим розміром визнається розмір суми грошових коштів, вартість майна, пільг, послуг, позик, переваг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи не грошового характеру, що перевищує встановлений законом максимальний розмір внеску на підтримку політичної партії чи максимальний розмір фінансової (матеріальної) підтримки на здійснення передвиборної агітації або агітації з референдуму.

Суб'єкт даного кримінального правопорушення загальний – фізична, осудна особа, що досягла 16 років.

Кваліфікуючою ознакою для діянь, передбачених у частинах 1 та 2 ст. 159¹ КК, відповідно із частиною 3 ст. 159¹ КК є повторність. Частина 4 ст. 159¹ КК встановлює відповідальність за дії, передбачених частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою, або поєднані із вимаганням внеску чи фінансової (матеріальної) підтримки у здійсненні передвиборної агітації чи агітації референдуму.

Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК).

У статті 160 КК передбачена відповідальність за три самостійних склади злочину: 1) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму, членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем для себе чи третьої особи неправомірної вигоди (ч. 1); 2) пропозиція, обіцянка або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму неправомірної вигоди (ч. 2 і ч. 3), надання виборцям, учасникам референдуму, юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму, згадування імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах або використання зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах (ч. 3). При цьому для всіх указаних злочинів спільним є безпосередній об'єкт та предмет злочину.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують виборчі та референдні права громадян, а також встановлений порядок організації та проведення виборів та референдуму.

Згідно із приміткою до ст. 160 КК предметом указаних злочинів є неправомірна вигода, під якою слід розуміти продукти харчування, спиртні напої та тютюнові вироби незалежно від їх вартості, а також грошові кошти,

товари (крім матеріалів агітації визначених законом), послуги, роботи, пільги, переваги, подарункові сертифікати, цінні папери, кредити, лотерейні білети, інші матеріальні та нематеріальні активи, вартість яких перевищує 0,06 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян, які на безоплатних або інших пільгових умовах пропонуються, обіцяються, надаються кандидатам, виборцям, учасникам референдуму або членам виборчої комісії, комісії з референдуму чи одержуються зазначеними особами.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК, характеризується активною поведінкою – діями, які альтернативно перелічені в законі: 1) прийняття пропозиції, обіцянки або 2) одержання виборцем, учасником референдуму, членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним своїх виборчих прав, прав на участь у референдумі.

Прийняття зазначеними суб'єктами пропозиції щодо надання їм або третій особі неправомірної вигоди за реалізацію ними свого виборчого (референдного) права означає виявлення ними згоди одержати (прийняти) таку вигоду у відповідь на висловлення особою, яка пропонує, наміру надати вказану вигоду.

Прийняття обіцянки неправомірної вигоди має місце там, де виборець (учасник референдуму, член виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційний спостерігач тощо) дає згоду її прийняти у відповідь на висловлений іншою особою намір надати вигоду із повідомленням про конкретні час, місце, спосіб її надання тощо.

Одержання неправомірної вигоди – це фактичне її прийняття виборцем (учасником референдуму) за вчинення чи невчинення ним будь-яких дій із реалізації свого виборчого (референдного) права.

Обов'язковими умовами відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем (учасником референдуму, членом виборчої

комісії, комісії з референдуму, офіційним спостерігачем) неправомірної вигоди є вчинення чи невчинення ним будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією свого виборчого права або права на участь у референдумі.

Такими діями, зокрема, є: відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі тощо.

Для кваліфікації дій за ч. 1 ст. 160 КК не має значення: 1) прийняв виборець (учасник референдуму, членом виборчої комісії, комісії з референдуму, офіційний спостерігач) пропозицію, обіцянку або одержав неправомірну вигоду для себе особисто або для інших (третіх) фізичних чи юридичних осіб, а також 2) здійснював він ці дії у простій (очевидній) чи в завуальованій (прихованій) формі. Також не має значення, як само була використана суб'єктами цього злочину неправомірна вигода.

Прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди є злочином з усіченим складом, який вважається закінченим з моменту вчинення указаних в законі дій. Якщо формою вчинення злочину було фактичне одержання виборцем неправомірної вигоди, то у цьому випадку злочин матиме формальний склад і буде закінченим із моменту прийняття винним хоча б частини неправомірної вигоди.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Мета – одержання неправомірної вигоди, мотиви – корисливі.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 160 КК – спеціальний: ним є виборець, учасник референдуму, член виборчої комісії, комісії з референдуму, офіційний спостерігач тощо.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 160 КК, з об'єктивної сторони виявляється у таких альтернативних діях, як: 1) пропозиція надати неправомірну вигоду; або 2) обіцянка надати неправомірну вигоду; або 3) надання вибор-

цю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права чи права на участь у референдумі.

Пропозиція надати неправомірну вигоду – це висловлений виборцю (учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму) з боку винного у будь-якій формі намір про надання йому або третій особі такої вигоди.

Обіцянка неправомірної вигоди – це висловлення такого самого наміру, проте більш конкретно, із повідомленням про час, місце, спосіб передачі неправомірної вигоди.

Надання неправомірної вигоди виборцю (учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму) – це фактична передача останньому особисто або через посередників зазначеної вигоди у речовій (наприклад, гроші) або в іншій, не речовій формі (послуги, пільги переваги), і отримання зазначеними суб'єктами хоча б частини такої вигоди.

Відповідальність за вказані дії настає, якщо неправомірна вигода передавалася за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією виборцем (учасником референдуму, кандидатом, членом виборчої комісії або комісії з референдуму) свого виборчого права чи права на участь у референдумі, а саме: відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах, кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії або відмова від такого голосування, передача виборчого бюлетеня іншій особі тощо.

Таким чином, пропозиція, обіцянка або надання виборцю (учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму) неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 160 КК) завжди тісно пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або отриманням неправомірної вигоди зазначеними

суб'єктами виборчого процесу (ч 1 ст. 160 КК), адже виступають способами підкупу виборця до вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права на участь у референдумі.

За частиною 2 ст. 160 КК злочин має усічений (у випадку, якщо діяння має форму пропозиції чи обіцянки) або формальний склад, якщо діяння виявилось у формі надання неправомірної вигоди, і виборець фактично прийняв хоча б її частину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 160 КК, також характеризується альтернативними діяннями, якими, зокрема, є 1) надання виборцям, учасникам референдуму, юридичним особам неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією або агітацією з референдуму; 2) згадування імені кандидата, назви політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах або 3) використання зображення кандидата, символіки політичної партії, яка висунула кандидата на відповідних виборах.

Склад цього злочину формальний, він вважається закінченим з моменту вчинення указанного діяння.

Суб'єктивна сторона - прямий умисел. Суб'єкт – будь-яка особа, що досягла 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених частинами 2 та 3 ст. 160 КК, є: 1) повторність; 2) попередня змова групи осіб, а також 3) вчинення таких дій спеціальними суб'єктами: членом виборчої комісії або комісії референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом або його довіреною особою, іншою особою на прохання кандидата або за дорученням кандидата, або політичної партії, яка його висунула, уповноваженою особою політичної партії, представником організації політичної партії у виборчій комісії, уповноваженою особою суб'єкта процесу всеукраїнського референдуму, а також офіційним спостерігачем.

У частині 5 ст. 160 КК передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин, згідно з яким особа, крім організатора та підбурювача кримінального правопорушення звільняється від кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею, якщо вона добровільно, до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про вчинення злочину та сприяла його розкриттю.

Список літератури
до Розділу V Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»

1. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика / П. П. Андрушко. Київ: КНТ, 2007. 328 с.
2. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні / П. П. Андрушко. Київ: Форум, 2004. 161 с.
3. Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) / В. В. Гальцова. Харків: Право, 2015. 248 с.
4. Євтєєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину / Д. П. Євтєєва. Харків: Право, 2015. 264 с.
5. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Аналіз законодавства і судової практики*. Харків: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 320 с.
6. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав: монографія / П. П. Андрушко, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова та ін.; за заг. ред. В. П. Тихого. Харків: Кроссруд, 2008. 344 с.
7. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія / С. Я. Лихова. Київ: Вид.-полігр. центр «Київ, ун-т», 2006. 573 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18284/1/МОНОГРАФІЯ%20%20Лихова%20С.Я..pdf> (дата звернення: 10.10.2020).
8. Порушення авторського права як актуальна проблема для України / Б. М. Криволапов, Н. В. Тесленко. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2613/2320> (дата звернення: 10.10.2020).

9. Семенов І. В. Відповідальність за ухилення від утримання дітей або батьків: кримінально-правові аспекти / І. В. Семенов, О. О. Житний; за заг. ред. О. О. Житного. Харків: Право, 2015. 256 с.

10. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с.

11. Фоменко М. В. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України): монографія / М. В. Фоменко; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Константа, 2018. 228 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2399> (дата звернення: 10.10.2020).

12. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні: монографія / В. Б. Харченко. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 480 с.

Галузеві нормативно-правові акти до Розділу V Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»

1. Виборчий Кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

2. Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 року. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1590748254IFES-Ukraine-Overview-of-court-practices-on-election-dispute-resolution-v1-Ukr.pdf> (дата звернення: 10.10.2020).

3. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 28 травня 2020 р. по справі № 699/213/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81540693> (дата звернення: 10.10.2020).

4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Закон України від 16 липня 2020 р. № 805-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#n34> (дата звернення: 10.10.2020).

6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

7. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 р. № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

9. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

10. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

11. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

12. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

13. Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157–160 Кримінального кодексу України). URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/News/Zlochiny_proty_vyborchih_prav.pdf (дата звернення: 10.10.2020).

14. Ухвала Колегії Судової Палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 22 травня 2007 р. *Практика судів України з кримінальних справ, 2006-2007: Збірник.*/ Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. В. Сташиса. К.: Юрінком Інтер 2008. С. 589–590.